

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Fatma Gamze VARDAR

II. ABDÜLHAMİD DEVRİNDE SANCAK GAZETESİ ÖRNEĞİNDE YURTDIŞINDA
MUHALİF OSMANLI BASINI (1899-1909)

Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2023

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Fatma Gamze VARDAR

II. ABDÜLHAMİD DEVRİNDE SANCAK GAZETESİ ÖRNEĞİNDE YURTDIŞINDA
MUHALİF OSMANLI BASINI (1899-1909)

Danışman

Prof. Dr. Güven DİNÇ

Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2023

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Fatma Gamze VARDAR'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Celal ERDÖNMEZ

Üye (Danışmanı) : Prof. Dr. Güven DİNÇ

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Nimet Ayşe AKSOY

Tez Başlığı: II. Abdülhamid Devrinde Sancak Gazetesi Örneğinde Yurtdışında Muhalif
Osmanlı Basını (1899-1909)

Tez Savunma Tarihi : 27/01/2023

Mezuniyet Tarihi : 16/02/2023

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “II. ABDÜLHAMİD DEVRİNDE SANCAK GAZETESİ ÖRNEĞİNDE YURTDIŞINDA MUHALİF OSMANLI BASINI (1899-1908)” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Fatma Gamze VARDAR

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Fatma Gamze Vardar
Öğrenci Numarası	202052006003
Anabilim Dalı	Tarih
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Güven Dinç
Yüksek Lisans Tez Başlığı	II. Abdülhamid Devrinde Sancak Gazetesi Örneğinde Yurtdışında Muhalif Osmanlı Basını (1899-1909)
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	2013003885
Rapor Tarihi	13.02.2023
Benzerlik Oranı	Alıntılar hâriç: % 1 Alıntılar dahil: %3
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 144 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: (X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdeler sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımca yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.	
Danışman Öğretim Üyesi Unvanı, Adı-Soyadı Prof. Dr. Güven Dinç İmza	

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE OSMANLI BASINININ ÖZELLİKLERİ

1.1. Basın Sansürü	12
1.2. İkinci Meşrûtiyet Döneminde Basın	18
1.3. II. Abdülhamid Döneminde Muhalif Yayın ve Özellikleri.....	23
1.3.1.II. Abdülhamid Döneminde Yurtdışında Yayımlanmış Olan Muhalif Gazeteler	27
1.4. II. Abdülhamid Döneminde Mısır Menşeli Muhalif Yayın	37
1.4.1. Mısır’da Çıkan Muhalif Gazeteler	39

İKİNCİ BÖLÜM

SANCAK GAZETESİ VE TÜRK BASIN TARİHİNDEKİ YERİ

2.1. Gazetenin Kimlik Bilgileri.....	47
2.2. Gazetenin Sahibi	50
2.3. Gazetenin Basım Yeri ve Basım Süreci.....	54
2.4. Gazetenin Ücret Bilgileri ve Abonelik Sistemi	55
2.5. Gazetenin Teknik Özellikleri.....	55
2.6. Gazetenin Çıkış Amacı ve Yayın Politikası	57
2.7. Gazetenin Kapanış Süreci	62
2.8. Sancak’ın Diğer Gazetelerle Olan İlişkisi ve Diğer Gazeteler Hakkındaki Görüşleri....	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM**SANCAK GAZETESİNDE YER ALAN YAZILARIN DEĞERLENDİRİLMESİ**

3.1. Siyasi Konularla İlgili Yazılar ve Değerlendirme	71
3.1.1.Dahiliye	71
3.1.2.Hariciye	95
3.2.Askeri Konularla İlgili Yazılar ve Değerlendirme.....	107
3.3. Tarihi Konularla İlgili Yazılar ve Değerlendirme	112
3.4. Sosyal Konularla İlgili Yazılar ve Değerlendirme.....	116
3.5. Diğer Konularla İlgili Yazılar ve Değerlendirme	125
SONUÇ	142
KAYNAKÇA.....	144
Ö Z G E Ç M İ Ş	150

KISALTMALAR LİSTESİ

ASED Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
 ATAM Atatürk Araştırma Merkezi
 AÜTAED Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi
 BEO Bab-ı Ali Evrak Odası
 Bkz. Bakınız
 BOA Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi
 C. Cilt
 çev. Çeviren
 DH.MKT. Dahiliye Mektubi Kalemî
 DH.TMIK.M. Dahiliye Muamelat
 DİA Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
 DÜSOBED Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
 ed. Editör
 H. Hicri
 HR.TH. Hariciye Nezareti Tahrirat
 haz. Hazırlayan, Yayına Hazırlayan
 İ. İrade
 İTC İttihat ve Terakki Cemiyeti
 Karam Karadeniz Araştırmaları Merkezi
 M. Miladi
 MF.MKT. Maarif Nezareti Mektubi Kalemî
 No Numara, Numero, Number
 Örn. Örneğin
 R. Rumi
 s. Sayfa (Aralığı)
 S. Sayı
 SDÜ Süleyman Demirel Üniversitesi
 TAD Tarih Araştırmaları Dergisi
 TDV Türkiye Diyanet Vakfı
 TİDSAD Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
 TTK Türk Tarih Kurumu
 vb. Ve benzeri

vs. Vesaire

Y. Yıl

yay. Yayınları, Yayınevi

Y.PRK.MK. Yıldız Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahrirâtı

Y.PRK.UM. Yıldız Umûmi

ZB. Zabtiye Nezareti

ÖZET

II. Abdülhamid dönemi Osmanlı ve Türk basın tarihi açısından önemli bir kırılma noktasıdır. Bu dönemde yurtiçi basını padişahın kontrolü altında yayın faaliyetlerini sürdürürken, yurtdışında ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin basın faaliyetleriyle uğraştığı görülmektedir. Cenevre, Paris, Londra ve Mısır başta olmak üzere, çeşitli ülkelerde ve şehirlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından kurulan matbûât genellikle, padişaha ve hükümete muhalefet etmek amacı taşımaktadır.

Çalışmada ele alınan Sancak gazetesi, 1899-1909 yılları arasında Ahmed Saib tarafından Mısır'da çıkarılmıştır. Bu gazetede başta siyasi konular olmak üzere, birçok konuda padişaha ve vükelaya karşı sert eleştirilerde bulunulmuştur. Gazetede yapılan eleştirilerin esas amacı ise meşrûtiyet idâresinin teşkil edilmesini sağlamaktır. Bunun için de kamuoyunun desteğini almaya çalışmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde, Sultan II. Abdülhamid döneminde muhalif basının ve genel basının özellikleri incelenmiştir. Ardından, aynı dönemde yurtdışında faaliyet gösteren muhalif gazeteler hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde Ahmed Saib'in hayatı, eserleri, Türk tarihçiliği ile ilgili görüşlerinin yanı sıra Sancak gazetesinin içeriği, teknik özellikleri, basım süreci ve kapanışı gibi husûslara dair bilgilendirme yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise Sancak'ta yer alan yazılar ve haberler kategorize edilerek, bunlar hakkında değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sancak Gazetesi, Mısır, Kahire, İttihat ve Terakki, II. Abdülhamid.

ABSTRACT
IN THE EXAMPLE OF THE SANCAK NEWSPAPER DISSIDENT
OTTOMAN PRESS IN ABROAD IN THE PERIOD OF ABDULHAMID II (1899-1909)

Abdülhamid II period is an important breaking point in terms of Ottoman and Turkish press history. In this period, while the domestic press continued its publishing activities under the control of the Sultan, it is seen that the Ittihat ve Terakki Cemiyeti was engaged in the press activities abroad. The press published by the Ittihat ve Terakki Cemiyeti in various countries and cities, especially in Geneva, Paris, London and Egypt, was generally published to oppose the Sultan and the government.

The Sancak newspaper discussed in the study was published by Ahmed Saib between 1899-1909. In this newspaper, harsh criticisms were made against the sultan and the ruler on many issues, especially on political issues. The main purpose of the criticism made in the newspaper is to ensure the establishment of the constitutional administration. For this, efforts are made to get the support of the public.

In the first part of the study, the characteristics of the opposition press and the general press during the reign of Sultan Abdulhamid II were examined. Then, information was given the opposition newspapers published abroad in this period. In the second part of the study, information was given about Ahmed Saib's life, works, his views on Turkish historiography, articles on Sancak newspaper, technical features, printing process and closing of the newspaper. In the third part, the articles and news in Sancak were categorized and then evaluated about these articles.

Keywords: Sancak Newspaper, Egypt, Cairo, Ittihat ve Terakki, Abdulhamid II.

TEŞEKKÜR

Tezin başından itibaren her aşamasında desteği ve bilgisiyle çalışmayı yönlendiren danışmanım Prof. Dr. Güven Dinç'e çok teşekkür ederim. Tezin son halini almasına destek olan ve kaynak arşivini paylaşan Dr. Öğr. Üyesi Nimet Ayşe Aksoy'a minnettarım. Yapıcı eleştirileri ile çalışmanın gelişimine katkı sağlayan Prof. Dr. Celâl Erdönmez'e şükranlarımı sunarım. Tezin hazırlanma sürecinde yaşanan problemlerin giderilmesine yardımcı olan Milli Kütüphane Süreli Yayınlar Şube Müdürlüğü görevlisi Özcan Yoldaş'a müteşekkirim. Son olarak, tezin tüm yazım sürecinde maddi ve manevi açıdan desteklerini esirgemeyen değerli aileme teşekkürü bir borç bilir ve bu çalışmayı onlara ithaf ederim.

Fatma Gamze VARDAR

Antalya, 2023

GİRİŞ

1727 yılında İbrahim Müteferrika tarafından ilk Türk matbaası kuruldu. Burada yayımlanan ilk eser 1729'da basılan Vankulu Lügatı'dır¹. İbrahim Müteferrika, basımevini kurmadan önce Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslim tebaaya, bazı koşullar çerçevesinde, matbaa kurma izni verildi. Ancak gayrimüslimlerin dini kitaplar basması ve bu kitapların Türkçe'ye çevrilmesi üzerine bu basımevlerine kapatma cezası verildi ya da yasaklandılar. Ayrıca II. Mustafa ve III. Ahmed dönemlerinde matbaa fermanları çıkarıldı. III. Selim dönemine kadar sürecek olan bu fermanlara göre dini kitapları basma yasağı getirildi².

Osmanlı Devleti'nde ilk süreli yayın 1785 yılında Fransız Sefaretinde bulunan matbaada çıkarılan Bulletin de Nouvelles'dir³. Bu tarihten itibaren Fransızca olarak basılan süreli yayınlar görülmektedir. Türkçe olarak yayımlanan ilk gazete ise 1828'de Mısır'da basılan ve yarı Türkçe yarı Arapça olan Vakayı-ı Mısriye idi. 1830'da Mehmed Ali Paşa tarafından Vekayi-ı Giridiye adlı gazete yayımlandı. Bu gazetenin basım dili ise Türkçe-Yunanca'ydı. 1831'de İstanbul'da ve devlet yönetiminde ilk yayımlanan gazete Takvim-i Vekayi'dir. Ayrıca Alexandre Blacque tarafından Le Montiteur Ottoman isminde Takvim-i Vekayi'nin Fransızcası da neşredildi. Aynı gazete Arapça, Farsça, Rumca, Ermenice gibi çeşitli dillere de çevrildi. İstanbul'da Türkçe olarak basılan bir diğer gazete ise, William Churchill tarafından 1840'ta çıkarılan Ceride-i Havadis'tir. Bu gazete yarı resmi özellik taşımaktadır⁴.

1860 yılına gelindiğinde, Şinasi ve Agâh Efendi tarafından Tercüman-ı Ahvâl çıkarıldı. 1862'de ise Şinasi, Tasvir-i Efkâr'ı çıkardı. 1866'da Ali Suavi'nin yönetiminde Muhbir gazetesi neşredildi. Bu gazetenin sahibi Filip Efendi idi. Bu gazetenin en önemli özelliği hükümeti ve hükümetin uygulamış olduğu politikayı eleştirmesidir. Orada bu tarz yazıların yazılmasından dolayı devlet tarafından, 1867 yılında bir emirname çıkarıldı ve Muhbir

¹ İbrahim Müteferrika: Romanya'da dünyaya geldi. 1670-1674 yılları arasında doğduğu tahmin edilmektedir. Osmanlı Devleti'ne gelişi hakkında muhtelif görüşler bulunmaktadır. Yunanca, Latince ve Macarca dillerine vakıftı. Osmanlı'ya geldikten sonra Sipahi Ocağı'nda görev yaptı. Devlete hizmet ettiği sırada eğitim de almaya başladı. İslamiyet'i öğrendi ve 1710'da İslamiyet'le alakalı bir eser kaleme aldı. 1716'da dergâh-ı âli müteferrikası oldu. Avusturya Sefareti'nde görev yaptı. Tercümanlık ve mihmandarlık vazifelerini icra etti. Bir süre sonra Divan-ı Hümayun'da hâcegân zümresine dahil edildi. Top arabacıları kâtipliği, Divan-ı Hümayun tarihçiliği gibi görevler yaptı. Son görevi esnasında Yalova'da kâğıt fabrikası kurmaya çalıştı. 1718'de harita matbaasını, 1727'de ise ilk Türk matbaasını kurdu. Bu matbaanın faaliyeti Patrona Halil İsyanı sırasında bir yıllık duraksama yaşamışsa da İbrahim Müteferrika'nın ölümüne kadar onun tarafından varlığını sürdürdü. Bu matbaada 23 cilt, 17 kitap basıldı. İbrahim Müteferrika'nın ölüm tarihi 1747'dir. Önce Aynalıkavak Kabristanı'na daha sonra oradan alınarak Galata Mevlevihanesi'nin avlusuna defnedildi. Bkz. Afyoncu, 2000: 324-327.

² Kabacalı, 1990: 10-12.

³ Kabacalı, 1990: 13.

⁴ Topuz, 2003: 13-17.

yasaklandı. Muhbir gazetesi dışında, Ali Suavi tarafından Ulûm ve Muvakkaten isimli gazeteler de çıkarıldı⁵.

1869 yılında Ali Bey tarafından Basiret gazetesi basılmaya başlandı. Abdülaziz döneminde çıkarılan bu gazetede yazılanlardan dolayı, 1878 yılında Basiret kapatıldı. 1870 yılında ise Namık Kemal tarafından İbret gazetesi çıkarıldı. Bu gazetenin sahibi Aleksan Sarrafyan'dı. 1870'te kapatılan İbret, İbretname-yi Alem adıyla bir mizah gazetesi olarak yeniden yayımlandı ancak bu hali pek tutulmadı. 1872 yılına gelindiğinde ise İbret, Ahmed Midhat Efendi tarafından kiralandı. Sonraki yıllarda birkaç kez belirli sürelerle kapatıldı⁶. Bu gazetelerin dışında, Abdülaziz döneminde çeşitli gazeteler çıkarılmaya devam edildi. Aynı dönemde, Jön Türkler tarafından da çeşitli gazeteler yayımlandı. Tanzimat'tan Meşrûtiyet'e kadar yaşanan süreçte, gazetecilik hızla geliştirse de baskı ve sansür de aynı doğrultuda arttı.

1867 yılında Kararname-i Âli çıkarıldı. Âli Paşa tarafından çıkarılan bu kararname, yasa etkisi taşıyan bir düzenlemedir. Kararname-i Âli'ye göre İstanbul'da farklı dillerde basılan gazetelerin çoğunda aşırılık görülmekte ve devlete saldırılmaktadır. Bu tarz yayınlarda ülkenin çıkarlarına uymayan biçimde zararlı ifadeler kullanılmakta, insanlar yanıltılmaktadır. Devlet uydurma, yalan ve zihin bulandırıcı haberlere karşın ülkenin güvenliğini sağlamayı amaç edinmektedir. Bu yüzden bahsedilen gazetelerin cezalandırılması için gereken tedbirler alınacaktır. Kararnamede belirtilen tedbirler uyarınca bazı yazarlara ve gazetecilere, sürgün veya hapis cezası verildiği bilinmektedir⁷. 1873 yılında Hadika ve Sirac isimli gazeteler kapatıldı. Yine bu dönemde ilk kitap sansürü de uygulandı. 1875-1876 yıllarında Matbûât İdaresi, nizamnameye yeni maddeler eklemek suretiyle basın üzerindeki baskıyı artırdı⁸. Bu dönemde matbûât üzerinde uygulanan baskı ve sansür politikası II. Abdülhamid'e miras kalarak onun döneminde de sürdürüldü.

Sürelî yayınlarda yapılan çalışmalarda, matbûât ile ilgili yapılanların genellikle günümüz Türkçesi'ne aktarma çalışmaları olduğu tespit edilmiştir. Osmanlı basın tarihi ile ilgili yapılan çalışmalarda, Jön Türk basını hakkında bilgi verilirken Sancak gazetesinin ismi ya geçmemekte ya da bu gazete hakkında yeteri kadar bilgi verilmemektedir. Sancak gazetesini tanıtan yazı ve makalelerde ise genellikle gazete sahibinin hayatı ve eserleri irdelenmiş olup, gazete hakkındaki bilgiler ikinci plana atılmıştır. Bu tezin birincil amacı Jön Türk basının genel özellikleri, muhalif basının özellikleri, içeriği ve gelişim süreci hakkında bilgi vermektir. Bu doğrultuda, karanlıkta kalmış olan Mısır matbûâtına ve Sancak gazetesine bir ışık tutmaktır.

⁵ Topuz, 2003: 19-25.

⁶ Topuz, 2003: 26-27.

⁷ Kabacalı, 1990: 30-32.

⁸ Kabacalı, 1990: 40-44.

Jön Türkler niçin yalnızca Avrupa’da basın faaliyetlerini yürütmemiştir? Bu dönemde Mısır’ın matbûâtındaki önemi ne idi? Veya II. Abdülhamid döneminde muhalif basının özellikleri ve muhteviyatı nasıldı? Sancak gazetesi İttihat ve Terakki basınında hangi konumdaydı? Bu gazetenin özellikleri ne idi? Niçin basılmıştı? Bu gazetede hangi konular hakkında yazılar yazılmıştı? Bu ve buna benzer sorular tezde yanıtlanmaya çalışıldı.

Yukarıda yer alan soruların yanıtlarına ulaşmak için tez çalışmasını II. Abdülhamid dönemiyle sınırlandırmak gerekliydi. Basın konusundaki ilk yasaklar ve sansür uygulamasının temeli Abdülaziz devrinden önce filizlenmiş olsa da konunun gelişimi ve işlenişi bakımından Abdülaziz devrinden sonraki süreç baz alınarak bu çalışma yürütüldü. Malum olduğu üzere 1908 Devrimi ile Osmanlı basınındaki sansür kanunları ortadan kalkmaktadır. Tez çalışmasının ana kaynaklarını oluşturan devlet arşivi belgelerinin, II. Meşrûtiyet’in ilanından önce kaydedilmesi nedeniyle bu dönemin üzerinde daha çok duruldu. Arşiv belgelerinin yanı sıra o dönemde çıkan birincil kaynaklar, süreli yayınlar ve ikincil kaynaklara da başvuruldu.

Bu teze bir ışık tutması açısından Sancak’ın bulunan nüshalarının günümüz Türkçesi’ne aktarımı yapıldı. Burada bulunan yazılar konularına göre ayrılarak sınıflandırıldı. Sancak’ın hemen hemen çağdaşı olan, İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne ait diğer tüm süreli yayınlar da bu tezin kapsamına alındı ve yeri geldikçe onlardan da bahsedildi. Çalışmanın içeriğinde II. Abdülhamid dönemindeki basının genel özellikleri, bu dönemde uygulanan sansür politikası, I. ve II. Meşrûtiyet dönemlerinde Osmanlı basınının durumu, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından yurtiçinde ve yurtdışında çıkarılan gazeteler genel bir çerçevede incelenmiştir. Ardından çalışmanın esas konusunu teşkil eden Sancak gazetesi ışığında hem yurtdışındaki muhalif basın hem de gazete sahibi Ahmed Saib’in hayatı, eserleri ve tarihçiliğe dair görüşleri hakkında bilgiler verilmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise Sancak gazetesinde yer alan yazılardan ve haberlerden bahsedilip, bu yazılar hakkında değerlendirme yapılmıştır.

II. Abdülhamid dönemi genel basının ve muhalif basının durumuyla ilgili bilgi sahibi olmak için birçok kaynağa başvuruldu. Bu içeriğe dair çalışmada kullanılan en önemli kaynaklar; Orhan Koloğlu’nun yazdığı *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Basın*, Cevdet Kudret’in kaleme aldığı *Abdülhamid Döneminde Sansür*, Alpay Kabacalı’ya ait *Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü* ve Hıfzı Topuz’un yazmış olduğu *II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi* eserleridir. Ayrıca Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi’nde Dünder Akünal tarafından kaleme alınan “Jön Türk Gazeteleri” ve aynı ansiklopedide M. Şükrü Hanioglu tarafından yazılan “Jön Türk Basını” isimli makaleler çalışmanın içeriğini etkileyen önemli bilgilerin kaynağını oluşturdu.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde, Sancak gazetesinin yasaklanması ve toplatılması konusunda çeşitli belgeler bulunmaktadır. Bu belgelerin yanı sıra Ahmed Saib'in görev tayinleri hakkındaki belgeler ile onun tutuklanması için tebliğ edilen belgeler de tezin kapsamına girmektedir. Ancak tez için en önemli kaynak Sancak ve Şura-yı Ümmet gazetelerinin sayılarıdır.

Sancak gazetesi ile ilgili yapılan çalışma yok denecek kadar azdır. Bu konu hakkında bilgi sahibi olmak için Ahmed Saib'i tanıtan eser ve makalelere başvurulmuştur. Bu tarz çalışmalardan en önemlileri Tülay Ercoşkun tarafından kaleme alınmış olan makalelerdir. Kebikeç dergisinde yayımlanan "Ahmed Saib ve Sancak Gazetesi" isimli makalede Ahmed Saib'in hayatı, bulunduğu görevler ve Sancak'ı neşretme süreciyle ilgili temel bilgiler verilmiştir. Müellifin bir diğer makalesi olan ve Türk Dünyası Araştırmaları dergisinde yayımlanan "Yeni Bilgi Ve Belgeler Işığında Kaplan[Zade] Ahmed Saib (1860-1918)" isimli makalede de tezin içeriğini oluşturan ana bilgiler bulunmaktadır.

Ahmed Saib'in hayatıyla ilgili yapılan tezlerden birisi Hüsna Olga Çakal tarafından yazılan *Ahmet Saib Bey, Yaşadığı Dönem Ve Eserleri* isimli yüksek lisans tezidir. Bu çalışmada Ahmed Saib'in doğumu, etnik kökeni, siyasi kimliği, ölümü gibi konular hakkında verilen bilgiler tezimiz için katkı sağladı. Fakat bahsi geçen çalışmada Ahmed Saib'in gazeteci kişiliği ve Sancak gazetesini neşretme sürecine dair herhangi bir bilgi verilmemektedir. Çalışmamızda bu konular hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Yapılan diğer tez ise Osman Furkan Aslan tarafından yazılan *II. Abdülhamid Dönemi Basın Ve Yayın Müdahaleleri Ve Kaplânzade Ahmed Saib Bey'in Rehnüma-yı İnkılap (Devrim Kılavuzu) Kitabı* adlı yüksek lisans tezidir. Bahsedilen çalışma, Osmanlı tarihinde basın yasakları ve Ahmed Saib'in eserleri hakkında detaylı bilgiler içermektedir. Basın yasakları hakkında verilen bilgiler tezimiz için katkı sağladı. Buna rağmen bu çalışmada da Ahmed Saib'in gazeteci kimliğinin üzerinde yeterince durulmadığı ve Sancak gazetesi hakkında bilgi verilmediği tespit edildi. Tezimizin içeriğinde bu konular hakkında bilgi verildi.

Sancak'ın 1899-1908 yılları arasında çıkan 71 sayısı Milli Kütüphane (Ankara) arşivinde yer almaktadır. Ahmed Saib Bey'in mesuliyetinde, İstanbul'da bulunan İkbâl-i Millet Matbaası'nda, 4 Haziran 1909 tarihinden itibaren çıkarılmaya başlanan ve 3 sayı yayımlanan baskılarının yalnızca 1. sayısı Milli Kütüphane arşivinde bulunmaktadır. Çalışma, Milli Kütüphane'de bulunan nüshalar esas alınarak hazırlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE OSMANLI BASINININ ÖZELLİKLERİ

19. yüzyıl Osmanlı Devleti'ndeki basın hayatının en uzun ve en hareketli dönemi oldu⁹. Bu yüzyıl boyunca binlerce kitap, gazete ve mecmua basıldı. Daha önceki yüzyıllarda matbaa yalnızca eğitim aracı olarak kullanılıyordu. Fakat devletin siyasi ve ekonomik yapısındaki bozulmalar arttıkça, yaşanan problemlerin çözümünde silahlar yetersiz kalmaya başladı. Diplomatik, politik ve sosyal süreç açısından bir değişim dönemi meydana geldi. 19. yüzyıldan itibaren devletin iç ve dış meseleleri hakkında süregelen hareketler kağıt üzerinden yürütülmeye başlandı¹⁰. Böylece kalem ve kağıt, silahların yerini alarak mücadelenin yeni araçları oldu denilebilir.

Bahsedilen yüzyılda, basın hayatı hızla gelişmeye devam etti. Buna paralel olarak ilk kez 1857'de bir basın yasası çıkarıldı. Bu yasa 1865'te bir hatt-ı hümayun ile tamamlandı¹¹. Ancak II. Abdülhamid dönemindeki matbûât hayatı, bu yüzyıl içerisinde gelip geçmiş olan tüm padişahların döneminden daha büyük farklılıklar teşkil etti. Bu yüzden onun döneminin kendinden önceki devirlerden ayrıldığı açık bir şekilde ortadadır.

II. Abdülhamid döneminde Türk dili ve edebiyatı durmaksızın değişim gösterip, yeni unsurlar ile zenginleşti¹². Padişah, basının gelişmesini ve yaygınlaşmasını arzu eden¹³ bir karaktere sahip olduğu için matbûât ciddi anlamda gelişme gösterdi¹⁴ ve eğitim aracı olarak görülmeye devam ederek basımevlerinin açılması teşvik edildi. Basımevleri gümrük vergisinden muaf tutuldu. Ayrıca kâğıt imalâtı devlet tekeline alınarak, bazı bölgelerde kâğıt fabrikaları kuruldu. Fabrika kuran ya da kurulmasına aracı olan bazı şahıslara da gümrük vergisi muafiyeti sağlandı. Genel olarak sağlanan bu teşvikler ve vergi muafiyetleri sayesinde bu dönemde matbaacılık kayda değer bir şekilde gelişim gösterdi¹⁵.

Matbaanın yanı sıra eğitimin de iyi gelişme gösterdiği bu dönemde, eğitim kurumlarının artması sonucu okuryazarlık oranı da arttı. Bu sayede basına karşı doğan talebin de artması kaçınılmaz bir hal aldı. Hem Tanzimat'ın devamı hem de geçmişten kopmanın ortaya çıktığı bu süreçte, 1860'lı yıllarda çıkan gazetelere kıyasla, daha profesyonel nitelikte gazeteler neşredilirken bunlar daha geniş kitlelere ulaşma imkânı buldu. Böylece matbûâtındaki gelişme,

⁹ Birinci, 2006: 291.

¹⁰ Karaman, 2014: 136.

¹¹ Georgeon, 2006: 187.

¹² Tanpınar, 1988: 249.

¹³ Köksal, 2018: 821.

¹⁴ Lewis, 2018: 254.

¹⁵ Birinci, 2006: 294-295.

önceki devirlerden açık bir şekilde kopuşu simgeleyerek, rejimle alakalı ideolojinin yön değiştirmesini de sembolize etmeyi başardı¹⁶.

19. yüzyılda gazete, hiçbir ülkede Osmanlı'dakine benzer bir role sahip olmadı denilebilir. Basın, farklı ülkelerde yalnızca fikirlerin geniş şekilde yayılıp topluma ulaşması bakımından bir hareket sahası olarak görülürken Osmanlı'da toplumun gazete etrafında şekillenmesine, okulların oluşturdukları okuma ateşinin gelişmesine vesile oldu. Osmanlı'da yayımlanan gazeteler sadece genel fikirler ve kanaatler uyandırmadı. Yeni bir edebi anlayışın oluşmasına da zemin hazırladı. Şöyle ki tiyatro, tercüme yazıları gibi yeni metinlerin ilk örnekleri gazete ile yayımlandı. Gazetelerde yer alan makaleler, tenkit ve deneme yazıları sayesinde süreli yayınların kapsamı ve etkileri büyüdü. Gazetelerde bulunan politika, gündelik meseleler, tenkit yazıları, denemeler, edebi meselelerle ilgili yazılar, fikir dünyasına hitap eden vb. yazılar günün konuşulan, tartışılan gündemi haline gelmeye başladı. Öyle ki bu yazılardan etkilenen toplumun fikir ve düşünce sahası da her geçen gün zenginleşti¹⁷.

Osmanlı Devleti'nin kültürel yaşam üzerinde büyük etkileri bulunan; İstanbul, Selanik, Beyrut, İzmir gibi şehirlerde Fransızca, Mısır'da ise (1882 İngiliz işgaline kadar) Türkçe ve Arapça dillerinin basında etkili olduğu bilinmektedir. Mısır'da İngiliz işgalinin ardından İngilizce lisanı ön plana geçti. Aynı zamanda Basra, Beyrut, Şam, Sana, Kudüs, Trablusgarp, Yemen, Bağdat şehirlerinde çıkarılan vilayet gazeteleri Türkçe-Arapça olarak basıldı¹⁸. Bunun yanında, Osmanlı topraklarında salt İngilizce ya da salt Almanca gazete çıkmadı. Bu dillerden herbiriyle çıkarılan gazeteler çift dilli olarak (İngilizce-Fransızca, Almanca-Fransızca) neşredildi. Osmanlı'da çıkan İngilizce gazetelere bakıldığında zaman esasen Fransızcanın ağırlıklı olduğu, yalnızca bazı bölümlerinin İngilizce yazıldığı görülmektedir. II. Abdülhamid saltanatı süresince tek tük neşredilen Almanca gazeteler de İngilizce gazetelerle aşağı yukarı aynı özelliği taşımaktaydı. İtalyanca gazetelere bakıldığında ise, bunlar da tıpkı İngilizce ve Almanca gazetelerde olduğu gibi Fransızca gazetelerin önüne geçememişlerdi. 1909 yılı ve sonrasında Osmanlıların hayatına girmiş olan İtalyanca gazeteler de Fransızca-İtalyanca olmak üzere çift dilli yayın yaptı (Örn. La Turchia). II. Abdülhamid devrinde az da olsa Bulgarca, Farsça, Sırpça, Rusça, Rumence, Urduca, Arnavutça, Kürtçe ve Çingenece dillerinde de gazeteler çıktı¹⁹.

Gazetelerin genel anlamda Fransızca çıkarıldığı göz önüne alındığında, bu dilde yazılmış matbûâtı yalnızca önde gelen ailelerin çocukları ve Tercüme Kalemî memurlarının²⁰

¹⁶ Zürcher, 2000: 119-120.

¹⁷ Tanpınar, 1988: 250-251.

¹⁸ Koloğlu, 1995: 129-130.

¹⁹ Koloğlu, 1995: 135-137.

²⁰ Ebuzziya Tevfik, 1973: 23.

okuyabilecek kabiliyette olduğu da düşünülmelidir. Nitekim ülke içinde bu dile vâkıf olan kişi sayısının az olmasından dolayı, bu dilde çıkarılan matbûâtın okuyucu sayısında da artış görülmesi pek olası değildi. Diğer dillerde neşredilen gazeteler ise başlarına gelecek bin bir türlü mesuliyeti göze alarak, siyasi olaylar hakkında bazı açıklamalar yaparsa insanlar ancak o zaman olan biten hakkında bilgi sahibi olabilirdi. 1867 yılından itibaren memleket için zararlı olarak değerlendirilen her bilgi halktan saklandı, açıklanması gereken bazı siyasi vakalar da önemsizmiş gibi gösterildi²¹.

Osmanlı ülkesinde çıkmakta olan yayınlarda muhalefetin dozunun artmaya başladığı ilk dönem Abdülaziz dönemi idi. Bu dönemde 1864 Nizamnamesi çıkarıldı. Çıkarılan nizamnamede sansür uygulamasına dair herhangi bir emare görülme de gazete çıkarmak için devletten ruhsat almak mecburiyeti getirildi²².

Abdülmecid döneminden itibaren devlet bütçesinden gazetelere yardım yapılıyordu. Abdülaziz ve II. Abdülhamid dönemlerinde de bu uygulama devam ettirildi. Hatta Abdülhamid, şahsi parasıyla bazı gazetelere maddi destek sağladı²³. Böylece onun döneminin başlarında yayın hayatında belli başlı gelişmeler yaşandı. Buna rağmen ülkede basına dair sağlam bir nizamname yoktu²⁴. Öncelikle, 1864 Nizamnamesi'nin geliştirilmiş versiyonu olan, 22 Ocak 1888 tarihli Matbûât Nizamnamesi çıkarıldı. Matbûât konusundaki düzenlemeler devam ettirilerek 30 Aralık 1894'te yeni bir nizamname daha hazırlandı. Yeni nizamname 1908'e kadar yürürlükte kaldı. Matbûât kanunlarının düzenlenmesi ve yenilerinin çıkarılması, neşriyat yasaklarının uygulanması gibi icraatların temel amacının saltanatın, iktidarın, sultanın, mülkiye sınıfı üyelerinin, ehli kitap dinlerinin ve cemiyetlerin ahlaki değerlerinin muhafaza edilmesi arzusundan doğduğu ifade edilmektedir²⁵. Yasaklı yayınları kontrol altında tutmak amacıyla 14 Ocak 1882'de Telif ve Tercüme Dairesi, Matbûât İdaresi ile birleştirilerek Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti kuruldu²⁶.

II. Abdülhamid döneminde basınla alakalı çıkarılan nizamnamelerde, önceki dönemlerde çıkanlara göre daha ayrıntılı maddeler ve detaylar göze çarpmaktadır. Bu durum, bahsi geçen devirde matbûâtın ciddi anlamda gelişim gösterdiğine işaret etmektedir²⁷. Aynı zamanda Abdülaziz döneminden itibaren basın hayatına yerleşmiş olarak sayılan sansür uygulaması bu dönemde sıkı bir şekilde devam ettirildi ve neredeyse tüm matbûâtı kapsayacak

²¹ Ebuzziya Tevfik, 1973: 23.

²² Ataman, 2009: 32-33.

²³ Demirel, 2007: 81.

²⁴ Karal, 2007: 407.

²⁵ Birinci, 2006: 298-300.

²⁶ Birinci, 2006: 302.

²⁷ Birinci, 2006: 302.

hale ulaştı. Yine de bazı Türkler Avrupalılar misali her gün gazete okumayı alışkanlık haline getirdi. Bundan dolayı dergilerle kitaplar da gazeteler kadar önemli bir yer teşkil etmeye başladı²⁸. Ancak bunlar da sansüre tabiydi.

Basılan binlerce kitap arasında konu bakımından en önemlileri edebi, bilimsel ve akademik basımlardı²⁹. Ayrıca Osmanlı topraklarında çıkan ilk gazeteler içerik olarak ekonomik³⁰ konuları da işlediler. Türk aydınları ilk başlarda siyaset konulu yazılardan uzaklaştırılarak saf edebiyat ve bilimsel çalışma eserlerine yönelim gösterdi. Dolayısıyla bu iki alanda gözle görülür derecede değişim ve gelişim kaydedildi³¹. 1903 yılında Şura-yı Devlet Kararnamesi yayınlandığında, bu kararnamenin içeriğinde gazetelerin tarım, doğal kaynaklar, edebiyat, kültür gibi konuları sade bir dille ele alarak bunların köylere kadar ulaşması arzulandı³².

Basının siyasi konulardan uzaklaşması ve siyaset dışı konuların moda haline gelmesi üzerine, halkın farklı ve eğlenceli yazılar okuma alışkanlığı edinmesi konusunda adeta bir devrim yaşandı. Okuryazar kişiler arasında okuma alışkanlığı, önceki devirlere kıyasla, daha yaygın hale geldi. Halk artık merak duygusuyla ilgilerini çekecek malzemeleri de okumaya başladı. İstanbul'da bulunan Bâbiâli Caddesi basının merkezi haline geldi. Bu bölgede matbaalar kuruldu, kitap basımı arttı, mütercimlik gelişim gösterdi. Divan edebiyatı yerine macera romanlarının tercümesi yapılır oldu. Padişahı dahi müptelası yapacak olan cinayet, polisiye vb. temalı romanlar moda oldu³³. Böylece kitap basımında altın çağ dönemi³⁴ yaşanmaya başlandı.

Ahmet Midhat Efendi³⁵ bir gazeteci, romancı ve tarihçi kişiliğiyle öne çıkarak dönemin karakteristik siması oldu. 1878'de çıkardığı Tercüman-ı Hakikat gazetesi, II. Abdülhamid döneminin en önemli gazetelerinden biri olarak anılmaktadır. Bu gazetenin geneli Ahmet

²⁸ Lewis, 2018: 254-256.

²⁹ Lewis, 2018: 256.

³⁰ Ataman, 2009: 29.

³¹ Lewis, 2018: 256.

³² Köksal, 2018: 821.

³³ Berkes, 2012: 369.

³⁴ Göçmen, 1994: 37.

³⁵ Ahmet Midhat Efendi: 1844 yılında İstanbul Tophane'de dünyaya geldi. Sıbyan mektebi ve rüşdiye mektebindeki eğitimlerini tamamlayarak Rusçuk'ta vilayet mektb kaleminde memurluğa başladı. Yalnızca Ahmet olan isminin yanına Midhat Paşa tarafından Midhat ismi de eklenmiştir. Ahmet Midhat, Tuna gazetesinde yazarlık ve Bağdat valiliği esnasında Zevra gazetesinin müdürü olarak görev yaptı. Ceride-i Askeriyye muharrirliği yaptıktan sonra İstanbul'da matbaa kurup yazarlıkla uğraştı. Bu esnada Devir, Bedir, Dağarcık mecmualarını yayımladı. 1873'te ilgisi olmadığı halde bazı Jn Türklerle beraber Rodos'a sürgün edildi. Burada öğretmenlik ve yazarlık mesleklerini icra etti. V. Murad döneminde İstanbul'a dönerek gazetecilik ve romancılık faaliyetleriyle meşgul oldu. 1878 yılında Tercüman-ı Hakikat'i çıkardı. Takvim-i Vekayi ve Matbaa-i Amire'de müdürlük, Meclis-i Umur-ı Sıhhiye'de azalık ve reislik görevlerinde bulundu. II. Meşrutiyet sonrası emekli olarak Darülfünun, Darülmuallimat vb. okullarda muhtelif dersler verdi. 28 Aralık 1912'de kendi isteğiyle yerleştiği Darüşşafaka'da vefat etti. Fatih Camii avlusunda medfundur. Bkz. Okay, 1989: 100-103.

Midhat tarafından hazırlansa da Muallim Naci gibi Türk edebiyatının tanınmış isimleri de burada yazdı. Dönemin öne çıkan bir diğer ismi ise Ebuzziya Tevfik idi. O, Meşrûtiyet dönemine dek hayatı sürgünle geçmiş olsa da yayımladığı dergiyle ve tercüme eserlere editörlük yapmasıyla, Türk edebiyatına ve basına katkıda bulundu. Ahmet İhsan (Tokgöz) İstanbul'da Servet adlı bir gazete çıkardı. 27 Mart 1891'den itibaren Servet-i Fünûn dergisinin sahibi ve editörü olarak basın çalışmalarına devam etti. Batı tarzı bir yayın anlayışını benimseyen bu dergi dönemin genç yazarlarının dikkatini çekti. Tevfik Fikret, Hüseyin Cahit Yalçın gibi ünlü edebiyatçılar bu dergide yazdı. Ancak Hüseyin Cahit Yalçın'ın yaptığı bir tercüme metninden dolayı bu dergi sansüre uğradı. Sonrasında ise derginin en iyi yazarları ayrıldı ve Servet-i Fünûn eski etkisini yitirdi. 1908 Devrimi'nden sonra günlük gazete olarak yayın hayatını sürdürdü³⁶.

II. Abdülhamid'in tahta çıktığı ilk dönemden beri kendisinin Midhat Paşa'dan pek hoşlanmadığı³⁷, Bâbıâli'de yetenekli ve dürüst devlet adamı bulunmadığı, devleti içten ve dıştan sarsan bunalımlar olması gibi sebeplerden dolayı mutlakiyetçi ve otokrat bir politika benimsedi. Bunu takiben 1878 yılında Yıldız Sarayı iktidarın merkezi haline geldi ve Abdülaziz zamanında geliştirilen mabeyn yapısı yerine karışık bir bürokrasi kuruldu. Ardından Yıldız'da, Nişan Efendi ve ondan sonra da kardeşi Sefer Efendi adına başında Ermenilerin bulunduğu bir Basın Dairesi oluşturuldu. Bu dairede iç ve dış basında çıkan önemli haberler özet haline getirilerek padişaha sunuldu. Ayrıca padişahın okuması amacıyla bazı romanlar da burada tercüme edildi³⁸.

II. Abdülhamid, saltanatının ilk zamanlarında gazeteler ve dergiler için özgürlük yolunu açık bıraktı³⁹. I. Meşrûtiyet döneminde yurtiçinde "hürriyet için çalışan basın" oluşturulmaya⁴⁰ çalışılsa da daha sonraki dönemde bu durum hızlı bir şekilde terse döndü. Padişahın kontrol mekanizması basını sıkıştırmaya başladı⁴¹. Bu kontrol mekanizmasının oluşturduğu sonuca delil olarak İstanbul'da 1879-1887 yıllarında yılda ortalama 9-10 yeni yayın çıkarılırken, 1888-1908 yılları arasında bu sayının bire düşmesi gösterilmektedir⁴².

Padişahın basına uyguladığı katı politikaya karşın bu işle uğraşan matbûatçılar, yayınlara bir dinamizm kazandırmak amacıyla Avrupa'dan son teknoloji dizgi ve baskı makineleri getirttiler. Basılan nüshalarda daha fazla resme yer vererek görsel öğeler ön plana

³⁶ Lewis, 2018: 256-260.

³⁷ Shaw ve Shaw, 2010: 225.

³⁸ Shaw ve Shaw, 2010: 262-264.

³⁹ Lewis, 2018: 255.

⁴⁰ Karal, 2007: 407.

⁴¹ Köksal, 2018: 821.

⁴² Koloğlu, 1992: 45.

çıkarılarak okurların dikkati çekildi. Bu makinelerle basılan ve siyasi konuları ele alamayan gazeteler, edebiyat alanında derin tartışmalara yöneldi. Divan edebiyatı taraftarlarıyla Edebiyat-ı Cedideciler arasında tartışmalar oldu, dönemin gençleri ve aydınları da bu konulara eğildiler. Aynı zamanda Avrupa dillerinden çevrilen edebi ve bilimsel nitelikli yazılar, roman ve öykü çevirileri gazete sütunlarını doldurdu. Bu sayede okumayı bilen kitle okuduklarından edebi zevk almaya başladı⁴³.

Meşrûtiyetin ilk döneminden itibaren II. Abdülhamid'in basına karşı gösterdiği tutum doğal olarak padişahı ve Midhat Paşa'yı iki farklı cephe haline getirdi. Ancak ikisi de şahsi olarak bu konuda tartışmadı. Onların yerine bu işi İstanbul basını gördü. Padişah veya paşadan birini destekleyen İstanbul matbûâtçıları, çıkardıkları yayınlarda onların adına görüşler beyan ederek tartıştılar. Aynı şekilde neşredilen yayınlarda Kanun-ı Esasi de daha önce örneği görülmemiş biçimde, kamuoyu önünde hem yorumlandı hem de tartışıldı⁴⁴.

1890'lı yıllar Osmanlı'da sansürün ağırlaşmaya başladığı yıllardı. Buna rağmen bundan sonra Türk basınında en ilgi çekici ürünlerin meydana çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Yurtdışında Jön Türkler tarafından yayımlanan gazeteler ve dergiler okuyucularını batılı tarzda fikir ve davranış kazanmaya, "modern dünya" kavramını sunmaya, siyasi yorum yapacak kabiliyete sahip olmaya teşvik ettiler. Diğer yandan Jön Türklerin yurtdışındaki basın faaliyetlerinin her geçen gün büyümesinden dolayı yurtiçindeki matbûâtın konumu sarsıldı. Nitekim Osmanlı topraklarında günlük altı gazete çıkarken, bu sayı bir süre sonra üçe düştü. Yayın hayatını devam ettiren gazeteler sarayın desteği ve sıkı kontrolü sayesinde bunu sağlayabildiler. Tercüman-ı Hakikat, İkdam ve Sabah tirajı yüksek gazeteler olarak yayın hayatlarına uzun süreli devam edebildiler⁴⁵.

Tercüman-ı Hakikat, İkdam ve Sabah gazeteleri tefrikalarla dolu önemli edebi yayınlar şeklindedir. İkdam ve Sabah gazetelerinde çoğunlukla edebi yazılar yer aldı. Ayrıca İkdam gazetesinde tarih konulu yazılara da yer verildi⁴⁶.

II. Abdülhamid döneminde çıkarılan gazetelerden iki paralık pul vergisi alındı⁴⁷. Fakat padişahın tahta çıkışının 25. yıl dönümünde bu vergi kaldırıldı. 1901 yılında pulların kaldırılması sonucu, gazeteler ek gelir sağlayacağından dolayı bu gelir gazete sahipleri ile yazarları arasında paylaşılmadı. İkdam gazetesinin sahibi Ahmet Cevdet Bey ve Sabah gazetesinin sahibi Mihran Efendi bu geliri yazarlarla paylaşmayınca, gazeteciler grev yapmaya

⁴³ Koloğlu, 1992: 47-48.

⁴⁴ Koloğlu, 2010: 94-95.

⁴⁵ Lewis, 2018: 263-264.

⁴⁶ Köksal, 2018: 825.

⁴⁷ Yalçın, 1975: 111.

karar verdi. Greve gitmek isteyen gazeteciler toplanarak – adını bizzat padişahın verdiği⁴⁸ – Saadet isimli yeni bir gazete çıkardılar. Ancak Saadet, çok fazla talep gören bir gazete olmadı⁴⁹.

MİZAH BASINI:

II. Abdülhamid şehzadeliği sırasında Ceride-i Havadis, Tasvir-i Efkâr, Basiret gibi siyasi gazetelerle Hayal, Çaylak, Çingiraklı Tatar gibi mizahi gazetelerin serbestçe neşredilmesinin, hükümete yönelik eleştiriler ve kınamalar sergilemeleri bakımından halka nasıl etki ettiğini gördü ve anladı. Ayrıca farklı şahıslar kanalıyla da halkın düşünce dünyasından haberdar oldu. Bu yüzden onun, matbûât dünyasının işleyişinden ve etkilerinden haberdar bir biçimde yönetime geldiğini söylemek mümkündür⁵⁰.

Bazı kaynaklarda II. Abdülhamid'in mizahı sevmediği belirtilmektedir. Padişah, I. Meşrûtiyet döneminde mizah gazetelerini yasak eden hükümler çıkarsa da mecliste bulunan mebusların çoğu; mizah gazetelerinin matbûât dahilinde olduğunu, matbûât hürriyetinin onlar için de geçerli olduğunu, dünya çapında farklı içeriklerle neşredilen tüm gazetelerden önce mizahi yayınların ortaya çıktığını, bu tür yayınlarda terbiye edici özelliklerin bulunduğunu, Osmanlı aydınlarının hali hazırda Avrupa mizah basınına takip ettiğini ve bu tür basının yasaklanamayacağını savundular⁵¹. Bunun üzerine, Osmanlı halkının “bir çocuk gibi” idâre edilmesi gerektiğini ve zararlı görünen, halkın fikirlerini zehirleyen matbûâtın yasaklanması gerektiğini düşünen padişah⁵² sadece güncel politika konularına değinmeden yapılan mizahi yayına izin verdi⁵³.

Ancak bu dönemde ortaya çıkan mizah basını politikayı sorgulamaya karşıt yasalar çerçevesinde işlenen mizahi öğeleri barındıranlar ile ülkeye gizli bir şekilde sokulmak suretiyle yapılan yasadışı mizah yayınları olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Memleketin genel basın unsurunda olduğu gibi mizah basınında da en kapsamlı sansür uygulaması II. Abdülhamid döneminde yapıldı⁵⁴. Yurtiçinde sansüre uğrayan ve yasaklanan mizah yayınları yalnızca yurtdışında yapılabilirdi. Padişaha muhalif yayınlar arasında önemli bir yer tutan bu tip basımlarda, Avrupa'da yayımlanmanın da verdiği cesaret üzerine, muhalefete gösterilen sert tavrın dozu her geçen gün artırıldı.

⁴⁸ Yalçın, 1975: 112.

⁴⁹ Topuz, 1973: 84.

⁵⁰ İrtem, 1999: 177.

⁵¹ Karal, 2007: 410.

⁵² Karal, 2007: 411-412.

⁵³ Tiken, 2015: 406.

⁵⁴ Tiken, 2015: 406.

Jön Türkler tarafından yayımlanan ilk mizahi süreli yayın 1894'te Emrullah Efendi ve Tefik Nevzad'ın yayımlamış olduğu Hizmet gazetesidir⁵⁵. Daha sonra: Hayal (1895), Hamidiye, Dolab, Abdülhamid, Akbaba, Kokonoz, Tokmak, Pinti, Deccal, Zuhuri, Laklak, Curcuna, Kukumav, İncili Çavuş, Daoul, Meşrûtiyet, Hayal (1901)⁵⁶ gibi mizah temalı mecmualar yayın hayatına girdi.

1.1. Basın Sansürü

Dünya çapında kurulan her devlet hem ulusal hem de uluslararası menfaatlerini gözeterek, çeşitli sansürler uygulamış ve bunu devam ettirmiştir. Devletlerin iç ve dış ilişkilerine zarar verileceği düşünülen hemen her şey sansüre maruz bırakılmıştır. Toplumda nüfuz sahibi olan şahıslara yönelik taşlama ve iftiralara karşı siyasi sansür uygulanmıştır. Bunun nedeni yöneten kişinin, halkın nezdindeki itibarını koruma arzusudur. Eğer bu itibar sağlam tutulursa halkın devlete, yöneticiye ve yöneten kurumlara olan güveni sağlamlaştırılmış olacaktır⁵⁷.

Osmanlı'da 1860 yılına kadar resmi basın varken, bu tarihten sonra fikri basın da meydana çıktı. Ülkede bulunan kahvehanelerin çoğunda gazeteler okunur ve siyaset konuşulur oldu. Bu yolla efkâr-ı umûmiye – yani kamuoyu – meydana geldi. II. Abdülhamid ordu, sivil bürokrasi ve ulema gibi geleneksel güç odaklarının yanında – Osmanlı İmparatorluğu'nda her zaman var olan – kamuoyunu da hesaba katması gerektiğini erken anladı⁵⁸. Ancak o, tahta çıktığı andan beri matbaadan ve matbûât müdüründen hoşnutsuz bir tavır içerisindeydi. Bu yüzden ilk iş olarak matbûât müdürü Eduard Black Bey'in görevinden alınması için sadrazam Midhat Paşa'ya bir mektup yazdı. Bunun üzerine Macit Paşa ikinci kez matbûât müdürlüğüne tayin edildi⁵⁹. Padişahın matbûât müdürlüğünün iplerini eline almasından sonra basın konusundaki uygulamalarında daha kararlı ve baskıcı bir tutum seyrettiği görülmektedir.

Osmanlı'da sansür uygulaması II. Abdülhamid iktidarından daha önce başlamıştı. Abdülhamid kendinden önceki zengin birikimi işledi, geliştirdi, kanunlardaki boşlukları doldurdu ve 33 yıl boyunca kurduğu düzeni aksatmadan sürdürdü. Ondan evvelki dönemde, basınla alakalı ilk nizamnamenin 1864'te, Abdülaziz devrinde çıktığı ve ikinci meşrûtiyet devrine dek yürürlükte kaldığı yukarıda bahsedilmişti. Bu nizamnamenin hükümleri aracılığıyla bu seneden beri gazeteler kapatılmaya başlandı⁶⁰. 1867'de yayımlanan Kararname-

⁵⁵ Tiken, 2015: 406-407.

⁵⁶ Şahin, 2017: 32-39.

⁵⁷ Çelik, 2009: 75.

⁵⁸ Georgeon, 2006: 183-184.

⁵⁹ İskit, 1943: 63-67.

⁶⁰ Cevdet Kudret, 1977: 5-6.

i Âli⁶¹ ile de Muhbir, Vatan, İbret (İlk etapta bir ay, sonraları süresiz olarak), Hadika (1873'te iki ay), Sirâc, Diyojen (1871'de tam on beş kez), Basiret, Hülasatü'l-Efkâr, Şark ve Hayal gibi gazeteler süreli ya da süresiz olarak kapatıldı⁶².

İlk sansür kararnamesi ise Mahmud Nedim Paşa'nın sadareti döneminde, 11 Mayıs 1876'da⁶³ çıkarılıp Basiret, Sabah gibi gazeteler sansür edildi ve bazı sayfaları boş bir şekilde yayımlandı. Bu uygulamaların mirasçısı olan II. Abdülhamid, eski Matbûât Nizamnamesine hiç dokunmayarak yenilerini düzenlemeye koydu⁶⁴. Padişahın oluşturduğu düzenlemeye dayanarak iktidarın kuşkulu ve meraklı takibi etkisini en fazla İstanbul'da gösterdi⁶⁵.

Sansür jurnaller, hafiye teşkilatı, özel mahkemeler ve zaptiye teşkilatından sonra öne çıkan ve Abdülhamid rejiminin dayanaklarından biri haline gelen önemli bir öge idi. Bir sindirme aracı olarak görülen sansür yalnızca gazetelerde, dergilerde ya da kitaplarda değil tramvay biletlerinde, ilanlarda, konyak şişesi etiketlerinde dahi kendini gösterdi. I. Meşrûtiyet'in ilanıyla yürürlüğe giren Kanun-ı Esasi'nin 12. maddesinde "Matbûât kanun dairesinde serbesttir" şeklinde belirtilen hüküm, padişah tarafından uygulamaya konulmadı. Padişah, çıkardığı iradelerde sansürü zaman zaman şiddetlendirdi. Padişah ile Midhat Paşa arasındaki en büyük anlaşmazlıklardan biri⁶⁶ de sultanın bu şekildeki tutumuyla alakalı idi. I. Meşrûtiyet döneminde padişahın isteğiyle, mecliste bir matbûât kanunu hazırlanmışsa da bu kanun bir türlü yürürlüğe girmedi. Diğer yandan padişah, saltanatı süresince sürgün etmeyi, idama yeğledi⁶⁷. Bu yüzden Ebuzziya Tevfik, Namık Kemal, Ahmet Midhat Efendi gibi kişiler önceki ve o andaki Osmanlı hükümetinin uygulamalarını eleştirdikleri için sürgün cezasına çarptırıldılar⁶⁸.

Kanun-ı Esasi'nin muhtelif maddelerini kendi lehine kullanarak geniş salahiyyet elde eden padişah, nihayetinde 93 Harbi'ni bahane ederek anayasayı yürürlükten kaldırdı. Böylece Kanun-ı Esasi otuz sene boyunca rafa kaldırılmış oldu⁶⁹. Durumu kabul etmeyen veya eleştiren bazı yazarlar ve aydınlar sürgün cezasına, bazı gazeteler ise kapatma cezasına maruz kaldılar. Örneğin Teodor Kasap⁷⁰ hapse atıldı ve Hayal dergisi yazarlarından Cemal Bey sürgün edildi.

⁶¹ Sadrazam Âli Paşa, Girit meselesi yüzünden Yeni Osmanlılar tarafından eleştirildi. Muhaliflerini susturmak amacıyla Âli (Yüksek) Kararname'yi çıkardı. Bu kararname 1909 yılına kadar yürürlükte kaldı. Bkz. Aslan, 2021: 9.

⁶² Topuz, 2003: 46-47.

⁶³ Topuz, 2003: 47.

⁶⁴ Cevdet Kudret, 1977: 10-13.

⁶⁵ Uşaklıgil, 2008: 293.

⁶⁶ Koloğlu, 1992: 43.

⁶⁷ Ramsaur, 2001: 47.

⁶⁸ Kabacalı, 1990: 48-50.

⁶⁹ Ahmad, 2017: 8.

⁷⁰ Teodor Kasap: Tam adı Theodoros Serafim Kasapis olan Teodor Kasap, 10 Kasım 1835'te Kayseri'nin Tavlasun ilçesinde dünyaya geldi. Babasının ölümünden sonra 1848 yılında İstanbul'a giderek Rum kumaşçı dükkanında çıraklık yaptı. Aynı zamanda Kuruçeşme'de bulunan Rum Mektebi'nde eğitim gördü. Kendi çabalarıyla Fransızca

Yaşanan olayların ve padişahın tutumunun sonucunda yurtiçinde yalnızca suya sabuna dokunmayan gazetelerden olan Ruzname-i Ceride-i Havadis, Tercüman-ı Hakikat, Vakıf vb. ayakta kalabildi⁷¹.

1881’de kurulan Encümen-i Teftiş ve Muayene heyeti sansür görevini yürüten ana kurumdur. Bu kurumun azalarının çoğunluğu hoca, molla ve şeyhlerden oluşmaktaydı. Bunlar Encümen adına hüküm verirken dini fetva çıkardı. Örneğin İslami kaidelere göre caiz olmadığı gerekçesiyle Halid Ziya Uşaklıgil’in Sefile adlı eserinin basılması için kendisine ruhsat verilmedi⁷². 1897’de Tetkik-i Müellefat isimli yeni bir komisyon oluşturuldu. Bu komisyonun görevi Encümen-i Teftiş’in ruhsat verecek olduğu Türkçe, Farsça ve Arapça yazılmış kitaplar ve Türkçe yazılmış piyesleri tekrardan incelemektir. 1903’te Kütüb-i Diniyye ve Şer’iyye Tetkik Heyeti adıyla bir komisyon daha kuruldu. Bu komisyona İslam dinine ilişkin olarak kaleme alınmış eserleri inceleme görevi verildi⁷³.

Kurulan komisyonlar aracılığıyla 1888 yılından itibaren uygulanmaya başlanan sansür politikası sonucunda gazete, kitap ve dergilerin basımındaki yükseliş düşüşe geçti. 1901 yılında sansürün artması ve ruhsat almanın iyice zorlaşması⁷⁴ nedeniyle matbûât işleri iyice azaldı⁷⁵. Bunun yanında, basım yapabilmek için ruhsat almanın bir zorunluluk haline getirilmesi sebebiyle, yalnızca vilayet ve sancak merkezlerinde matbaaların açılabilirdi⁷⁶ ayrıca belirtilmelidir.

1881-1907 yılları arasında Encümen-i Teftiş’te bulunan görevli miktarı da arttı. Bu görevlilerin sayısı arttıkça basılan matbûâtın miktarı azaldı. Bu yüzden kendilerine iş kalmayan Encümen-i Teftiş memurları artık sigara kâğıtları, kibrit kutuları gibi nesnelerin üzerinde bulunan resimleri de sansürlemeye başladılar. Bu sırada padişaha bağlı olarak çalışan ve sayısı binleri aşan gönüllü sansürcüler de türedi. Bunların çalışma biçimi Namık Kemal, Ziya Paşa gibi şahısların yasaklanan eserlerini satan ve okuyan zatlara jurnal etmek şeklindeydi. Bu jurnallerin karşılığında aldıkları ücret veya ödül miktarı tam olarak bilinmemektedir⁷⁷.

öğrendi. Alexander Dumas Père’nin özel sekreterliğini yaptı. Namık Kemal başta olmak üzere Jön Türkleri de Alexander Dumas ile tanıştırmıştı. 1870’te İstanbul’a dönerek Kurtuluş Rum Mektebi’nde Fransızca muallimliği yaptı. Kendi matbaasını kurdu ve 1870’te Diyojen’i yayımlamaya başladı. Diyojen dışında Çingiraklı Tatar ve Hayal’i de yayımladı. 22 Ağustos 1875’te İstikbal gazetesini çıkardı. Hapse girip çıktıktan sonra Avrupa’ya kaçtı ve Ali Şefkati ile İstikbal’i tekrardan hayata geçirdi. 1881’de İstanbul’a dönüp padişah için polisiye romanların mütercimliğini yaptı. 5 Haziran 1897’de İstanbul’da vefat etti. Bkz. Kut, 2011: 473-475.

⁷¹ Kabacalı, 1990: 51-53.

⁷² Uşaklıgil, 2008: 320-321.

⁷³ Kabacalı, 1990: 56.

⁷⁴ Cevdet Kudret, 1977: 25.

⁷⁵ Kabacalı, 1990: 56.

⁷⁶ Karal, 2007: 408.

⁷⁷ Cevdet Kudret, 1977: 26-27.

Sürelî yayınlarla ilgili genel işlemler Matbûât Müdürlüğü tarafından yürütüldü. Yurtiçindeki gazete ve dergilerle alakalı işlemler Matbûât-ı Dahiliye Müdürlüğü, yurtdışındaki gazete ve dergilerle alakalı işlemler ise Matbûât-ı Hariciye Müdürlüğü⁷⁸ tarafından iki koldan denetlendi. Matbûât-ı Dahiliye Müdürlüğü, 1864'te çıkan Basmahane Nizamnamesini baz alarak gazete çıkarmak isteyen zatlara ruhsat vermek, basılan gazetelerin imzalı nüshalarını teslim almak gibi sorumluluklara sahipti. 1878 yılında oluşturulan sansür kurulu da bu müdürlüğe dahil edildi. Böylece ülkede çıkarılan her gazetenin, derginin ve tiyatronun sansürünü, denetlemesini bu müdürlük yürüttü⁷⁹.

Gazete ve dergilere uygulanan sansürün esas sorumlusu matbûât müdürüydü. II. Abdülhamid döneminde görev yapan matbûât müdürleri, görev süresiyle beraber, sırasıyla: Eduard Black Bey (1876-1877), Pertev Efendi (1878-1879), Mehmed Şevki Efendi (1880-1888), Ahmed Arifi Bey (1888-1892), Yusuf Behçet Bey (1892-1901), İbrahim Hıfzı Bey (1901-1905), Ebûlmukbil Kemal Bey (1905-1908) oldu. En sert sansürcüler, en şiddetli sansürün gerçekleştiği yıllarda görev yapan İbrahim Hıfzı ve Ebûlmukbil Kemal Beylerdi. İkisi de gazete yazılarını bizzat kendileri sansür etti ve memurlara iş bırakmadı⁸⁰.

İbrahim Hıfzı Bey, basın dünyası açısından en önemli zatlardan birisi olarak sansürcülük işini doğal bir tarzda icra etti. Mihran Efendi gibi gazeteciler ona yaranmak için çabalarken, bazı gazeteciler de onu dünyanın en kötü insanı ve nefret edilesi bir kişi olarak nitelendirdi. Çünkü Hıfzı Bey görevine çok bağlı olan ve en ufak bir kelimeyi dahi atlamadan, sütunlarca yazıları çizerek sabahlara kadar sansürleme işiyle uğraşan bir kişiliğe sahipti⁸¹. Ayrıca matbûât sansüründe, sansürcülerin keyfî uygulamalarına da rastlamak mümkündür⁸².

İçinde bulunulan dönemde sansür konusunda ayrıca bir kanun veya nizamname çıkmadı, bu iş tamamen Kanun-ı Esasi'ye dayalı olan sıkıyönetim kararnamesine göre uygulandı. Matbûât-ı Dahiliye Müdürlüğü, 1890'a kadar birkaç memurla çalışmaya devam etmişken 1902 senesinde 15, 1905 senesinde 20, 1908 senesinde 25 görevli ile çalışmalarını sürdürdü. Bu müdürlüğün yayımladığı yönetmeliğe göre sürelî yayınların padişahın hastalığından bahsetmesi, Girit, Makedonya, Kanun-ı Esasi, hukuk-ı millet, hürriyet, ıslahat, cumhuriyet, bomba, vatan, dinamit⁸³, grev, suikast, ihtilal, anarşi, sosyalizm, dinamo (dinamiti çağrıştırdığı için), infilak, kargaşalık, kıtal, Bosna, Hersek, müsavat, Kıbrıs, Yıldız, büyük

⁷⁸ Matbuat-ı Hariciye Müdürlüğü, Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü ismiyle de anılmaktaydı. Bkz. Demirel, 2007: 48.

⁷⁹ Cevdet Kudret, 1977: 35.

⁸⁰ Kabacalı, 1990: 63.

⁸¹ Yalçın, 1975: 104.

⁸² Cevdet Kudret, 1977: 40.

⁸³ Cevdet Kudret, 1977: 36-40.

burun, Murad, istibdat, mebuslar, veliaht, Kemal Bey, Midhat Paşa, Ayan azası, hasta, kardeş⁸⁴, Muradiye, hal ve tesviye, saye (padişahın başkasına kullanılması yasaklandı⁸⁵) gibi pek çok sözcük, deyim ve terim kullanmalarını yasakladı. Matbûâtta, (yıldıza benzediği için) + işaretinin kullanılması ve Olimpiyat oyunlarından bahsetmek de yasaklandı. Ayrıca yasaklanan kelimelerden birisi de “burun” oldu⁸⁶.

Burun sözcüğü, padişahın gösterişli burnu ile alay edildiği sonucunu uyandıracığından dolayı neşriyatta sansürlendi. Aynı şekilde “halletmek” kelimesi, padişahı tahttan hal etmek manasına çekilebileceği için yasaklandı. Tahta kurusu, tahtın kurusun anlamına gelebileceğinden dolayı yasaklanan bir diğer kelimeydi. Padişah; elektrik, uçak, telefon gibi araçlardan hoşlanmadığı için bunlardan söz eden yazılar da büyük bir dertle baş başa kaldı⁸⁷. Matbûâtta herhangi bir kimya simgesinin kullanımı da – gizli bir mesaj içerebileceğinden dolayı – yasaklandı⁸⁸. Bunun dışında Abdülhamid, Murad ve Reşad isimlerinin kullanımından çekinildiği için matbûâtta bu isimler değiştirilerek yerine Hamdi, Hamid, Mir’at, Neşet isimleri kullanıldı⁸⁹. Padişahın Cuma selamlığına gidişinden ve dönüşünden bahsetmek zorunda kalan gazeteler, kalıplaşmış cümleler kullanarak⁹⁰ bu durumdan bahsetmek zorunda kaldılar.

Bâbîâli siyasetine dokunan; Mısır, Sudan, Girit, Yemen, Ermenistan, Trablusgarp, Kızıldeniz vs. Osmanlı memleketlerinin meselelerinden ve Bulgaristan’ın iç işlerinden bahsetmek yasaklandı⁹¹. Diğer ülkelerle ilgili yapılan haberlerde gazeteler bir ülkede kanun-ı esasi ilan edildiğinden ya da parlamento kurulduğundan, devlet başkanlarının öldüğünden ya da öldürüldüğünden söz edemeyeceklerdi⁹². Bunun yanı sıra matbûâtta görevini kötüye kullanan ve rüşvet yiyen memur isimlerini ifşa etmek, tarih ve coğrafyayla alakalı –Örn. Ermenistan – yer adlarından bahsetmek de engellendi⁹³.

Yurtdışında padişahın aleyhine yazılan yazılara zaman zaman davalar açıldı⁹⁴. Dış basınla ilgili işlerle ilgilenen Matbûât-ı Hariciye Müdürlüğü, Avrupa’da bulunan Osmanlı süferasının telgrafları aracılığıyla saraya bildirilen muzır yayınların, ülke içinde satılmasını ve dağıtılmasını türlü yollarla engelleme vazîfesini yürüttü. Bazen sefirler, padişah aleyhinde yayın yapan gazeteleri ve yazarlarını elde etmek maksadıyla onlara nişan, para vs. vererek

⁸⁴ Topuz, 1973: 62.

⁸⁵ İrttem, 1999: 221.

⁸⁶ İrttem, 1999: 222.

⁸⁷ Yalçın, 1975: 106.

⁸⁸ Topuz, 1973: 62.

⁸⁹ Uşaklıgil, 2008: 669.

⁹⁰ İrttem, 1999: 227.

⁹¹ İrttem, 1999: 222-223.

⁹² Cevdet Kudret, 1977: 40.

⁹³ Mabeyn, sonradan bu emirnamenin asılsız olduğunu bildirirse de sarayın matbuata böyle bir emir vermiş olması kuvvetle muhtemeldir. Detaylı bilgi için Bkz. İrttem, 1999: 218.

⁹⁴ Demirel, 2007: 148.

onları satın almaya ve dolayısıyla onları susturmaya çalıştı. Böyle bir yöntem sonucunda devletin ve hükümetin aleyhinde yapılan yayın miktarı artarak, bunların hükümete şantaj yapması gibi durumlar da söz konusu oldu. Buradan çıkarılacağı üzere Abdülhamid kendi aleyhine çıkarılan muzır yayınları yok etmek isterken aksi gerçekleşti, onları istemeden de olsa kendi elleriyle çoğalttı⁹⁵.

1906 yılında II. Abdülhamid'in hastalanması sonucu Marsilya Semaphore Gazetesi İstanbul muhabiri, 24 Ağustos tarihinde şu şekilde açıklama yaptı: "Padişahın hastalığı hakkında söylenenlere, yazılanlara karşı saray pek hassas davranıyor. Bundan bahsetmek başına belâlar davet etmektir. Geçen hafta perşembe günü Fransız elçisi Paris gazetelerinin tevzi edilmemesi için Fransız postanesine emir verdi. ...⁹⁶"

Abdülhamid yönetimi ülke içerisinde sansürü bir tedbir aracı olarak kullanırken ülke dışındaki muhalif basınla da mücadele etmek amacıyla birtakım tedbirlere başvurdu. Nitekim Matbûât-ı Ecnebiye Müdürlüğü veya Hariciye Müdürlüğü, hükümet aleyhine yazılan makalelere yanıt verdi ve Osmanlı Devleti'nin icraatlarını yabancı milletlere duyurmak için çalıştı. Ayrıca dış memleketlerde bulunan Osmanlı elçilikleri de İstanbul'a bilgiler göndererek dolaylı yoldan da olsa basın sansürüne yardımcı oldu. Bu sırada yabancı ülkelerde basılan ve Osmanlı yönetimi açısından hoş karşılanmayan yayınların ülkeye girişi kısıtlandı ya da bazı gazeteler ve gazeteciler para ile satın alınarak muhalefet yapmalarının önüne geçildi. Yurtdışında yayımlanan: El-Ahram (Mısır), Journal du Caire (Mısır), El-Müeyyed (Mısır), Phare d'Alexandrie (Mısır), M. Noviye (Sırp), La Reforme (Mısır), El-Raid-el-Mısri (Mısır), Independance Belge (Belçika), Belgradski Noviye (Sırp), El-Amal (Mısır), La Verité (Mısır), Zaman (Kıbrıs), El-Osmani (Mısır), El-İttihad el Mısri (Mısır), El-İhlas (Mısır), El-Anbar (Mısır) gibi gazetelerin ülkeye girişleri kısıtlandı⁹⁷.

Osmanlı Devleti'nde basına karşı her geçen gün artmakta olan sansür ve baskı rejimi 1902 yılında zirveyi gördü denilebilir. Bu tarihte, Çemberlitaş Hamamı'nda toplam 30.302 adet olan ve 150 çuvalı dolduran kitaplar yakıldı. İşin ilginç yanı ise bu kitapların içinde, Padişahın da itimat ettiği Ahmet Midhat Efendi, Ahmet Vefik Paşa gibi şahısların eserlerinin de bulunmasıydı⁹⁸. Buradan da anlaşılacağı üzere, Osmanlı'da ele geçirilen zararlı (muzır) yayınlar yakılmak ve yok edilmek⁹⁹ için zorla alındı.

Yurtdışında padişahı övmek amacıyla yayımlanan yazıların haricindeki her matbûât gümrükte alıkonuluyordu. Yabancı postahaneler vasıtasıyla ülkeye sokulanlar ise tespit

⁹⁵ Cevdet Kudret, 1977: 71-72.

⁹⁶ İrttem, 1999: 219-220.

⁹⁷ Kabacalı, 1990: 73-76.

⁹⁸ Koloğlu, 2010: 108.

⁹⁹ Kabacalı, 1990: 77.

edildikleri takdirde, postahane önünde beklemekte olan hafiyeler aracılığıyla yakalanıp alınıyordu. Buna rağmen zaman zaman bazı muzır yayınların ülkeye sokulması başarıldığından dolayı hafiyeler tedbiri elden bırakmayarak kitapçılara baskınlar düzenleyerek aramalar yapıyordu¹⁰⁰. Bu zorluklarla karşı karşıya kalan toplumun münevver kesimi, yaşananlara tepkiler göstermeye başladı. Başta Teodor Kasap Efendi İstikbal ve Hayal adlı gazetelerde Kanun-ı Esasi'nin 12. maddesiyle ilgili eleştirilerde bulundu¹⁰¹.

Hükümetin bu sansür politikası karşısında gazete ve dergi muharrirleri, sansürden kaçacak bazı püf noktaları geliştirdi. Mesela memurlar, baskıda bulunmakta olan satırları yukarıdan aşağıya doğru okumadıkları ve yalnızca ellerinde bulunan kâğıtlarda çizilmiş olan yerlerin basılıp basılmadığını denetliyordu. Bunu keşfeden yazarlar, sansürün uğramadığı satırların arasına sayfa düzenlemesi bahanesi ile yeni cümleler ve tamlamalar ilave ederek matbûâtı baskıya teslim ediyordu¹⁰².

Hüseyin Cahit Yalçın, bu dönemdeki gazeteciliği hem zor hem de tehlikelerle dolu bir iş olarak değerlendirmişti¹⁰³. Çünkü yapılan ufak bir dizgi hatası dahi bir gazetenin kapatılması ve imtiyaz sahibinin sorguya çekilmesi açısından bahane oluşturabiliyordu. Örneğin İkdam gazetesinin bir sayısında “Şevketlû gazi Abdülhamit Han-ı Sani” yazısındaki -l harfi düştüğü için “Şu kötü gazi Abdülhamit Han-ı Sani” şeklinde okunma ihtimali ortaya çıktığından dolayı derhal gazete kapatıldı¹⁰⁴. Yalçın, uygulanan sansürü şiddetli, dehşetli ve budalaca sıfatları ile niteleyerek siyasi konular dışında yazılan tüm yazılarda da muhakkak aykırı bir noktanın bulunduğunu ve bu yazıların da sansürlendiğini ifade etmektedir¹⁰⁵. Ramsaur ise bu dönemin adeta “Türkiye basınının ağzını bağladığını”¹⁰⁶ belirtmektedir.

1.2. İkinci Meşrûtiyet Döneminde Basın

Ayşe Osmanoglu yazdığı eserde, II. Abdülhamid'in "... Gazeteler ne kadar aleyhimizde bulunurlarsa bulunsunlar, inşaallah meşrûtiyet idâresini yürütmek azm u kararındayım. ...¹⁰⁷" dediğini aktarır. Bu cümleden de anlaşılacağı üzere padişah matbûâtı takip etti, kendi hakkında yazılanları okudu ve neşriyatta yer alan fikirlere ve yazılara önem verdi. 24 Temmuz 1908'de öncelikle gazetelerde anayasanın yeniden ortaya çıkarıldığına dair sade bir şekilde yazılan

¹⁰⁰ Cevdet Kudret, 1977: 32.

¹⁰¹ Cevdet Kudret, 1977: 17.

¹⁰² Cevdet Kudret, 1977: 56.

¹⁰³ Yalçın, 1975: 102.

¹⁰⁴ Yalçın, 1975: 103.

¹⁰⁵ Yalçın, 1975: 105.

¹⁰⁶ Ramsaur JR, 1972: 40.

¹⁰⁷ Osmanoglu, 2019: 136.

beyanlar yayımlandı¹⁰⁸. 25 Temmuz tarihinde ise ülkede çıkan gazetelerin matbaacıları toplanarak gazeteyi sansüre göndermemeye karar verdi. Bu şekilde, otuz sene sonra gazeteler ilk defa sansürsüz çıkarıldı¹⁰⁹.

Osmanlı Devleti'nde basılan gazetelerin hemen hepsi, meşrûtiyetin ilk günlerinden itibaren İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne övgüler yağdırmaya başladılar. Bu tarz gazetelerin arasında - daha sonra İTC'ye muhalefet edecek olan - Sabah, İkdâm ve Sırat-ı Müstakim de bulunuyordu. Basılan gazetelere göre meşrûtiyetle beraber ülkede çeşitli özgürlükler tanınacak, yolsuzluklar son bulacak, tarım, sanayi ve ticarette kalkınmalar yaşanacak, meşrûtiyet yönetimi aracılığıyla Osmanlı Devleti dünya çapında sevilen ve sayılan bir devlet olacaktı¹¹⁰.

4 Şubat 1902 tarihinde, cemiyetin Paris'te yaptığı kongrede “bir inkılabın yalnızca basın yolunu kullanarak yapılamayacağı, ihtilal yöntemini kullanmanın gerekliliği” vurgulandı¹¹¹. İTC'nin başlıca amacı 1876 Anayasası'nı geri getirmek ancak bunu kan dökmeden yapmaktı¹¹². Onlar devrimi kansız bir şekilde gerçekleştirerek bu amaca ulaştıkları için gazeteler tarafından övüldüler. Buna rağmen zamanla siyasal alanda gruplaşmalar ortaya çıktı ve bu gruplaşmaların etkisi basında da kendini göstermeye başladı¹¹³. 1908 yılında ayakta kalan İkdâm, Sabah, Saadet ve Tercüman-ı Ahval gazetelerinden ilk ikisi politikadan uzak, diğer ikisi ise saray taraftarı gazetelerden oldular¹¹⁴. Tanin ise dönemin önde gelen gazetelerinden biri¹¹⁵ olarak adını duyurdu.

Gazetecilerin zihniyetinde Osmanlılığın öne çıkarılması fikrinin oluştuğu¹¹⁶ bu dönemde sansürsüz bir şekilde yayımlanan gazeteler, halkı şaşırtarak korkuttu¹¹⁷. Bundan dolayı toplumda bir tereddüt dönemi yaşandı¹¹⁸. Bu dönemde Osmanlı basınının temel amacı meşrûtiyetin ne olduğunu insanlara öğretmek, onu insanlara tanıtmak, onun lehine propaganda yapmak, onu olası saldırılara karşı korumaktı. Meşrûtiyeti ilan ettirenler, meşrûtiyet yanlısı matbaa sahipleri ve yazarlar, bu amaçları yerine getirmeyi bir görev bildiler¹¹⁹. Bu amaçla çıkarılan gazeteler yabancı devletlerden, yabancı devletlere ait bankalardan ya da bunların şirketlerinden para yardımı alarak basıldı¹²⁰.

¹⁰⁸ Patrick, 2017: 219.

¹⁰⁹ Demir, 2015: 373.

¹¹⁰ Şahbaz, 2017: 416.

¹¹¹ Armaoğlu, 2019: 585.

¹¹² Ahmad, 1999: 24.

¹¹³ Şahbaz, 2017: 416.

¹¹⁴ Kabacalı, 1990: 79.

¹¹⁵ Patrick, 2017: 227.

¹¹⁶ Uşaklıgil, 2012: 282.

¹¹⁷ Yalçın, 2000: 69.

¹¹⁸ Yalçın, 2000: 176.

¹¹⁹ Akşin, 2009: 146.

¹²⁰ Topuz, 2003: 87.

Meşrûtiyetin ilanından sonraki süreçte – 31 Mart Vakası, Balkan Savaşları gibi dönemlerde dahi – siyasi içerikli¹²¹ matbûât güç kazandı. Padişah ile cemiyet arasında meydana gelen bazı olaylar basında yer almaya başladı. Basının kuvvetlenmeye başlaması onun, devlet üzerindeki etkisinin artmasını sağladı. Basındaki eleştirilerin dayanılmaz bir hal alması sonucunda Sadrazam Mehmed Said Paşa'nın görevinden istifa etmesi, bu duruma örnek olarak verilebilir. Daha sonraki dönemde iktidara gelen Kamil Paşa kabinesinin, hükümet propagandasını basın yoluyla duyurması da önceki döneme kıyasla basının daha önemli bir hale geldiğinin göstergesidir. Nitekim hükümet, gazetelerden okuyuculara aktarılan olaylar, olaylardaki yanlışlar ve bu yanlışları uygulayan şahıslar hakkında tedbirler almaya başladı¹²².

Kamil Paşa ile İttihat ve Terakki mensuplarının arasının bozulmaya başlaması üzerine, İstanbul basını kendi içerisinde ikiye ayrıldı. Servet-i Fünun, Yeni Gazete ve İkdâm, Kamil Paşa'yı savunan ve İTC'ye muhalefet eden matbûâtın başlıcası idi. Ayrıca Kamil Paşa'ya karşı rekabet gösteren Sait Paşa ise Tanin gazetesinde anılarını yayımladı¹²³. Bu dönemdeki yurtiçi basınına bakıldığı zaman matbûât ve siyaset arasında bir paralelliğin söz konusu olduğu ortadaydı.

Meşrûtiyetin ilanı ile birlikte kadınların da basında aktif bir şekilde rol almaya başladığı görülmektedir. Haftalık kadın dergileri yayımlanırken kadın gazeteciler de ortaya çıktı¹²⁴. Ayrıca 1908 yılından itibaren Osmanlı coğrafyasında basında bir patlama yaşandığından dolayı Arapça olarak yayımlanan gazetelerin ve Müslüman gazetecilerin sayısında da artış yaşandı. Buna rağmen basın dünyasında Katolik, Ortodoks ve Protestan kökenli gazeteciler ağırlıklı olarak yer tuttu. Önceleri yalnızca İstanbul'da basılan Ermenice yayınlar ise meşrûti yönetimin etkisiyle, hızlı bir şekilde Anadolu'da da yayımlanmaya başladı. Özellikle Orta ve Doğu Anadolu coğrafyasında yayılım gösteren Ermenice yayınların sayısı kırk altıya ulaştı. Ancak bu gazeteler Amerika ve Rusya'dan aldıkları destekler sayesinde ayrılıkçı ve eylemci bir politika sergilediler. II. Abdülhamid döneminde kültürel konuların aktarıldığı Yahudi basınının içeriği de 1908 yılından sonra değişim göstererek siyasi bir hal aldı. Yahudiler tarafından çıkarılan gazeteler Fransızca olanlar (siyonizmi destekleyenler) ve diğerleri (Osmanlı Devleti'ne bağlılığı savunanlar) olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. 1908 ve sonrasında Selanik'te üç, İzmir'de altı, İstanbul'da sekiz, Kudüs'te iki adet Yahudi gazetesi imtiyaz aldı¹²⁵.

Osmanlı topraklarında 1878-1908 yılları arasında, siyasi konulu tartışmalar Jön Türkler tarafından çıkarılan yayınlarda fazlaca yer aldı. Buna rağmen cemiyete ait olan basımların

¹²¹ Osmanoğlu, 2019: 201.

¹²² Şahbaz, 2017: 405.

¹²³ Şahbaz, 2017: 409.

¹²⁴ Şahbaz, 2017: 405.

¹²⁵ Koloğlu, 1995: 130-133.

tümünde aynı fikrin beyan edildiğini savunmak zordu. Nitekim aynı örgüte ait olan resmi yayın organlarında yer alan makalelerin birbirine taban tabana zıt tezlere yer vererek, bu tezleri savunduğuna rastlanmaktaydı. 1906-1908 yılları arasında çıkarılan Jön Türk basınında gerçek anlamda bir parti gazeteciliği oluşturulamadığı görülmekle birlikte, bu konuda Şura-yı Ümmet'in bir istisna olduğu görülmektedir¹²⁶.

1909 senesine gelindiğinde ise bu sene siyasi açıdan olduğu kadar matbaa açısından da gergin geçen bir yıl olma özelliğini gösterdi. Bahsedilen yıl içerisinde hem İttihat ve Terakki Cemiyeti hem de onların karşıtları, gazeteler aracılığıyla mücadele etti¹²⁷. Böylece gazeteler açıkça siyasi propaganda yapılan iletişim araçları halini aldı. Yapılan mücadelelerin yanı sıra 6-7 Nisan 1909 tarihinde gazeteci Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi¹²⁸ olayı da dönemin basın-siyaset ilişkisini açık bir şekilde gözler önüne sermekteydi. 1909 yılı sonrasında matbaa alanındaki gruplaşmalar şu şekildeydi:

- a) İTC'ye Ait veya İTC'ye Bağlı Olanlar: İttihat ve Terakki, Hürriyet, Rumeli, Tanin, Şura-yı Ümmet.
- b) Bağımsız Olsalar da Fırkayı Destekleyenler: Tasvir-i Efkâr, Tercüman-ı Hakikat.
- c) Fırkaya Eğilimi Olanlar ve Fırkayı Destekleyenler: Vakit, Hadisat, Hak, İstiklal, Kalem, Karagöz, Haftalık Şura-yı Ümmet, Türk Yurdu, Yeni Mecmua, İslam Mecmuası.
- d) Fırkanın Mücadelesini Destekleyenler: Bomba, Süngü, Silah.
- e) Hürriyet ve İtilaf Fırkasını Destekleyenler: Tanzimat, Şehrak, Tesisat, Darbe, Hemrak, Alemdar, Yeni İkdâm, Sabah, İkdâm, Yeni Gazete, Beyan'ül-Hak¹²⁹.

Bu dönemde basın sansürünün ortadan kaldırılmasının ardından ilk iki buçuk ayda iki yüzden fazla gazete ve dergi çıkarılarak Osmanlı basında adeta patlama yaşandı. Daha önceki dönemlerde basın sansürünün sorumlusu olan görevliler ve memurlar sürgün edildi. Sürgün edilen görevlilerin arasında dönemin baş sansürcüsü Ebûlmukbil Kemal Bey de yer aldı. Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan toplandıktan sonra, 6 Şubat 1909 tarihinde Matbûât Kanunu ve Matbaalar Kanunu'nun tasarıları meclise sunuldu. 4 Nisan 1909 tarihinde Kanun-ı Esasi'nin maddelerinde değişiklikler yapılarak 12. maddeye sansürü yasaklayan bir cümle

¹²⁶ Hanioğlu, 2001: 587.

¹²⁷ Şahbaz, 2017: 411.

¹²⁸ 1874 yılında doğan Hasan Fehmi Bey, Teselya-Yenişehir'de dünyaya geldi. Arnavut asıllı olan Hasan Fehmi, 1882 yılında ailesiyle beraber İstanbul'a göç etti. Mekteb-i Sultani'de eğitim görürken tanıştığı Tevfik Fikret'in düşünce dünyasından etkilendi. Mekteb-i Mülkiye'yi bitirdikten sonra Mısır'a gitti. Burada Emel isimli bir gazete neşretti. Bir süre sonra Paris'e giderek Jön Türklerle iletişim kurdu. Jön Türklerin resmi yayın organı olan Meşveret gazetesinin muharrirliğini yaptı. II. Meşrutiyet döneminde İstanbul'a döndü. Serbesti gazetesinin başmuharriri olarak görev yaptığı sırada, 6-7 Nisan 1909 gecesi uğradığı suikast sonucunda vefat etti. Bkz. Demir, 2018: 74-80.

¹²⁹ Şahbaz, 2017: 415-416.

eklendi. Buna rağmen 1877’de çıkarılan sıkıyönetim yasası hala yürürlükte olduğu için basındaki özgürlük yalnızca sekiz buçuk ay kadar sürdü. Daha sonra gazeteler kapatılmaya başlandı. Fakat kapatılan gazeteler, isimleri değiştirilerek yeniden çıkarıldılar. Bu durum devlet tarafından fark edilince sahibi ve sorumlu müdürü aynı olan kişilerin yeni bir gazete çıkarmasına izin verilmedi¹³⁰.

Matbûât Kanunu 16 Temmuz 1909’da yasa haline getirildi. Bu kanuna göre sansür kaldırılrsa da devletteki huzur ve güven ortamını bozacak, ayaklanma ya da kışkırtma amacıyla yapılan yayınlar kapatılabilecekti. Aynı zamanda gazetelerin sorumlu müdürü olabilmek için 21 yaşı doldurmak ve Osmanlı vatandaşı olmak zorunluluğu getirildi. Elbette bu kişinin sabıka kaydının olmaması, sicilinin temiz olması da gerekliydi. Bunun yanı sıra gazete yayımlayacak olan şahıs -gazetesi hangi dilde olursa olsun- basım dilinde yetkin, yazı yazacak seviyede bilgili olmalıydı. Kanunda cezai işlem uygulanabilecek kişiler sorumlu müdür, muharrir, matbaacı, dağıtıcı ve satıcı olarak sıralandı¹³¹.

Matbûât Kanunu, Fransız basın kanunundan aktarılan liberal eğimli bir yasaydı. Bu kanun üzerinde sonradan yapılan değişikliklerle basın özgürlüğü her açıdan sınırlandırıldı. Matbûât Kanunu’na göre gazete çıkarmak için ruhsat alma zorunluluğu ortadan kaldırıldı. Hakaret, şantaj, kışkırtıcı yazılar, asılsız yazılar, padişaha hakaret, ahlaksız yazı ve resimler, resmen açıklanmadan önce kanun ve yönetmelikleri yayımlamak, meclis ve mahkeme oturumlarında konuşulanları yayımlamak yasaklandı. Bu kanun 8 Ağustos 1931’de yürürlükten kaldırıldı¹³².

1908’den 1909 yılına kadar üç yüz ellinin üzerinde gazete ve dergi çıkarıldı. 1910 yılında süreli yayın sayısı düşüşe geçerek yüz otuza yaklaştı. Bu yıllarda çıkarılan süreli yayınların geneli ya birinci sayısında ya da birkaç sayı sonrasında kapandı. 1911-1912 yıllarında İttihatçılar birçok süreli yayını kapatmaya devam etti. Özellikle kendilerine muhalefet eden, Hürriyet ve İtilaf Fırkasını destekleyen yayınlara kapatma cezası verdiler. Sonuç olarak bahsedilen yıllarda süreli yayınların kapatılması ve farklı isimlerle yeniden yayımlanmaları konusunda Türk basın tarihinde bir rekor kırıldığı çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir¹³³.

¹³⁰ Kabacalı, 1990: 83-84.

¹³¹ Kabacalı, 1990: 84-85.

¹³² Topuz, 1973: 97-101.

¹³³ Kabacalı, 1990: 86-88.

1.3.II. Abdülhamid Döneminde Muhalif Yayın ve Özellikleri

1865 yılında kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti, Osmanlı Devleti'nde gerçek liberalizm hareketini başlattı denilebilir. 13 Şubat 1878'de II. Abdülhamid, Mebusan Meclisi'ni kapatarak meşrûti yönetimin ilk evresini sonlandırdı. Padişah, yalnız meşrûtiyeti değil meşrûtiyetin öncülerini ve aşırı taraftarlarını da ortadan kaldırmak niyetiyle hareket etti. Bu bağlamda Jön Türk hareketi 1878'den itibaren hız kazandı ve aynı doğrultuda Abdülhamid yönetiminin uyguladığı baskı ve şiddet önlemleri de arttı. Baskı ve şiddetin giderek artmasıyla orantılı olarak Jön Türk hareketine mensup olan kişi sayısı çoğaldı ve bu hareketin yoğunluğu artmaya devam etti. Padişah, Jön Türklerin ikinci kez toplanmasına ve örgütlenmesine engel olmak için uğraşsa da İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sükûtî, Mehmed Reşid ve Hüseyinzade Ali Bey 1889 yılında İttihad-ı Osmani Cemiyeti'ni kurdu. Onlar Ahmed Rıza Bey ile iletişime geçtiler. Cemiyetin adı kısa bir süre sonra İttihat ve Terakki olarak değiştirildi¹³⁴.

Aralık 1896'da kendi içinde yeni düzenlemeler yapan İTC, Ahmed Rıza Bey yerine Mizancı Murad Bey'in liderliği altında toplandı. Ayrıca Paris, Cenevre, Kahire, İstanbul gibi şehirlerde taraftar toplayarak bu şehirlerde şubeler oluşturuldu. Mizancı Murad'ın hem bu şubelerde bulunan Jön Türklerin hem de cemiyetin mücadelesinin toparlayıcısı olacağı düşünüldü. Murad Bey mizaç olarak, gruplar ve çevreler arasında liderlik ihtirasına sahip olduğundan dolayı bu mevki sayesinde şöhret ve saygınlık kazandı. Ancak kendisi bu durumu iyi bir şekilde idâre edemedi. Onun liderliği müddetince, kendisinden beklenen otoriteyi ve birleştiricilik vasfını sağlayamadığından dolayı cemiyet üyeleri arasındaki anlaşmazlık gittikçe arttı¹³⁵. Öyle ki İTC içerisinde kaçınılmaz fikir ayrılıkları baş gösterdi ve grup ikiye ayrıldı¹³⁶.

İkiye ayrılan grubun temsilcileri olan Mizancı Murad Bey muhafazakâr, Ahmed Rıza Bey pozitivist ve laik yönelime sahipti. İkisinin liderlik tutkusunun ve hırsının olması, onların ortak özelliği idi. Bundan dolayı aralarında sürtüşmelerin yaşanması kaçınılmaz bir hal aldı. Nihayetinde 1897'nin Mayıs ayında Murad Bey, Mizan gazetesinde istifasını ilan etti. Onun istifası bir süre için İTC'nin başsız kalmasına sebep oldu ve cemiyet mensuplarını şoke etti¹³⁷.

II. Abdülhamid dönemindeki muhalif yayını incelemeden önce padişahın, yurtiçinde ve yurtdışında bulunan muhalif güçleri kendi çıkarları için kullanma konusunda istekli olduğunu vurgulamak gerekir. Öyle ki padişah, devletin aleyhine olduğu düşünülen farklı grupları birbirine düşürerek, onları karşıt iki cephe haline getirerek kısmen de olsa durumu kendi lehine çevirdi¹³⁸. Padişaha muhalefet eden yayınların hemen hepsi Jön Türkler tarafından çıkarıldı.

¹³⁴ Armaoğlu, 2019: 80-583.

¹³⁵ Emil, 1982: 11-12.

¹³⁶ Armaoğlu, 2019: 585.

¹³⁷ Emil, 1982: 12.

¹³⁸ Ramsaur, 2001: 22.

Onlar tarafından çıkarılan matbûâtın genelinde, mevcut hükümetin idâresi eleştirilerek meşrûtiyet yönetimini arzu eden ifadeler yer verildi¹³⁹.

Jön Türk basını, bu örgütün çıkarmış olduğu gazete ve dergilerin yanı sıra bu örgüte bağlı şahısların çıkardığı yayınları da kapsamaktaydı¹⁴⁰. Abdülhamid, Meclis-i Mebusan'ı dağıttıktan kısa bir süre sonra yurtdışında Jön Türk gazeteleri çıkmaya başladı. Bu dönemde çıkan gazete adedi her geçen gün artmaya devam etti. Yurtdışında çıkan gazete sayısı on üçe ulaştı. Buna rağmen Hıfzı Topuz yaşanan çağı, “Türk basınının en karanlık çağı” olarak değerlendirir¹⁴¹.

İlginç bir şekilde, Jön Türk basınının mensupları sürekli sarayla pazarlığa oturdu. Öyle ki bazı Jön Türk yazarları bu pazarlık durumunu bir finansman kaynağı olarak gördü. Ne zaman örgütün ya da gazetenin finansında sıkıntı baş gösterse anında devlet ile pazarlığa girildi. Devlet, belirli bir meblağ ödediği gazetenin yayınını durdurduğunu zannetse de cemiyet üyeleri yeni bir matbaa oluşturarak aynı gazeteyi ya da dergiyi farklı isimle fakat aynı içerikle çıkarmaya devam etti. Onların Avrupa’da çıkardığı yayınlarda açıktan açığa muhalefet yapılsa da Mısır’da veya imparatorluktan kopmuş olan topraklarda çıkarılan matbûâtta genel veya yerel sorunlar üzerinde durulduğu görülmekteydi. Bunlarda sade ve basit bir üslup benimsendi ve muhalif fikirler dolaylı bir anlatım tarzıyla gündeme getirilmeye çalışıldı. Padişahı eleştiren yazılara ise çok az yer verildi¹⁴².

Jön Türkler tarafından basılan gazeteler önceleri örgütsel eylemlerin sözcüsü olamayarak yalnızca basit başlangıç hareketini temsil ettiler. Örgüt basınında esas canlanma 1890 yılından itibaren başladı. Bu dönemde çıkarılan Mechveret Supplément François adlı gazetenin yazar kadrosunda: Ahmed Rıza (Müslüman-Türk), Halil Ganem (Arap-Katolik), Aristidi (Rum-Ortodoks), Albert Fua (Musevi), Anmekyan (Ermeni-Gregoryen) gibi kişilere yer verildi. Yazar kadrosunun bu şekilde oluşturulması bir Osmanlılık göstergesidir denilebilir. Ancak Girit Olayı meydana geldiğinde Aristidi Bey’in isyancıları haklı, Osmanlı hükümetini haksız gören bir yazı yazması üzerine dergi yazarları kendi içinde ikiye ayrıldı¹⁴³.

Cemiyet tarafından çıkarılan tüm yayınların ortak özelliği, örgütün temel ilkelerini ortaya koymasıydı. Yalnız, şahısların kendi yayınlarında onların kişisel fikirleri ve savundukları görüşler de işlendi. Avrupa’da, Mısır’da veya Osmanlı’dan ayrılmış olan topraklarda yapılan yayınlarda dil, üslup ve içerik bakımından birlik sağlanamadı. Yurtdışında basılan gazetelerden her biri içerik bakımından farklılık gösterdiyse de örgüt adına çıkarılan

¹³⁹ Demir, 2015: 371.

¹⁴⁰ Hanioglu, 1985: 844.

¹⁴¹ Topuz, 1973: 40-57.

¹⁴² Hanioglu, 1985: 845.

¹⁴³ Hanioglu, 1985: 847.

yayınlarında cemiyetin görüşleri açıklandı, muhalif fikrin temelinde yatan düşünceler çeşitli yazılar ve tercümelerle anlatılmaya çalışıldı. Buna rağmen tek kişi tarafından çıkarılan şahsi gazetelere bakıldığında, bu tarz gazetelerde sürekli aynı konuların işlendiği ve belirli bir muhalefeti devam ettirdikleri görülmektedir¹⁴⁴.

II. Abdülhamid döneminde hem Osmanlı yönetimine hem de saltanata eleştiriler yönelten yerli ve yabancı tüm metinlerin basılmaması, ülkeye sokulmaması, satışlarının yapılmaması için çaba gösterildi. Dolayısıyla Jön Türklerin çıkarmış olduğu muhalefet temelli neşriyat çeşitli yasaklara maruz bırakıldı¹⁴⁵. Yurtdışında çıkan ve muhalif yayın özelliği taşıyan süreli yayınlar “neşriyat-ı garazkârâne, hainane neşriyat, neşriyat-ı nefsedetkârâne, münderecat-ı muzırır” şeklinde adlandırıldı. En-Nil, Ebu’l-Hevl, El-Menar, El-Mahrusa¹⁴⁶ vb. gazeteler bu şekilde nitelendirilerek yasaklanan süreli yayınlara örnekti.

Anadolu’da ve İstanbul’da bulunan İTC şubeleri, Avrupa’da bulunan şubelerle haberleşerek yurtdışında çıkan gazete ve dergilerin ülkeye sokulması için iş birliği sağladı¹⁴⁷. Yurtiçine sokulması yasaklanan basımlar bazen de yabancı postahaneler yoluyla ülkeye sokuldu. Fakat bunu fark eden Osmanlı memurları gerekli makamları durumdan haberdar ettiği takdirde, belirtilen eserlerin yabancı postahaneler yoluyla ülkeye girişi de engellenmeye çalışıldı. Örneğin Ahmed Saib Bey tarafından çıkarılan ve muzır yayın olarak ilan edilen bir tarih kitabının ülkeye girişine mani olunması konusunda bir irade çıkarıldı¹⁴⁸ ve bu eserin yabancı postahaneler aracılığıyla ülkeye sokulmaması için de gerekli makamlara telgraf çekildi¹⁴⁹.

Yurtdışında bulunan Osmanlı sefirleri, bazen sakıncalı yayınları takip ederek bunların faaliyetlerini Bâbîâlî’ye bildirdiler. Ayrıca bazı devlet görevlileri şüpheli gördükleri süreli yayınlara abone olarak, bunlardan sakıncalı olanları tespit etti. Matbûât müdürü ve devlet memurları düzenli olarak postahaneye giren-çıkan gazeteleri teftiş etti¹⁵⁰.

Ceride-i Mehakim-i Adliyye’de yayımlanan haberlerde 1906 yılından itibaren Avrupa, Kafkasya, Balkanlar, Kıbrıs, Mısır ve Girit bölgelerinde Jön Türklerin bin beş yüz civarında sempatizanının bulunduğu ve Jön Türk basınının bin civarında abonesi olduğu belirtildi. Ancak çeşitli şehirlerde dolaştırılan gazete baskılarının mahallelerde ve kiraathanelerde bulunan

¹⁴⁴ Hanioglu, 1985: 844-845.

¹⁴⁵ Birinci, 2006: 324.

¹⁴⁶ Menküç, 2017: 217-218.

¹⁴⁷ Karadana, 2017: 31.

¹⁴⁸ BOA, HR.TH., 282/90, M. 29.04.1903.

¹⁴⁹ Bolat ve Aslan, 2020: 951.

¹⁵⁰ Menküç, 2017: 218.

okuma odalarında da okunduğu dikkate alınır, belirtilen sayılar resmi veya sembolik rakamlar olarak kabul edilebilir¹⁵¹.

Hükümete muhalefet etmek amacıyla çıkarılan neşriyattan çoğunun ömrünün kısa olduğu, birkaç sayı çıktıktan sonra yayın hayatını sonlandırdığı ortadadır. Bu şekilde çıkan dergi ve gazetelerin çoğu devletten para sızdırma gayesi ile yayın yaptı ve bu amaca ulaşıncı da sahibi bahsi geçen yayını tatil etti¹⁵². Buna rağmen Jön Türk basımları, Avrupalı okurlara istek ve eğilimlerini gösterme arzusundan dolayı genellikle Fransızca ya da Fransızca nüshalarıyla birlikte yayımlandı¹⁵³.

Jön Türk gazetelerinin, yurtdışında yayımlandığı ülke ve şehirler şuralardı¹⁵⁴:

- 1) Amerika: Şikago, New York
- 2) İngiltere: Londra, Folkestone, Manchester
- 3) Almanya: Berlin
- 4) Danimarka: Kopenhag
- 5) Belçika: Brüksel
- 6) İsviçre: Cenevre, Bern
- 7) Bosna-Hersek: Saraybosna
- 8) Avusturya: Viyana
- 9) Makedonya: Üsküp, Manastır
- 10) Bulgaristan: Filibe, İslimye, Rusçuk, Silistre, Sofya
- 11) Kıbrıs: Lefkoşe
- 12) Romanya: Bükreş, Fevziye, Köstence
- 13) Yunanistan: Atina, Pire, Girit
- 14) İtalya: Napoli, Roma, Pallermo
- 15) Hollanda: La Haye, Rotterdam
- 16) Mısır: Kahire, İskenderiye
- 17) Tunus
- 18) Trablusgarp
- 19) Brezilya: Rio de Janeiro¹⁵⁵

¹⁵¹ Hanoğlu, 2001: 586.

¹⁵² Hanoğlu, 2001: 587.

¹⁵³ Ramsaur, 1972: 40.

¹⁵⁴ Göçmen, 1994: 56-57.

¹⁵⁵ Topuz, 1973: 57.

1.3.1. II. Abdülhamid Döneminde Yurtdışında Yayımlanmış Olan Muhalif Gazeteler

Abdülhamid: Ali Fuad Bey tarafından, 3 Aralık 1901 tarihinde çıkarılan mecmuaydı. Londra’da Türkçe olarak neşredildi¹⁵⁶.

Ahali: Ali Fehmi ve M. Mehmed Sabri Beyler tarafından 6 Nisan 1905’te Filibe’de çıkarılan gazete Türkçe basıldı¹⁵⁷.

Akbaba: Ahmed Tevfik Bey tarafından 1 Ekim 1897’de Lefkoşe’de Türkçe çıkarılan mecmuaydı¹⁵⁸.

Arnavutluk: Derite Cemiyeti ve Derviş Hime’nin ortak olarak hazırladığı Arnavutluk, 15 Mayıs 1901 tarihinde basılmaya başlandı. Roma ve Cenevre’de yayımlandı. Türkçe, Arnavutça ve Fransızca dillerinde yayın yaptı¹⁵⁹.

Balkan: Mustafa Ragıb Bey tarafından 1898 yılında Rusçuk’ta yayımlanan gazeteydi¹⁶⁰.

Balkan: Ahmed Zeki ve Ethem Ruhi Beyler tarafından 1906 yılında çıkarıldı. Sofya ve Filibe şehirlerinde yayımlandı¹⁶¹.

Beberuhi (Beberouhi): 1 Şubat 1898’de Cenevre’de neşredilen Jön Türk mecmuasıydı¹⁶².

Bedreka-i Selamet: Hilmi Bey tarafından 15 Ocak 1896’da Filibe’de çıkarıldı¹⁶³.

Le Croissant: Halil Ganem’in 1895’te Paris’te yayımladığı Fransızca gazeteydi¹⁶⁴.

Le Crourier Des Balkans: Jön Türkler tarafından 2 Ocak 1903 yılında Sofya’da basıldı. Dili Fransızca idi¹⁶⁵.

Cüret: Hilmi Hakkı Bey tarafından 10 Eylül 1898’de Paris’te neşredildi. Dili Türkçe idi¹⁶⁶.

Daoul: 12 Ekim 1900’de Fransızca basıldı. Rotterdam başkonsolosu Ali Nuri Bey, bu mecmuayı çıkarmakla suçlanarak İstanbul Cinayet Mahkemesi tarafından ebedi kalebentliğe mahkum edildi. Ancak Ali Nuri Bey bu iddiayı reddetti. Mecmuanın yayın yeri tam olarak bilinmemekle birlikte alt kısmında basım yeri olarak İstanbul’da bulunan Hamidiye Matbaası işaret edildi¹⁶⁷.

¹⁵⁶ Aküenal, 1985: 851.

¹⁵⁷ Aküenal, 1985: 851.

¹⁵⁸ Aküenal, 1985: 851.

¹⁵⁹ Aküenal, 1985: 851.

¹⁶⁰ Aküenal, 1985: 851.

¹⁶¹ Aküenal, 1985: 851.

¹⁶² Aküenal, 1985: 851.

¹⁶³ Aküenal, 1985: 851.

¹⁶⁴ Aküenal, 1985: 851.

¹⁶⁵ Aküenal, 1985: 851.

¹⁶⁶ Aküenal, 1985: 851.

¹⁶⁷ Aküenal, 1985: 851.

Die Freire Osmanische Post: Viyana’da basılan Almanca gazeteydi¹⁶⁸.

Dikkat: Menizade Yusuf Ali Bey tarafından 1 HaZirân 1884’te, Sofya’da çıkarıldı¹⁶⁹.

Dobruca: Kırımîzâde Ali Rıza Bey tarafından 1891 yılında, Köstence’de neşredildi¹⁷⁰.

Dobruca: 1 Eylül 1888’de Köstence’de, Türkçe ve Rumence dillerinde yayımlandı¹⁷¹.

Doğruyol: Mehmet Ubeydullah (Hatipoğlu) tarafından 1 Ocak 1898’de Filibe’de yayın hayatına başladı¹⁷².

Doğruyol: Ebûlmukbil Kemal Bey tarafından Köstence’de yayımlandı¹⁷³.

Dolab: 14 Kasım 1900’de Folkestone’da çıkarılan mecmuaydı¹⁷⁴.

Efkâr-ı Umûmiye: Mustafa Ragıb Bey tarafından 1904 yılında, Rusçuk’ta çıkarılan gazeteydi. Türkçe ve Bulgarca dillerinde basıldı¹⁷⁵.

El-Eyyam: 1899 yılında Arapça basılmaya başlanan ve Londra ile New York’ta yayımlanan gazeteydi¹⁷⁶.

El-Rakib: Rio de Janeiro’da çıkan gazeteydi¹⁷⁷.

Emel: Müstecip Hacı Fazıl Bey tarafından Köstence’de neşredildi¹⁷⁸.

Emniyet: Emin Tevfik ve Selanikli Hilmi Beyler tarafından Mayıs 1896’da Filibe’de çıkarıldı¹⁷⁹.

Es-Sadaka: Arapça bir gazeteydi.

Ezan: Tunalı Hilmi Bey tarafından 1896 yılında, Cenevre’de çıkarıldı¹⁸⁰.

La Fédération Ottomane: 1903 yılında yayımlanan gazeteydi¹⁸¹.

Feryad: Hocaşade Osman Enveri Bey tarafından 11 Aralık 1899 tarihinde Lefkoşe’de basılmaya başlandı¹⁸².

Feryad: Mustafa Ragıb Bey tarafından Ekim 1905’te, Sofya’da yayımlandı. Türkçe ve Bulgarca dillerinde çıktı¹⁸³.

Frei Osmanische Post: Viyana’da Almanca olarak basıldı¹⁸⁴.

¹⁶⁸ Topuz, 1973: 57.

¹⁶⁹ Aküinal, 1985: 852.

¹⁷⁰ Aküinal, 1985: 852.

¹⁷¹ Aküinal, 1985: 852.

¹⁷² Aküinal, 1985: 852.

¹⁷³ Aküinal, 1985: 852.

¹⁷⁴ Aküinal, 1985: 852.

¹⁷⁵ Aküinal, 1985: 852.

¹⁷⁶ Aküinal, 1985: 852.

¹⁷⁷ Topuz, 1973: 57.

¹⁷⁸ Aküinal, 1985: 852.

¹⁷⁹ Aküinal, 1985: 852.

¹⁸⁰ Aküinal, 1985: 852.

¹⁸¹ Topuz, 1973: 57.

¹⁸² Aküinal, 1985: 852.

¹⁸³ Aküinal, 1985: 852.

¹⁸⁴ Aküinal, 1985: 852.

Gayret: Ali Rıza Paşa Hocaade Bey tarafından 13 Mart 1895'te, Filibe'de yayımlandı¹⁸⁵.

Gencîne-i Hayal: Hilmi Hakkı Bey tarafından 1881 yılında, Paris'te çıkarıldı¹⁸⁶.

Girit: Tunalı Hilmi Bey tarafından 1897 yılında, Cenevre'de neşredildi¹⁸⁷.

Hakikat: Tarsusîzade Münif Bey tarafından 1896 yılında, Cenevre'de basıldı¹⁸⁸.

Hamidiye: Selim Farih Bey tarafından Ağustos 1896 tarihinde, Londra'da çıkarıldı¹⁸⁹.

Hareket: İbrahim Temo tarafından 1896 yılında, Bükreş'te yayımlandı¹⁹⁰.

Hak Söz: Mehmed Niyazi Bey tarafından Silistre'de basıldı¹⁹¹.

Hatıra: Şeref Vapuru sürgünleri tarafından Eylül 1897 tarihinde, Trablusgarp'ta çıkarıldı¹⁹².

Hayâl: İsmail Şefik Bey tarafından 7 Mart 1901'de, Paris'te basıldı¹⁹³.

Hayâl: Ali Şefkati Bey tarafından 27 Mayıs-15 Eylül 1895 tarihleri arasında, Londra'da yayımlandı¹⁹⁴.

Hilafet (El-Hilafat): 6 Ekim 1899 yılında Londra'da¹⁹⁵, Arapça ve Türkçe olarak yayımlanan gazetenin Türkçe olan bölümlerini "Münekkidî" lakaplı bir yazar kaleme aldı. Arapça kısımları ise Cezayir'de ve Mısır'da yazılarak Türkçe'ye tercüme edildi¹⁹⁶. Arap hilafetinin kampanyacısı misyonunu yürüten bir gazeteydi. Türkçe, Farsça ve Urduca dillerine çevirisi yapıldı. Bu gazetenin yürüttüğü politika Osmanlı Devleti'nin tepkisini çekince El-Hilafat'ın ismi, Al İttihad al Arabi olarak değiştirildi. Ancak ismi değiştirilmesine rağmen çıkan sayılarının içeriğinde hiçbir fark olmadı. Hilafet, İngilizlerin desteğiyle yayımlanan neşriyattan biriydi¹⁹⁷.

Hilâl: Halil Ganem tarafından La Croissant'ın Türkçesi olarak çıkarıldı. 1893 yılında Paris'te yayımlandı¹⁹⁸.

Hizmet: Tevfik Nevzad Bey ve Emrullah Efendi tarafından 1893 yılında, Cenevre'de çıkarıldı¹⁹⁹.

¹⁸⁵ Aküna, 1985: 852.

¹⁸⁶ Aküna, 1985: 852.

¹⁸⁷ Aküna, 1985: 852.

¹⁸⁸ Aküna, 1985: 853.

¹⁸⁹ Aküna, 1985: 853.

¹⁹⁰ Aküna, 1985: 853.

¹⁹¹ Aküna, 1985: 853.

¹⁹² Aküna, 1985: 853.

¹⁹³ Aküna, 1985: 853.

¹⁹⁴ Aküna, 1985: 853.

¹⁹⁵ Aküna, 1985: 853.

¹⁹⁶ Menküç, 2017: 219.

¹⁹⁷ Koloğlu, 2010: 101.

¹⁹⁸ Aküna, 1985: 853.

¹⁹⁹ Aküna, 1985: 853.

Hürriyet: Selim Faris tarafından 2 Şubat 1894 tarihinde, Londra’da yayımlandı²⁰⁰.

Islah: Ahmet Zeki Bey tarafından 16 Ocak 1899’da Rusçuk’ta basıldı²⁰¹.

Islahat: 1903 yılında Pire’de basılmaya başlandı²⁰².

İcma-i Ümmet: Ahmet Kemal (Aküenal) tarafından Ağustos 1900’de, Atina’da çıkarıldı²⁰³.

İctihad: Doktor Abdullah Cevdet Bey tarafından, 1 Eylül 1904 tarihinde yayımlanarak Cenevre’de ve Kahire’de çıkarılan gazete Türkçe ve Fransızca dillerinde basıldı²⁰⁴. Batı tarzı düşünce dünyasını Türk okurlara tanıtmak amacını taşıyan İctihad’da Avrupa edebi akımlarından bahsedildi. Bu mecmua, cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye’de bir süre daha yayın hayatını devam ettirdi²⁰⁵.

İncili Çavuş: Köprülüzade Ressam Galip Bey tarafından 1897 yılında, Paris’te çıkarıldı²⁰⁶.

İntibah: Şekip Bey tarafından 13 Şubat 1903’te, Paris’te yayımlandı²⁰⁷.

İntikam: Osmanlı gazetesinin İngiltere’ye taşınması sonucu İttihat ve Terakki’nin Cenevre’de bulunan merkezinde bir zayıflık baş gösterdi. Bu yüzden Cenevre’de İntikam’ın çıkarılmasına karar verildi. Ali Fahri Ağababa tarafından çıkarılmaya başlandı²⁰⁸. Çıkan sayılarının maddi desteği Tunalı Hilmi tarafından sağlandı²⁰⁹. İlk sayısı 2 Teşrin-i Sani 1900 yılında çıkarılan gazetenin yazar kadrosunda: Ali Fahri, Akil Muhtar, Silistreli Hamdi, Mahir Said, Asaf Nazmi, Doktor Hamid Hüsnü, Bedirhan Paşazade Abdurrahman ve Ali Galip bulundu. Toplam 50 sayıdan oluşan İntikam’ın, 4 Şubat 1902 tarihinde yapılan Jön Türk Kongresi’nden sonra – yerini Şura-yı Ümmet’e bırakacağı gerekçesiyle²¹⁰– basımı durduruldu²¹¹.

İslamiyet: Hasan Rıza Bey tarafından, Pire’de yayımlandı²¹².

İstikbal: İlk sayısı 9 Ağustos 1875 tarihinde çıktı. 236. sayısının çıktığı 8 Şubat 1877’de yayın hayatına son verildi. 4 sayfa halinde ve cuma günü hâriç diğer günlerde basıldı. Sermuharriri Esad Efendi idi. 1895’te, Sultan V. Murad’ın yakın arkadaşı²¹³ olan, Ali Şefkati

²⁰⁰ Aküenal, 1985: 853.

²⁰¹ Aküenal, 1985: 853.

²⁰² Aküenal, 1985: 853.

²⁰³ Aküenal, 1985: 853.

²⁰⁴ Aküenal, 1985: 853.

²⁰⁵ Mardin, 2008: 231-232.

²⁰⁶ Aküenal, 1985: 854.

²⁰⁷ Aküenal, 1985: 854.

²⁰⁸ Arnavut, 2017: 24.

²⁰⁹ Mardin, 2008: 173.

²¹⁰ Arnavut, 2017: 21.

²¹¹ Arnavut, 2017: 30-34.

²¹² Aküenal, 1985: 854.

²¹³ Kısa, 2016: 4.

Bey tarafından yeniden Napoli’de neşredildi. Bu mecmuanın 27-31. sayıları Londra’da çıktı²¹⁴. Yazar kadrosunda: Teodor Kasap, Namık Kemal, Hayreddin Bey, Cemal Bey, Nazım Bey, Şemseddin Sami (204. sayıdan itibaren), Basiretçi Ali Efendi²¹⁵ gibi kişiler yer aldı. İstikbal, Teodor Kasap’ın yazdığı dönemde Türk matbûâtı arasında önemli bir yer edindi²¹⁶. Ali Şefkati’nin vefatı üzerine 1897’de, yayın hayatına son verildi²¹⁷.

İstirdat: Osmanlı İstirdat Cemiyeti tarafından 10 Ocak 1901’de, Cenevre’de çıkarıldı²¹⁸.

İttifak: Yusuf Ali Bey tarafından 1894 yılında, Sofya’da yayımlandı²¹⁹.

İttihad: Mehmed Fazıl ve Emin Beyler tarafından 1899 yılında, Cenevre’de basıldı²²⁰.

İttihad-ı Osmanî Fédération Ottoman: Bir Türk, bir Makedon ve bir Ermeni olmak üzere üç yönetici tarafından, 1903 yılında Cenevre’de basıldı. Osmanlılık fikri çerçevesinde çıkarıldı. Yarı Türkçe yarı Fransızca bir gazeteydi²²¹.

Keşfü’n-Nikab: Halil Ganem ve Emir Arslan Beyler tarafından 1895’te, Paris’te çıkarılan gazeteydi²²².

Kıbrıs: Kûfzade Asaf Bey tarafından 6 Mart 1893 tarihinde, Lefkoşe’de yayımlandı²²³.

Kokonoz: Ahmed Tevfik Efendi tarafından 27 Kasım 1896 yılında, Lefkoşe’de yayımlanan mecmuaydı²²⁴.

La Jeune Turquie: Emir Arslan, Halil Ganem, Abba Kateb ve Türk Suriye Komitesi tarafından 1895 yılında, Paris’te çıkarılan gazeteydi²²⁵.

Le Libéral Ottoman: Doktor Lütü Bey tarafından²²⁶, 1901 yılında Paris’te²²⁷ basıldı.

²¹⁴ Hanioğlu, 1985: 846.

²¹⁵ Özdiş, 2005: 6-8.

²¹⁶ Uşaklıgil, 2008: 260.

²¹⁷ Hanioğlu, 1985: 846.

²¹⁸ Akünel, 1985: 854.

²¹⁹ Akünel, 1985: 854.

²²⁰ Akünel, 1985: 854.

²²¹ Hanioğlu, 1985: 850.

²²² Akünel, 1985: 854.

²²³ Akünel, 1985: 854.

²²⁴ Akünel, 1985: 854.

²²⁵ Akünel, 1985: 854.

²²⁶ Akünel, 1985: 854.

²²⁷ Topuz, 1973: 57.

Meşveret: İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Paris şube reisi olan Ahmed Rıza Bey²²⁸, içerisinde Halil Ganem'in de bulunduğu birkaç kişilik grupta beraber²²⁹ Meşveret'i çıkardı. 1 Aralık 1895'ten itibaren²³⁰ yayımlanmaya başlanan gazeteydi. 7 Aralık tarihine kadar sadece Türkçe olarak basılan gazetenin, bu tarihten itibaren Fransızca sayıları da yayımlandı. Fransızca sayıları, Ahmed Rıza Bey tarafından pozitivist takvime göre tarihlendirilerek çıkarıldı²³¹. Türkçe nüshası 6 Mayıs 1898 yılına kadar otuz sayı, Fransızca nüshası 1908 yılına kadar iki yüz iki sayı yayımlandı. "Osmanlı'nın İttihat ve Terakki Vasıta-i Neşriyatıdır" şeklinde tanımlanan Meşveret on beş günde bir, el yazısı ve taşbaskı halinde, altı sayfa olarak basıldı. 12-23. sayı aralığında çıkan nüshaları ise matbaa harfleriyle basıldı. Yazar kadrosunda: Ahmed Rıza, Hoca Kadri, Halil Ganem, Abdullah Cevdet ("Bir Kürt" mahlası ile), Şerefeddin Mağmumi ("Sai" mahlası ile) ve Mizancı Murad²³² bulundu. Meşveret'te ayrıca M.C., M.F., H.H., K.M., A.D. şeklinde rumuzlarla imzalanan yazılar da yer aldı²³³.

Meşveret, Fransa'da basıldığı süreçte Bâbiâli'ye rahatsızlık veren neşriyattan biri oldu. Dolayısıyla Bâbiâli, Fransa hükümetine başvurarak bu gazetenin basılmasının ve dağıtımının yasaklanmasını istedi. Fransa hükümeti ricayı yerine getirerek Meşveret'in basımını durdurunca Ahmed Rıza Bey basımevini Cenevre'ye taşımak zorunda kaldı. Cenevre'deki ilk sayısı 29 Nisan 1896'da çıkan Meşveret, zamanla popülerliğini yitirdi. Meşveret'e nazaran Mizan gazetesi, cemiyet üyelerinin ilgisini daha fazla çekmeye başladı. Bu yüzden yirmi üçüncü sayıdan itibaren Meşveret gazetesinin Türkçe nüshasının basımı durduruldu. 1897 yılında Mizancı Murad Bey ile Bâbiâli arasında bir anlaşma sağlanınca Mizan'ın basımına ara

²²⁸ Ahmed Rıza: Babası "İngiliz" lakaplı Ali Bey, annesi Avusturyalı Naile Hanım olan Ahmed Rıza Bey 1858 yılında dünyaya geldi. Beylerbeyi Rüştüyesi, Mahrec-i Aklâm, Galatasaray Mekteb-i Sultanisi okullarında eğitim gördü. Bâbiâli Tercüme Odası memurluğu yaptı. Bir süre sonra bu görevini bırakıp, sürgün edilen babasının yanına Antalya'ya geldi. Daha sonra Paris'e giderek Grignon Ziraat Mektebi'nde okudu. Ziraat Nezareti'nde, Maarif Nezareti'nde, Bursa Mülki İdadi Müdürlüğü'nde, Bursa Maarif Müdürlüğü'nde memurluk görevlerinde bulundu. 1889'da temelli Paris'e taşındı. Aguste Comte ve Positivizm düşüncesinden etkilendi. II. Abdülhamid'i meşruti yönetime ikna etmek için Paris'ten İstanbul'a layihalar gönderdi. Halil Ganem'in La Jeune Turquie gazetesinde yazdı. 1894'te Jön Türklere katıldı. Cemiyetin adının Osmanlı İttihat ve Terakki olmasında etkisi bulundu. İstikbal gazetesinde yazarlık yaptı. Bir süre İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liderliğini üstlendi. 26 Şubat 1930 tarihinde Şişli Etfal Hastanesi'nde vefat etti. Kandilli Mezarlığı'nda metfundur. Bkz. Ziyad Ebüzziya, 1989: 124-127.

²²⁹ Ramsaur, 2001: 35.

²³⁰ Coşkun, 2006: iv.

²³¹ Ramsaur, 2001: 36.

²³² Mizancı Murad: 1854'te Dağıstan'ın Huraki kasabasında dünyaya geldi. Tam adı Mehmed Murad'dır. Timurhan Şura Rüştüyesi, İstavropol Gimnazıyumu, Moskova Üniversitesi Hukuk Fakültesi okullarında eğitim aldı. 1873'te İstanbul'a giderek dönemin maliye nazırının himayesine girdi. Vakıf ve İttihat gazetelerinde yazdı. Mekteb-i Mülkiye'de ve Darülmualimin-i Âliye'de öğretmenlik yaptı. Muhacirin Komisyonu'nda, Maarif Nezareti Teftiş ve Muayene Heyet'inde, Düvân-u Umumiye Komiserliği'nde görev yaptı. 1826 yılında Mizan gazetesini neşretmeye başladı. 1895 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti ile kurduğu temastan sonra 1896 yılında Mizan gazetesini yeniden çıkarmaya başladı. 15 Nisan 1917'de Anadolu Hisarı'nda vefat etti. Anadolu Hisarı Mezarlığı'nda metfundur. Bkz. Uçman, 2020: 214-216.

²³³ Özcan, 2004: 396.

verildiği için Ahmed Rıza Bey Brüksel’de Meşveret’in Türkçe sayılarını yeniden çıkarmaya başladı²³⁴.

Ahmed Rıza Bey Meşveret’in basılması için uğraştıysa da Bâbîâli’nin girişimleri sonucunda Belçika’dan sınır dışı edildi. Fransa’ya geri dönerek gazeteyi burada tekrar çıkarmak için başvurdu. Ancak Fransa resmi makamları bu başvuruya olumlu bir yanıt vermedi. Böylece 6 Mayıs 1898’de gazetenin yayımı tamamen durdu. Buna rağmen gazetenin Fransızca basımı II. Meşrûtiyet’in sonuna kadar sürdü²³⁵.

Menfeda: Şeref Vapuru sürgünleri ve Trablusgarp sürgünleri tarafından 1897 yılında, Trablusgarp Hapishanesi’nde çıkarıldı²³⁶.

Meşrûtiyet (Meshroutiyet): 1900 yılında yurtdışında yayımlanan²³⁷ Türkçe-Fransızca mecmuaydı.

Metanet: Kudsizade Nuri Bey tarafından Kasım 1898 tarihinde, Kandiye’de yayımlandı²³⁸.

Mir’at-ı Zaman: Ahmet Tevfik Bey tarafından 3 Mart 1900 tarihinde, Lefkoşe’de basıldı²³⁹.

Mizan: 21 Ağustos 1886-11 Aralık 1890 tarihleri arasındaki 158 sayısı İstanbul’da, 21 Ocak-8 Temmuz 1896 tarihleri arasındaki 26 sayısı Kahire’de, 14 Aralık 1896-3 Mayıs 1897 tarihleri arasındaki 18 sayısı Paris’te, 10 Mayıs-19 Temmuz 1897 tarihleri arasındaki 11 sayısı Cenevre’de, 30 Temmuz 1908-14 Nisan 1909 tarihleri arasında çıkan 135 sayısı İstanbul’da yayımlandı. Sahibi Mizancı Murad Bey’di. İstanbul’da basılan ilk sayılarında Abdülhamid yönetimine ters düşmemeye özen gösterildi. Buna rağmen gazete zaman zaman sansüre uğradı ya da kapatıldı. Gazetenin Abdülhamid yönetimi tarafından son kez kapatıldığı dönemde Murad Bey, artık Mizan’ı İstanbul’da yayımlayamayacağını düşünerek onu Kahire’ye taşıdı. Kahire’de çıkarılan sayılarda İstanbul’daki tutumun tam tersi benimsendi ve II. Abdülhamid yönetimine muhalif düşüncelere yer verildi. Burada çıkarılan sayılarda yer alan yazıların altında genellikle Mizancı Murad ve Tunalı Hilmi imzaları bulunmaktadır²⁴⁰.

1896’da Paris’e giden ve Jön Türklerin önderliğini üstlenen Murad Bey, Mizan’ı da buraya taşıdı. Böylece Mizan, İTC’nin resmi yayın organı haline geldi. Paris’e taşındıktan sonra Mizan’ın yazı kurulunda: Binbaşı Çürüksulu Ahmed Bey, Şefik Bey, Ali Kemal, Şerefeddin

²³⁴ Özcan, 2004: 396-397.

²³⁵ Özcan, 2004: 397.

²³⁶ Akünel, 1985: 854.

²³⁷ Akünel, 1985: 855.

²³⁸ Akünel, 1985: 855.

²³⁹ Akünel, 1985: 855.

²⁴⁰ Uçman, 2020: 212-213.

Mağmumi, Şerif Bey yer aldı. İTC'nin Ahmed Rıza ve grubu ile anlaşmazlık yaşaması sonucu cemiyet merkezi Cenevre'ye taşındı. Mizan gazetesinin yayın hayatı da burada devam etti. Cenevre'de çıkarılan sayılarda padişaha ve devlet adamlarına yönelik eleştirilerin şiddeti iyice artırıldı²⁴¹.

1897'de Osmanlı hükümeti tarafından genel af çıkarılınca Murad Bey, Jön Türklerin önderliğini bırakarak İstanbul'a döndü. Meşrûtiyetin ikinci kez ilan edilmesi üzerine Mizan gazetesi İstanbul'da ve günlük olarak yayımlandı. Fakat burada çıkan sayılarda gazetenin Avrupa'da benimsemiş olduğu tutum tamamen değişti ve İTC'ye karşı muhalefet yapılmaya başlandı. Bu yazılardan bazı cemiyet üyelerinin rahatsızlık duyması sonucunda²⁴² Mizan, 2 Nisan 1909'da tamamen kapatıldı²⁴³.

Moniteur Ottoman: Doktor Lütfi Bey tarafından 1901 yılında, Paris'te çıkarılan Fransızca gazeteydi²⁴⁴.

Musavver Deccal: Şeref Vapuru sürgünleri tarafından 1897'de, Trablusgarp'ta çıkarıldı²⁴⁵.

Muvazene: Ali Fehmi Bey tarafından 20 Ağustos 1896'da basılmaya başlandı. Filibe, Varna ve Cenevre'de yayımlandı²⁴⁶.

Müdafaa-i Hukuk: Ahmed Zeki Bey tarafından 1 Nisan 1901 tarihinde, Rusçuk'ta basıldı²⁴⁷.

Neyyir-i Hakikat: Mahmud (Soydan) Bey tarafından Manastır'da neşredilen gazeteydi²⁴⁸.

Osmanlı: Osmanlı gazetesi, 1 Kanun-ı Evvel 1897 yılında çıkmaya başladı. Cenevre'de basıldı. İlk yedi sayısı yalnızca Türkçe idi. Sekizinci sayısından itibaren Fransızca ilavesiyle yayın hayatına devam etti²⁴⁹. Daha önce çıkmış olan Meşveret'in yerini almaya başlayarak Jön Türkler arasında popülerlik kazandı²⁵⁰. Bu popülerliğin bir getirisi olarak yazar kadrosu: Ahmed Rıza, Damat Mahmud Celaleddin Paşa²⁵¹, Tunalı Hilmi, Nuri Ahmet, Çerkes Mehmet Reşit gibi tanınmış isimlerden oluştu. İshak Sükûtî ve Abdullah Cevdet de bu gazetenin çıkarılmasına katkıda bulundu²⁵².

²⁴¹ Uçman, 2020: 213.

²⁴² Uçman, 2020: 213.

²⁴³ Gervan, 2009: iii.

²⁴⁴ Aküinal, 1985: 855.

²⁴⁵ Aküinal, 1985: 855.

²⁴⁶ Aküinal, 1985: 855.

²⁴⁷ Aküinal, 1985: 855.

²⁴⁸ Aküinal, 1985: 855.

²⁴⁹ Koç, 2019: 25-27.

²⁵⁰ Ramsaur, 2001: 70.

²⁵¹ Koç, 2019: 28.

²⁵² Ramsaur, 2001: 70-71.

Osmanlı: Avram Galanti tarafından, Atina'da neşredildi²⁵³.

Parti Constituonnel en Turquie: Selim Faris Bey tarafından, dört sene boyunca yayımlanan Fransızca gazeteydi. Toplam 82 sayı çıkarıldı²⁵⁴.

Rağbet: Filibeli Hafız Ahmed Bey tarafından 1896 yılında, Filibe'de yayımlandı²⁵⁵.

Rumeli: Edhem Ruhi Bey tarafından 1906 yılında, Filibe'de çıkarıldı²⁵⁶.

Saadet (Sadet): Ahmed Emin Efendi tarafından 11 Temmuz 1889 yılında, Lefkoşe'de basıldı²⁵⁷.

Sadâ: Mehmed Ubeydullah (Hatipoğlu) tarafından 11 Ocak 1895 tarihinde neşredildi. Paris'te ve Filibe'de yayımlandı²⁵⁸.

Sada-i Millet: Ebûlmukbil Kemal, İbrahim Temo, Şefik Kadri Beyler tarafından 1898 yılında, Köstence'de çıkarılan gazeteydi. Türkçe ve Ulahca dillerinde basıldı²⁵⁹.

Sadakat: İbrahim Hakkı Bey tarafından 1902 yılında, Manchester'da yayımlandı²⁶⁰.

Sadakat: 1897 yılında Romanya'da yayımlanan gazeteydi²⁶¹.

Sanska Boşna: Gazete, 1897 yılında Bosna'da çıkarıldı²⁶².

Sebat: Folkestone'da çıkan gazete İskender ve Ahmed Zeki Beyler tarafından 1894 yılında basılmaya başlandı²⁶³.

Selâmet: İsmail Kemal Bey tarafından 1894 yılında çıkarıldı. Folkestone, Brüksel ve Atina'da basılan gazete Türkçe, Arnavutça ve Rumca dillerinde yayımlandı²⁶⁴.

Serbest Bulgaristan: Necib Nadir Bey tarafından 1887 yılında, Sofya'da basıldı²⁶⁵.

Seyf-i Hakikat: İhsan Adli ve Nüzhet Beyler Pire'de yayımlandı²⁶⁶.

Şark: Bu gazete Ebûlmukbil Kemal Bey tarafından 1898 yılında, Bükreş'te yayımlanmaya başlandı²⁶⁷.

Şark: Yörükoğlu İsmail Bey 1905 yılında, Sofya'da bastı. Basım dili Türkçe ve Bulgarca idi²⁶⁸.

²⁵³ Akünal, 1985: 855.

²⁵⁴ Hanioglu, 1985: 846.

²⁵⁵ Akünal, 1985: 855.

²⁵⁶ Hanioglu, 1985: 850.

²⁵⁷ Akünal, 1985: 855.

²⁵⁸ Akünal, 1985: 855.

²⁵⁹ Akünal, 1985: 855.

²⁶⁰ Akünal, 1985: 855.

²⁶¹ Akünal, 1985: 855.

²⁶² Akünal, 1985: 855.

²⁶³ Akünal, 1985: 855.

²⁶⁴ Akünal, 1985: 855.

²⁶⁵ Akünal, 1985: 855.

²⁶⁶ Akünal, 1985: 855.

²⁶⁷ Akünal, 1985: 855.

²⁶⁸ Akünal, 1985: 855.

Şark ve Garp: İbrahim Edhem Bey tarafından 1896 yılında, Paris’te yayımlandı²⁶⁹.

Table: Brüksel’de, Türkçe çıkarılan bir gazeteydi²⁷⁰.

Tarla: Yusuf Ali Turabi Bey tarafından 1882 yılında, Sofya’da çıkarıldı²⁷¹.

Teessüf: Hilmi Hakkı Bey 1880 yılında, Paris’te yayımladı²⁷².

Temaşa-i Esrar: Süleyman Fehmi Bey 1904 yılında, İslimye’de bastı. Dili Türkçe idi²⁷³.

Terakki: Prens Sabahaddin ve Ahmed Fazlı Bey tarafından 1906 yılında yayımlanan gazeteydi. Paris ve Kahire’de basıldı²⁷⁴.

Teşvik: Esad Bey tarafından 1880 yılında, Atina’da çıkarıldı²⁷⁵.

Tokmak: 1 Mart 1901’de ilk sayısı çıkan Tokmak bir mizah gazetesiydi. İlk üç sayısı iki haftada bir, dördüncü ve beşinci sayıları ise gecikmeli olarak basıldı. Gazetenin beşinci ve son sayısı 15 HaZirân 1901’de yayımlandı. Ömrü kısa olan Tokmak’ın basım yeri Cenevre’de bulunan İntikam Matbaası’ydı. Ali Galib, Ali Fahri, Asaf Nazmi, Hamid Hüsnü Beyler tarafından neşredilen bir Jön Türk yayınıydı. Ayrıca Jön Türklere ve Ermenilere karşı sempati duyan bazı İsviçreliler de bu gazetenin neşrine katkı sağladı. Nitekim gazetenin sorumlusu Cenevreli matbaacı Joseph Demierre ve karikatüristi İsviçreli A. Gautschi idi²⁷⁶.

Tokmak’ın çıkan sayılarında yer alan yazılar ve içerisinde bulunan karikatürler incelendiğinde padişaha muhalefet temeli üzerine bir yayın politikası benimsendiği anlaşılır. Öyle ki Tokmak’ta II. Abdülhamid’den “Yezid-i Ekber” şeklinde söz edildi. Tokmak’ın yalnızca beş sayı olarak yayımlanması, devletten para sızdırmak amacıyla çıkarılan bir gazete olduğunu ortaya çıkarmaktaydı²⁷⁷.

Tuna: Rusçuk’ta basılan gazete Tahir Lütü Bey tarafından 1 Eylül 1905 yılında yayımlandı²⁷⁸.

Türkiye el-Fettat: Halil Ganem, Emir Emin Arslan ve Kateb Beyler tarafından çıkarıldı²⁷⁹.

La Turquie Contemporain: D. Georgiadis tarafından 20 Nisan 1901 tarihinde, Paris’te çıkarıldı. Dili Fransızca idi²⁸⁰.

²⁶⁹ Akünel, 1985: 856.

²⁷⁰ Akünel, 1985: 856.

²⁷¹ Akünel, 1985: 856.

²⁷² Hanioğlu, 1985: 846.

²⁷³ Akünel, 1985: 856.

²⁷⁴ Akünel, 1985: 856.

²⁷⁵ Hanioğlu, 1985: 846.

²⁷⁶ Tiken, 2015: 409-410.

²⁷⁷ Tiken, 2015: 410-413.

²⁷⁸ Akünel, 1985: 856.

²⁷⁹ Hanioğlu, 1985: 846.

²⁸⁰ Akünel, 1985: 856.

Uhuvvet: Hacı Mehmed Şevki Bey tarafından 1904 yılında, Rusçuk'ta yayımlandı²⁸¹.

Vatan: R. Murad Bey 1895 yılında, Atina'da çıkardı²⁸².

Vatan: Cenevre'de basılan gazete Mayıs 1901 tarihinde yayın hayatına başladı²⁸³.

Yeni Zaman: Lefkoşe'de bulunan Osmanlı Kiraathanesi tarafından 22 Ağustos 1892 yılında çıkarılan gazeteydi²⁸⁴.

Yıldırım: Refet Bey tarafından Aralık 1901 tarihinde, Pire'de yayımlandı²⁸⁵.

Yıldız: Tarsusizade Münif Bey 1 Şubat 1898 tarihinde, Kahire'de çıkardı²⁸⁶.

Le Yıldız: D. Georgiades tarafından 1892 yılında, Paris'te basıldı. Dili Türkçe ve Fransızca idi²⁸⁷.

Zaman: Tüccarbaşı Hacı Derviş Efendi tarafından 25 Aralık 1891 tarihinde, Lefkoşe'de yayımlandı²⁸⁸.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayınları dışında, Osmanlı hükümetine muhalefet etmek amacıyla 1900 yılında Hınçak ve Taşnak Ermeni Komiteleri tarafından Pro-Armenia isimli üç aylık derginin çıkarıldığı da²⁸⁹ bilinmektedir.

1.4. II. Abdülhamid Döneminde Mısır Menşeli Muhalif Yayın

19. yüzyılın ikinci yarısından II. Abdülhamid dönemine kadar Mısır, Suriye kökenli Hristiyan aydınlarının göç dalgası ile karşı karşıya kaldı. Bu kişilerin Suriye'den Mısır'a akın etmesi, Osmanlı'nın asırlardır elinde tutmuş olduğu hilafetin Araplar tarafından ele geçirilmesi arzusunun doğdu. Öncelikle Suriye merkezli bir Arap milliyetçiliği ortaya çıktı ve yukarıda bahsedilen entelektüel-muhalif aydınlar Mısır'a akın etmeye başladı. Onlar bölgeye akın ettiği zaman orada matbaalar kurarak Mısır'daki basın hayatının gelişmesini sağladıysa da hem Osmanlı yönetimine hem İngiliz işgaline hem de hıdivliğe karşı muhalefet eden bir tutumu benimsediler²⁹⁰. Dolayısıyla Mısır, padişahın muhaliflerinin toplandığı önemli yerlerden biri haline geldi. Burada bulunan matbaalarda II. Abdülhamid yönetimine karşı çıkan yayınlar basıldı. Özellikle Kahire, İTC'nin Paris ve Cenevre'den sonraki şubelerinden biri oldu²⁹¹.

²⁸¹ Akünel, 1985: 856.

²⁸² Akünel, 1985: 856.

²⁸³ Akünel, 1985: 856.

²⁸⁴ Akünel, 1985: 856.

²⁸⁵ Akünel, 1985: 856.

²⁸⁶ Akünel, 1985: 856.

²⁸⁷ Akünel, 1985: 856.

²⁸⁸ Akünel, 1985: 856.

²⁸⁹ Ramsaur, 2001: 81-82.

²⁹⁰ Menküç, 2017: 215-216.

²⁹¹ Kıvrak, 2016: 330.

II. Abdülhamid zamanında Mısır, Jön Türklerin ve Arap aydınlarının muhalif propagandalarını gerçekleştirebileceği bir konum özelliği taşıdı. Bahsedilen aydın grupları bölgede Osmanlı yönetiminin, İngiliz işgalinin ve hıdivliğin son bulması, tam bağımsızlığın kazanılması için matbaa aracılığıyla mücadele sergiledi. Fakat bahsi geçen grupların muhalefet fikri altında toplandığını ve aynı emeller doğrultusunda matbaa faaliyetlerini yürüttüğünü düşünmek doğru olmamaktadır. Arap kökenli entelektüel düşünürlerin yayımlarına bakıldığında bunların Arap hilafeti taraftarı olduğu ve düşüncelerinin, dönemin Mısır hıdivi II. Abbas tarafından da desteklendiği anlaşılmaktadır. Bu durum Jön Türkler tarafından eleştiriyile karşılandı. Dolayısıyla dönemin Mısır neşriyatı Arap hilafetine taraftar olan basımlar ve Sultan II. Abdülhamid yönetimine karşı yayınlar olarak iki farklı grupta değerlendirilebilir²⁹².

II. Abdülhamid döneminin daha ileriki zamanlarında Mısır'da basın faaliyeti gerçekleştiren gruplar çoğaldı. Osmanlıcılık idealleri üzerine çıkarılan yayınlar²⁹³, bu fikir akımındaki grupların da Mısır'da matbaa faaliyetleri yürüttüğünü göstermektedir. Ayrıca Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeniler de kendi bağımsızlık ve milliyetçilik düşüncelerini yaymak için yurtiçinde olduğu kadar Mısır'da da basın faaliyetleri yürüttü²⁹⁴.

Mısır'da basılıp Osmanlı hükümeti tarafından yasaklanan bazı eserler ve süreli yayınlar Mısırlı tüccarlar aracılığıyla ülke topraklarına taşındı²⁹⁵. Mısır'dan getirilen muzır yayının halka ulaşmasını engellemek üzere Gazi Ahmed Muhtar Paşa görevlendirildi²⁹⁶. Mısır'da çıkarılan gazeteler İskenderiye Limanı, Halep ya da Beyrut yolu üzerinden ülkeye giriş yaptı²⁹⁷.

Sancak gazetesinde Mısır'ın basın açısından önemli bir merkez olmasının sebepleri ve Mısır'daki basının durumu hakkında şu bilgiler verildi:

“... Bugün hamdolsun matbûât-ı İslâmîye her tarafta çoğalmıştır; mâmafih matbûât-ı İslâmîye'nin en müsâit zemini kıtâ-i Mısriyedir. Burasını adetâ matbûât-ı İslâmîye'nin merkezi denilse becâdır. Bunun en mühim sebebi Mısır'ın mevkî-i coğrafi itibarıyla alem-i İslâmîyet'in merkezine ve kıblegâhı-ı Müslümanın garbına tesâdüf etmesidir. Salîsen umûm Müslümanların merkez-i tabîyesini bulunan merkezî hilâfetin yâni İstanbul'un zamanımızda tasavvurdan hâriç bir sû-i idâre altında ezilmekte olmasıdır. Malûm-ı ânâm olduğu üzere Türkiye'de matbûâtın ismi var cismi yoktur; umûm gazeteler Hamid gider, o taraftan ne idâre sâdûr ederse ona göre yazılır; bu zat her şeyden hâkîm-i mutlâktır ve bundan dolayı memalîk-i mahrûsede çıkan gazeteler Osmanlı efkâr-ı hakîkiyesine tercüman olmaktan pek uzaktır. Mısır'da ise iş bambaşkadır; burada herkes hürdür, bugün Mısır'da hükümetin aleyhinde yazan pek çok gazete vardır; ahali fikirlerini serbest beyân etmek husûsunda hiçbir şeyden çekinmezler. Bura Müslüman gazetelerinin kaffesi İngilizler aleyhindedirler; hepsi bir ağızdan bir ayak evvel İngilizlerin Mısır'dan

²⁹² Menküç, 2017: 215-217.

²⁹³ Menküç, 2017: 217.

²⁹⁴ Bolat ve Aslan, 2020: 947-948.

²⁹⁵ BOA, Y.PRK.UM., 43/18, H.25.03.1316.

²⁹⁶ Bolat ve Aslan, 2020: 952.

²⁹⁷ Menküç, 2017: 218.

çıkılmalarını istiyorlar; mâmafîh Mısır gazetelerinin meslekleri, efkârı birbirinden pek farklıdır; aralarında esaslı ihtilâflar vardır. ...²⁹⁸

Burada ifade edildiği üzere, İstanbul'da çıkan gazeteler padişah tarafından yönetildiği için rahat bir şekilde yayın yapamadı. Ancak Mısır'da basın özgürlüğü bulunuyordu. Matbûâtın burada toplanmasının nedenlerinden birisi buydu. Diğer sebepler ise bölgenin coğrafi özellikleri, Müslüman bir ülke olması, İslamiyet'in merkezine ve Arap yarımadasına yakın bulunmasıydı. Sancak'ta, Mısır'da basılan gazetelerin yansıttığı düşüncelerin birbirinden farklı olduğu da ifade edildi. Buradan yola çıkarak, Mısır'da matbûât özgürlüğü olduğu için hemen her düşünceyi yansıtan farklı gazeteler basılmıştı denilebilir.

1.4.1. Mısır'da Çıkan Muhalif Gazeteler

Anadolu: Adanalı Süleyman Vahid Bey tarafından 24 Nisan 1902'de Kahire'de Türkçe olarak basılan gazeteydi²⁹⁹.

Basiret'üş-Şark: Ahmed Reşid Bey tarafından 12 Eylül 1895'te Kahire'de yayımlandı³⁰⁰.

Curcuna: M. Ali Hafi Cihanzade'nin 22 Ocak 1906'da Kahire'de bastığı mecmuaydı³⁰¹.

Cüheyne: Mehmed Tahir ve Mehmed Ferec Beyler Kahire'de Arapça olarak bastı³⁰².

Doğrusöz: Ahmet Kemal (Akünal) tarafından 22 Mart 1906'da Kahire'de çıkarıldı³⁰³.

Doğruyol: Mehmet Ubeydullah (Hatipoğlu) tarafından Ekim 1905'te, Kahire'de yayımlandı³⁰⁴.

Ebu'l-Hevl: Necib el-Hac tarafından "Şark Şarklılarındır" sloganı ile çıkarıldı. 1897-1898 yıllarında birkaç kez yasaklandı. Arap milliyetçiliği propagandası yapan gazetelerden biriydi³⁰⁵.

El-Ahram: Suriyeli iki erkek kardeşin İskenderiye'de çıkardığı ve Mısır'da ilk yüksek tirajı elde eden haber gazetesiydi. Bu gazete Fransız siyasetine yakın bir duruş sergiledi. Mısır'ın İngiliz işgaline uğraması üzerine El-Ahram'da milliyetçi görüşler ön plana çıkarıldı. Çıktığı dönemde en sık sansüre uğrayan gazeteler arasındaydı³⁰⁶.

²⁹⁸ "Matbuat Arasında", *Sancak*, 15 Teşrin-i Evvel 1906-28 Şaban 1324.

²⁹⁹ Akünal, 1985: 851.

³⁰⁰ Akünal, 1985: 851.

³⁰¹ Akünal, 1985: 851.

³⁰² Akünal, 1985: 851.

³⁰³ Akünal, 1985: 852.

³⁰⁴ Akünal, 1985: 852.

³⁰⁵ Menküç, 2017: 220.

³⁰⁶ Menküç, 2017: 219.

El-Basir: İskenderiye’de çıkarılan bu gazetenin 1898-1899 yıllarında ülkeye girişi yasaklansa da El-Basir, türlü yöntemlerle yurtiçinde dağıtılmaya devam etti³⁰⁷. El-Basir de El-Hilafat gibi Arap hilafetine taraftar bir gazete olarak yayımlandı. Fransızların desteğiyle çıkarılan neşriyattan biriydi³⁰⁸.

El-Ferik: Ali Ulvi Bey tarafından Kahire’de yayımlandı³⁰⁹.

El-Kâtip: 1897’de Kahire’de basıldı³¹⁰.

El-Menar: Suudi ailesiyle ve Vehhabilerle yakınlık kuran ve bu yönde yayınlar yapan Şeyh Reşid Rıza tarafından çıkarılan gazete aylık olarak basıldı. Bu gazete ilk çıktığı zamanlarda, Osmanlı hükümetini ve padişahı destekleyen bir çizgide ilerledi. Daha sonra padişahı eleştiren yazılara yer verilmeye başlandı. Bu nedenle gazetenin ülkeye girişi yasaklandı. Devlet aleyhine yaptığı yayımlar yüzünden gazetenin sahibi Şeyh Reşid Rıza hakkında adli işlem başlatıldı. Ayrıca Beyrut’ta El-Menar isimli bir risâle çıkarıldıysa da içerisinde Arap milliyetçiliği düşüncesini barındırdığı için yurda girişine izin verilmedi³¹¹.

El-Muktebes: İlk dört baskısı Kahire’de, sonraki baskıları Şam’da yapıldı. Osmanlı hilafetine karşıt fikirler içerdiğinden dolayı devlet tarafından ülkeye girişi engellendi. Sahibi Muhammed Kürt Ali idi³¹².

El-Müeyyed: Gazetenin imtiyaz sahibi Ali Yusuf’tu. Bu gazete Panislamizm ve Osmanlı hilafeti taraftarı olan bakış açılarıyla şöhret kazandı. Buna rağmen içeriğinde baskı ve istibdat rejimine karşı, bağımsızlık taraftarı yazılar da barındırdı. Hem Jön Türklerin fikirlerini hem de Arapların bağımsızlık fikirlerini destekledi. Bundan dolayı hükümet tarafından birkaç defa sansüre uğradı. Bu gazetenin ülkeye girişi I. Dünya Savaşı dönemine kadar yasaklı kaldı³¹³.

El-Müşir: İngilizce ve Arapça olmak üzere çift dilde basıldı. Bazı nüshaları sansüre uğrarken bazı nüshalarının dağıtımına izin verilmedi. Gazetenin imtiyaz sahibi Selim Serkis idi. Padişahın aleyhinde yayın yaptığı için Selim Serkis’e dava açıldı³¹⁴.

Emel: Moralı Hasan Fehmi Bey Mart 1900 tarihinde, Kahire’de çıkardı³¹⁵.

Enîn-i Mazlûm: Kahire’de 1899 yılında, Türkçe-Arapça dillerinde basıldı³¹⁶.

³⁰⁷ Menküç, 2017: 221.

³⁰⁸ Koloğlu, 2010: 101.

³⁰⁹ Aküenal, 1985: 852.

³¹⁰ Aküenal, 1985: 852.

³¹¹ Menküç, 1985: 221.

³¹² Menküç, 1985: 222.

³¹³ Menküç, 2017: 221.

³¹⁴ Menküç, 2017: 220.

³¹⁵ Aküenal, 1985: 852.

³¹⁶ Aküenal, 1985: 852.

En-Nil: Bu gazetenin imtiyaz sahibi Hasan Hüsnü Bey'di. Hasan Hüsnü Bey'in yazdığı Cebel-i Lübnan mutasarrıflığını eleştiren bir makaleden dolayı En-Nil yasaklandı³¹⁷.

Feryad: Ahmed Tevfik ve Ömer Lütfü Beyler tarafından Kahire'de çıkarıldı³¹⁸.

Hak: Bahriye yüzbaşısı Rıza Bey 31 Ağustos 1899'da Kahire'de yayımladı³¹⁹.

Hakayık-ı Şark: Ahmet Kemal (Aküenal) tarafından 17 Kasım 1905 tarihinde, Kahire'de basıldı. Türkçe, Arapça, Fransızca ve İngilizce dillerinde yayın yaptı³²⁰.

Hakk-ı Sarih: Salih Cemal Bey tarafından Ağustos 1900 tarihinde, Kahire'de basılmaya başlandı³²¹.

Havâtır: Hoca Kadri Bey 1898 yılında, Kahire'de çıkardı. Türkçe ve Arapça dillerinde yayımlandı³²².

İntibah: Ali Rıza Muzaffer ve Zöhrap Efendi tarafından 1899 yılında, Kahire'de neşredildi. Türkçe ve Rumence dillerinde çıkarılan bir gazeteydi³²³.

İttihad-ı Osmani: Hafız Osman tarafından 1905 yılında, Kahire'de yayın hayatına başladı. Türkçe ve Arapça dillerinde basıldı³²⁴.

Kanun-ı Esasi: Rodoslu Salih Cemal Bey 1897 yılında, Kahire'de yayımladı³²⁵.

Kürdistan: 9 Nisan 1314 (M. 22 Nisan 1898) tarihinde Kahire'de, Mikdat Midhat Bedirhan tarafından Kürtçe olarak yayımlanmaya başlanan gazeteydi. Kürdistan gazetesinin kurucuları ve ortakları Kürt Botan Beyi Mîr Bedirhan'ın çocukları Mikdat Midhat Bedirhan³²⁶ ve kardeşi Abdurrahman Sami Bedirhan'dı. Mikdat Midhat Bedirhan, ailesinin sürgün edildiği Girit'te 1858 yılında dünyaya geldi. Osmanlı Devleti açısından faydalı işlerde bulunduktan sonra İstanbul'da eğitim aldı ve memuriyette bulundu. Türkçe, Fransızca, Arapça, Farsça ve Kürtçe dillerine vâkıftı. Bir hastalığa yakalandıktan sonra Mısır'a giderek Kürdistan gazetesini neşretmeye başladı³²⁷.

Gazetenin ilk sayısının çıkarılması ile Osmanlı ülkesine girişinin yasaklanması bir oldu. Devlet tarafından Mikdat Bey'e Kürdistan'ın neşrini sonlandırması için baskı yapılsa da kendisi, kardeşi ve akrabaları tarafından gazetenin İstanbul'a getirilmesine ve dağıtılmasına devam edildi. Bu dağıtımlar tespit edilir edilmez Mikdat Bey, kardeşi ve arkadaşları tutuklandı.

³¹⁷ Menküç, 2017: 220.

³¹⁸ Aküenal, 1985: 852.

³¹⁹ Aküenal, 1985: 852.

³²⁰ Aküenal, 1985: 852.

³²¹ Aküenal, 1985: 853.

³²² Aküenal, 1985: 853.

³²³ Aküenal, 1985: 854.

³²⁴ Aküenal, 1985: 854.

³²⁵ Aküenal, 1985: 854.

³²⁶ Mikdat Midhat Bedirhan Bey'in adı bazı kaynaklarda Mikdat Midhat ya da Ahmet Mithat olarak geçmektedir. Bkz. Issı, 2013: 128.

³²⁷ Issı, 2013: 128-129.

Böylece gazetenin Kahire'deki neşriyat faaliyeti son buldu. Bir süre sonra Abdurrahman Sami Bedirhan Avrupa'ya giderek Kürdistan'ı orada yayımlamaya başladı³²⁸.

Kürdistan'ın ilk üç sayısı Kahire'de bulunan el-Hilal Matbaası'nda, dört ve beşinci sayıları Kürdistan Gazetesi Matbaası'nda basıldı. Altıncı sayıdan itibaren gazetenin basımı Abdurrahman Sami Bey tarafından üstlenildi. 6-19. sayıları Cenevre'de, 20-23. sayıları Mısır'da, 24-30. sayıları Londra'da, 30-31. sayıları Cenevre'de çıkarıldı. 14 Nisan 1902'de çıkan otuz birinci sayı, Kürdistan'ın son sayısıydı. 1898-1902 yılları arasında üç ülke ve beş şehir değiştiren gazetenin ilk sayılarında yüksek tiraj elde ettiği bilinmektedir. 1,2,3,8,9,11,15 ve 16. sayıları tamamen Kürtçe olarak çıkan gazetenin bunlar dışındaki sayıları Türkçe ve Kürtçe olarak iki dilde basıldı³²⁹.

Kukumav: Hayreddin Kaptan tarafından Kahire'de yayımlanan mecmuaydı³³⁰.

La Justice: Leon Fehim Bey'in Kahire'de Fransızca dilinde çıkardığı bir gazeteydi³³¹.

Lâklak: Mehmed Fazlı Bey tarafından 1907'de, Kahire'de yayımlandı³³².

Lavara: Avram Galanti tarafından 14 Temmuz 1905 tarihinde, Kahire'de basıldı. Basım dilleri İspanyolca ve Yahudice idi³³³.

Mecmua-i Kemal: Ali Kemal Bey Nisan 1901 tarihinde, Kahire'de yayımlamaya başladı³³⁴.

Mizan-ı Adalet: Leon Fehim Bey tarafından 1897 yılında, Kahire'de çıkarıldı³³⁵.

Nasihât: Hayreddin Kaptan 1898'de, İskenderiye'de basmaya başladı³³⁶.

Osmanlı: Tarsusizade Münif Bey tarafından 1 Aralık 1897 tarihinde, Kahire'de çıkarıldı. Basım dili Türkçe, Arapça ve İngilizce idi³³⁷.

Pinti: Mecmuada yazar ismi olarak Abdülhamid ve İbiş Ağa isimleri yer almaktadır. 1898 yılında, Kahire'de yayımlandı³³⁸.

Sada-i Millet: Leon Fehim Bey tarafından 1900 yılında, Kahire'de çıkarıldı³³⁹.

Şafak: Şafak Cemiyeti tarafından Kahire'de basıldı³⁴⁰.

Şark-ı Musavver: Ahmed Kâmi Bey 1902 yılında, Kahire'de yayımladı³⁴¹.

³²⁸ Issı, 2013: 129.

³²⁹ Issı, 2013: 131-132.

³³⁰ Akünal, 1985: 854.

³³¹ Akünal, 1985: 854.

³³² Akünal, 1985: 854.

³³³ Akünal, 1985: 854.

³³⁴ Akünal, 1985: 854.

³³⁵ Akünal, 1985: 855.

³³⁶ Akünal, 1985: 855.

³³⁷ Akünal, 1985: 855.

³³⁸ Akünal, 1985: 855.

³³⁹ Akünal, 1985: 855.

³⁴⁰ Akünal, 1985: 855.

³⁴¹ Akünal, 1985: 856.

Şûra-î Osmanî: Mustafa Nuri, Refik el Azm ve Raşid Rıza Beyler 1907 yılında, Kahire’de çıkardı. Türkçe ve Arapça dillerinde basıldı³⁴².

Şura-yı Ümmet: Osmanlı İcraat Komitesi gençleri tarafından çıkarılan İntikam ve İstirdat gazeteleri ile Ahmed Saib Bey’in Sancak gazetesinin kaldırılarak tek gazete haline getirilmesi arzusu üzerine çıkarıldı. Hoca Kadri Efendi’nin fikri üzerine yayın hayatına başladı. Şura-yı Ümmet’in ilk iki yüz yirmi sayısı 10 Nisan 1902-12 Mayıs 1910 tarihleri arasında neşredildi. 1908 İhtilali’nin meydana gelmesinde önemli rol oynayan gazete, 1907 yılına kadar Paris’te hazırlanıp Kahire’de basıldı. Editörü Ahmed Saib Bey, editör yardımcısı ise Mustafa Hamdi Bey’di³⁴³.

Ahmed Saib Bey’in Türkçesi’nin yetersiz olması ve dizgicilerin anadilinin Arapça olması nedeniyle Şura-yı Ümmet’in Kahire’de çıkan nüshaları imla hatalarıyla doluydu. Bu yüzden önemli addedilen makaleler Ahmed Rıza ve Samipaşazade Sezai Beyler tarafından yazıldı. Mecmuanın “Şuûnat” bölümünü 1905 yılına kadar Ahmed Rıza, ondan sonra Ahmed Ferid (Tek) ile Bahaeddin Şakir Beyler hazırladı. Ayrıca 1902’ye kadar Mustafa Hamdi, 1903’e kadar Ali Fahri, Süleyman Hikmet, Mahir Said ve 1906’ya dek Ahmed Saib bu mecmua için yazılar yazdılar. Bu mecmuada Halil Ganem (vefatına kadar Şura-yı Ümmet’te yazdı) ve Yusuf Akçura’nın da yazıları bulunmaktadır. İcraatçılardan oluşan yazar kadrosundan da anlaşılacağı üzere, bu gazete milli hareketinin Türkçü tezlerini vurgulayan önemli yayınlardan ve bu fikir hareketinin ilk sözcülerinden birisiydi. 1906’nın başında Ahmed Rıza ve icraatçıların oluşturduğu birlik üzerine Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adıyla yeniden örgütlenen ve ihtilalci bir karaktere bürünen ideolojik değişim, onların yayın faaliyetine de yansdı. Bu durum Ahmed Saib Bey’in tepkisini çekerek³⁴⁴ onun, Şura-yı Ümmet’ten ayrılmasına ve yeniden Sancak’ı neşretmesine neden oldu. Ahmed Saib Bey bu durumu, Sancak’ın İstanbul’da basılan 15 Cemaziyel Evvel 1327 tarihli sayısında şu şekilde aktardı:

“... Bundan on beş sene evvel Ermeni vakayîni müteâkîp mücâhede meydanına atılan Ahrâr, hârîçte matlûba muvaffak hareket edemedi. Birbirini müteâkîp vakâyî mütenevvîâ ve müessîfenin zuhûru fırka-yı mezkûreyi epey zayıf düşürdü. Abdülhamid bir aralık hârîçte bu fırkayı büsbütün mahvetmek hûlyâsına düştü. Bu maksadı elde etmek için taşralarda hükümet hizmetinde bulunup da meslek-i Ahrâra meyîl gösteren efrâdı içeriye almayı ve sonraları bîttâbî cezalarını vermeyi kurdu...”

O zamanlarda yâni tarih-î hicretin 1315 senesinde Mısır Fevkalâde komiserliği maîyetinde yâver bulunuyordum. Rûesâ-yî Ahrâr ile mülâkatım ve fikren iştirâkim azlime sebep oldu. Serîan İstanbul’a gelmek için emir aldım; fakat bu emre itâat ve inkîyâdın tehlikeli olduğunu anlayarak askerlikten bâl istifâ ve resmen Ahrâra iltihâk ettim; bu mesleği takip etmek üzere de Mısır’da “Sancak’ı” neşre başladım.

³⁴² Akünal, 1985: 856.

³⁴³ Hanioglu, 2010: 240.

³⁴⁴ Hanioglu, 2010: 240-241.

“Sancak” Mısır’da dört sene kadar devam etti ve binâyetüllâh-i teâlâ bugüne kadar temâdî-i intişârı muhakkak iken 1902 tarihinde Paris’te içtimâ eden kongreden sonra aklîyeti teşkîl eden heyetle müttefik-ül efkâr bulunduğundan heyet-i mezkûrenin arzusuyla “Sancak’ı” tatil ve mürevvîç-i efkârımız olmak üzere yeniden tesîs edilen “Şûrâ-yı Ümmet”in neşrini derûhte ettim. “Şûrâ-yı Ümmet” Mısır’da, beş sene mesûliyetim altında çıktı. Fakat bundan iki üç sene evvel gazete ve mesleğe ait benimle Paris heyeti meyânında ihtilâf-ı efkâr husûle gelerek nihâyet bir tarafın çekilmesi icâp etti; çekildim... O tarihten itibaren “Sancak” müstakîlen tekrar intişâra devam etti. ...³⁴⁵”

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı arşivinde Ahmed Saib’in tutuklanması konusunda çeşitli belgeler bulunmaktadır. Bu belgelerden biri Mısır’da Sancak gazetesi matbaasında basılıp Paris’te neşredilen Şura-yı Ümmet adındaki muzır süreli yayının yazarlarından olan eski erkan-ı harbiye zabıtalardan Hamdi Paşa ve Muhtar Paşa’nın eski yaveri Saib’in yakalanarak Dersaadet’e gönderilmesi konusunda lazım gelen muamelenin uygulanması³⁴⁶ hakkındaki belgedir. Bir diğeri 23 Eylül 1904’te Mısır Komiserliği Başkatibi Nuri Bey tarafından gönderilen şifredir. Bu şifrede evrak-ı fesadiye yani zararlı evrak ve yazarları arasında Şura-yı Ümmet’in ve Ahmed Saib’in adının geçtiği³⁴⁷ ortaya konulmaktadır. Bir başkası 28 Ağustos 1905’te Yıldız Saray-ı Hümayun Baş Kitabet Dairesi’ne gönderilen şifredir. Bu şifre Mısır’da Ahmed Saib adında birisi tarafından eşinin servetine istinaden yayımlanan Şura-yı Ümmet gazetesinin Paris’te de Ahmed Rıza ve Sezai Beyler³⁴⁸ tarafından düzenlenip kaydedildiği ve adı geçen gazetenin yasaklanmaya çalışıldığına³⁴⁹ dairdir.

Şura-yı Ümmet’in 1906’dan sonra çıkan sayılarında cemiyete ait beyannameler ek halinde verildi. Ancak mecmuanın Paris’te yazılması ve Kahire’de basılması sebebiyle postada sıkıntılar yaşandı. Bundan dolayı 1907’de Şura-yı Ümmet, yüz on yedinci sayısından itibaren yayın hayatına tamamen Paris’te devam etti. Paris’te çıkan ilk sayıları el yazması ve taşbaskı halinde basıldı, yüz yirmi üçüncü sayıdan itibaren matbaa harflerine geçildi. Mecmuanın Paris’te çıkan sayıları çok tutuldu ve baskı miktarı artırıldı. Buna rağmen masrafların getirdiği zorluklar sonucu Selanik’te ve Manastır’da ucuz kâğıt üzerine, el yazısı ile yazılan nüshalar dağıtıldı³⁵⁰.

1907’ye kadar Türkçü bir çizgide yayın politikasını sürdüren Şura-yı Ümmet, bu tarihten sonra Osmanlı taraftarı bir siyaset yürüttü. 1 Ağustos 1908’de çıkan yüz otuz dokuzuncu sayısından sonra yurtdışındaki basımı sona erdi. 1908 İhtilali’nden sonra

³⁴⁵ “Mukaddime”, *Sancak*, 15 Cemaziyel Evvel-23 Mayıs 1325.

³⁴⁶ BOA, BEO., 1856/139127, H.20.02.1320.

³⁴⁷ BOA, Y.PRK.MK., 19/114, H.13.07.1322.

³⁴⁸ Şura-yı Ümmet’te Samipaşazade Sezai Bey’in kendine has üslubu ile kaleme aldığı yazılar bulunmaktadır. Onun yazıları acıma duygusu içermektedir. Ayrıca bu mecmuada Osmanlılık ideolojisi yansıtılmaktadır. Bkz. Mardin, 2008: 260-265.

³⁴⁹ BOA, Y.PRK.MK., 21/14, H.26.06.1323.

³⁵⁰ Hanioglu, 2010: 241.

İstanbul’da gazete şeklinde neşredilmek istendi. Bu hali ilgi görmeyince haftalık dergi olarak çıkarılmasına karar verildi ve 30 Teşrin-i Evvel 1909 senesinde bu şekilde yayımlandı. Başmuharriri Cenap Şahabeddin olan Şura-yı Ümmet’in yazar kadrosu ise: Hüseyin Cahit Yalçın, Ubeydullah Efendi, Babanzade İsmail Hakkı Bey, Mahmud Sadık, Maliye Nazırı Cavit Bey gibi isimlerden oluştu. Haftalık dergi ve sonrasında haftalık gazete olarak yayınına devam eden Şura-yı Ümmet yeterli ilgiyi yakalayamadı. Bu yüzden Kahire, İstanbul, Paris ve Selanik’teki yayın hayatı tamamen sonlandırıldı³⁵¹.

Takib-i İstikbal: Abdülkerim Hadi Bey tarafından 1899 yılında, Kahire’de çıkarıldı³⁵².

Türk: Fevzi Bey ve Celal Bey tarafından 5 Kasım 1903 tarihinde, Kahire’de neşredildi³⁵³.

Ümit: Mehmed Salih Bedirhan tarafından Kahire’de yayımlandı. Dili Kürtçe ve Arapça idi³⁵⁴.

Yeni Fikir: 1905 yılında İskenderiye’de basıldı³⁵⁵.

Zuhuri: Kemal Saadettin Mazlum Bey tarafından 1905 yılında, Kahire’de çıkarıldı³⁵⁶.

Tüm bu gazeteler dışında Osmanlı yönetimine ve hükümete muhalif olarak Mısır’da Amerikalılar tarafından Makam-ı Meryem ve Es-Siyam gibi gazeteler de neşredildi. Bu gazeteler misyonerlik faaliyetleri doğrultusunda Mısır’da basılıp, Osmanlı ülkesinde halka dağıtıldı³⁵⁷.

³⁵¹ Hanioglu, 2010: 241.

³⁵² Akunal, 1985: 856.

³⁵³ Akunal, 1985: 856.

³⁵⁴ Akunal, 1985: 856.

³⁵⁵ Akunal, 1985: 856.

³⁵⁶ Akunal, 1985: 856.

³⁵⁷ Bolat ve Aslan, 2020: 949.

İKİNCİ BÖLÜM

SANCAK GAZETESİ VE TÜRK BASIN TARİHİNDEKİ YERİ

Sancak gazetesi, ilk bölümde aktarıldığı üzere II. Abdülhamid döneminde, Jön Türkler tarafından yurtdışında çıkarılan muhalif yayınlardan biriydi. Gazete, istibdat ile Meşrûtiyet dönemleri arasında çıkarılıp bu dönemde yayımlanan matbûâtın özelliklerini taşıyarak İTC ile iletişim kurdu. Hatta sayılarında Meşveret gibi Jön Türk gazetelerinin bazı yazıları yayımlanarak, Ahmed Rıza Bey tarafından kaleme alınan makalelere de yer verildi.

Meşrûtiyetin ikinci kez ilanına kadarki süreçte dönemin aydınlarının ve matbaacılarının fikir dünyasına hâkim olmak ve bu kişilerin halkın üzerinde nasıl bir etki oluşturduğunu anlamak için dönemin matbûâtına bakmak önemlidir. Sancak da bu tarz yayınların örneklerindendir. Bu gazetenin dönemin olaylarını okuyucuya aktarması, padişah hakkında görüşler beyan etmesi, çağdaşı olan bazı muhalif yayınların yazılarına yer vermesi gibi konular göz önüne alındığında çıkarılan her sayının Türk basın tarihine katkı sağlayacağı ve bu dönemde esen basın rüzgarının alt yapısının bir örnekle anlaşılacabileceği söylenebilir.

Sancak, padişahı ve devlet adamlarını eleştiren, Midhat Paşa ve taraftarlarını öven, Osmanlı Devleti'nde sosyal ve iktisadi alanlarda yapılan bazı uygulamaları tespit eden ve eleştiren bir gazeteydi. Bu gazetenin Mısır'da basılması ve İTC tarafından desteklenmesi sonucu eleştirilerde bulunulmaktan ve muhalif görüşleri beyan etmekten kaçınılmadı. Yurtiçindeki matbaalara yönelik çıkarılan yasalara ve yasaklara karşı bir duruş sergiledi. Nitekim basın sansürü esnasında kullanılması yasaklanan kelimelerin birçoğu Sancak'ta kullanıldı. Bu tip kelime ve tamlamalara gazetede çoğu zaman yer verildi.

Yine de gazetede işi hakaret boyutuna vardırılmamaya özen gösterildi. Çıkarılan her sayı okuyucu odaklı oldu. Genellikle okuyuculara seslenildi, onların görüşleri alındı, hatta bazı sayılarda bu görüşler yayımlandı. Çıkan sayıların çoğunda okuyucular tarafından gazeteye gönderilen mektuplara yer verildi. Fakat bu tür makalelerde hem okuyucunun hem de yazarın mahremiyetine dikkat edildi. Fazla gözü kara bir tavır sergilemekten kaçınan Sancak'ta okuyucuların, bazı yazarların ve sayfalarda adı geçen bazı kişilerin isimleri gizli tutuldu. Kimsenin iftiraya veya şantaja uğramaması için özen gösterildi.

Ahmed Saib Bey'in kendine mahsus, tarihçiliğe ve gazeteciliğe dair birtakım görüşleri vardı. Sancak, bu görüşler doğrultusunda yayımlanıp başta daha çok tarih, bilgi ve kültür konularıyla yayım yaptı. Ancak dönemin havasından ve Ahmed Saib'in İTC ile yakınlaşmasından dolayı etkilenen Sancak'ın içeriği – kaçınılmaz bir şekilde – siyasi konulara ağırlıklı yer vererek yayın hayatını sürdürmeye başladı.

Mısır’da çıkan muhalif yayınların genel politikasını ve fikirlerini anlamak için Sancak gazetesi örneğine bakmak önemlidir. Burada çeşitli konular hakkında yazılar yazılırken tarihte yer tutan geçmiş olaylara da yer verildi. Aynı zamanda bazı yazılarda dipnotlar kullanıldı. Dipnotların bilinçli bir şekilde oluşturulması, günümüz bilimsel yazılarına ve tarihçiliğine yakın bir duruş sergilendiğine işaret etmektedir.

2.1. Gazetenin Kimlik Bilgileri

18 Kasım 1899 yılında çıkmaya başlayan ve tezin konusu olan gazetenin adı Sancak’tı. Dili Türkçeydi. Gazetenin imtiyaz sahibi ve mesul müdürü Ahmed Saib Bey’di. Gazete, Mısır Kahire’de 1899-1908 yılları arasında düzensiz periyotlarda çıkarıldı. Tirajı ve gelir kaynakları bilinmemektedir. Gazetenin ilk sayıları her hafta düzenli olarak yayımlanırken yirmi beşinci sayısından sonra on beş günde bir neşredilmeye başlandı. Bunun nedeni şu şekilde ifade edildi:

“Mîn-gayr-î hadd-î mesûliyet-î acîzanem tahtında neşretmekte olduğum (Sancak) altı mahî mütecâvîz bir müddetten beri muntazaman çıkmaktadır. Bundan sonra muvâkkât bir zaman için iki haftada bir çıkacaktır. Çünkü bugünlerde diyâr-ı ecnebîyede bulunan ahrâr-ı Osmanîyeye mensûp efrâd ile görüşmek ve müstâkbel için bir hatt-ı hareket tayîn etmek mecbûriyetindeyim ki bu maksat için karîben Avrupa’ya azîmetim mukarrerdir.

Acizleri (Sancak) ın hiçbir gûnâ tehlîre uğramasını arzu edenlerden değilim. Fakat ne faîde ki bâlâda arz olunan maksadın ehemmiyeti dahî derkâr bulunduğundan bu babda kârâîn-i kîrâmımızın aflarını istihâm ederim.

Ahmed Saib³⁵⁸”

Ayrıca gazetenin üçüncü yılının ilk sayısı olan altmışıncı sayıda gazetenin ayda bir defa çıkacağı belirtildi:

“Sancak matbûât-ı hâre-î Osmanîye’nin afâk-ı teceddüdünde mücesâz hilâl ve intişâr olalı üç sene olmuş ve bu nüshadan itibaren üçüncü senenin saha-i şuûvüne girmiştir.

Sancak’ın intişarından maksat, Devlet-i Aliyye idâresinde usûl-ı meşveretin tesisine, Kanûn-ı Esasimizin müceddeden ihyâ ve esasgîr olmasına elden geldiği kadar hizmet etmek ve bu husûsun, selâmet ve saâdet-i vatanîye için yegâne vasıta olduğunu efkâr-ı Osmanîyâna yerleştirmekten ibarettir.

İtirafen deriz ki iki sene zarfında bu maksada ne derece hizmet ettiğimizi bilmiyoruz. Zaten bu ciheti tahmin ve takdir etmek dahî bize ait değildir; fakat bugün bizce şurası muhakkaktır ki gazetemizin münderecât-ı karîn-i kîrâmın her gazeteden talep ettikleri maddeyi hakkıyla ifâ edememektedir; çünkü biz maksadımızın memdûhîyet ve isabetini, halî hazırda memâlik-i mahrûsede cereyân eden vâkâyî hiç de ehemmiyet vermeyip esas fikrimizi Devlet-i Aliye’nin ahvâl-i sabıkasında icrâ-yı tesir eden vâkâ-yî tarihîyeye isnâden ispât ve umûm tettebbûâtımızı yalnız bu cihete hasreylemek usûlünü tervîç ettik, o ciheti gazetemizin hiçbir nüshasında nazar-ı ehemmiyetten dûr tutmadık; halbuki gazetemizin vâkâ-yî hâzıra ile meşgûl olmaması pek büyük kusur olduğu bizce dahî aşikâr bulunduğu gibi husûs-ı mezkûrdaki

³⁵⁸ “Karilerimize İhtar”, *Sancak*, 19 Mayıs 1900-20 Muharrem 1318.

nevâkıs-ı hâriçten dahî gösterildi. Karîlerimizin pek çokları tettebbûât-ı tarihîyemizin risâle şeklinde tebâ ve neşîr, gazetemiz münderecâtının yalnız vukûât-ı hâZirâyâ hasredilmesini talep ettiler.

Biz üçüncü sene için o zevât-ı muhteremenin fikirlerini kabûl ettik. Şu kadar ki bizim gibi acizler için ayda iki defa olmak üzere gazete neşir ve bu esnada umûr-ı tashîhiye ve tabîiyesi oldukça zahmetli bulunan risâleleri meydan-ı intişâra vâz etmek mümkün olmadığından bundan sonra müellifât-ı acîzanemi ikmâl edinceye kadar veyahut fevkalâde vukûât-ı mücîre meydana gelmedikçe gazetemizi ayda bir kere (daima şehri mübâdisinde) neşir ve aralık, aralıkta risâleleri enzâr-ı umûmiyeye takdîm etmeye karar verdim ki tehirât-ı mezkûreden dolayı karîlerimizin af-vu âlîlerini ricâ eylemeyi vâzâif-i müterettûbeden addederim. ...³⁵⁹

Burada Sancak gazetesi müdürünün bir özeleştiri yaptığı görülmektedir. Ahmed Saib Bey yazdığı risâleleri gazetede neşrettiğinden dolayı bunları ayda iki defa yetiştiremeyeceğine kanaat getirdi. Bu yüzden Sancak'ı ayda bir defa yayımlamaya karar verdiğini bildirmekteydi. Ayrıca gazetenin yayın usulünün şekillenmesinde okuyucuların tavsiyelerinin de dikkate alındığı görülmektedir.

Sancak'ın nüshalarına bakıldığı zaman, bu gazetenin geniş bir yazar kadrosu olmadığı anlaşılmaktadır. Öncelikle belirtilmesi gerekir ki Sancak'ta Ahmed Saib Bey'in dışındaki yazarların ismi veya kimliği tam olarak belli değildir. Yazılan yazılar genellikle Ahmed Saib'in kaleminden çıkıp "Mısır Fevkalade Yaver-i Harp Sabıkı Ahmed Saib", "Ahmed Saib", "Ferruh Şad" şeklinde imzalandı. Bunun dışında Meşveret'in Fransızca nüshasından yapılan çeviri yazılarının altında "Ahmed Rıza" imzası bulunmaktadır. Gazeteye gönderilen mektuplar yayımlandığı zaman mektubu yazan kişinin mahlası ya da isminin baş harfleri imza olarak kullanıldı. Ahmed Saib dışında hiçbir yazarın kimliği açık bir şekilde ifşa edilmedi.

Sancak'ta bulunan metinlerin ve mektupların altında, Ahmed Saib Bey dışında bulunan diğer imzalar şunlardır: Ahmed Rıza, Bir Ecnebi, V..., Erkan-ı Harbiye Miralayı B... Sancak'a gönderilen mektuplardan yalnızca bir tanesinde şu şekilde imza bulunmaktadır:

"Kahire'de ez her Tatar Talebesi Cemiyeti namına

Katip Abdullah En-Numani

Reis Hacı Abdah Nuri"

Sancak'ın kendine has bir misyonu vardı. Gazetenin ilk sayısında Sancak'ın misyonu şu şekilde ifade edildi:

"... Sancak'ın mesleği pek sade ve vâzıhtır: Devlet-i Aliyye'nin idâre-i hâzırâsına mûtedîlâne, fakat ciddi bir lisan-ı samimiyetle itirâz etmek mecbûriyetinde olduğumuzu mââ'l-teessûf bîyâr ederiz. Çünkü: Her Müslim için mukaddes bulunan Devlet-i Aliyye'nin eski şânı ve şevketini tekrar iktisâp etmesi ve umûm-ı Müslümanların, her zamandan ziyâde bugün hamîsi bulunmak gibi vazîfe-i mukaddese-i hakikîyesini ifâya muktedir bulunması devlet müşârûnileyhanın bu anda duçar olduğu ahvâl-i perişânîden tahlîs-i nefis

³⁵⁹ "Enzar-ı Dikkate", *Sancak*, 1 Teşrin-i Sani 1901-18 Receb 1319.

etmesine mütevakıftır ki: Bu mevâdık elde edilmesi ise, göz önünde duran ve ecânîbin ciddi bir surette ıslahat-ı dahilîyeye başlanmasına ve bu vasıta ile maddi ve manevi tecdîd-i kuvvet edilmesine menûttur. Sancak'ın vazîfesi gerek ahvâl-i İslâmîye ve gerekse Devlet-i Aliyye hakkında hiç gizlemeyek gördüğü fenalığı meydana koymaktır. Çünkü: Pek çok ahvâl-i gayrî matlûbenin içtimaîyle perişan olan millet ve devletin tekrar hayat ve kuvvet bulması ortada mevcut olan fenalığın esbâb-ı aslîyesine kesb-i vûkûf etmeye mütevakıftır ki: Bu cihet anlaşıldıktan sonra ıslahat-ı ciddiye hakkındaki muvaffakiyetin nîsfî kazanılmış bulunacaktır. Bînâenâleyh her ne kadar acı ise de “Sancak” daima doğru söylemeyi vazîfe-î mukaddesinden bilir ve ancak bu babda Cenâb-ı Rabb-i müsteânın himâyet-i sâmedânîyesini ve ashab-ı himâyet ve fetânetin rağbet-i kadirşinâsanesini niyâz eder. ...³⁶⁰”

Buradan da anlaşılacağı üzere Sancak gazetesinin öncelikli misyonu ciddi ve samimi bir üslup kullanarak, devletin içinde bulunduğu duruma itirazını göstermekti. Müslümanlar için hilafet merkezi olan ve kutsiyet atfedilen Osmanlı Devleti'nin eski şanlı günleri geride kaldığı için Müslümanların birlik olması ve devletin şahlanmasına yardımcı olması gerekliydi. Sancak'ın misyonu Müslümanlara yol göstererek devletin perişan halinden kurtulmasına yardımcı olmaktı. Böylece Sancak, devletin içinde gördüğü fenalıkları açık bir şekilde ortaya dökenecekti. Devletin problemleri kamuoyu tarafından anlaşıldıktan sonra ciddi bir ıslahat gerçekleştirilmesi hakkındaki fikirlerin başarıya ulaşma ihtimali artacaktı. Bu gazete daima acı gerçeklerden bahsedecekti.

Gazete sayılarının yayımlanma günü olarak cumartesi günü baz alındı. İlk sayılarında düzenli bir şekilde, her hafta cumartesi günü yayımlandı. Ancak uğradığı baskı, tehdit ve kapatılma problemlerinden dolayı yayın hayatı boyunca düzenli bir periyot sağlayamadı. Yirmi yedinci sayısı cuma, otuz yedinci sayısı perşembe, otuz sekizinci sayısı cuma, elli üçüncü sayısı pazartesi, elli dördüncü sayısı perşembe, elli beşinci sayısı perşembe, elli altıncı sayısı pazar, elli yedinci sayısı pazar, elli sekizinci sayısı salı, elli dokuzuncu sayısı salı, altmışıncı sayısı cuma, altmış birinci sayısı pazar, altmış ikinci sayısı çarşamba, altmış beşinci sayısı pazartesi, altmış altıncı sayısı pazartesi, altmış yedinci sayısı perşembe, altmış dokuzuncu sayısı cuma, yetmişinci sayısı pazartesi günü yayımlandı. Bunlar dışındaki tüm sayıları cumartesi günü çıkarıldı.

Gazetenin her seneki ilk sayısı genellikle Receb ayında neşredildi. Çıkış yıllarına bakılırsa birinci sene birinci sayı Receb ayında, ikinci sene otuz altıncı sayı Receb ayında, üçüncü sene altmışıncı sayı Receb ayında, dördüncü sene altmış üçüncü sayı Şevval ayında çıkarıldı. Gazetenin yayımlanma sürecine beş yıllık ara verildikten sonra dokuzuncu senesinde yetmiş birinci sayısı Receb ayında çıkarıldı. Sancak'ın basımına tekrar ara verildi. Gazetenin on birinci senesinde İstanbul'da çıkan sayısı ise Cemaziyel Evvel ayında yayımlandı.

³⁶⁰ “Maksad ve Meslek”, *Sancak*, 18 Teşrin-i Sani 1899-14 Receb 1317.

2.2. Gazetenin Sahibi

Sancak gazetesinin sahibi ve mesul müdürü Ahmed Saib Bey Kafkasya coğrafyasında yaşayan Çerkes³⁶¹ bir ailenin çocuğu olarak 26 Kasım 1860 tarihinde Dağıstan'ın Terskiy (Terek) adlı vilayetinin Yaksay adlı kasabasında dünyaya geldi. Soyağacına bakıldığında, Tarkovskiy boyunun bir uzantısı olan Kaplanzade soyuna mensup Şemhal ailesinden olduğu görülmektedir. Babası Rus ordusunda mirliva ve generallik görevinde bulunan Ebu Müslim Bey, annesi Fatma Hanım'dı³⁶².

Müslüman, Sünni ve Hanefi mezhebine mensup olan Ahmed Saib Bey 1880-1881 yılları arasında Rusya Petersburg'da bulunan Süvari Okulu'ndan süvari mülazımı olarak mezun oldu. Türkçe dışında Rusça ve Fransızca dillerini biliyordu. 1887 yılında Osmanlı'ya göç ettikten sonra yüzbaşı rütbesiyle orduda görev yaptı. İlk askerî görevi 8 Temmuz 1887'de Hassa Süvari İkinci Alayı'nın birinci bölümünde yüzbaşı olarak başladı. İstanbul'da beş sene görev yaptıktan sonra Anadolu'ya gönderildi. 31 Ağustos 1894 tarihinde Mısır Fevkalade Komiserliği yaverliğine tayin edilerek Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın³⁶³ yaveri olarak Mısır'a gitti³⁶⁴. 31 Ağustos 1894-25 Nisan 1900 tarihleri arasında Ahmed Muhtar Paşa'nın yaveri olarak görev yaptı³⁶⁵. Daha sonra mesleğini ve memuriyetini bırakarak siyasetle ve yazarlıkla ilgilenmeye başladı. 15 HaZirân 1900'de askeri bir rütbe ile istihdam olunmak üzere İstanbul'a dönmesi³⁶⁶ istense de o, İstanbul'a gitmeyip Mısır'da kaldı.

Mısır'a gitmeden önce hemşerisi Mizancı Murad Bey ile tanıştıktan sonra onun fikir dünyasından etkilenen Ahmed Saib Bey, padişaha muhalefet edenlerin arasında yer aldı³⁶⁷. Sancak gazetesini çıkarmaya başladığında Jön Türk hareketine katıldı. Mısır'da bulunan Jön Türklerin çalışmalarını takip edip bu çalışmalar hakkındaki memnuniyetsizliklerini mektup aracılığıyla Ahmed Rıza Bey'e ilettili³⁶⁸. Siyasi konularda kaleme aldığı eserlerinde meşrûtiyetin tekrar ilan edilmesini destekleyen, meşrûtiyet yönetiminin devlete ve millete sağlayacağı faydalardan söz eden yazılarıyla o dönem verilen mücadeleye yazıları ile hizmet edenlerden birisi oldu.

³⁶¹ Çakal, 2004: 14.

³⁶² Ercoşkun, 2017: 96-99.

³⁶³ Gazi Ahmed Muhtar Paşa: 1 Kasım 1839 yılında Bursa'da dünyaya geldi. Bursa Askeri İdadisi'ni ve Harbiye Mektebi'ni bitirdi. Teğmen, kurnay yüzbaşı, öğretmen, yarbay, mirliva, paşa, komiser, ferik, Yemen vali ve kumandan vekili, Dar-ı Şura-yı Askerî üyeliği, Girit vali ve kumandanı, ordu müşiri, Anadolu Harp Ordusu başkumandanı, görevlerinde bulundu. II. Abdülhamid döneminde "Gazi" unvanını aldı ve Mecidiye nişanına sahip oldu. 1912 yılında sadrazam oldu. 21 Ocak 1919 tarihinde Feneryolu Köşkü'nde vefat etti. Fatih Sultan Mehmed Türbesi civarında metfundur. Bkz. Uçarol, 1996: 445-448.

³⁶⁴ Ercoşkun, 2017: 99-101.

³⁶⁵ Ercoşkun, 2008: 98.

³⁶⁶ BOA.DH.MKT., 2360/52, H. 16.02.1318.

³⁶⁷ Çakal, 2004: 25.

³⁶⁸ Ercoşkun, 2008: 99.

Jön Türk gazetelerinden olan İstirdat, İntikam, Meşveret ve Kürdistan gazetelerinin yazarları ve taraftarları, 1899 yılından beri basılan Sancak gazetesinin sahibi ile Şura-yı Ümmet isminde yeni bir gazete yayımladı³⁶⁹. Bu gazetenin Mısır şubesi müdürü olarak Ahmed Saib Bey seçildi. Bundan dolayı bir süre Sancak'ın basımına ara verildi ve Ahmed Saib Bey Şura-yı Ümmet'in müdüriyetinde görev aldı. Ancak bu gazetenin 8 Aralık 1904 tarihinde çıkan sayısında “Abdülhamid'in Yeni Bir Tedbiri” başlıklı makalede padişaha karşı ağır eleştirilerde bulunuldu. Ardından Şura-yı Ümmet müdürü Ahmed Saib Bey, 18 Ocak 1905'te İsplandit Bar'ın önünde yakalanıp tutuklandı³⁷⁰. Bu sırada Mısır'da bulunan bazı Jön Türkler onu kurtarmak için birtakım girişimlerde bulundular. Ancak onların girişimlerinden herhangi bir sonuç alınamadı. Kendisinin beş ila on ay arası hapsi beklenirken İngiltere'nin Mısır başkonsolosu bulunan Lord Cromer, padişaha dil uzatmayacağına dair söz verdirdikten ve yemin ettirdikten sonra, Ahmed Saib Bey'in hapisten çıkarılmasına yardım etti. Böylece Ahmed Saib Bey beş gün alıkonulduktan sonra salındı³⁷¹. Ahmed Saib Bey'in tutukluluğuyla ilgili Şura-yı Ümmet gazetesinin 69 numarolu sayısında şu cümleler yazıldı:

“ ... “Şura-yı Ümmet'in” 65 numarolu nüshası halife-i zamanın ser şahânesini rahatsız etmiş ki: müstebitlerin zekâsı olan bir hedâye – ki en büyük silahıdır – müracaat eden bu hükümdar semere-i teşebbüsâtı olarak Mısır'da gazetemize nezaret eden Ahmed Saib Bey'i tevkif ve gazetenin evrâkını haczettirmişti. Abdülhamid'in bu muvaffakiyeti üç gün bile devam etmedi. Zirâ gazetemizin meşhûd olan meslek-i kalî Ahmed Saib Bey'in pâk ve fâhir olan mâzi ve hâl-i hür ve âli İngiltere'nin adaletini celb ve cezbederek birini hutbe-i hürriyetinde, diğerini makam-ı hamiyetinde ibka etti. Herkes bilir ki Ahmed Saib Bey Mısır Fevkalâde Komiseri Ahmed Muhtar Paşa'nın yaveri idi. Binaenaleyh kendisi için terakki yolu açtı. Fakat Saib Bey terakki yolu değil, alını açık olmayı tercih ile meslek-i hamiyeti ihtiyâr etti. ... Saib Bey'in vatan ve hamiyet yolunda girdiği mahpus ise Abdülhamid'e hizmet ve müdâhine yolunda girilen saraylardan elbette daha âlî, daha şerefli. ...³⁷²”

Ahmed Saib Bey karakteristik özellikleri, siyaset ve politika hakkındaki fikirleri bakımından tarafsızlığı ön planda tutan bir kişiliğe sahipti. Buna rağmen Jön Türklere eğilim gösterdikten sonra siyaset ve gazetecilik alanlarındaki tutum ve davranışları değişkenlik gösterdi. Onun bu hal ve tavırları yazdığı makalelere ve eserlere de yansdı. Ancak değişken ruh ve fikir dünyasına sahip olmasından dolayı Jön Türklerle olan ilişkisi bozuldu. Hem siyaset hem de gazetecilik alanlarındaki çalışmaları ortadan kalktı³⁷³. Ardından, önceden terk ettiği memuriyet hayatına geri dönmek için 1911'de bir arzuhal yazarak devlet memuriyetine tayinini istedi³⁷⁴. Arzuhalin kabul edilmesi sonucunda Hüdavendigâr vilayetinde iskân-ı muhacirin

³⁶⁹ Ercoşkun, 2008: 100.

³⁷⁰ Ercoşkun, 2008: 100.

³⁷¹ BOA, Y.PRK.MK., 20/86, H.16.11.1302.

³⁷² “Ahmed Saib Bey'in Mevkufiyeti”, *Şura-yı Ümmet*, 15 Zilhicce 1322-19 Şubat 1905.

³⁷³ Çakal, 2004: 53.

³⁷⁴ BOA, BEO., 3915/293561, H.16.07.1329.

memuru olan Emin Bey'in yerine, 1914 yılında Ahmed Saib Bey tayin edildi³⁷⁵. Burada beş ay görev yaptıktan sonra aynı görevi yürütmek üzere Ankara'ya gönderildi³⁷⁶. Bundan 1 buçuk ay sonra da Konya iskân-ı muhacirin memurluğuna atandı³⁷⁷. Ancak göreve getirilmesinin dokuzuncu ayında, iskân ile ilgili işleri idâre etme noktasında yeteri kadar güven veremediği ve o ana dek süren memuriyetinde yeterlilik gösteremediği gerekçesiyle buradaki görevinden azledildi³⁷⁸.

Konya'daki görevinden ayrıldıktan sonra 10 Kasım 1915'ten itibaren ömrünün sonuna kadar Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde Rusça öğretmeni olarak görev yaptı. 27-29 Haziran 1916 yılında Teşkilat-ı Mahsusa tarafından oluşturulan ve içerisinde Yusuf Akçura'nın da bulunduğu heyetle beraber Lozan Milliyetler Konferansı'na katıldı. Lozan'da Mazlum Halkların 3. Kongresi'ne ve 1917 Stockholm Barış Konferansı'na³⁷⁹ (Kafkasya delegesi sıfatıyla) katılım gösterdi³⁸⁰.

Darülfünunda Rusça öğretmeni olarak görev yaparken, H.1337/M.1918 senesinde, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından 28 gün sonra vefat etti³⁸¹. Cenazesi Erenköy'de bulunan Sahra-i Cedit Kabristanı'na defnedildi³⁸². Bazı yazılarında Ferrûh Şâd mahlasını³⁸³ kullanan müellifin yazdığı eserler şunlardı:

Mısır'da Basılanlar: Vaka-yı Sultan Abdülaziz, Tarih-i Sultan Murad Hamis, Sultan Hamid'in Evail-i Saltanatı, Rehnüma-i İnkılap³⁸⁴, Son Osmanlı Rus Muharebesi³⁸⁵.

İstanbul'da Basılanlar: Tarih-i Meşrûtiyet ve Şark Mesele-i Hâzirâsı, Nereye Gidiyoruz?, Hakayık-ı Tarihiyye ve Siyasiyye Cüz: 2, Şark Meselesi³⁸⁶.

Basılmamış Olanlar³⁸⁷: Mısır İngilizlerin Eline Nasıl Düştü?, Meşrûtiyet Dalgaları, Ayastefanos Muahedesinde Berlin'e Doğru, Mısır ve Arabi Paşa Vakası³⁸⁸.

Çeviri Eserleri: Kamasutra, Kavaid-i Aşk ve Seveda, Sevmek Sanatı³⁸⁹.

³⁷⁵ BOA, İ.DH., 1505/57, H.14.03.1332.

³⁷⁶ BOA, İ.DH., 1509/15, H.10.08.1332.

³⁷⁷ BOA, İ.DH., 1509/80, H.26.09.1332.

³⁷⁸ BOA, İ.DH., 1513/50, H.19.06.1333.

³⁷⁹ BOA, MF. MKT., 1229/17, H.19.11.1335.

³⁸⁰ Ercoşkun, 2017: 116-124.

³⁸¹ Ercoşkun, 2017: 122.

³⁸² Bursalı Mehmed Tahir Bey, 1975: 8.

³⁸³ Ercoşkun, 2008: 105.

³⁸⁴ Bu eser "muzır yayın" olarak nitelendirilerek memlekete ithali yasaklandı. Bkz. BOA, DH.MKT., 631/31, H.12.10.1320.

³⁸⁵ Bursalı Mehmed Tahir Bey, 1975: 9.

³⁸⁶ Bursalı Mehmed Tahir Bey, 1975: 9.

³⁸⁷ Ahmed Saib Bey maddi imkansızlıktan dolayı bazı eserlerini yayınlamadı. Bkz. Çakal, 2017: 16.

³⁸⁸ Bursalı Mehmed Tahir Bey, 1975: 9.

³⁸⁹ Ercoşkun, 2008: 105.

Sancak gazetesinde Ahmed Saib Bey tarafından yayımlanacak kitaplar şu şekilde belirtildi:

“SANCAK İDAREHANESİNDE MEVCUT KİTAPLAR

Rehnüma-i İnkılâp fiyatı bir franktır Ahmed Saib Bey

Vaka-yi Sultan Aziz fiyatı 3 “ “ “ “

Tarih-i Sultan Murad ” ” ” ” ” ”

Yakında neşrolunacak kitap şudur:

Abdülhamid-i Sani’nin Evail-i Saltanatı

Ahmed Saib Bey³⁹⁰”

Ahmed Saib Bey’in tarihçiliğe dair birtakım görüşleri vardı. Sancak’ın ilk sayısında, tarihçiliğe dair yaklaşımını ve kendi görüşlerini şu şekilde ifade etti:

“ ... Bugün Devlet-i Aliyye-i Osmanîye hakkında yazılan kitâplar pek çok olduğu gibi bu milletin sebkât eden ahvâline dair yazılmış târihler dahî az değildir. Gerek Türkçede ve gerek elsân-ı ecnebîyyede senelerce çalışmakla meydana gelen koca koca ciltler vardır. Fakat tarih-î Osmanî hakkında te’lîf olunan eserlerin arasında ecnebi lisanında bulunan te’lîfât daha mevsûk ve müreccâh olduğunu mâ teessüf şurada beyân etmek mecbûriyetindeyiz. Vâkîa bu cihetin, Osmanlılar içinde kendi târihlerini bilen ulemânın bulunmamasından ileri gelmediği muhakkak ve memâlik-i mahrûse dahilinde öteden beri serbest söz söylemek mümkün olmadığı müberhendir. İnşallah-ı Teâlâ bundan sonra o manîa bertaraf olur da meydana çıkacak ulemamız tarih gibi en mühîm ve en müfîd bulunan ilim hakkında müdekkikâne söz söyleyerek biz bu cihetçe de müstefîd ve devlet ve milletin terakkisine en ziyâde hizmet eden bir ilm-i celîl ile vatanlarına büyük büyük hizmet ederler. ...

... Acizleri târih mütalâasını severim. Ve İslâm bulunduğum cihetle İslâmîyet’in ve bilhassa Devlet-i Aliyye’nin târihini tedkîk ve tettebbu-ı kemâl-i ehemmiyetle çalıştım. Bi’t-tabî pek çok kitâplar okudum. Ahbâplarımdan bazıları tarihe olan merâkımı görerek okuduğum şeylerden bir netice çıkarmak ve târih-i İslâm hakkındaki fikrimi beyân etmek için tanzîm ettiğim târih-i Osmanî hakkındaki efkâr-ı husûsiye-i acizanemden ibaret risâleyi neşre teşvîk etmekten geri durmadılar. ...³⁹¹”

Muharrir, Türk tarihçiliği ve tarih yazımı hakkındaki görüşlerini ise Edebiyat-ı Umûmiye Mecmuası’nın beşinci cildinde yazdığı bir makale ile açıkladı. Ahmed Saib’in tarihçilik hakkındaki görüşlerine göre Avrupalı tarihçi ve yazarlar tarih ve siyasetle ilgili konuları aktarırken her vesika kopyasını ciddi bir şekilde incelemeye çalıştı. Ancak Herodotos ve bazı İslam tarihçileri yazdıkları eserlerde akla yatkın olmayan hurafeleri de vaka olarak aktardılar. Tarihçi inceleme yaparken edindiği bilgileri iyice araştırmalı ve sorgulamalıydı. Tarihçiler hurafelere inanmamalı ve daima hakîkatin tarafını tutmalıydı³⁹².

³⁹⁰ “Sancak İdarehanesinde Mevcut Kitaplar”, *Sancak*, 15 Teşrin-i Evvel 1906-28 Şaban 1324.

³⁹¹ “Üss-i İnhitat”, *Sancak*, 18 Teşrin-i Sani 1899-14 Receb 1317.

³⁹² “Rehber-i Müverrihin Mükemmel ve Muntazam Tarih-i Osmani Nasıl Yazılır?”, *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, 4 Safer 1337- 9 Teşrin-i Sani 1918.

Dünyanın çoğu bölgesinde tarihçi sayısı çoğalmıştı. Çeşitli milletlere mensup olan tarihçiler önce kendi milletlerinin sonra başka milletlerin tarihlerini araştırarak eserler yazdı. Fakat Türk tarihçileri muntazam bir Osmanlı tarihi kaleme alamadı³⁹³. Ahmed Saib'e göre bir araştırmacı tarih konusunda gerekli bilgilere sahip olmalıydı. Arapça ve Farsça'nın yanı sıra bir iki Avrupa dilini de bilmeliydi. Eski İslam yazılarını, şecereleleri, sikkeleri, madeni paraları, hükümetin resmi evrakını, eskiden yazılan mektupları, seyahatnameleri, sefirlerin yazdığı raporları kaynak olarak kullanmalıydı. Mescit, cami, tekke ve mezar taşlarında yer alan yazılar ile Anadolu ve Rumeli milletleri tarafından söylenen milli şarkılar tarih yazımı açısından önemli bir yer tutmaktaydı³⁹⁴.

2.3. Gazetenin Basım Yeri ve Basım Süreci

Gazetenin adresi "Sanduk el-Buste numero 252 Mısır el-Kahire/ Boîte Spéciale No.252 Caire Egypte" şeklinde Arapça ve Fransızca olmak üzere ayrı ayrı yazılarak belirtildi. Bu adres yerel müracaat ve posta adresiydi. Sancak'ın ilk on sayısında gazetenin son sayfasında bulunan en alt bölüme "Mısır'da tab olundu." cümlesi yazılarak herhangi bir matbaa adresi belirtilmese de aynı bölüme on birinci sayıdan yirmi yedinci sayıya kadar "Hindiye Matbaası'nda tab olunmuştur." cümlesi yazıldı. Yirmi sekizinci sayıdan kırk dokuzuncu sayıya kadar aynı kısma "Mısır'da Matbaa-i Osmaniye'de tab olunmuştur." yazılarak değişiklik yapıldı. Ellinci sayıdan altmış dördüncü sayıya kadar bu bölümde herhangi bir matbaa ismi belirtilmedi, bu kısım boş bırakıldı. Altmış beşinci sayıdan yetmiş birinci sayıya kadar aynı bölüme yalnızca "Mısır'da tab olunmuştur." cümlesi eklendi.

Sancak Gazetesi'nin ilk sayısı Mısır Kahire'de H. 14 Receb 1317- R. 18 Teşrin-i Sani 1899'da cumartesi günü yayımlandı. Gazetenin ilk sayısından son sayısına kadar süren basım periyodunda istikrarsızlık bulunmaktadır. Sancak Gazetesi'nin birinci yılında çıkan ilk sayılarında gazetenin her hafta düzenli olarak yayın yaptığı ancak senenin son sayılarına doğru yayın günleri arasındaki mesafenin arttığı görülmektedir. Ayrıca ikinci seneden itibaren gazetenin haftalık yayın periyodunun düzeni sağlanamadı. Nitekim elli altıncı sayıda gazetenin on beş günde bir, altmış birinci sayıda ayda bir, altmış beşinci sayıda "şimdilik" ayda iki kere, yetmiş birinci sayıda ise "şimdilik" ayda üç kere neşrolunacağı belirtildi.

Sancak'ın 4 HaZirân 1909 yılından itibaren Ahmed Saib Bey sorumluluğunda, İstanbul'da bulunan İkbâl-i Millet Matbaası'nda 3 sayısı daha çıktı. Burada çıkan sayılardan

³⁹³ "Rehber-i Müverrihin Mükemmel ve Muntazam Tarih-i Osmani Nasıl Yazılır?", *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, 4 Safer 1337- 9 Teşrin-i Sani 1918.

³⁹⁴ "Rehber-i Müverrihin Mükemmel ve Muntazam Tarih-i Osmani Nasıl Yazılır?", *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, 4 Safer 1337- 9 Teşrin-i Sani 1918.

ilkinde, gazetenin günlük olarak çıkarılacağı beyan edildi. Gazetenin idârehane adresi Türkçe “Mahalli İdare Sirkeci”de Tramvay caddesinde 89 numarolu Sancak idârehanesidir” şeklinde belirtildi.

2.4. Gazetenin Ücret Bilgileri ve Abonelik Sistemi

Sancak’a abone olmak için özel bir şart belirlenmemekle beraber, yalnızca ücretini düzenli bir şekilde ödemek yeterliydi. Aboneliği aktif etmek için gazete müdüriyeti ile iletişime geçilmesi gerekmekteydi. Ayrıca abonelik bedelini peşin olarak ödemek zorunluluğu bulunmaktaydı. Ücreti ödemeyen kişilere gazete nüshaları gönderilmedi. Gazetenin ilk otuz beş sayısında “senelik ücreti her yer için 25 Frank, altı aylığı ise 15 Frank” olarak belirtildi. Gazetenin abone bedeli peşindi ve nüshası 1 kuruş sağdı. On dokuzuncu sayıdan itibaren “Nüshası 1 kuruş sağdır.” cümlesi “Nüshası 1 kuruştur.” şeklinde düzenlendi. Gazetenin ikinci senesinin ilk sayısı olan otuz altıncı sayıda bu cümle silindi. Bu ibare otuz yedinci sayıda yeniden eklense de elli beşinci sayıdan itibaren tamamen kaldırıldı. Otuz altıncı sayıdan itibaren ücretinde “seneliği her yer için 15 Frank, altı aylığı 8 Frank” olmak üzere indirim yapıldı. Bu konu hakkında otuz dokuzuncu sayıda şu şekilde bir yazı yazıldı:

“ “Sancak” birinci sene-i devriyesini ikmâl etti ikinci senesine giriyor. Abone bedeli 15 franga indirilmiştir.

Mısır’dan hâriçte bulunup da şimdiye kadar kendilerine gazete gönderdiğimiz zevât abone olmak arzusunda iseler bedel-i iştirâkı irsâl etmelerini ve aksi takdirinde bu nüshadan sonra kendilerine gazete yollayamayacağımızı mââl îtûzâr ihtar ederiz.³⁹⁵”

Gazetenin dördüncü senesinde çıkan altmış beşinci sayıdan itibaren, senelik ücreti her yer için 5 Frank’a düşürüldü. Bu sayıdan itibaren altı aylık abonelik bedeli belirtilmedi. İstanbul’da çıkarılan ilk sayısında Sancak’ın abone bedeli “İstanbul ve bütün memalik-i Osmaniye için seneliği 120 kuruş, altı aylığı ise 80 kuruş” olarak belirtildi. Gazetenin nüshası ise 10 paraydı.

2.5. Gazetenin Teknik Özellikleri

Sancak Gazetesi çift sayfalı, ön ve arka sayfaları yazılarla dolu bir şekilde basıldı. Gazetenin ölçüsü 39 santimetreydi. Baskıda kullanılan kâğıt kalitesi zaman zaman değişiklik gösterdi. İlk yirmi üç sayıda kaliteli, beyaz kâğıt kullanılırken yirmi dördüncü sayıdan itibaren daha düşük kalitede olan sarı bir kâğıt kullanılmaya başlandı. Gazetenin ikinci senesinin ilk iki sayısı, otuz altıncı ve otuz yedinci sayılarda tıpkı ilk yirmi üç sayıda olduğu gibi beyaz kâğıt kullanıldı. Ancak otuz sekizinci sayıdan itibaren daha düşük kalitedeki sarı kâğıda geri dönüldü. Buna rağmen kâğıdın kalitesinden verim alınamadığı ortadadır. Çünkü kırk ikinci sayıdan

³⁹⁵ “İhtar-ı Mahsus”, *Sancak*, 15 Kanun-ı Evvel 1900-23 Şaban 1318.

itibaren yeniden beyaz kâğıda dönüş yapıldığı gözlemlenmektedir. Gazetenin ikinci ve üçüncü seneki baskıları bu kâğıt üzerine yapılırken, dördüncü senesinde altmış beşinci sayıda düşük kalite bir kâğıt tercih edildi. Altmış altıncı sayıdan yetmiş birinci sayıya kadar beyaz kâğıt kullanımına devam edildi. İstanbul’da çıkan sayısında da ince yapraklı, düşük kaliteli, sarı bir kâğıt kullanıldı. Çıkarılan tüm sayıları matbaa harfleriyle basıldı.

Sancak Gazetesi’nin yayımlanan ilk on dört sayısında, her bir yayında toplam sekiz sayfa bulunmaktaydı. Bu sayfaların her biri kendi içerisinde üç sütuna bölündü. Üçüncü, dördüncü ve beşinci sayfalarının alt kısmında “Üss-i İnhitat” başlığı altında bir bölüm yayımlandı ve bu bölüm de kendi içinde iki sütuna ayrıldı. Sancak’ın on dördüncü sayısından itibaren sayfa sayısı sekizden dörde düşürüldü ve bu durum sayfaların sütun sayısının üçten dörde çıkarılmasına sebep oldu. Üss-i İnhitat adlı bölüm 14. sayıya kadar iki sütun olarak yayımlandı. Gazetenin sayfa sayısının düşürülmesinden dolayı 15. sayıdan 47. sayıya kadar bu bölüm gazeteden çıkarıldı. 48. sayıdan 52. sayıya kadar sayfa sonuna “Rehber-i İnkılap” başlıklı yazı eklendi ve bu bölüm kendi içinde yayımlandığı her sayfa için dört sütuna ayrıldı. 53. sayıdan 64. sayıya kadar yeniden yazılan Üss-i İnhitat başlıklı bölümde de Rehber-i İnkılap bölümündeki düzen devam ettirildi. Üss-i İnhitat bölümü altmış beşinci sayıdan itibaren gazeteden tamamen çıkarıldı. Üss-i İnhitat bölümünün yazılış amacı Ahmed Saib tarafından şu şekilde ifade edildi: “... İleride tarih-i Osmaniye vücuda getirmeye gayret ve teşebbüs edecek ulemaya muavenette bulunmak fikriyle men gayrı hadde taraf-ı acizîden tanzim olunan (Üss-i İnhitat) namındaki risâle-i acizânemin neşrine karar verdim. ...³⁹⁶”

Sancak’ın İstanbul’da çıkarılan son sayılarında da önceki basım düzeni devam ettirildi. Dört sayfa ve her sayfası dört sütun olarak basıldı. Buradaki sayılarında Üss-i İnhitat veya Rehber-i İnkılap gibi bölümlere yer verilmedi. Yazı başlıkları, iki farklı makale arasında aralıksız ve alt alta olacak bir biçimde yazıldı.

Gazetenin ilk sayfasının en üst kısmına hat sanatı ile “Sancak” yazıldı. Hemen altına iki adet çapraz bir şekilde konumlandırılan, ay yıldızlı Osmanlı sancağı üzerinde tokalaşan iki el görseli yerleştirildi. Görselin altına “Yed Hürriyetindir Râiyet-i İkbâl-i Osmanî Bihamdillâhi Erişti Devr-i İstikbâl-i Osmanî Kemâl” cümlesi yazıldı. 19. sayıda “Yed Hürriyetindir Râiyet-i İkbâl-i Osmanî Bihamdillâhi Erişti Devr-i İstikbâl-i Osmanî Kemâl” cümlesi gazeteden silindi ve bu bölüm boş bırakıldı. 65. sayıdan itibaren çapraz şeklindeki Osmanlı sancağı ve üzerinde tokalaşan el görseli gazeteden kaldırıldı. Aynı sayıda yalnızca, gazetenin en üst bölümüne ce’li sülüs yazıyla “Sancak” başlığı yazıldı, böylece gazetenin kapak görünümü sadeleştirildi.

³⁹⁶ “Üss-i İnhitat”, *Sancak*, 18 Teşrin-i Sani 1899-14 Receb 1317.

Gazetenin otuz altıncı sayısına kadar hicri ve rumi tarihlerin arasındaki bölümde “Menâfi-i İslâmiye ve Osmanîye’ye hâdım haftalık gazetedir.” cümlesi yazılarak gazetenin haftalık olarak yayın yapacağı vurgulandı. Buna rağmen 36. sayıda cümle kaldırılıp, onun yerine “Ahrâr-ı Osmanîye’nin mürevvic-i efkârıdır.” cümlesi yazıldı. 65. sayıda bu cümle de kaldırılarak yerine “Devlet-i Aliyye’de idâre-i meşrûta ve ıslahat-ı umûmiye taraftarıdır.” cümlesi getirilerek gazetenin bakış açısı açıkça belirtildi. Gazetenin İstanbul’da çıkan sayıları ise “İdare-i meşrûta ve ıslahat-ı ciddiye taraftarı yevmi gazetedir” başlığıyla neşredildi.

Gazetede yer alan içerik ve makaleler ilk iki sayıda, “Fihrist” başlığı altında sıralanarak verildi. 3. sayıdan 21. sayıya kadar ise “Münderecat” başlığı altında makale başlıkları sıralandı. Bu sıralama için 22. sayıda “Fihrist”, 23. sayıda “Münderecat”, 24-29. sayılar arasında “Fihrist”, 30. sayıda “Fihrist Münderecat”, 31. sayıda “Fihrist” başlığı kullanıldı. 32. sayıda fihriste yer verilmedi. 33. ve 34. sayılarda “Fihrist” başlığına yer verilmedi ancak makale isimleri gazetenin ilk kısmında sıralandı. 35. sayıda fihrist bulunmamaktadır. 36. sayıda “Fihrist Münderecat” başlığı bulunmaktadır. 37. sayıda fihrist bulunmamaktadır. 38-43. sayılarda “Fihrist” başlığı yer almaktadır. 44-46. sayılarda fihrist bölümü yoktur. 47-55. sayılarda “Fihrist” başlığı vardır. 56. sayıda fihrist yazmamaktadır. 57-59. sayılarda fihrist vardır. 60. sayıda yoktur. 61 ve 62. sayılarda fihrist bölümü yer almaktadır. 63. sayıdan sonra fihrist bölümüne yer verilmedi. İstanbul’da neşredilen sayılarda da fihrist bölümü bulunmadı.

2.6. Gazetenin Çıkış Amacı ve Yayın Politikası

Sancak’ın neşredilme amacı ve gazetenin yayın politikası, Ahmed Saib Bey tarafından gazetenin ilk sayısında, şu şekilde belirtildi:

“Yaşadığımız şu asırda, Avrupa ahalisinin diğer kıtaatta bulunan milletlere ez her cihet takdîm ettikleri malûmdur. Bunların terakkîlerine hizmet eden pek çok vesâit mevcûd ise de: Ezcümle hükümetlerinin gayet müdebbîrâne çalışmaları ve efrâd-ı milletin dahî mütenevvî maksatlarına vûsûl için birçok cemiyetler teşkil etmeleri kâzîyyeleri bilhassa şâyân-ı ibret ve îmtisâldir.

Bu cemiyetler, mevzûu olan maksada teşebbüs etmezden evvel, ondan ne faîde hâsıl olacağını ve sûret-î icrasında ne gibi tedâbîre müracâât edilmesi îktîzâ edeceğini, matbûât vâsıtasıyla mevkî-i mübâhâseye koyarlar. Ve işin ehemmiyetine göre mahsus gazeteler tesis ederler. Bu vâsıta ile, ahâlî beyninde şöhret ve emniyet kazanmış olan ulema ve fûzâlânın rey ve metâliflerini alırlar. Ve bundan büyük, büyük faîde ve muvaffakîyetleri îktîfâf ederler.

İmdi, İslâm ahâlî terakkî ve maârif husûsunda, Avrupalılardan pek geri kaldığı cihetle, menâfi-i millete hizmet edecek bu gibi vasıtayı bilmezler. Ve bundan daima mutazarrır olurlar. Fakat hamdolsun, şu son zamanlarda Müslümanlarda dahî fikr-î terakkî uyanmış bulunduğundan, millet-i İslâmîyeye şehrâh-ı terakkîde tarîk-i cedîd açmak gibi hissiyât-ı âliyye ötede beride velev cüzî olsun, meydan almaya başlamıştır. Ezcümle: Kât’ân muhtelifede bulunan münevverü’l-efkâr bazı zevât-ı kiramdan alınan mektûplarda, bu aralık mânen ve maddeten daha ziyâde perişân olan millet-i İslâmîyenin, temîn-i irfan

ve menaffîne, hizmet ve birbirleriyle olan münâsebât-ı ahv-ı teperürânelerini takviye etmek, hiç olmazsa yekdiğerinin ahvâlinden her birini haberdâr kılmak gibi efkâr-ı âlîyeye hâdım bulunmak makasadıyla, bîlâd-ı İslâmîyenin münâsîp bir mahallinde bir gazete vücûda getirilmesi katîyen elzem bulunduğu gösteriliyordu.

Acizleri, öteden beri bu fikr-i mukaddesin mevki-i icraya vazî'ane hadsiz bir tehlike-i arzukeş idiysem de, bazı ahvâl-i manîâ ilcâsıyla muvaffak olmamakta idim. Fakat şimdi, manîâ-i mezkûre bertaraf olduğundan yakından tevfk-i Hüda'ya sığınarak o emel-î pâk-û hâlîsâ ve fâzîlâ-yî İslâmîyenin mütâlâat-ı güzîde-î terakkîperverlerine mârûz-î intîşâr olmak üzere “Sancak” ceridesini tesîs ettim.

“Sancak” menâfi-i umûmîye-yi İslâmîyeye hizmet eder bir gazetedir. Umûm millet-i İslâmîyeyi, yekvücût ve kardeş addederek dünyanın bir ucundan duçar-ı felâket olan akvâm-ı Müselleme'ye acıdığı gibi, diğér bir ucunda, ahvâlî bir dereceye kadar iyi görünen Müslümanların refâhlarına da sevinir. Ânâsır-ı Müselleme'ye hiçbir birinden tefrîk etmez. Pek çok asırlardan beri bu milletin arasında mevcût iken bugün nasılsa mensî kalmış olan irtibât-ı ahv-ı tekârâne-yi ihyâya çalışır ve hassaten merkez-î hilâfet-î İslâmîye'yi Dersaadet'te addederek ve hanedân-ı Osmanîye'den padişah olan zatı dahî halife ve emir'ül mûmînin bilerek kıtâât-ı kesîrede bulunan Müslümanların irtibât-ı mâneviyelerinin o mâkâm-ı mukaddes ile takviyesine hizmet etmek maksad-î esâsîyesindendir.

Sancak şimdilik yalnızca Türkçe neşrolunacaktır. Fakat Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, yani Jön Türklerin, neşrettikleri gazetelerden olmadığı gibi, İstanbul hükümet-i hâzırâsının mesleğini tervîç eden gazetelerden dahî değildir. Kendisine mahsûs bir mesleği vardır. Bu meslek, neden ibâret olduğu binâyetüllâh-i teâlâ neşrîyâtta devam ettikçe anlaşılabilecek ise de şimdilik arz edelim ki:

Berikilerin gazeteleri gibi ekser ahvâlde şahsiyât ile uğraşmak, vatana müstevli olan zemimeden yalnız bir zâtı mesûl görmek hatasına sapmaz? Ötekiler gibi de menfâât-i şahsîye endişesinden mütevellit riyâ ve müdâhâne tarîkine gitmez. Hakiki bir teşrîh ve tetkîk ile pek çirkin bir fenalık olduğu göz önünde duran seyyîâtı telleyip pullayıp tahsin-i âmeye vazetmek şenââtinden olanca varlığıyla içtînâp eder. ...³⁹⁷

Gazetenin çıkarılma amacından da anlaşılacağı üzere, Ahmed Saib Bey Avrupa'da yayımlanan gazeteleri takip edip bu gazetelerin kamuoyu üzerinde oluşturduğu etkilerin farkına varmıştı. Bundan dolayı kendisi de yeni bir gazete yayımlamayı düşünüyordu. Çünkü onun çıkardığı gazete sayesinde farklı coğrafyalarda yaşayan Müslümanlar birbirlerinin durumundan haberdar olacak ve birbirleri hakkında fikirleri olacaktı. Ayrıca Müslümanlar birbirleriyle irtibat kuracaklardı. Dolayısıyla Sancak, esasında İslamiyet'e hizmet etmek amacıyla çıkacak bir gazete olacaktı. İlk çıktığı süreçte siyasi bir temeli ya da hedefi yoktu.

Ahmed Saib Bey'in yukarıda belirtilen sözlerine uyduğu ve çıkardığı ilk sayılarda İttihat ve Terakki'den bağımsız bir yayın politikası izlediği görülmektedir. Ancak 1899 yılının mayıs ayında Ahmed Rıza ile yaptığı görüşme sonrası Ahmed Saib ile Jön Türkler arasında bir bağlantı oluştu. Bu yüzden Sancak'ın sonraki sayılarında İTC'nin politikasına dayalı ve onları destekleyen bazı görüşler beyan edildi. İlerleyen sayılarda gazetenin tutumu ve içeriği değişiklik göstererek II. Abdülhamid'e ve dönemin Osmanlı hükümetine muhalif, İTC'ye ise

³⁹⁷ “Maksad ve Meslek”, *Sancak*, 18 Teşrin-i Sani 1899-14 Receb 1317.

yakın bir tutum sergilemeye başladı. Ancak Ahmed Saib Bey'in siyasi yaklaşımı ve görüşleri sürekli farklılık gösterdi. Bir süre sonra İTC'den uzaklaştı. Onun İTC hakkındaki fikirleri değişkenlik göstermişse de II. Abdülhamid'e muhalefet etmekten vazgeçmediği bilinmektedir.

Ahmed Saib Bey, İTC hakkındaki fikrinin nasıl değiştiğini Sancak'ın 36. sayısında şu şekilde açıklamaktaydı:

“... Bundan beş sene evvel devlet ve milletin menâfi-i ve teâlîsine hizmet etmek üzere “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti” namıyla bir heyet teşkil olundu. Bu cemiyete hep dahil olmuş idik, bugün ise bu cemiyet mânında ânkâ bir cîsm-i mevhûma döndü; bir müddet tarîk-i içtihadında sebât etti. Makâsâd-ı mukaddese vâkf-ı vücûd etti. Sonra?

Sonra îmrâz-ı nefsanîyelerinden, müştahîyât-ı hayvanîyelerinden, hatt-ı zât-ı cîsmânîyelerinden başka bir şey düşünmeyen ashab-ı îrâzın îyadî-i ihtikârına düştü; zavallı cemiyet bu menâfi-i maddîye delâllerinin, bu hamiyet tâcirlerinin âmâl-i fesâde-i çend rûzelerine, ihtirasât-ı sefilîye-i sefihanelerine kurban oldu; medet cûyâne, müstemendâne feryâdlar etti, dinleyen olmadı; birkaç kişi bâlîn ihtizârı etrafında bir şok ve neşât oynuyorlardı ki bunlar birtakım medâyân-ı hamîyet, cinâyât-ı muzâîfe erbâbı idiler; Abdülhamid'in kendilerine fırlattığı nûkâtta mündemîç âvâza-i îştîkâ-yî milleti, onun ıstırâb-ı hamiyeti îsgâ etmediler, mevdû-ı yed emanetleri bulunan cemiyeti kendi keyfiyle boğdular.

Bugün eski cemiyet namına neşriyatta bulunan efrâd-ı şantaj vâsıtasıyla Sultan Hamid'den para kopararak bu sayede sefâhât-i zâtîyelerini îdâme mâkâsâdından başka bir hissi taşıyan kumpanyanın îcâz-ı mürekkebesidir bunu kendileri de gizlemiyorlar, açıktan açığa söylüyorlar ...³⁹⁸”

İTC'nin şantajcılığa soyunduğunu, yolundan saptığını ve cemiyet üyeleri arasında şahsi menfaatlerin güdülmesinden dolayı eski düzenin bozulduğunu belirten Ahmed Saib, cemiyet tarafından neşredilen gazetelerin padişaha şantaj yaparak ondan para kopardığını da belirtmekteydi. Abdülhamid'in kendilerine verdikleriyle yetinerek susan ve muhalefeti bırakan gazetecilere karşı çıkmaktaydı.

Sancak'ın ikinci senesinde yayımlanan ilk sayısı olan 36. sayıda, gazetenin yayın politikası konusunda yeniden bir beyanda bulunuldu:

“... “Sancak” meydân-ı întişâra vâz olunalı bir sene oluyor. Bu müddet gazetenin hatt-ı hareketini tahsîlen îfhâma gayr-i kâfi ise de esasî mesleğini mücmelen tefhîme müsaittir. Eğer şimdiye kadar bir fikir îcmâli edinmeyenler bulunuyorsa onlara verecek cevabımız şudur:

“Sancak” hakiki Ahrârın mürevviç-i efkâr-ı namûskârânâtın tercümân-ı hissiyâtı, persîtayışkârân-ı hürriyetin hâdım-ı makasadıdır. Nuhbe-i âmâl-i usûl u şûrûnun tesisine himmet, kanûn-ı esasimizin Mecit'ten esasgîr olmasına gayret eylemektir; bundan başka selâmet-i devlet, selâmet-i millet için bir tarîk-i necât bulunduğuna kânî değildir.

Bugün tarîk-i Reşâdî, sebîl-i hidâyeti takip eder gibi görünür, kendini Şûra-yı Ümmet'in îstihâlîsâne sarf-ı mahsûl eder gibi gösterir Osmanlıca münteşir gazeteler vardır. Gazetemizin onlarla ve alelhusûs “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin” lisân-ı mesâdıkâtı kisvesine bürünerek şantajla iştigâl eden gazetelerle hiçbir münâsebeti yoktur ve olamaz. “Sancak” lekesizdir. Sultan Hamid'in parasıyla satın

³⁹⁸ “Enzar-ı Dikkate”, *Sancak*, 1 Teşrin-i Sani 1900-8 Receb 1318.

alınmaz, zaten fukarâ-yı ahalinin ciğerleri sökülerek tedârik olunan meblağa ihtiyacı da yoktur; bî hamiyetten müteneffirdir, erbâbını talîn eder, çünkü sezâvâr-ı nefrîndirler. ...³⁹⁹”

Gazetenin ikinci yılında da tarafsızlık politikasını devam ettirmeyi amaçladığı görülmektedir. Diğer gazeteler gibi siyasete, siyasetle uğraşanlara ve şantajlara maşa olmamak amacındaydı. II. Abdülhamid’e kesinlikle muhalifti ve bunu açıkça beyan etmekteydi. Gazetenin temel amacı toplumun hislerine tercüman olmaktı. Sancak, Kanun-ı Esasi’nin yeniden yürürlüğe girmesi için çalışırken milletin ve devletin selameti için de yayın yaptığını belirtmekteydi.

Sancak’ın meşrûtiyet idâresinden sonra İstanbul’da basılan ilk sayısında, Ahmed Saib Bey tarafından yayın politikasını ortaya koyan şu satırlar yazıldı:

“... Evvelce, millet-i necîbe-i Osmanîye’nin hukuk-ı mağsûbe mûmethûbesini, meşrûtiyet meşrûasını istirdâda nasıl mekîn ve metîn bir emel-i saf, ne derece azm u sebât ile çalışmış ise bundan sonra o hukuk-ı mukaddeseyi müdafaa ve muhafazaya, teyîd-i meşrûtiyete yine bütün mevcûdiyet ve kuvvetiyle fedakârâne çalışacaktır.

“Sancak” idâre-i meşrûta ve ıslahat-ı ciddiye taraftarıdır. Hanedan-ı Osmanî’ye riâyet ve hürmeti vazîfe-i müselleme bilir.

“Sancak” evvelce hükümet-i Osmanîye ve bilhassa Hamidiye’nin şiddetle aleyhtarı olduğu kadar şimdi de hal-î hazır idâre-i meşrûta ve hükümet-i adîlesinin niyet ve maksadı hâlîs bulundukça onu cidden iltizam edecektir.

“Sancak” bîtaraf bir gazetedir hakîkatten başka hiçbir şeye tarafgîr olamaz.

Hâriçten -imzalı veya nam-ı müsteârla- gönderilecek makâlât, fikrimize muhalif olsa bile derç-i sahaif etmekten çekinmeyiz, bir şartla ki: Hüsn-i niyet ve hûlûs-ı kalp istidadıyla yazılmış olsun!

Ve min Allahü’t-tevfik

Ahmed Saib ⁴⁰⁰”

Önceleri meşrûtiyet taraftarı olan ve padişaha muhalefet eden Sancak gazetesinin, bu dönemden sonra körü körüne iktidarı savunmayacağı ve meşrûti yönetimde yapılan hataları da ortaya koymaktan çekinmeyeceği belirtildi. Ahmed Saib Bey, Sancak’ı ilk neşrettiği dönemdeki tarafsızlık politikasına geri dönmek istedi. Hiçbir siyasi cephe ile yakınlık kurmadan, bağımsız bir yayın politikası izlemeyi hedefledi. Gazeteyi farklı fikirlerin özgürce tartışılacağı bir yayın haline getirmeyi arzuladı. Bundan dolayı kendi fikirlerine muhalif olsa bile temiz niyetlerle kaleme alınmış olan yazıları da gazetesinde yayımlayacağını belirtti. Fakat gazetesinde karalama amaçlı olan, iftira içeren ve kötü niyetle yazılan yazıları yayımlamayı kabul etmeyecekti.

Sancak’ın dördüncü senesini oluşturan 65. sayısında ise Ahmed Saib Bey tarafından şu yazı yayımlandı:

³⁹⁹ “Enzar-ı Dikkate”, *Sancak*, 1 Teşrin-i Sani 1900-8 Receb 1318.

⁴⁰⁰ “Mukaddime”, *Sancak*, 15 Cemaziyel Evvel 1327-23 Mayıs 1325.

“... ‘Sancak’ meslek-i Ahrârî şiddetle takip eden bir gazetedir. Bu meslekte bulunanlarla, esas meselede müttefikû’l-efkârdır. Fakat selâmet-i mülk ve devlet için hanedan-ı Osmanî’de tebdîl-i veraset taraftarıdır. Hanedan-ı hükümdariye riâyet ve sadakati bî-kemâldir. Fakat bu hanedan efradına dalkavukluk etmez. Hakîkati kemâl-i safvetle söyler.

Gazetem esasen tûrûk ve talip ettiği maksat Devlet-i Aliyye işlerinden bahis ise de yeryüzünde bulunan Müslümanların ahvâl-û mâîşetlerini kemâl-i ehemmiyetle tarassût eder. Bunların merkez-i hilâfete olan vaziyetlerini lâıyk-ı vecîhle tenvîr etmeyi menâfî-i umûmiye namına münâsîp görür. Birkaç zamandan beri Avrupalılarca kemâl-i ehemmiyetle telâkki olunmakta olan “İttihâd-ı İslâm” meselesinin hakikât rengini meydana çıkarmak için tettebbûat ve taharriyâta vazîfe-i mukaddesesinden bilir.

Sancak bîtaraf gazetedir. Takip ettiği maksadı muâyyen ise herhalde daîr-i makâlâtı ve hatta bu makâlâtın münderecâtı esasen fikrimize muhalif ise bile imzalı imzasız veyâhut nâm-ı müsteârla bî-şartlı derç eder ki bu şartta makalenin hüsn-i niyeti ve saffet-i kalple yazılmasıdır.

Ve minâllahüttüvfik

Ahmed Saib⁴⁰¹”

Ahmed Saib Bey’in ifadesine göre Sancak’ın amacı, insanlar arasında fikir birliği sağlamaktır. Osmanlı hanedanındaki verasetin değişmesiydi. Sancak, hükümdara riâyet etmekteydi ve sadıktı. Fakat bu durum hanedana dalkavukluk edeceği anlamına gelmemekteydi. Gerçekleri açık bir dille ifade etmekten kaçınmazdı. Gazetenin tarafsızlık politikası devam ettirilmekteydi. İyi niyetle yazılmış olan olumlu ya da olumsuz tüm makalelerin gazetede yayımlanacağı belirtildi.

Sancak’ın meşrûtiyetin ilanından sonra çıkan sayısında şunlar yazılıyordu:

“Sancak, bir sene kadar tatil-i hizmet ettikten sonra bugün yine meydan-ı întûşâra konuldu (1). Gazetemiz bundan sonra yine eski mesleğini muhafaza eder ve meslek-i Ahrârda sâbiût-i kâdîm kalır. Şu kadar var ki bugünlerde yani Devlet-i Aliyye idâresinde ikinci defa olarak Kanûn-ı Esasi resmen vâzolunduğu halde, Sancak eski mesleğinde devam edecek ise de memâlik-i mahrûsenin ahvâl-i umûmiyesi zamanımızda külliye tâgîyâr etmiş bulunduğu cihetle gazetemiz dahî bittabi meslek-i Ahrârî takibinde yeni bir tarîk ittihâzına mecbûr olur. Şöyle ki:

Evveleri gazetemiz hükümet-i Osmanîye ve bilhassa Sultan Abdülhamid’in şahsi idâresinin külliye ve katiye aleyhinde iken bugün de merkezî hükümette bulunan idâre, idâre-i meşrûta bulunduğundan bu hükümetin niyet ve maksadı hâlîs bulunduğu anlaşıldığı zaman, kendisini şiddetle iltizâm ve elimizden geldiği kadar böyle bir hükümete mûâvenette bulunacağımızı dahî şimdiden vaat ederiz. Bundan mâadâ karîlerimize şu maddeyi dahî arz ederiz ki: mademki padişah-ı hâzır, Kanûn-ı Esasi’yi ilân etmiştir. Bu padişahın şahsına karşı hürmet beslemeyi dahî vazîfe-i mukaddesemizden bilir ve takîb-i harekette bu maddeyi hiçbir zaman ehemmiyetten derîğ etmeyeceğimizi dahî beyân ederiz. Çünkü bizim fikrimizce olan oldu. Bir hükümdarın harekât-ı sabıkası o devletin tarihine ait bir meseledir. Biz, padişahı vaka-yı hâZirâ ve müstakbeleden mesûl tutarak maziye tarih-i Osmanî’ye bırakmak taraftarı ve bu husûs, bundan sonra fırka-i Ahrâr için en muvaffak tarîk olduğunu tercih edenlerdeniz.

⁴⁰¹ “İfade-yi Mahsus”, *Sancak*, 1 Teşrin-i Evvel 1906-13 Şaban 1324.

Ve mîn-Allahü't-tevfik⁴⁰²,

2.7.Gazetenin Kapanış Süreci

Sancak, yayın hayatının ilk yıllarından beri kapatılma tehdidi ile karşı karşıya kaldı. Gazete ilk senesini doldurduğu anda ülkeye girişinin engellenmesiyle ilgili birçok karar çıkarıldı. Buna bağlı olarak Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde Mısır'da neşredilen Sancak gazetesinin kamilen men ve hal edilmesi⁴⁰³, Belçika gazetesinin efrenci Temmuz'un dördü tarihli numarolu ve Mısır'da neşrolunan "Sancak" gazetesinin külliye men ve hali, Osmanlı topraklarına sokulmaması ve intişarının engellenmesi⁴⁰⁴, efrenci Temmuz'un dördü tarihli Belçika gazetelerinin ve Mısır'da neşrolunan Sancak gazetesinin külliye memalik-i şahaneye men ve halleri icabında gerekenin icra edilmesi⁴⁰⁵, şeklinde belgeler mevcuttur.

Sancak gazetesi açık ve net bir muhalif duruş sergilediğinden dolayı zaman zaman tehdit ve şantajlarla karşı karşıya kaldı. Gazetenin kırkıncı sayısında bu konu hakkında şöyle bir yazı yer aldı:

" ... Biz şantajcıların vasıta-i neşriyatına, alt sefâhâtine "Osmanlı" gazetesine cevap vermiştik. Yine vereceğiz. Lüzûm görüldükçe yine yazacağız. İsimlerini gazetemizde ilân ettiğimiz erbâb-ı cinâyât Abdülhamid'in sâye-i nûhûsetine sakındıkları cihetle bizzat kaleme aldıkları hezeyânnameyi cemiyete çığırtkan tayin olunan melâbe mütedî etfâle bî-îzânı sübyana imza ettiriyorlar. (Veli nimet bî-îmtînân)ın abîd-i îhsânı olan şantajcılar köşeden taş atacaklarına erkekçe ortaya çıksalar da kendi imzalarıyla kendilerini müdafâa etseler kemâl-i memnuniyetle kendilerine mukabele ederiz.

Son söz:

İstanbul gazetelerinin tâbîleri vecihle bu "İzzetli" efendiler de yüzleri varsa meydana buyursunlar. Kendilerini görmekle müşerref oluruz.⁴⁰⁶

Sancak çeşitli kısıtlamalarla karşı karşıya kaldığı için dördüncü senesinde uzun bir ara verdi. Beş senelik bir aradan sonra, dokuzuncu yılında bir sonraki sayısını çıkarabildi. Düzensiz periyotlarla yayın hayatına devam ettikten sonra, 1909 yılında Ahmed Saib Bey tarafından başkentte çıkarılmak istendi. Gazetenin İstanbul'da çıkarılması için ruhsat almak isteyen Ahmed Saib Bey bir arzuhal sundu. Verilen arzuhal üzerine, onun hakkında soruşturma yapıldı. Matbûât kanunun 3. ve 4. maddelerinin ilk fıkralarının hükümlerine uygun olduğu için kendisi hakkında yapılan soruşturmanın sonucu temiz çıktı⁴⁰⁷. Buna rağmen gazetenin İstanbul'da yayımlanmasına müsaade edilmedi. Dolayısıyla Sancak kapatılan değil yayın hayatı durdurulan/ devam ettirilemeyen bir gazete olarak ortadan kalktı.

⁴⁰² "İfade-yi Mahsus", *Sancak*, 1 Ağustos 1908-4 Receb 1326.

⁴⁰³ BOA, DH.TMIK.M., 89/68, H.8.3.1318.

⁴⁰⁴ BOA, DH.MKT., 2372/20, H.13.03.1318.

⁴⁰⁵ BOA, MF.MKT., 513/34, H.15.03.1318.

⁴⁰⁶ "Enzar-ı Dikkate", *Sancak*, 1 Kanun-ı Sani 1900-9 Ramazan 1318.

⁴⁰⁷ BOA, ZB., 333/25, R.14.03.1325.

2.8. Sancak'ın Diğer Gazetelerle Olan İlişkisi ve Diğer Gazeteler Hakkındaki Görüşleri

Sancak yazarı tarafından hem ülke içinde yer alan gazetelerin haberleri hem de Jön Türk basınında yer alan haberler takip edildi. Bu haberlere zaman zaman Sancak gazetesinde yer verildi. Osmanlı gazetesinde yer alan haberler okundu ve bazen bu haberler Sancak'ta da yer buldu. Mechveret Supplément Françoise gazetesinde yazılan bazı makalelerin Türkçe tercümeleri⁴⁰⁸ de Sancak'ta yayımlandı. İngilizler tarafından çıkarılan Londra gazeteleri ve Times gazetesi ile Fransızlar tarafından çıkarılan Oruvar, Figaro, Integransigeants vb. gazeteler de takip edildi. Meşrûtiyetin ilanından sonra çıkan sayılarda ise Sabah ve Yeni Gazete'den bazı haberlerin alınarak Sancak'ta da neşredildiği görülmektedir. Ahmed Saib Bey Rusça bildiği için Rus gazetelerini de okuyarak burada yer alan bazı haberlerin çevirisini Sancak'ta yayımladı ve bu haberlerin değerlendirmesini yaptı. Özellikle o dönem Rusya'da çıkarılan Novaya Vremya isimli gazetenin haberlerinde yer alan siyaset içerikli haberlerin çevirisi Sancak'ta yayımlandı. Bunun yanı sıra İstanbul'da basılan gazeteler de yakından takip edildi. Bu gazetelerdeki haberler okunup bunlara cevap verildi ya da yazılan haberler eleştirildi.

Sancak gazetesinin ikinci yılında çıkarılan 36. sayısında Osmanlı gazetesi hakkında şunlar yazıldı:

“... Tunalı, Londra'da güyâ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin vâsita-î neşriyâtı olmak üzere tâbedilmekte olan “Osmanlı” şantaj gazetesi muharrirlerindendir. Bu gazete ahrâr-ı Osmanîyenin değil Dahiliye Nazırı Memduh Paşa'nın gazetesidir. Dahiliye Nazırıyla müttehiden menâfi-î reddîyeîlerinden îstîhsâlinde mâadâ bir maksat gözetmeyen “Osmanlı” ceridesi zahiren Mekteb-i Tıbbiye'den Nûr-ı Ahmed, hakikat halde ise Viyana sefareti tabibi Abdullah Cevdet ve Roma sefareti tabibi İshak Sükuti ile mâhûd rezaleti râshâ sahibi tarafından çıkarılıyor. Gariptir -veya pek tâbîdir- ki bugün Paris'ten aldığımız malûmât-ı nazarının simsarıyla mütefekka şantaj dolaplarını çevirmekte imişler.

Bu gibi emelsiz ahvâl-i elem fezâ tabî hakiki ahrâr-ı Osmanîyenin muahedesini câlîp, teessüfünü mûcîp olmakta idi, fakat bu hükûmethane-i imkânda her külfete mukâbil bir nimete naîliyet umûr-ı tabîden bulunduğu cihetle namus ve hakîkatî bedrekâ-î necât-î ittihâz eden ahrâr-ı hakâik-î intimaya karşı besleyegeldiğimiz hürmet ve riâyet kat ender kat ezdiyât etti, muhabbetimiz hürmet ve meftûniyete mûnkâlîp oldu. ...

... Osmanlılar için pek kıymettâr bir ri'yât-kâr-ı ibret-i medâr olan ahrâr-ı hakikiye-i Osmanîye arasında senelerden beri tek başına bir sabîte-i hidâyetnûmâ gibi bir azîm-i hüdapesendane ile ahrâr-ı Osmanîyenin namus ve şerefini muhafaza ve bizlere îsâ-i îşâ-i hayat eden Ebû'l-Ahrâr Ahmet Rıza Bey kardeşimiz bir mevkî-i müstesni işgâl eder. ...⁴⁰⁹”

Gazetede yer alan yazıya göre Tunalı Hilmi Bey tarafından çıkarılan ve İTC'nin neşriyatı olan Osmanlı gazetesi bir şantaj gazetesi idi. Bu gazete aslında Dahiliye Nazırı Memduh Paşa tarafından yönetilmekteydi. Bahsedilen yayın Ahmed Bey, Abdullah Cevdet ve

⁴⁰⁸ Hanioglu, 1985: 848.

⁴⁰⁹ “Enzar-ı Dikkate”, *Sancak*, 1 Teşrin-i Sani 1900-8 Receb 1318.

İshak Sükuti tarafından çıkarılmaktaydı. Ahmed Saib'in Paris'teki bir aracından aldığı bilgiye göre bu kişilerden bir kısmı şantajla uğraşmaktaydı. Bu durum gazeteyi etkilemekte ve halkın matbûâta olan güvenini azaltmaktaydı. Ancak bu kişiler arasında Ahmed Rıza Bey istisnaydı.

Sancak gazetesinin İstanbul'da basılan ilk sayısında El-Müeyyed gazetesine dair şunlar yazılmıştı:

“Hakan-ı mahlûkun rûh-ı habîsi olan, redâet-i imâli bütün Müslümanların malûm ve mücerrebi bulunan izzet-i hevl-û, boş durmamak ve mümkün olursa para kazanmak ve hiç olmazsa nam-ı mekrûhunu unutturulmak emeliyle olacaktır, birkaç vakittir Mısır'da büyük çapta şantajcılığa başlanmıştır.

Zâde-i tâb-ı menfûru olan mevâleri tâb ve neşretmek için iflâsa yüz tutan “El-Müeyyed” gazetesini kısmen temellûk ettiği de mâlûm.

İzzet gibi bir hilekârın şantajcılığı gayet tabîi ise de hiç de tabîi olmayan tarafı bu yadigârın teşebbüsât ve âmâline bazı taraftarlardan verilen ve çeşm-i hayretle görülen bî-mânâ ehemmiyetidir.

Evvelâ şurasını, İzzet'in bugünkü naşîr-i efkârı olan, olduğu için bir paçavra olmaktan başka bir telâkkiye mazhâr olamayan El-Müeyyed gazetesinin vaktiyle niçün mühim ve müteber bir gazete olduğunu tetkîk edelim. El-Müeyyed evvelleri menâfi-i İslâmîyeyi müdafââ eder, makam-ı hilâfete bütün Müslümanları rapta çalışır, ittihâd-ı İslâm'a hizmet eyler bir gazete idi.

Makam-ı hilâfet-i İslâmîye'ye gösterdiği merbûtiyet ve ubûbiyet sebebiyle ande'l-İslâm mühim bir mevkî tutmuş idi.

Saadet ve selâmet-i vatan-ı Osmanî ve dolayısıyla bütün alem-i İslâm'ın teâlî ve intibâhı için vakf-ı vücût eden hamiyetmendane karşı av azezen adâvet olduğu gün El-Müeyyed, bulunduğu üç itibardan yuvarlanmış idi. Bir taraftan bu ıztırlarla, diğer taraftan da ruhlarının mutabakatında nâşî Şeyh Ali Yusuf İzzet'ten daha sağlam bir ayakkabı olmadığından gazetesini İzzet'e sattı. Şimdi bir kere düşünelim: Bu derekeye inmiş bir varak pârenin hilâfet-i meşrûâ-i İslâmîye hakkında yazacağı türrehâtı nazar-ı itinaya alacak bir akıllı ve hamiyetli Müslüman bulunamaz. Biz alem-i İslâm'ın ekser cihetini gezdik akvâm-ı muhtelif-i Müselleme'nin temâyülât-ı kalbiye ve ihtisasât-ı rûhîyesine vâkîfiz.

Bittabî her kavmin içinde iyisi de, kötüsü de bulunur. İzzet'in kumpanyasına akvâm-ı muhtelif şantajcılarının dahil olması da her türlü ehemmiyetten ârîdir.

Makam-ı muâllâ-yı ihtiramdadır.⁴¹⁰

Sancak'a göre Mısır'da bazı şahıslara veya gazetelere baskı ve şantaj yapıldığı ortaya çıktı. Şantajcının başı “hilekâr” olarak nitelendirilen İzzet Paşa'ydı. İzzet Paşa, iflâsa yüz tutan El-Müeyyed gazetesini sahiplenip bu gazetenin adeta bir paçavraya dönüşmesine sebep oldu. El-Müeyyed önceden, önemli ve saygın bir gazeteydi. Çünkü İslamiyet'in faydası için çalıştı ve bütün Müslümanları hilafet makamı etrafında toplamayı gaye edindi. Kısacası İslamiyet'e hizmet eden bir gazeteydi. Ancak bu gazetenin, çaresiz bir duruma düşmesi ve mecburi olarak satışa çıkarılması sonucunda düşüşü başladı. Böylece gazetenin ileri gelenlerinden Şeyh Ali Yusuf, El-Müeyyed'i İzzet Paşa'ya sattı.

⁴¹⁰ “Büyük Çapta Şantajlık”, *Sancak*, 15 Cemaziyel Evvel 1327-23 Mayıs 1325.

İzzet Paşa'nın El-Müeyyed'i satın alması üzerine bu gazetede İslam hilafeti ile ilgili saçma sapan yazılar yazılmaya başlandı. Şüphesiz ki bu yazılara hiçbir Müslüman itibar etmeyecekti. Çünkü yazar, Müslümanların yaşadığı çeşitli bölgeleri gezdi ve gördü. Burada yaşayan Müslümanların düşünce yapısı ve inancı El-Müeyyed'de yazılanlar ile uyuşmamaktaydı.

Sancak'ta parça parça yayımlanan "Vaka-yı Sultan Aziz" başlıklı bölümde Paris'te çıkarılan Hürriyet gazetesi ile ilgili şu bilgi verildi:

"... Gazeteler hafiyen memâlik-i mahrûseye girer, o derece rağbet bulunurdu ki: Hürriyet gazetesinin bir numerosu İstanbul'da bir Osmanlı lirasına kadar satıldığı vakıadır.

Şunu da îştîrâd-ı îkdâ edelim ki: Şiddetle hükümet aleyhinde olarak hâriçte neşrolunan "Hürriyet" gibi gazetelerin memâlik-i mahrûseye dühûlleri ziyâde bir înzâbâtla taht-ı memnûîyette idiye de İstanbul matbûatı bugün olduğu kadar tazyîk altında ve esaret boyunduruğunda değildi. Bir dereceye kadar serbest idâre-i efkâr ederlerdi. ...⁴¹¹"

Burada Hürriyet gazetesinin yurtiçine sokulması sırasında ona oluşan talep üzerine bir Osmanlı lirasına kadar satıldığından ve basın o zamanlar daha özgür olduğundan bahsedildi.

Sancak'ta İstanbul'da basılan gazeteler hakkında şu yorumlar yapıldı:

"Yine İstanbul gazeteleri bugün Avrupa gazetelerinin birini mütalâa edecek olursak görürüz ki: Mensûp olduğu milletin refâh ve saadeti temin edecek vesâit-i mühîme ve nâfianın îrâe ve tahrûsûyle meşgûldür. Vatanın îslâh ve imârî bâbında hükümetçe ve efratça teşebbüs edilen umûr-ı tetkîk ve tenkit etmek, o gazetelerce vazîfe bilinmiştir. Onlar; mücerret vatanlarının hayrına olarak içerde dışarıda göze çarpan her şey ile îtâb-ı fikr-û dimağ, îsâle-i sây ve ikdam ederler.

Onlar; hep o makasâd-ı âlî ile ale'd-devâm efrâdı ve hükümet-i umûr-û cîsmîye-i vatanîyeye teşvik, terkip ve teşcîî ederler. Ümmet ve hükümet o yazılarla teheyhyuce gelerek vatani, saadeti için aziz bir hâlecân-ı vatanperverane, bir azîm-i bülent-i kerîmâne ile çalışırlar, çalışırlar, el-nihâye çalışırlar, çalıştıkça hayat, saadet bulurlar.

Bizde ise; ...İstanbul gazeteleri sahib-i basiret ve vatanperver bir nazarı kan ağlatır, nefretlerle güldürür, lânetlerle feryât ettirir.

O sahifelerde, vatan, evlâd-ı vatan, vatandaş kâale alınmaz; memnûdur, günahtır, cürmdür!... Bütün o sahifeler hezeyândır, küfürdür, riyâdır, dalkavukluktur.

Ele bir Sabah veya İkdâm yahut hangi bir senâ-han müdâm alınız. Bu, hangi nüshası olursa olsun, umûmiyetle isminden ilânların nihâyetine kadar etraflı mübâlâğâlara sânâ-yı padişahî bulunmayan bir sûtûna tesâdüf edemezsiniz. Mübâlâğâ da değil, çünkü: Mübâlâğâ, bir ufak mevcûdî îzâm etmektir; halbûki: Onlarıncı hiçe vücût vermek, sonra onu îzâm etmek dağlar kadar büyültmektir. Nazarı aşır bir surette tebdîl-i şekil ve mahiyetine, ahaliyi iğfâl ve îdlâle çalışmaktır.

Mesela: Ricâl-i devletten veyahut daha aşağıdan birisi ölmüş. Bu vefatı yazarken ilk birkaç satırı veya birkaç sûtûnu, müteveffânın hâl ve mevkîine göre, îzdîyâd-ı ömr-i şevket-i şehriyârî "duâ-yı bî riyâ"sı ile mâlîdir.⁴¹²"

⁴¹¹ "Vaka-yı Sultan Aziz", *Sancak*, 13 Kanun-ı Sani 1900-12 Ramazanü'l-Mübarek 1317.

⁴¹² "Mülâhazat", *Sancak*, 17 Şubat 1900-17 Şevval 1317.

Avrupa’da çıkarılan gazetelerin halkın ve vatanın menfaati için çalıştığını, vatanperver bir şekilde yayın yaptığını düşünen Sancak müdürü, İstanbul’da çıkarılan Sabah ve İkdam gibi gazetelerin yalnızca padişahın sempatisini kazanmak amacıyla yayın hayatını sürdürdüğünü düşündü. Öyle ki bu gazeteler, padişahın olmayan vasıfları bile onda varmış gibi göstererek abartılı övgülerde bulunup halkı kandırmaya çalıştılar. Bu şekilde bir yayın politikası yürüten iki gazete de Sancak tarafından eleştirildi.

II. Abdülhamid’in İstanbul gazeteleri üzerinde kurduğu etkiyi anlamak için Sancak’ta yer alan şu yazı örnek verilebilir:

“... Rus sefiri ile mülâkatında hünkâr bir hükümdara yakışmayacak surette tenezzül, ricâ ve niyâz tarikine girdiği halde ... semeredâr olmadığını görerek, bunun için Transuval Muharebesi’nden dolayı İngilizlerin aleyhinde şiddetli lisan kullanan İstanbul gazetelerine ve bilhassa İkdam gazetesine; lisanı değiştirmek ve bundan sonraki makalelerde İngiltere’nin, Devlet-i Aliyye’nin kadîm mûhîbbî olduğunu ve Devlet-i Aliyye İngiltere’den başka hiçbir devletten menfaât ve dostluk beklemeyeceğini ve pek çok ahvâlden dolayı bu iki devlet arasında mevcûd olan soğukluğu gidermeye çalışmak ıktîzâ ettiğini neşretmelerini irade buyurmuş. Ve mezkûr gazeteler de bittabî durumlarını o tarafa çevirmişlerdir. ...⁴¹³”

Yukarıdaki yazıya bakıldığında basının siyasetle kurduğu ilişkinin önemli bir örneği görülmektedir. Ayrıca yazı, Abdülhamid’in İstanbul gazeteleri üzerinde ciddi anlamda etkili olduğunun bir göstergesidir. Bunun yanı sıra Sancak’ın hükümete yakın ve padişah yanlısı olduğunu iddia ettiği İkdam gibi gazeteler hakkındaki görüşünü de ispatladığı görülmektedir.

Bosna’da Bahar gazetesinin çıkarılması üzerine Sancak’ın tepkisi şu şekilde oldu:

“Bosna Hersek’te “Bahar”ın neşrî olsun daima Bosna Sarayı’nda her on beş günde bir kere neşrine himmet buyurulan “Bahar” risâle-i kâvâid-i kestîrânesinin idârehanemize şeref-i bahş olan adetlerinin mütâlâasıyla kârînû’l-ayn ve mesrûr’ül-fuad oluyoruz.

“Bahar” Boşnak lisanı ile neşri füyûz etmekte ise de revâyih-i tîbesi ta Rusya bilâdında îstîsmâm edilmiş olmalıdır ki medâyihîni Rus matbûatında okumakla hîssîyâb-ı sürûr ve iftihâr olduk. Hakîkaten münderecât nafîası şâyân-ı takdîrdir. Hele mütenevvi müfît mübâhâse intihâbındaki isabet-i vücûhla sezâvâr-ı tahsin ve imtisâldir muhterem refikamızı halisâne tebrik ve derûhte eylediği hâdımât-ı milliyede muvaffakiyetinin izdiyâdıyla baharlar tekrar ettikçe devamını ân-î samimü’l-kalp temenni ederiz.⁴¹⁴”

Bu gazetenin Boşnakça yazıldığı ancak ta Rusya’ya kadar etki ettiği belirtilerek böyle bir gazetenin çıkarılması Sancak tarafından sevinçle karşılandı. Gazetenin çok satılması ve basımına devam edilmesi konusunda temenniler sunulmuştu.

Sancak’ta, İstanbul gazeteleri hakkında şöyle bir yazı yer aldı:

“... gazeteler eskisi gibi Devlet-i Aliyye işlerinden mâadâ her şeyden dem vuruyorlar. Transuval Çin meselelerinden bahsediyorlar. Fakat Türkiye hakkında ağızlarından bir laf kaçırmıyorlar. Yevmî jurnallerde fevkalâde malûmat olmak üzere Halep’te bir hastane yapıldığını ve “Hamidiye” tesmiye

⁴¹³ “Havadis”, *Sancak*, 24 Mart 1900-23 Zilkade 1317.

⁴¹⁴ “Bahar”, *Sancak*, 31 Temmuz 1900-19 Rebiül Ahir 1318.

olundugunu şaşâalarla ilân ediyorlar. Herkes memnûn oluyor padişaha sözde dua ediyorlar; ama arkadan ona karşı söylemedikleri bir şey bırakmıyorlar. ...⁴¹⁵

“Bir Ecnebi” imzasıyla Sancak gazetesinde yayımlanan mektupta, İstanbul gazetelerinin durumu hakkında yukarıdaki görüşler beyan edildi. Sancak gazetesinin görüşü de mektupta yazılanlarla doğru orantılıydı. Burada İstanbul’da yayımlanan gazetelerin yalnızca başka ülkelerin siyaseti hakkında bilgi vermesinden, Osmanlı’nın içişleri hakkında herhangi bir bilgi sunulmamasından, tüm metinlerde padişahın övülmesinden yakınıldı. Ayrıca padişahı öven tüm gazete yazarlarının, hünkarın arkasından atıp tuttuğu da belirtildi.

Gayret ve Rağbet isimli, Bulgaristan’da yayımlanan iki gazete hakkında Sancak’ın görüşü şu şekildedir:

“Gayret” ve “Rağbet” ceridelerinin yeni numerolarını! Okuduk, bir memleketin gazete -sine yazılacak şu ahvâl-i umûmiye ve husûsiyesine dair malûmat-ı hakikîyedir. Aksi halde gazetenin tesisinden matlûp olan maksat hâsıl olmuyor demektir. Halbûki ora Müslûman gazeteleri Çin işleriyle bir de Avrupa muvazene-i siyasiyesine ait mülâhazatla doludur. Memleket hakkındaki malûmat ise Bulgaristan partilerinin birbiriyle olan mezârîbelerinden ibarettir. Mezkûr gazetelerde, çirkin surette göze çarpan şey, başlıca hiçbir münâsebeti yok iken halife ve emîr’l-mümînîn hakkında, o makama mevrûs-î sîn olan Abdülhamid’e parlak dualar etmeleridir. İstanbul gazetelerinin bu hezeyânları acizlik ve hissizlik sebebiyle olduğunu anlıyoruz, fakat matbûatın serbest olduğu Bulgaristan’da bu fenâlığın neden ileri geldiğine bir türlü akıl erdiremiyoruz. ...⁴¹⁶

Bulgaristan’da çıkarılan bu iki gazete ne Osmanlı ne de Bulgaristan içişleriyle alakalı bilgi vermeyip padişaha övgüler yağıdırıyordu. Bu sebeple gazetelere karşı bir tepki beyan edildi. İstanbul’da basın sansürü uygulanmaktaydı. Ancak Bulgaristan’da matbûât serbestliği mevcuttu. Sancak, bu gazetelerin niçin padişaha övgüde bulunduklarını anlayamadıklarını ifade etti.

Sancak’ın 65. sayısından itibaren diğer gazetelere dair görüşler “Matbûât Arasında” başlığı altında belirtilmeye başlandı:

“... Şûra-yı Ümmet’in 99 numerosunda Osmanlılara hitâben zaman ve ahvâle muvaffak ve esasa güzel yazılmış bir beyânnameyi okuduk. Fakat şu beyânnamenin bazı ifâdâtını beğenmedik. Bîlfarz bazı hainler: Tebdîl-i verâset etmek ister biz ölmeden ihtimali yoktur.

Sözü fikrimizce söz götürür ve alelhusûs ahrâr-ı Osmanîye’nin bugünde bulunduğu ahvâle muvaffak değildir. Diğer mülâhazât-ı ciddiye mebnî ve hatta böyle parlak fakat aslı faslı olmadığı umûm aleme malûm olan tehditlerin istimâlinde hiç olmazsa bugünlerde vazgeçmek lâzımdır. Çünkü biz yani Ahrâr-ı çok defa bi-mânâ tehditlere müracâat ettik. Neticede alemin istihzâlarına hedef olmaktan başka bir fâide hâsıl edemedik. Beyânnamenin veliahd-ı saltanat Mehmet Reşat Efendi’ye ait kısmı dahî Ahrâr-ı Osmanîye’nin programına tamamıyla muvaffak değildir. Bizim takip ettiğimiz yegâne maksat Devlet-i Aliyye’de idâre-i meşrûtay vâzetmektir. ...

⁴¹⁵ “İstanbul’dan Mektup”, *Sancak*, 1 Mayıs 1901-12 Muharrem 1319.

⁴¹⁶ “Bulgaristan Gazeteleri”, *Sancak*, 15 Haziran 1901-27 Safer 1319.

... Bugünlerde ahrârdan bir kısmının mürevviç-i efkârı olmak üzere Terakkî bir isminde gazete neşrolunmaya başlamış ve birkaç taraftan câlib-î dikkat bulunmuştur. Bu gazete, malûm olduğu üzere Damat Mahmud Paşazade Prens Sabahattin Bey'in gazetesidir. Takip ettiği meslek Devlet-i Aliyye'de adem-i merkeziyet usûlünü tatbik etmektir.

Matbûat-ı ahrârda esas fikir birdir; fakat bu fikrî mevkî-i fîle göstermekte olan tahlîf işe fayda veriyor. Zarar îtâ edemeyeceğine müteâkkidim çünkü böyle mütenevvî renk ve programa mâlik olan gazeteler meydan-ı intişâra konulduğu halde ahrârın takip ettiği maksadı yani Devlet-i Aliyye'de ıslahat meselesini başka başka taraftan tenvîr ve hakîkati bulup meydana çıkartmak mümkündür. Bize kalırsa şu fikre binaen Terakkî'nin meydan-ı intişarı her taraftan kemâl-i memnûniyetle kabûl edilmiştir. Terakkî hakkında şimdilik bu kadar söyleyeceğim ...

... O günlerde ortada bulunan matbûat-ı ahrâr arasında hacmi küçük fakat mesleğimizi kemâl-i metânetle takip eden "Tuna" gazetesi dahî şâyân-ı tebriktir. Zaten bu gazetenin sahibi Mehmet Teftiş Efendi eski arkadaşlarımızdandır. Ahrâra hizmetleri sebât etmiştir. Mısır gibi şantaj yatağı bulunan Bulgaristan'da dahî namuslu bir gazete için dikiş tutturmanın ne kadar güç olduğunu biliriz. Ve bunu bildiğimizden dolayı Tuna refikimizi tebrik ve maksad-ı âlîlerine muvaffak olmasını temenni ederiz.⁴¹⁷

Burada Şura-yı Ümmet, Terakki ve Tuna gazeteleri hakkında görüşler belirtildi.

Sancak'ın bir diğer sayısında "Matbûât Arasında" bölümünde şunlar yazılmıştı:

"... Yalnız vatandaşlarına değil umûm millet-i İslâmiye'ye hizmet eden, yirmi dört sene müşkülât güne gün içinde çalışan ve o nispette Müslümanların gözlerini açmaya fevkalâde gayret ibrâz eden bir gârte var ise bunun da Kırım'da neşrolunan Tercüman gazetesi olduğu muhakkaktır. Bugün Tercüman'ı okumayan, hiç olmazsa ismini duymayan bir Müslüman tasavvur edemeyiz. Bu gazete alem-i İslâm'da bâlâ-î tatil yirmi dört sene devam eden yegâne bir gazetedir. Tercüman bu uzun müddet zarfında mesleğinden zerre kadar inhıraf etmemiştir; birinci nüshalarıyla son nüshaları arasında cüzî bir fark yoktur.

Matbûatın serbest bulunduğu yerlerde gazete çıkartmak ve bir defa ittihaz ettiği meslekte devam etmek güç bir iş değildir, fakat Tercüman neşrolunduğu Rusya'da inkılâptan evvel Rus milletinin menâfîinden gayret-i âmâl-i tervîcine çalışan bir gazete neşir ve devamının kolay olmadığı bizzat tecrübe edenlere malûmdur. Tercüman'ın bu emniyeye muvaffak olması ise mücerret İsmail Mirza Gaspranski'nin ibret ve hamiyeti ve birçok defalar ihtiyâr ettiği şahsi fedakârlığı sayesinde. Milyonlara varan Müslümanlarla beraber biz bu gayret ve fedakârlığından dolayı İsmail Bey'i tebrik ederiz. Bugün Rusya Müslümanlarında görünen müessir-i faaliyet Tercüman'ın gayret-i semeresi olduğu muhakkaktır; bunu inkâr etmek mümkün değildir.

Tercüman yirmi dört sene sebât ve himmetle devam etmekle bir gazete metânetle mesleğini takip ettiği halde încâm-kâr muvaffakiyetle tetvîç-i âmâl edileceğine parlak bir numûne olmuş oluyor; bu da bizim için numûne-i ibret ve imtisâl olacak mevâddandır; bu nokta-i nazardan dahî İsmail Bey'e medyûn-ı şükrânız. ...

... Bu son on on iki sene zarfında Mısır Müslüman matbûatı arasında birinciliği ihrâz eden El-Müeyyed gazetesidir; sahîb-i câmi ez her yerden çıkma bir suhte ve bînâenaleyh malûmât-ı umûmiye itibarıyla nâkıs ise de kendisi erbâb-ı kalemden olduğu cihetle daire-i vûkuf-ı dahilindeki mevâdı pek güzel

⁴¹⁷ "Matbuat Arasında", *Sancak*, 1 Teşrin-i Evvel 1906-13 Şaban 1324.

maksattadır. Bu gazete mevâdî-i pek güzel yazmaktadır. Bu gazete mebâdî-i intişarında ahalinin hamiyetini, biraz da avâmın hamiyet-i cahîlîyesini ve taassubunu okşayarak az bir zaman zarfında pek büyük bir rağbete nâil oldu; fakat iktisâb-ı servetle temîn-i îştihâr ve întîşârdan sonra mûtedîl bir surette idâre-i lisan etmeye başladı; bugün Mısır matbûat-ı İslâmîyesi arasında İngilizlere karşı en mûtedîl lisan kullanan bu gazetedir. Evveleri merkez-i hilâfete olan irtibat ve ûbûdîyeti kavî görünüyor idiye de birkaç defa nâil-i teveccüh olduktan sonra o tarafa olan vaziyetini dahî tâdîl etmiştir. El-Müeyyed Mısır’da en ziyâde întîşâr eden bir gazetedir; senevî hasılât-ı sâfîyesi altı yedi bin liraya bâliğ oluyor.

El-Luva gazetesi Mısır’da âvâmın rağbetini kazanmak nokta-i nazarından bugünlerde El-Müeyyed gazetesine takdim etmektedir; sahibi Paris hukuk mektebinden mezundur, kuvve-i nâtîka ve kalemiyesi yerindedir. Yıldız ve daha doğrusu saray haşerâtıyla samimi bir münâsebettedir. Yirmi beş yaşında paşalığa ve pek çok ihsânlara nâil olmuştur. Umûm ifâl-i şahsiyesinde ciddiyetten ziyâde maharet vardır. El-Luva El-Müeyyed’in başladığı taraftan yani âvâmın hamiyetini okşayarak mesleğine devam etmektedir sahibi Fransız lisanına ve Avrupa âdât ve mâîşetine vâkıf olduğundan oralarda nâtıklar îrâdıyla epey şöhet kazanmıştır. Bu gazete şedîden İngilizlerin aleyhindedir; âdâvetini gülünç bir dereceye ve biraz sahtekârlığa vâdirmiştir. Mısır’ın münevverü’l-efkâr takımı mezkûr gazeteye bir nazar-ı istihfâf ile bakıyorlarsa da İngilizleri kızdırmak için muavenet-i maddiye ve maneviyeyi deriğ etmiyorlar. ...

... Memâlik-i mahrûse haricinde çıkan gazeteleri gözden geçirecek olursak Bosna’da çıkan Bahar gazetesini nazar-ı takdîr ile görmemekliğimiz mümkün değildir. Bu gazete meslek-i umûmide mûtedîldir; kendi vatandaşlarının gözlerini açmaktaki gayreti şâyân-ı tebriktir. Bahar Boşnak lisanıyla yazıldığından memâlik-i sâîredeki Müslüman kardeşlerinin mütâlâasına nâil olamıyor; bundan dolayı bu gazetenin ehemmiyeti lâıyk-ı vecihle takdîr olunamıyor. Böyle olmasa idi fevkalâde bir rağbete nâil olacağında şüphe yoktur; refikimizi cidden tebrîk ederiz.⁴¹⁸

Başka bir sayıda ise şöyle bir yazı bulunmaktadır:

“On on iki seneden beridir ki: Jön Türklük tarihinin hangi sahifesini açsanız “Muvazene”, hangi satırına göz gezdirseniz “Ali Fehmi” ismine tesâdüf edersiniz. ...

... “Muvazene”nin adem-î întîşârını hatta “Muvazene” kelimesini lügât-ı Osmanîyeden tî edecek kadar bir derece-i inada varan Abdülhamid, bütün Bulgaristan nazarına, müftülere, evkâf memurlarına etmedik iltifatlar, ihsânlar bırakmadı. Prense ne vaatler, ne tabasbuslar etti. Mümkün olsa idi Makedonya’yı bağlayacaktı. Arzusu, arzû-yû honhûvârânesi hep Muvazene’nin tatili, bir daha çıkmamak üzere lağvı idi. Bulgaristan nazırı, prens, zaten hakk-ı hakikâti söylemekten pervâ etmeyen, Bulgar komitelerinin esrarını ifşâ ve Bulgaristan beyliğinin Osmanlı İmparatorluğu eczâ-yı mütemmesinden olduğunu iddia ederek oradaki ehl-i İslâm’ı tenvîre ve hukuklarını müstakbel için müdâfâa ve istirdâda teşvik eden “Muvazene” gazetesi, sahibini mahkûm etmek, hatta idamına kadar yürümek için en ufak bir fırsata müterakkîp edilir.

Dahil ve hâriçten düşman ile mûhât olan bu fedakâr vatan, gayretini, hamiyetini hiç haleldâr etmeyerek düşmanlarıyla çarpıştı. Hem de merdâne, ahrârane çarpıştı. Hep hakikâti müdâfâa, hep zûlmü, cinayeti, hıyâneti tahkîr ve telîn ediyordu. Bu cedâlî tâkâtfersâdan sonra orada yaşayamayacağını, gazetesini neşredemeyeceğini anladı. Anladığı için: Bulgaristan olmazsa, Avrupa olsun. Vatan uğurunda, garâbet, felâket, musîbet, mevt, şehâdet ne olursa olsun çekeceğim dedi ve dest-i gayretinde berât-ı gayret ve hamiyeti, “Muvazene”si olduğu halde:

⁴¹⁸ “Matbuat Arasında”, *Sancak*, 15 Teşrin-i Evvel 1906-14 Ramazan 1324.

“Felek her türlü esbâbı cefâsını toplansın gelsin dönersem kahpeyim millet yolunda bir azimetten”
Zemzeme-i âlî himmetânesini tutturarak Avrupa’ya, İsviçre’ye çekildi. O zamandan beri “Muvazene”
Cenevre’de feyzî bâş întîşâr olmaya başlamıştı. ...

... Bulgaristan, Romanya, Sırbistan, Bosna Hersek, Rusya hep o berât-ı hürriyete karşı artık kapanmış
idi. Çünkü İslâm’ı müdâfââ, zalimleri tahkîrde ne kadar ilerlemek lazım ise bîpervâ ilerledi.

Böyle her taraf kapalı olunca artık “Muvazene”yi neşretmek, etmemek müsâvî oldu. O halde başka bir
tedbire, bir vasıtaya müracâât lüzûmu zarûri idi değil mi? İşte Bulgaristan’da bugünkü întîşâr eden yevmî
“Ahali” o tedbir bilendik semere-i muvaffâkiyetidir. ...

... Kırım’da Bosna sarayda întîşâr eden “Tercüman” gazetesinin müdür ve sahibi faziletmendî saadetli
Müşârünileyh hazretleri “Tercüman”ıyla alem-i İslâm’a ve bilhassa Rusya Türklerine ne kadar hizmet
ettiğini anlamak için Tatar kardeşlerimizin arasında otuzdan ziyâde çıkan gazeteleri görmek kâfîdir. Biz
temennî ederiz ki İsmail Bey Gaspranski hazretleri “Millet”iyle bu ettiği hizmetlere bir tâc-ı iftihâr
gidererek alem-i İslâm’ı tenvir ve îkâza daha parlak bir sûrette muvaffak olsun.⁴¹⁹”

⁴¹⁹ “Matbuat Arasında”, *Sancak*, 1 Kanun-ı Evvel 1906-15 Şevval 1324.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SANCAK GAZETESİNDE YER ALAN YAZILARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Siyasi Konularla İlgili Yazılar ve Değerlendirme

Sancak'ta en çok siyasi konularla ilgili yazılara ve haberlere yer verildi. İç siyasetle ilgili yazılar başkalarından alınan bilgiler, mektuplar, İstanbul'dan çekilen telgraflar, yurtiçinde yayımlanan gazetelerden alınan haberler aracılığıyla tespit edilerek Sancak'ta neşredildi. Dış siyasete dair yazılar başka ülkelerde yayımlanan gazeteler, yabancı gazeteler ve yurtiçindeki haberlerden alınan bilgilere göre şekillenerek Sancak'ta basıldı. Bu yüzden üçüncü bölümde siyasi konularla ilgili yazılar dahiliye ve hariciye olmak üzere iki başlık altında incelendi.

3.1.1.Dahiliye

Osmanlı Devleti'nin, Rusya'nın Asya'daki yayılmacı politikasına önem vermediği ve Osmanlı topraklarının büyük bir tehlike ile karşı karşıya kaldığı konusu hakkında yapılan bir haber Sancak'ta şu şekilde verildi:

“Şarkta Devlet-i Aliyye'nin müntehâ-yı hududu olan Basra Körfezi'nin şimâlinden ve bir rivayete göre de cenûbundan bazı tecâvüzlerde bulunularak, ehemmiyet-i fevkalâdesi olan bu mevâkîda Rusya tarafından birkaç mühim noktalar tutulacağı havadisi birkaç aydan beri deveran ediyor.

Londra matbûat-ı mühimmesinde, Rusya hükûmetinin bir zamandan beri Hint Denizi'ne çıkmak için Acemistan'ın cenûp cihetlerine ve mümkünse Basra vilayetine taarruz etmek arzusunda bulunduğunu, râîrâlarda alenen değilse de hafıyyen bazı harekât-ı ciddîyeye teşebbüs ettiğini ve, beş altı ay evvel vûkûa gelen, maskat meselesi de bundan mütevellit olduğuna ve herhalde oralarda Ruslara bir muvaffakiyet kazandırmamak için İngiltere'nin gayet müteyâkkızane hareket etmesi lazım geldiğine dair bir hayli mûâlâât görülüyor.⁴²⁰”

“Sancak” başlığı altında, bu habere dair gazete tarafından şu yorum yapıldı:

“Biz işin hakikatini tamamen bilmiyor isek de Rusların, Asya'nın cenûbunda Hint Denizi'nde bir nokta-i mühîme tutmaya olan gayretleri kabîl-i inkâr değildir. Bu cihetin kendileri için ne kadar mühim olduğuna dair Rus gazetelerinde ara sıra birtakım makaleler görüp durmaktayız ki müsait bir zamanda Ruslarca umûmi gibi beslenen emlâk-ı icrasına olanca gayretleriyle çalışacakları bizce şüphesizdir.

Fakat İngilizlerden ziyâde Devlet-i Aliyye'ye ait olan mesele-i mezkûreyi hükümet-i Osmanîyenin nasıl kabul ettiğini ve ona karşı ne gibi hareketlerde bulunduğunu işitmek arzusunda isek de mââ't-teessûf şimdiye kadar bu babda hiçbir haber alamadık. Ve anladık ki: Babîâlî'nin bu ciheti kaâle almaya vakti yok.

Çünkü: İstanbul Hükümeti bu aralık Cenevre'de bulunan Jön Türklerin ne vasıta ile olursa olsun İstanbul'a celp olunmaları gibi bir meşgûliyet-i mühîme ile musırrâne uğraştığını ve bu meselede bazı muvaffakiyetler de (?) ihrâz ettiğini birtakım gazetelerde gördük (!) Ümit ederiz ki hiç olmazsa bu

⁴²⁰ “Havadis”, *Sancak*, 18 Teşrin-i Sani 1899-14 Receb 1317.

muvaaffâkiyet-i siyasîyeye (?) tamamen netice pezîr olduktan sonra inşallah eller hemen sâlef'ül-arz Basra mesele-i sâğîresine! Dahî nazar-ı dikkat ve himmetlerine âtîf buyururlar!⁴²¹”

Habere göre Londra gazetelerinde, Basra Körfezi'nin kuzeyinden ve güneyinden Rusların yaklaştığı ve bu topraklara tecavüzde bulundukları bildirildi. Öyle ki Rusların Basra Körfezi'nden Hint Denizi'ne kadar uzanarak Asya coğrafyasında yayılmak konusunda emelleri ve politikaları bulunmaktaydı. İngilizler bu durumun farkındaydı ve endişelerini basın yoluyla dile getirmekten geri durmamaktaydılar.

Sancak'a göre asıl endişelenmesi gereken İngilizler değil, bu toprakların sahibi olan Osmanlı Devleti idi. Fakat İstanbul hükümeti ve padişah, yabancı devletlerin Osmanlı topraklarına işgalci bir politika ile yaklaşmasını umursamamaktaydı. Rusların endişe verici hareketlerine karşı önlem alınması gerekirken, Osmanlı Devleti Cenevre'de bulunan Jön Türklerin ülkeye geri getirilmesi için uğraşmaktaydı. Devletin yalnızca iç politikaya odaklı olarak hareket etmesi ve dış politikada ortaya çıkan tehlikeleri görmezden gelmesi sonucunda toprak kayıplarının yaşanması kaçınılmaz bir hal alacaktı.

Yabancı milletlerin, Müslüman toprakları üzerindeki yayılmacılığına Arap kavimlerinin tepki gösterdiği haberi şu şekilde verildi:

“Bingazi ve Tarbusgarp'ın içlerinden Medine ve Mekke'ye kadar Arban ve aşâyîr-î taht-ı nüfûz-ı müşîdânesinde bulunan şeyh senevîyyesi şu son zamanlarda pek ziyâde bîzâr kaldığı adaletsizliğe ve ecânibin o taraflara doğru olan tecâvüzlerine müsamaha olunmasına artık tahammül edemeyerek hareket etmiş. “Kufra” etrafına doğru yayılıyormuş. Bundan bilhassa Fransızlar münfaîl olmuşlar. İstanbul'un münfaîl mi yoksa memnûn mu olduğuna dair bir haber alamadık.⁴²²”

Yukarıda belirtilen yazıya göre Bingazi'den Mekke'ye kadar uzanan topraklar yabancılar tarafından tecavüze uğramaktaydı. Burada bulunan saf Araplar ve onların şeyhi, Osmanlı'nın bu duruma göz yummasından şikayetçiydi. Kendilerinin adaletsizliğe uğramasından mustariptiler. Bu yüzden onlar, yabancıların üzerine hareket etme kararı aldılar. Bu durumdan en çok etkilenen ve keyfi kaçan ülke Fransa'ydı. Bu durumda, İstanbul hükümetinin ne düşündüğü ise bilinmemekteydi.

Balkanlar'da başlayan Sırp-Bulgar mücadelesi hakkında yaşanan bir olaydan örnek verilerek yapılan haber ve Sancak'ın değerlendirmesi şu şekildeydi:

“Arşimint Yeriti Fermilyan namında birisi “Üsküp”e patrik mahrûsesi tayîn edilmesi ve kadîm Sırp arazisi üzerinde (?) bazı Sırp mektepleri açılması husûsuna Babiâli'ce müsâade olunmuş. Bu hal Bulgarlara pek fena tesir ettiğinden Makedonya'da yeniden ihtilal-i îkâne azmetmişler. Hükümet-i Osmanîye ihtilâli bastırmak için bir tabur asker göndermeye mecbûr kalmakla beraber Bulgarları hoşnut

⁴²¹ “Sancak”, *Sancak*, 18 Teşrin-i Sani 1899-14 Receb 1317.

⁴²² “Havadis”, *Sancak*, 18 Teşrin-i Sani 1899-14 Receb 1317.

etmek için de, Sırp ayânından olup ahaliyi Bulgarlar aleyhine kışkırtan ve bu suretle ihtilâli bir mertebe daha alevlendirmeye sebep olan birini tevki ve memleketten tebîd etmiştir.⁴²³

“İcra ve tedâbir güzel ama, ya, bu sefer de Sırpılar müteessir olup da bir gâile-i siyasîye (!) çıkarmaya teşebbüs ederlerse buna karşı da Bulgarlardan bazıları mı tebîd olunacak?

Olmaz, olmaz! Havadis-i aleme, her gün birer ikişer munzamm olan bu gibi fenâlıklar hep hükümet-i Osmanîye’nin, makam ve haysiyetini bilmediğinden mülkün içinde adil ve hürriyet tesis etmediğinden ileri geliyor. Burası bilinmeli! Islahat-ı ciddîye elzemdir. Vakit zayî etmek mülk ü vatan zayî etmektir. Makedonya’da bir taraftan Sırpılar, bir taraftan Bulgarlar daima hükümetimizce ehemmiyetsiz gibi görünen mühim mühim imtiyazlar alıyorlar. Her biri oralarda kendi anasırının kuvvet ve metânet bulmasına, böylelikle mülkün istilâ-yı maneviyeye dâ’ir edilmesine çalışıyorlar. Biz de bilemez ne efsûn ile daha dün tebââmız olan ve biri bugün de kısmen hala tebââmız addolunan şu iki Balkan çocuklarından korkuyoruz. Israrlarına bazen tehditlerine karşı el ovuşturmaya nihâyet istediklerini vermeye mecbûr oluyoruz. Demek ki: Makedonya üzerinde bu iki rakibin oynacağı olduk kaldık. Ve bir gün oraları bunlar paylaşınca kadar bizi böyle çekiştirip hayır palayıp devirecekler. Vallahûl-azîm pek ayıptır. Ve pek günâhtır!... . Allah’tan korkmalı ve dünyadan hayâ etmelidir!... ...⁴²⁴

Yazılan habere ve Sancak’ın değerlendirmesine bakıldığında özellikle Makedonya bölgesinde farklı konular bahane edilerek, Bulgar ve Sırp mücadelesinin yaşandığı ortaya çıkmaktadır. Bu durum Osmanlı Devleti tarafından geçici çözümlerle idâre edilmekteydi. Sancak, bu duruma tepki gösterirken gelecekte olacak daha büyük mücadele ve isyanların ihtimalinden söz etmekteydi. Burada gazete yazarının, birkaç sene sonra gerçekleşecek olan Balkan Savaşlarının temelini atan çatışmaların değerlendirmesini yaptığı ve devletin tutumuna karşı tepki gösterdiği görülmektedir.

Devlet kurumlarındaki işleyişin aksaklık göstermesinin sebebini liyakatsizliğe bağlayan Sancak, sadrazam sayısı hakkında şöyle bir istatistik yayımladı:

“Garip Bir İstatistik

Devlet-i Aliyye-yi Osmanî idâresinde en büyük makam; makam-ı sadaret olduğu malûmdur. Tarihlerin verdiği malûmâtı nazaran: Bu makam, devr-î Sultan Orhan’da; yedi yüz yirmi altı sene-yî hîcrîyesinde teşkil olunmuştur. En evvel makam-ı sadareti işgâl eden zat; şehzade Alaaddin Paşa hazretleridir. Sonraları, ömr-i devlette hizmet-i ciddîyeleri sebkât etmiş; ve hakkıyla bu makamın ehli bulunmuş olan ashâb-ı iktidara ihâle buyurulmuştur.

Daha sonraları; ve âle’l-husûs devr-î inhitâtta bu makam-ı âlî, birtakım nâ-ehîller eline düşerek, kadr-û haysiyeti pek ziyâde tenzîl edildiği görülmüştür.

Sadaretin tesisinden bu ana kadar geçmiş olan zaman, beş yüz doksan bir seneden ibaret olup bu müddet zarfında makâm-ı mezkûru işgâl eden zevât, iki yüz on dokuz bâlîğ olur ki: Milletleri ber-vech-î âfîdîr:

14 Arnavut

10 Çerkez

15 Boşnak

⁴²³ “Havadis”, *Sancak*, 18 Teşrin-i Sani 1899-14 Receb 1317.

⁴²⁴ “Havadis”, *Sancak*, 18 Teşrin-i Sani 1899-14 Receb 1317.

9 Gürcü

1 Rus

5 Hırvat

5 Bulgar

2 Frank (İtalyan)

Bunlardan başkasını Türk addetmek lazım gelirse de yirmi kadarının cinsleri lâıyk-ı vecîhle anlaşılamamıştır.

Bu makama vâsıl olan zevât: 2 şehzadelerden

10 ulemadan

79 saray hizmetinden

Bâkîyesinin bir kısmı küçükten beri askerlik hizmetinde bulunup ale'l-usûl; ve bilâ-istihkâk terfi ederek bu makama vâsıl oldukları varsa da diğer pek çokları sevk-û talîhle makam-ı mezkûra vâsıl olarak esasen sabâvetlerinden bulundukları sanatlar, birtakım sâli hizmetlerdir ki sadarete geldikleri zaman dahî mazinin o devrine ihtar eden lâkâpları muhafaza etmişlerdir. Mesela: Yemişçi, nalband, aşçı başı, seyis, helvacı, arabacı gibi...

Birtakımının da: Kalaylı göz, kaba kollu, kalafat gibi gayri münâsip lakaplarla tarihte zikrolunmaları o makama pek de lâıyk zevâtın olmadıklarını îmâ eder.

Sadrazamlar içinde altı hadım ağası ve elli dört köle bulunduğu tarihen sabittir.

Bunların sûret-î vefatlarına gelince: 216 zattan elli altısı padişahların emriyle idam ve yedisi büyük inkılâplarda ahali tarafından katledildikleri ve altısı dahî meydan-ı harpte şehit oldukları kûyûd'ût tarîhiyedir.

Sadrazamların bu makam-ı âlîye işgâl edebildikleri müddete gelince: Yirmi beş sene sadrazam olan zat bulunduğu gibi, bu makamı yalnız dört saat işgal eden zat dahî vardır.

Garibi şurasıdır ki: Devlet-i Aliyye'nin parlak zamanı olan devr-î istilâda, yani: Sultan Orhan'ın cûlûsundan, Selim Sani'nin vefatına kadar geçen 256 sene zarfında yalnız yirmi altı zat sadrazam olduğu halde mübde-î inhîtat olan ve ismi ahîren zikrolunan padişahın vefatından bu ana kadarki 334 sene zarfında sadarete gelenler 183 zata bâliğ oluyor.

Evvelki devirde idam olunan sadrazam yalnız altı zattan ibaret ve bunların dahî hemen cümlesi mağdûren telef edildiğine müverrihîn-î Osmanîye müttefik iken, son devirde katlolunanlar elli yediye bâliğ olur.

Sadaretin tesisinden devr-i inhîtatın iptidasına kadar geçen müddeti, o müddet-i mecmûa zarfında sadrazam bulunmuş olan zevâta ale's-sevîyye taksîm edecek olursak her birine takriben onar sene îsâbet ettiği halde, son devirde sadrazam bulunmuş olan zevâtın dahî yine o hesaba göre, yalnız yirmi birer ay makam-ı sadarete kaldıkları anlaşıyor.

İşte bu hal, son devirde devletin idâresinde meşhûl olan inhîtatın esbâb-ı mûcîbesinin, ne taraftan geldiğini pek bedîhî olarak meydana çıkarır, zannederiz.⁴²⁵

Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemine girmesi ve yüzyıllardır devam eden çöküş sürecinden bir türlü kurtulamamasını Sancak, devlet kurumlarındaki işleyişin aksaklıklarına, devlet adamlarının ve hükümetin uygunsuzluklarına bağlamaktaydı. Bu sebeple devlet kurumlarından en önemlisi olan sadaret kurumu incelenip ortaya ilginç bir istatistik konuldu.

⁴²⁵ "Sadrazamlar", *Sancak*, 25 Teşrin-i Sani 1899-21 Receb 1317.

Öyle ki devletin kuruluş devrinden yükseliş dönemine kadar geçen iki yüz elli altı senede toplam yirmi altı sadrazam görev yaptı. Ancak çöküşün başladığı Karlofça'dan itibaren içinde bulunulan döneme kadar geçen üç yüz otuz dört sene zarfında yüz seksen üç sadrazam görev yaptı.

Tespit edilen rakamlar devlet mekanizmasının gerileme süreciyle beraber değişime uğradığının bir göstergesidir. Buradan çıkarılabilecek sonuç sadaret makamı için yetersiz olan, uygun olmayan ya da haksız yere göreve getirilen ve işleyişinden memnun kalınmayan devlet adamlarının bulunmasıdır. Bu kişilerin görevini hakkıyla yerine getirememesi gibi sorunlardan dolayı sadaret makamında sık sık şahıs değişikliği yaşandı. Bu durum, sadaret makamının işleyişinde de problemler yaşanmasına sebebiyet verdi.

Münir Bey'in Paris komiseri olarak tayin edilmesine şu şekilde tepki gösterildi:

“Gelecek senenin mevâsım-î seyfinde kûşâd olunacak Paris meşhûr-î umûmîyesine Devlet-i Aliyye tarafından komiser, sefir-i atıfetlû Münir Beyefendi tayin olunduğunu kemâl-i teessüfle okuduk.

Sefaret, her yerde; devletin timsali bulunmak haysiyetiyle pek büyük ihtirâm ve riâyete mazhâr olmak iktizâ eder. Bu sebeple süfera için vâkâr ve kadrini cidden muhafaza etmek lazım olduğu ihtâr-ı külfetinde vârestedir. Böyle iken bizim Münir Bey cenaplarının komiserliği tenzîl etmesi ki haysiyetsizlik diğer devletlerin hiçbirisinde görülmez. Çünkü dûvel-î mûtemâdîne; orada bulunan bir hayli komiserlerin yine bunların asl-ı reisi bulunan zatın velev hâkîf olsun, taht-ı idâre ve nüfûzunda bulunması bir emr-i tabîi olduğunu, bu sûretin ise sefir-gîr bulunan zatın makam ve itibarıyla hiç de münâsîp olmayacağını bilirler. Çünkü: Takdir ederler ki: Bu hal sefirin haysiyet-i zâtîyesine düşeceği gibi murahhası bulunduğu devletin de nüfûzunu tenzîl eder. Biz Münir Bey'i tanımıyoruz. Fakat kendisinin oldukça zeki bulunduğunu öteden beri duyuyoruz. (?) Acaba şimdi söylediğimiz hal, bu zât bizim kadar da mı mûlâhaza edemedi, buna inanılmaz. O halde acaba neden bu komiserliğe heves etti? Sakın işin içinde bir mangır meselesi bir menfâât derdi olmasın!⁴²⁶”

Münir Bey'in, Osmanlı hükümeti tarafından Paris'e komiser olarak tayin edilmesine tepki gösterilen yazıya göre sefirlik makamı, devletin temsil edildiği bir makam olduğu için değerinin bilinmesi gerekliydi. Ayrıca sefarete gelen kişi bu makamın gerektirdiği davranışlara sahip olmalıydı. Ancak Münir Bey bu makama layık olmayan bir insandı. Bu yüzden onun bu makama getirilmesi “haysiyetsizlikti.” Böyle bir durum başka hiçbir devlette görülmemişti.

Sancak yazarı, Münir Bey'i bizzat tanımasa da onun hakkında pek çok duyum aldığını beyan etti. Kendisinin zeki – muhtemelen zekilikten kasıt kurnaz – bir zat olduğu söylenebilirdi. Sancak yazarı, onun bu komiserliği kabul etmesinin altında yatan sebebin ne olduğunu sorgulamaktaydı. Yazara göre Münir Bey ya bu işi para için kabul etti ya da bu işe karşın bir çıkarı bulunmaktaydı.

Girit'in siyasi durumu hakkında şu şekilde bir havadis bulunmaktaydı:

⁴²⁶ “Havadis”, *Sancak*, 25 Teşrin-i Sani 1899-21 Receb 1317.

“Avrupa’dan gelen son gazetelerde: Bu ayın nihayetinde Girit’te bulunan asâkîr-î ecnebîyenin kemâlen çıkıp gideceğini yazıyorlar.

Buna: Buna sen sağ ben selâmet derler!.. Rahmetli Girit’e pek ziyâde acıdık. Son üç dört sene zarfında, şu Girit sayesinde birçok rütbe-i nişân ve ihsân alanlar, ezcümle sonuncu valisi olup, henüz makam-ı vilâyete gitmeden, o sayede gerek kendisi ve gerek karısı pek çok ihsân ve rütbe alan ferik (!) bizden daha ziyâde acımış olmalıdırlar (?)⁴²⁷”

Bu yazıya göre Girit kaybedilmeden çok önce, bu bölgenin kaybedileceği kabullenildi. Bu bölge çoğu devlet adamı tarafından rütbe ve nişân almak için kullanılan ancak yabancılar tarafından istilaya uğrayan ve sahip çıkılmayan bir yerdi.

İstanbul’da bazı devlet adamlarının tutuklanması hakkında şu şekilde bir habere yer verildi:

“... İstanbul cihan matbûatında şöret ve iktidar ile marûf şûrâ-yı devlet azasından Ferit Bey, bab-ı meşhâtten ve ashâb-ı fâzıl-ı takvâdan Ziya Molla Efendi hazretleri ve iki biraderleri tevkîf ve istîntâkları sûrat ve ehemmiyetle bitirilerek Yemen’e nefîy edilmişler.

Sebeb-i felâketleri Reşad Efendi hazretleri ile muharebe-i hafiyede bulunmaları imiş.

Müşârünileyhimin hepsi İstanbul’ca mârûf ve meşhûr zatlardır. Töhmeleri ne derece doğru ve mühîm (?) olduğunu bilmiyor isek de müşârünileyhimden bazılarını ve bilhassa Seyid Beyefendiyi ahvâl-i husûsiyelerine kadar iyice tanıdığımız için meselenin o kadar haîz-i ehemmiyet almadığını zannediyoruz. Fakat söylemek istediğimiz şey; bu değildir: Dört senedir; arkası kesilmeyen tevkîfât dahil vatanda binlerce aileye perişân etti. Halk; şu felâkete sebep olan makam sahibini – Ne diyelim? – derin bir nefret ve acı bir lânetle yâd ediyoruz. Bunu kimse inkâr edemez.

Bize kalırsa (sâhib-i makam) bu tevkîfât meselesinde pek büyük hata ediyor. ...

... Efrâd-ı milletin saraya olan adâveti ve nefreti dakikadan dakikaya sûratle ve nispetsiz bir çoklukla artıyor. Yani: Tevkîf ve nefîy ile tehdît halkı mûnkât ve – ve nâcâr olsun – mûtî kılamıyor. Şüphesiz ve tabi! Tevkîfât, nefîy ve hatta gark ve idam gibi tedâbîr ve icrâât-ı müessîre (!) bu seli set edemez. Bu hakîkati olanca mahîyetiyle anlamak için (Şevketlû padişahımız efendimiz hazretlerinin) inkılâp tarihlerini mütalââ buyurmalarını cidden tavsiye ederiz. ...⁴²⁸”

İstanbul’da haksız yere yapılan tutuklamaların ve sürgünlerin artması üzerine bu duruma tepki gösteren Sancak, halkın mağdur olduğunu ve hükümdara lanet ettiğini belirtti. Yazar, padişahın hata yaptığını kastederek kendisinin inkılâp tarihi eserlerini okuması konusunda ona bir tavsiyede bulundu.

Yukarıda sürgün edildiği belirtilen kişilerin daha sonraki akıbetleri Sancak tarafından şu şekilde aktarıldı:

“... Avrupa matbûatını hayli zaman işgâl eden, şûrâ-yı devlet azasından Ferdi Bey ve kazasker Ziya Molla Efendi hazretleri ile Kemal Paşazade Sait Bey’in ne oldukları, nereye sürüldükleri anlaşılmamış idi. Sonradan Yemen’e nefîy olunduklarını işittik. Birkaç gün sonra, yine uzak havadiste, müşârünileyhimin menfââlarının İzmir’e tahvîl edilmiş olduğunu okuduk. ... Zevât-ı müşârünileyhim sâlimen Yemen’e

⁴²⁷ “Havadis”, *Sancak*, 25 Teşrin-i Sani 1899-21 Receb 1317.

⁴²⁸ “İstanbul’da Tevkîfât”, *Sancak*, 9 Kanun-ı Evvel 1899-6 Şabanü’l-Azam 1317.

vâsıl olmuşlar. Sana Kalesi'nde mahpus bulunuyorlarmış. Ve muhafazaları için tâkyîdât-ı mümkümede kusur edilmiyormuş (!)

Müşârunileyhimi yine sevk eden bendegân-ı sadakadan ve (Yaverân-ı şehriyârîden) Kaymakam Muzaffer Beydir.⁴²⁹

İstanbul'da padişaha suikast iddiasıyla yapılan tutuklamaların haberi şu şekildeydi:

“İstanbul'dan: Ortılığı dehşet kapladı: Padişaha suikast töhmetiyle rîcâl-i devletten sekiz kişi daha tevkîf edildi.

Büyük kumandanlarımızdan Fuad Paşa hazretlerini bir Ermeni müzâkîrât-ı hafiyede bulunuyor, diye kâtip husûsiyesi jurnal etmiş. Derâkîb “erkân-ı havâsîs” köpeklerini tâhârriye koşuruldu.

Fakat müşârunileyh bu hücumu mûnfâil olarak “Burası asker evidir girilemez!” cevâb-ı murâdânesini verdi. Ve o gürûhu lâ yeflâhûn-î püskürttü.⁴³⁰

Padişaha suikast iddiasıyla birçok kişi yakalandı. Kumandan Fuad Paşa da bir Ermeni'nin journali sebebiyle tutuklanmaya çalışıldı. Ancak Fuad Paşa, kendisini tutuklamaya gelenlere gereken cevabı vererek onları geri püskürttü.

Konya Bağdat Demiryolu Hattının imtiyazının hangi ülkeye verilmesi gerektiğine dair Sancak şu şekilde görüş bildirdi:

“Konya-Bağdat şimendüferi hatt-ı kebîrinin imtiyâzı bir Alman kumpanyasına verilmek üzere olduğunu işittik. Şu hattın hâyız ârâ-yı hûsûl olması havadisi senelerden beri evrâk-ı havadise sermâye-î mâkâll oldu, kaldı.

Vatanın bu hatta olan şiddet-i ihtiyâcî varest-e-î ispattır. Ancak ecnebi kumpanyaların, hep bu gibi mehâmm tesisât eylemekle istilâ-yı manevîye uğratmaları mûcîp-i tesîr oluyor. Acaba bu hat için lâzım olan sermaye ve şerâîf bir Osmanlı anonim şirketi hâiz bulunamaz mı? Biliyoruz: Şimdilik birçok esbâbın (?) içtimaîyle böyle bir Osmanlı anonim şirketi teşkîl-i memnû bulunuyor. Bari, şu işitilen havadis doğru çıksa ve fakat şerâîf-î imtiyâz-ı menâfi-î Osmanîyeye mümkün mertebe muhafaza etse.⁴³¹

Konya-Bağdat demiryolu hattının imtiyazının Alman şirkete verilecek olmasının gündeme gelmesi üzerine Sancak, bu imtiyazın bir Osmanlı anonim şirketine verilmemesine tepki gösterdi. Ayrıca bir Osmanlı anonim şirketi oluşturulmasının yasak olduğu da belirtildi.

Aynı konuyla ilgili şöyle bir haber daha yapıldı:

“... Bir vakitten beri gerek İstanbul gerek Avrupa matbûatında sermâye-i makâle olan (Konya-Bağdat) hattı, nihâyet Alman kumpanyasına verildi.

Bu hat ticaret ve askerlik nokta-i nazarından Devlet-i Aliyye için pek ziyâde ehemmiyetlidir.

Diğer kumpanyalara verilmeyip de Almanlara verildiğini mevzû-ı bahîs etmek mümkün değildir. Çünkü mademki, hattı kendi kendimize vücûda getirmek mümkün olmuyor, bir ecnebi kumpanyaya vermeye mecburuz; ahvâl-i umûmiye-i âlem hakkıyla mülâhaza edilince Almanlara verilmesinde birkaç cihetle isâbet bulunduğu anlaşılır.

⁴²⁹ “Havadis”, *Sancak*, 27 Kanun-ı Sani 1900-26 Ramazanü'l-Mübarek 1317.

⁴³⁰ Bade't-Tertib”, *Sancak*, 9 Kanun-ı Evvel 1899-6 Şabanü'l-Azam 1317.

⁴³¹ “Havadis”, *Sancak*, 2 Kanun-ı Evvel 1899-28 Receb 1317.

Ne cihetten düşünülürse düşünölsün, bize Almanların bugün düşman olmalarına bir sebep yoktur ve ileride olması da diğerlerine nispeten bâiddir. Fakat hattın Alman kumpanyasına îtâsı imparatorun Londra’da bulunduğı zamana tesâdüf ettirilmesi ve bilhassa bu cihetin Avrupa gazeteleri lisanına düşürölmesi şâyân-ı dikkat ve bahstir.

Avrupa gazeteleri diyorlar ki: Bağdat hattı için esâsen üç kumpanya var idi ki; Rus, İngiliz, Alman. İngiltere ve Almanya’nın İstanbul’da olan nüfözlari kuvvetiyle Rus projesi büsbütün çürütöldü. Meydanda İngiliz ve Alman kumpanyaları kaldılar. Bu iki kumpanya Yıldız Sarayı’nın karşısında bugüne kadar pençeleştiler. Biri diğerine galebe edemedi. Transuval Muharebesi için İngilizler Almanların kuvve-î manevîyelerine muhtaç bulunduklarından Almanlara birtakım şeylerde cemîle gösterdiler. Şu hattın imtiyâzını da Almanlara bırakmaya o cemîleler adedine ilâve etmek mecbûriyetini gördüler.

Şimdi şu mütâlââyı tetkîk edince sâbit olur ki: Devlet-i Aliyye’nin menâfi-î umûmiyesine ait bulunan bir şey, adeta siyasi bir mesele rengini kesb ediyor. Devlet-i Aliyye’nin esâsen ticaret meselesinden ibaret bulunan bir teşebbüsü bile Avrupa devletlerinin yekdiğeriyle olan siyasetlerine ve menfââtlerine hizmet ediyor. Artık aslık maksat olan menfâât-i Osmanîye hiç düşünölmüyör; pek geride bırakılıyor. ...⁴³²”

Konya-Bağdat hattının imtiyazını almak için İngilizler ve Almanlar mücadele etseler de İngilizler, Transuval Muharebesi’nde Almanların desteğini sağlamak istediklerinden imtiyaz isteklerinden vazgeçti. Bu sayede Alman kumpanyası demiryolu imtiyazını aldı. Ancak bu haberin, imparatorun Londra’da bulunduğı sırada açıklanması şüphe uyandırıcıydı. Osmanlı’nın içişleriyle ilgili olan bu durumun dış devletlerin kendi çıkarlarına göre kullandıkları ortadaydı. Osmanlı’nın menfaatini, devletin kendisi de dahil olmak üzere, kimse düşünmemekteydi. Konya’dan Bağdat’a kadar uzanan demiryolu hattı hakkında Sancak’ta çeşitli haberler ve makaleler yazılmaya devam edildi.

Demiryolu hattı imtiyazının Almanlara verilmesi diğer ölkeler tarafından tepkiyle karşılandı. Bu duruma tepki gösteren ölkelerden biri de Rusya idi. Rusya’nın tepkisi ve demiryolu imtiyazı almak arzusuyla ilgili Sancak’ta yapılan bazı haberler bulunmaktadır. O haberlerden birisi şuydu:

“ ...Anadolu hudut cihetinde Ruslara verilecek şimendifer imtiyâzı meselesi gittikçe kesb-î ehemmiyet ediyor. Ruslar o taraflarda şimendifer imtiyâzâtını ecnebi kumpanyalara vermek değil, hatta: Hükümet-i Osmanîye tarafından bile yapılmasını kabûl etmiyorlar. Ve hassâten Ruslara verilmesinde ısrar gösteriyorlar.

Bu mesele Rus sefiri ile saray ve Babıâli memûrîni beyninde müzâkere olunmakta iken iş bir an evvel ileri götürölmek ve bir neticeye desttersi olunmak için Rus sefiri Zineviyof, hünkârdan mülâkat istedi. Hünkâr, pek çok ahvâlden dolayı, sefir ile bizzat görüşmekten müctenîb bulunduysa da istenen mülâkatı da kabûle mecbûr oldu. Şubat’ın yirmi dördünde sefir, huzûr-ı şâhâneye iki kere çıktı. Birincisinde İstanbul’da bulunan Rus admirali (Brilof)’u hünkâra takdîm etti. Zât-ı şâhâne, sefir ile sonra ve gerekse admirale fevkalâde rûy-î iltifât gösterdi. Ve admirale Birinci Mecidî ihsân etti. İkinci mülâkatta; sefir

⁴³² “Havadis”, *Sancak*, 23 Kanun-ı Evvel 1899-20 Şabanü’l-Azam 1317.

yalnız idi. Huzurda sefirden ve tercümandan başka kimse yoktu. Bu mülâkat-ı mühîme hakkında Beyoğlu mâhâfil-i siyasîyesinde şâyât-ı âtiye deveran ediyor:

Gerek hünkârın ve gerekse sefirin yüzleri ciddiyet kesb etmiş, hünkâr da asâr-ı telâş dahî görünüyor idi.

...

... Hünkâr sefirin Devlet-i Aliyye ahvâline gösterdiği şu tarîzâta pek ziyâde mûnfâil olarak, kemâl-i îsticâl ile bizzat kendisi de Rusların bu hukukunu tasdîk edip, onlara dahî imtiyâzât îtâsı emelinde bulunduğunu ve bunun için ancak Kars ve Erzurum hattını Ruslara vermeye karar verdiğini söyledi! Sefir, cevaben: Bu babda öteden beri alınan vaatler semeresiz kaldığı ve artık mevâid-i mücerredeye kulak verilmeyeceğini hafif bir beyânla anlattı. Ve mâmâfih – Erzurum-Kars hattıyla da iktifâ olunamayacağını, Anadolu’nun şimalinde ve şarkında yapılacak bîl-cümle şimendiferlerin imtiyâzâtı şimdiden Ruslara temîn edilmek elzem olduğunu bildirdi. Hünkâr; Kars-Erzurum şimendiferini Ruslara verdikten sonra fî-mâbûd Anadolu’da hiçbir ecnebiye şimendifer imtiyâzı verilmeyeceğini ve yol yapılmaya karar verildiği halde hükümet kendi hesabına yapacağını söyleyerek, taleb-i vakâyı reddetti. ... Bu babda her taraftan alınan malûmâta nazaran: Bu mülâkat hünkâra pek fenâ tesîr etmiş, ziyâdesiyle telâş ve hâlecânını mûcîp olmuştur. ...⁴³³

Başka devletlerin Anadolu sahasında şimendifer hattı inşa etmesi Rusya’nın tepkisini çekti. Bu yüzden Osmanlı Devleti’nden acil bir imtiyaz istendi ve bu konuda padişaha baskı yapıldı. Kendisine verilen imtiyazdan memnun kalmayan Rusya, daha geniş bir bölgeye şimendifer hattı yapmak ve güneye inme politikasını gerçekleştirmek amacındaydı. Bu yüzden Rus sefiri ile padişah arasında sık sık görüşmeler yapıldı.

Konya-Bağdat şimendifer hattının özellikleri hakkında Sancak’ta şu bilgiler verildi:

“... şimendifer hattı Konya ile Diyarbakır arasında bir iki dağlık yerden geçecek ise de buradaki arızalar dahi ciddi müşkülât ikâ edecek derece değildir; Diyarbakır’dan sonraki arazi ise düz ovalardan ibaret olduğundan hattın sühûletle inşâasına müsâittir. Hattın Diyarbakır’dan sonraki güzergâhı ber vechâtî tayîn olunmuştur:

Şimendifer hattı Diyarbakır’dan sonra Mardin’e kadar cenûba doğru temdît olunacak buradan itibaren şarka teveccüh edecek ve Dicle Nehri’ni bâlmürûr nehrin son sahilini takîben Musul’a gelecektir; Musul’dan temdît olunacak hat ise şarka müteveccihen Dicle’den tebâid ederek şarka doğru Erbil’e kadar mümted olacak, buradan cenûba kıvrılarak Kerkût’e vâsıl olacaktır ki burada dünyanın en zengin petrol menbâleri vardır. Kerkût’ten Deli Abbas’a uğrayacak, oradan iki kola ayrılarak birisi nehri sağ sahili boyunca imtîdât Bağdat ve Kerbela tarîkîyle Basra’ya mûntehtî olacağı gibi diğeri dahî Deli Abbas’ta İran hudûdunu takip eyleyerek Basra’da diğeri hat ile iltisâk edecektir. İşte Bağdat şimendiferinin güzergâhı âlâ vechûl-îcmâl şundan ibarettir ki heyet-i fennîyenin beyânına nazaran hattın Konya’dan itibaren Basra’ya kadar imtidât edecek olan tûlî 1600 kilometredir. ...⁴³⁴

Hicaz şimendifer hattının yapım aşamasıyla ilgili Sancak şöyle bir görüş yer aldı:

“... Hicaz hattının vücûda gelmesi on milyon liraya mütevakıf imiş, bu parayı toplamak için umûm memûrîn devletin maaşlarından yüzde on kesilecekmiş “Kaçınıcı defa?” zât-ı şâhâne elli bin lira

⁴³³ “Havadis”, *Sancak*, 17 Mart 1900-16 Zilkade 1317.

⁴³⁴ “Bağdat Şimendiferi ve Ruslar”, *Sancak*, 1 Mart 1901-10 Zilkade 1318.

verecekmiş? Tersane-i Amire yevmiye beş bin metre uzunluğunda traverseler teslim edecekmiş hattın uzunluğu otuz beş istasyona taksim olunacak bâde'l-kemâl trenler gece hareket edeceklerinden Şam'dan Mekke'ye kadar devam eden seyahat on sekiz günde icra olunabilecektir? Hat yalnız Osmanlı mühendisleri tarafından yapılacaktı velhâsıl ortada bir hezeyândır gidiyor bakalım sonu ne olacak. ...⁴³⁵

Sancak gazetesi demiryolu hatları için devletin boyunu aşacak miktarda para harcanmasını ve bu miktarların vergilerden ve yevmiyelerden çıkarılmasını eleştirdi.

Hicaz demiryolu hattı hakkında diğer bir haber:

“... Abdülhamid'in alem-i İslâmîyi bir müddet dahî bu suretiyle iğfâl maksadıyla inşâa edileceğini lisan-ı matbûatla aleme duyurduğu mâhût Hicaz şimendiferinin bir hatve ilerlediği yoktur; tabi olamayacaktır. Çünkü maksat şimendifer yapmak değil bunu vesîle ittihaz ederek biçare milleti soymaktır. ...

... Bank-ı Osmanîde mâhfûz nükûdun miktarı topu topu yüz yirmi bin liradan ibarettir.

Bu para ile şimendifer değil büyük şehirlerde tramvay bile yapılamaz; mâmafih padişah hazretleriyle havadisi mûkrebânından mürekkep heyet yeni bir tarîk-i serkât bulununcaya kadar Yıldız aç gözlülerini bir müddet oyalayabilir.⁴³⁶

Sancak gazetesi Hicaz şimendifer hattının yapılacağına inanmamaktaydı. Çünkü devletin yeteri kadar parası olmadığı kanısındaydı. Gazeteye göre şimendifer yapılacağı söylentisi yalnızca halkı soymak için bir bahaneydi.

Hicaz şimendiferi bitince padişahın hacca gideceğine dair yapılan haber:

“İstanbul'dan Avrupa'ya çekilen telgraflara bakılırsa zât-ı şâhâne şerîf-i Mekke'ye gönderdiği bir telgrafta Hicaz şimendiferi biter bitmez hacca gideceğini bildirmiştir!...⁴³⁷

Almanlarla yapılan barut anlaşması hakkında yazılan bir haber şöyleydi:

“Şubat'ın yirmi üçünde hükümet-i Osmanîye bir Alman kumpanyasıyla (270) bin kilo dumansız barutun mübâyâ mukavelenâmesini imzalamıştır. Bu mukavelenâme mucîbince: Dumansız barutun her kilosu (13) franga mâl olacaktır. Halbuki Yıldız'da bulunan teftîş-i askeri komisyonu azâsından Mabeyn Müşiri Gazi Osman Paşa hazretleriyle Hassa Ordusu Kumandanı Rauf Paşa hazretleri aynı barutun kilosunu (10) franga veren Amsterdam'daki Flemenk Fabrikası'nı göstermeleriyle on üç franga mâl eden mukavelenâmeye Bâb-ı Seraskeri'ce bir şeyler karıştırılmış olduğunu izhâr ve beyân ederek mukavelenâme-i mezkûreyi imzalamışlardır. Kilo başında üç frank ile bu dumansız barut mebâyîsinde devletin zararı andû'lhesap (9) yüz bin franga kadar bâlîğ oluyor.

Yine Almanlara olan o mukâvele mucîbince bütün Avroni Fabrikası'na terakkîyât-ı cedîdeye tevffiken ıslâh ve tecdîd etmek için Krupp Fabrikası (40) bin Osmanlı lirasına taahhüt etmiştir. Bu pazarlıkta dahî Bâb-ı Seraskeri ekâbîr-i memûrînin cepleri epeyce şıkırdattığı rivâyet olunuyor. ...⁴³⁸

⁴³⁵ “Havadis”, *Sancak*, 15 Temmuz 1900-20 Rebiül Evvel 1318.

⁴³⁶ “Havadis”, *Sancak*, 15 Kanun-ı Evvel 1900-23 Şaban 1318.

⁴³⁷ “Havadis”, *Sancak*, 1 Mart 1901-10 Zilkade 1318.

⁴³⁸ “Havadis”, *Sancak*, 17 Mart 1900-16 Zilkade 1317.

Hollanda devletinden daha ucuza barut alınacakken, ısrarla daha pahalı olan Alman kumpanyasının tercih edilmesi hükümetin Almanlarla siyasi açıdan yakınlık kurmak istemesinden dolayıdır denilebilir.

Almanlara verilen şimendifer imtiyazları ise şu şekilde belirtildi:

“Bugün Almanların îyâd-ı ihtikâr ve inhîsârında bulunan Rumeli şimendiferleri şunlardır: İstanbul-Edirne, Dedeağaç-Edirne, Selanik-Metroviçe-Üsküp vesaire. Bu hatların uzunluğu 1263 kilometredir, vâridât-ı senevîyesi son senelerde üç milyona bâlîğ oluyor hükümet-i senîyye her sene kilometre başına on iki bin temînât-ı nakdîye veriyor.

Makedonya yâni Selanik-Manastır hattı Nemse Yahudilerinden Mösyö Kavili’n yâni meşhûr Deuche Bankası’nın elindedir. Gûya hattı zarar ediyormuş, bunun için maliye her sene mezkûr bankaya bir milyon frank veriyor.

Rumeli’deki şimendiferler bu halde iken malûm olduğu üzere bugün Bağdat hattını dahî elde ettiler; ...⁴³⁹”

Almanlara hem Orta Doğu hem de Rumeli bölgesinde çeşitli şimendifer imtiyazları verildi.

Damat Mahmud Paşa’nın firarı üzerine Sancak’ta yapılan ilk haber şu şekildeydi:

“Avrupa gazetelerinin verdikleri telgraf havadisine nazaran: Damat Mahmud Paşa, İstanbul’dan firâra vâkıf olmuştur. Şimdi Marsilya’dadır. Mahmud Paşa hazretleri, padişah-ı zaman Sultan Hamid Han hazretlerinin enişteridir. Bundan dolayı İstanbul’ca: “Damat Mahmud Paşa” denmekte, fakat zâtî ve fitrî olan mezîyât ve mâliyetleri ve vatanperverlikleri ile meşhûrdurlar. ...⁴⁴⁰”

Mahmud Paşa ile ilgili yapılan bir diğer haber şu şekildeydi:

“İstanbul’dan Frankfurt gazetesine Kanun-ı Evvel sene 99 tarihli verilen telgrafta nazaran: Damat Mahmud Paşa iki oğluyla beraber kaybolmuşlar. Müşârünileyh zevcesine bir mektup bırakmış. Bunda, İstanbul’u ilelebet terk ettiğini ve çünkü: Artık İstanbul’un ahvâl-i haZirâ-i müellîmesine tahammül etmek mümkün olamayacağını zikretmiş.

Müşârünileyhın iğtîyâbından dolayı, sarayda pek büyük karışıklık var.

Mahmud Paşa’yı ele geçirmek için memâlik-i ecnebîyede bulunan süfera-yı Osmanîye’nin hepsine telgraflar çekilmiştir.

Yine o gazeteye 18 Kanun-ı Sâni 99 tarihli bir telgraf veriliyor:

İstanbul’dan İzmir’e hareket eden Kungu ismindeki Fransız vapuru on dört saat Çanakkale’de tevkîf olundu. Çanakkale memûrları, Mahmud Paşa için vapuru cebren aramak istediler. Fransız sefareti protesto etti. Kungu vapurunun bu kadar müddet tevkîfinden dolayı tazminat istiyor. ...⁴⁴¹”

Osmanlı Devleti ile dış devletler açısından dikkat çeken ve büyük yankı uyandıran olaylardan birisi padişahın eniştesi olan Mahmud Paşa’nın İstanbul’dan firar etmesiydi. Sarayda tepki ve şaşkınlık uyandıran bu firar hadisesi, Avrupa basınında da gündem oldu. Paşanın bir Fransız vapuru ile kaçtığı düşünülünce bahsedilen vapur bir süre alıkonuldu, bu

⁴³⁹ “Devlet-i Aliyye Şimendiferi”, *Sancak*, 1 Nisan 1901-12 Zilhicce 1318.

⁴⁴⁰ “Bade’t-Tertib”, *Sancak*, 23 Kanun-ı Evvel 1899-20 Şabanü’l-Azam 1317.

⁴⁴¹ “Havadis”, *Sancak*, 30 Kanun-ı Evvel 1899-27 Şabanü’l-Muazzam 1317.

durum Fransızların tepki göstermelerine sebep oldu. Yukarıda görüldüğü üzere Mahmud Paşa'nın firar haberi aktarıldıktan sonra Sancak'ın neşredilen diğer sayılarında paşanın Figaro, Oruvar ve Times gibi gazetelere verdiği mülakatların tercümelerine de yer verildi. Ayrıca Mahmud Paşa, padişaha yazdığı mektubu Oruvar gazetesinde yayımladı ve Sancak, bu mektupları da kendi sayfalarında bastı.

Padişaha muhalif bir gazete olarak ortaya çıkan Sancak'ta, ona karşı yapılan eleştirilerden biri şu şekildeydi:

“Sultan Hamid, tarîk-i selâmeti ve ittihâz-ı fırsatı, kendisi ve ihtimâl-i menfââtı için muvaffak görmeyip, bir hükümdar için ve alelhusûs bir Osmanlı padişahı için hakîkaten pek ayıp olan birtakım desîseler ve hilelerle sapıttı ve ne yaptığını şaşırtdı; o âlî ve metîn müesseseseyi temelinden mahvetmek azmine düştü. Bunun temîn için ne kadar kuvve-î icâdîye ve desîsekârânesi varsa hepsini îstîmâl etti. Ve âkıbet, emeline muvaffak dahî oldu!

Şu kadar ki nefs-i şâhânelerinde mûtemergîz bulunan: Bir başına idâre-i hükümet hırsınız, bununla dahî ikna edemediğinden mine'l-kadîm milletin hukukunu sıyânî ve muhafazayı kendisine bir vazîfedânımız olan makam-ı sadareti de kaldırmayınca müsterih olamadı. Bir taraftan, pek çok zamandan beri bu makamda mevcûd olan nüfûz ve iktidarın, elden gelen vesâit-i mümkinî ile kesrîne ve bir taraftan da şâabat-ı idârenin o makam ile olan merbûtiyetini imhaya himmet ederek şâabatın bîlcümle müracâat ve mârûzat-ı mecrâsını, tamamen Yıldız Sarayı'na çevirmeye sâ'y etti. ...

... Artık bugün, İşkodra'dan Basra Körfezi'ne kadar şu koca ve azîz ülkede meskûn-ı efrâd-ı ümmetin ağzından “Saray,...!”

“Saray!.. Bizi mahveden orasıdır!!....” feryâd-ı hakîkat gâyatı işitiliyor. Bunu Sabah Saadet ve Hürriyet'in garîben infîlâkına pek değerli bir müjde olarak telakkî etmekte sâhib-i vîcdân Osmanlıların ve mevcûd imârât-ı inkırâzından mustarîp kalan gönüllülerin pek haklı olduklarını tasdîk ederiz.⁴⁴²”

Padişahın tuttuğu yolun yanlış olduğuna ve sadece kendi menfaatine göre hareket ettiğine dair oluşturulan bu yazıda onun kendi çıkarlarını gözetmediği belirtildi. Bu yüzden çeşitli hilelere başvuruyordu. Onun kendi başına idâre konusundaki hırsı sadaret makamına da zarar verdi. Hükümet merkezi Bâbîâli yerine Yıldız Sarayı oldu. Osmanlı toprağı olan tüm kıtalarda sarayın kendilerini mahvettiğine dair söylemleri duyulan halk bulunmaktaydı. Sabah, Saadet ve Hürriyet gazetelerinin çıkarılması müjdeli bir haber olarak karşılandı. Ancak mevcut çöküş süreci hala devam etmekteydi.

Eleştiri yazılarından bir diğeri de şu şekildeydi:

“... Bugünkü padişahımız, cûlûs ettikleri zaman o tarz idâreyi dahî muvaffak meslek ve menfâât göremeyerek var kuvveti pazûya vardiler, bir dereceye kadar hukuk ve iktidara, bundan dolayı vâkâr ve haysiyete mâlik olan sâhib-i namus ve hamiyet sadrazamların saraya karşı olan vaziyet ve hareketlerini beğenmediler. O vakte kadar hamiyet ve gayretle müştehîr bulunan ve makam-ı sadarete iktidar ve irfan

⁴⁴² Menba-i Seyyiat”, *Sancak*, 16 Kanun-ı Evvel 1899-13 Şabanü'l-Azam 1317.

ile bî-hâk kayık olan zevâtı celîlü'l-kadr-î makam-ı sadareten uzak tutulur. Ve hep ismi malûm olmayan, kabiliyeti yalnız saraya yarayacak raddede bulunan zevâtı sadrazam yapmak istediler.

Gerek zât-ı şâhâneleri ve gerek etrafında karga gibi dolaşan, her kanat çırpışında bir lâhm-ı paraya kanmak isteyen hâbâna makam-ı sadareti mahvetmeye yordular. ...

...Ermeni iğtişâşâtının icbârıyla tekrar sadarete geçmiş olan Said ve Kamil Paşalar, bu defaki pek az süren müddet-i sadaretlerinde, makamın eski hayat ve mekânnetini istirdâda olanca kuvvetleriyle çalışmalarına mükâfaten, sadr-ı iktidardan garip bir surette târd edildiler. Yerlerine bugünkü Halil Rıfat Paşa geldi ki: Müşârünileyhe senen ihtiyâr, ilmen ve ahlâken sahibin istediği gibi fevkalâde (!) olduğundan, oğlunun katline tesîren vûkû-ı istifasıyla bile, azli cihetine gidilmedi.

... Anlaşılan, şevketmeâb bu dakikaya ve devâir-i devleti pesmânda bırakmak emeline binaen, şu arz ettiğimiz sûrette makam-ı sadareti de çevirttikten sonra, kendi sarayında pek çok daireler tesîs etmeye mecbûr olmuştur. O dairelerin en büyüğü ve en mühîmi baş kitâbet dairesidir.

Başkâtıp, vaktiyle, sadrazamlar tarafından intihâp olunur, vazîfesi, padişah ile Babîâli arasında vasıta olmak üzere tahdît edilirdi. Halbûki şimdi sûret-i intihâp ve tayîn öbür türlü vaka olduğundan, yâni: Zât-ı şâhâne sadakatine ve terevvüc-i menfâat-i şâhâneye hizmet edeceğine emin olduğu zevâtı bizzat veya bîl-vasıta intihâp ve tayin etmekte bulunduğundan, el-yevm sadrazamlar başkâtibin karşısında pek küçük ve pek aciz kalıyorlar.

Saray devâirinin ikinci sınıfını mabeynciler, teşrîfatçılar, ibrikarlar, seccadeciler, çeşniciler vesaire bu takım yadigârlar teşkil ediyor ki: Hiçbirinin hukuk ve vezâifi mâin değildir. Yalnız şurası muhakkaktır ki her: birinin iktidar ve nüfûzları pek ziyâdedir. Bunlardan herhangi birisi teveccüh-i şâhâneye ziyâde kazandığı ve onu muhafaza ettiği müddetçe adeta padişahlık sürer, îrâdât-ı şâhâne perdesinin arkasında daima böyle bir hokkabaz bulunur. ...

... Abdülhamid Han-ı Sanî'de o kadarla dahî iktifâ olunmayarak, o mahalin haşerâtı artık taşması lâzım gelen saraya, nereden geldikleri ve kimin nesi oldukları meçhûl birtakım şahıslar, dedeler, hokkabazlar ve sihirbazlar doldurulmuştur. Bunlar ötekilerle el ele vererek ve bazen rakibâne geçinerek zavallı devletin, affı ve necip milletin tahrîp ve tahkîr edilmesine, şevket-i Osmanîye'nin mahv-ı tâbâh olmasına olanca ihtiras-ı menfâatperestaneleri ile çalışırlar. ...⁴⁴³

Aslında burada bahsedilen konu, padişahın sadaret makamının değerini düşürmesi ve saray görevlilerinin sadrazamdan daha kıymetli bir konuma yükselmiş olmasıydı. Padişah, görevlere işinin ehli olan doğru kişileri getirmek yerine yalnızca kendine yakın bulduğu kişileri bu mevkilere getirmekteydi. Önceleri baş kitabet atamaları sadrazamlar tarafından yapılırken, artık bu durum değiştirildi. Başkatipler sadrazam tarafından değil padişah tarafından atanmaya başlandı. Böylece bu makamın sadaret makamına göre değeri kat be kat arttı. Ayrıca sarayda bulunan görevliler de padişahla yakınlık kurarak yalnızca kendi çıkarlarını düşünerek kendi menfaatleri uğruna çalıştı.

⁴⁴³ “İdare-i Hazıra”, *Sancak*, 13 Kanun-ı Sani 1900-12 Ramazanü'l-Mübarek 1317.

Yıldız Sarayı, ne idüğü belirsiz kişilerle doluydu. Bu kişilerin kim oldukları, nereden geldikleri belli değildi. Saraya bir sürü hokkabaz, sihirbaz girip çıkmaktaydı. Sancak'ın yorumu hakkındaki yapılabilecek çıkarım bu şekildedir.

Yazılan bir diğer eleştiri yazısı şöyleydi:

“... Sultan Hamid bedbâhttır. Çünkü: Padişahların bahtiyârı, imâr-ı mülk, terakkî-ye tebââ, def-î sâîl, tesis-i adalet gibi vazâif-i mühîme-i şâhâneyi bî-hakk îfâ ederek, edemese bile olanca gayretiyle îfâya çalışarak hâs-ı nefî hayrını etmek ve mülkün refâh ve sadaretinden istihsâl etmek hasılât-ı vazâife perverânesinde olanlardır...

... Padişahımız, mevrûs-ı ecdat olan taht-ı saltanata çıktığı günden beri icrâât ve iltizâmât-ı şâhânenin dış yüzü, ümmet-i cahîleyi bir müddet îfâl edebilse de akıbet-i teyâkkûz etmeleri tabîi ve memûl bulunduğunu derpîş ederek, mutâlebe-yi hukuk ve adalete şitâb etmelerine karşı saadet kâzîbesini halkın içinden birtakım nâkesin mesûdiyet-i mûlevvesine bağlamaya ihsân-ı tedâbîr bulmuş, bu ciheti emniyet altına aldığını zannettikten sonra artık olanca gaddarlığıyla halkı tarâce, zulüm ve cefâyâ koyulmuştur. Bu çıkmaz yolun her an arz-ı dehşet etmekte bulunduğundan, alelhusûs şu son zamanlarda, muhafaza-i hayat kaydı ve ehemmi şâhâneyi alt üst ederek, zât-ı şevketi mizâç ve zehr-nâk bir hayatın zebûn-ı kahr-ı hakareti etmiştir. ...

... Bugün Sultan Abdülhamid pek bedbâhttır. Ve bu felâketin bütün mesûliyeti kendisine râcîdir. Çünkü: İsteseydi, dünyanın en bahtiyâr padişahı olabilirdi. ...⁴⁴⁴”

Bu yazıya göre II. Abdülhamid, tahta çıktığı günden beri üzerine düşen görev ve sorumlulukları yerine getirmedi. Devleti hukuka dayalı olarak ve adaletli bir şekilde yönetemedi. Halk zulüm ve cefa çekmekteydi. Padişah gaddarlık yapmaktaydı ve çıkmaz bir yola girdi. Kendi isteğiyle kendisini mutsuz kıldı.

Rumeli'nin durumu ise şöyle aktarılmaktaydı:

“... Rumeli kıta-i cîsîmesi öteden beri siyasî ve coğrafi ehemmiyet-i azîmeyi hâiz bulunduğundan nazarımızı en evvel cihete atfedelim:

Bu son Rusya muharebesinden evvel Rumeli kıtasının ahvâli hakîkaten matlûp derecede değildi. Fenâlığın esbâb-ı hakîkîsi bizde pek çok zamandan beri mevcûd olan sû-î idâre idiyse de esâsen, bilâd-ı muhtelifeyi tabîiyet-i Osmanîyeye gayri kâbîl-i infikâk bir sûrette râbt etmeye, vaktiyle lazımı kadar ehemmiyet verilmemiş olması dahî, bu babda câlîb-i nazardır. Kıtâat-ı meftûhâda Türk ve İslâm ahaliden herhalde ve kıyası kabûl etmeyecek derecede ziyâde bulunmuş olan anâsır-ı Hristiyanıyyeyi Türkleştirmek, hiç olmazsa anâsır-ı İslâmiye ile hüsn-i ünsiyetlerini temîn etmek bâbında hemen hiçbir tedâbir-i siyasi-i ittihaz edilmemiş olduğunu inkâr edemeyiz. İşte bu noksana, sonraları sû-î idârenin ilcâatı da mûnzâmm olarak ecânîbin müdahâlâtını, anâsır-ı Hristiyanıyyeyi zahirde himâye, hakîkatte idlâl suretiyle temîn-i menfâât tarikine girmelerini mücîp olmuştur. ...

... Zaten arz ettiğimiz esbâbdan dolayı hükümet-i Osmanîyeye pamuk ipliği ile bağlı bulunan Rumeli vilâyât-ı mühîmesinin râbitası koptu. Ayrı hükümetler ve beylikler teşkîl etti. Rumeli namına elimizde ancak, cenûbi Rumeli kalabildi. ...

⁴⁴⁴ “Bedbaht Padişah”, *Sancak*, 17 Mart 1900-16 Zilkade 1317.

... O zâyâtattan, Devlet-i Aliyye'nin idâresinde, mâsûn kalabilmiş olan Edirne, Selanik, Manastır, Arnavutluk vesaire vilayetlerde, anâsır-ı Hristiyanîyenin kesretinden istikbâl için katî olan tehlikeyi îzâle etmek tâbîyeti sehîl idi. Oraları, Türk mââvî ederek gelen muhacirîn-i İslâmîyye ve muhtelif cins ve mezhep ashâbı ahâlî ile doldurmak ve herhalde anâsır-ı İslâmî diğerlerinin her birinden kesretli bulundurmak güç bir şey değildir. ...

... O mâti-i memleketlerde, o zengin topraklarda asayiş ve hüsn-i âmîz şey tevsîk etmek; Zirâat, sanat ve ticareti terakkîyât-ı hâzıra-i medinenin iktizâsına göre mevkî-i tatbîke koymak elzem idi. Mevcût Bulgar, Sırp, Rum, Ulah anâsırını hükûmete ısındırmak, askeri ve coğrafi ehemmiyet-i azîmesi olan bilâddan bî-hak istifâde tarîkine gidilmek bizim için bir “Hayat”, bir “İstikbâl”, meselesi idi. Bu dediğimiz surette teşmîr-i sâk himmet edilmiş olsaydı, Rumeli'nin garbında bulunan Arnavutluk'u, cenûbunda olan kavî İslâmîyyeye istinât ettirebilir ve o kıtalarda pek müteferrik yerleşen fakat kalben müstakil Bulgarya'ya meyâl bulunan Bulgar tebââyı kendimize, bir milleti fedâ edebilecek kadar ısındıramasak bile, ileride zarar veremeyecek dereceye getirebilir idik. ...⁴⁴⁵”

Sancak'a göre Rumeli kıtası coğrafi açıdan önemli bir yerdi. Rusya ile yapılan savaştan sonra buradaki durum ciddi bir değişime uğradı. Burada yaşayan ve çoğunluğu oluşturan Hristiyan nüfus, Osmanlı Devleti tarafından İslamlaştırılmadığı ya da Türkleştirilmediği için her an devletten kopma tehlikeleri bulunmaktaydı. Burada bulunan milletlerin küçük prenslikler kurma olasılığı vardı. Bazıları bunu yaptı da. Bu yüzden Osmanlı'nın elinde yalnızca Rumeli'nin güneyi kalabildi. Devlet burada yaşayan insanları kendine bağlayabilseydi, bu milletlerin Osmanlı'ya karşı olan tutumu çok farklı olabilirdi şeklinde bir görüş sunuldu.

Aynı makalede Orta Doğu bölgesinin değerlendirmesi şu şekilde yapıldı:

“...Suriye vilâyeti dünyanın en güzel ve en münbît bir parçası ve esâsen sâkîn-i İslâm olduğu halde, meslek-i tahrip burasını da istediği kıyafete sokmuştur. Zirâat, sanat ve ticaret bu ülkede de uykuda, yâhut hâlet-i nûzâda bulunuyor.

Suriye'nin içlerinde bulunan, irfan ve medeniyetle tenevvür edildikleri halde, devlete büyük, mâsûn el-nedrâz fayda ve kuvvetler temîn edeceğinden şüphe olmayan, birçok aşiretler, yalnız sarayın vurgunculuğuna kurban olup kalmak için, eski hallerinde bırakılmıştır. Terk edilen şu hal cihâlinde bile, bu vurgunculuğa ve adaletsizliğe tahammül edemeyerek, vakit vakit şiddetli isyanlarla bâr tâk-ı teşekkürün mezâlîmi atmak istedikleri görülüyor. Teskîn-i isyân, devlete kaçâ mâl olduğunu mülâhazadan ziyâde bugün tevâlî edegelmekte olan o isyânların verdiği cesaret daha doğrusu kuvvet ve teyâkkuzla, Suriye'nin bazı tarafları devlete karşı adeta kayd-ı tâbîyetle mukâyit değil gibi, bir vaziyet, bir mevcûdiyet gösteriyorlar.

Biraz daha temdîd-i nazar ederek mesela:

Bağdat'ı görececek olursak Timurlenk'in gâretine uğradığı günden beri dest-i himmet ve medeniyet görmediği vehleten işkâv olur. Şehirden bir saat hâriç olan bilâd ve seyyîa, aşiretin elindedir. Oralarda devletin nüfûzuna zerre kadar ehemmiyet verilmez.

⁴⁴⁵ “Vilayat”, *Sancak*, 20 Kanun-ı Sani 1900-19 Ramazanü'l-Mübarek 1317.

Vaktiyle dünyanın en mûnibî bir cenneti bulunmuş olan bu mübarek kıta, bugün çöllerden ibaret kalmıştır. Arabistan hükümet-i Osmanîyeye, merkez-i hilâfete olan merbûtiyetini pek cüzî muhafaza etmekte, hakkıyla zapt-ı raptı büyük fedâkarlıklara muhtaç bulunmaktadır. ...⁴⁴⁶

Arabistan olarak adlandırılan bölgedeki en önemli şehirlerden biri olan Suriye hem coğrafi açıdan hem de ekonomik açıdan verimliydi. Burada Zirâat, sanayi ve ticaret yoğun bir şekilde yapılabilirdi. Ancak Osmanlı'nın içinde bulunduğu durumdan dolayı buradaki ekonomik faaliyetler durağan bir haldeydi. Suriye'nin iç bölgelerinde yaşayan aşiretler, devletin vurgunculuğuna kurban gitti. Onlar kendi hallerine terk edilip hiçbir şekilde devletten destek alamadı. Zaman zaman başvurdıkları isyan yöntemiyle cesaretlenerek devlete istediklerini yaptırdılar. Bağdat ise Timurlenk zamanından beri aynı durumda kaldı, gelişemedi. Bu şehir bazı aşiretlerin yönetimi altındaydı. Bu bölgede Osmanlı hükümetinin emirlerine ya da hükümlerine zerre kadar önem verilmedi.

Sarayda ortaya çıkan israftan dolayı Sancak'ta birçok yazı yazıldı ve bu duruma tepki gösterildi. Örneğin:

“...Yirmi dört senelik asr-ı israf ve igtisâfın iptidasında küçük ve adi bir köşkten ibaret bulunan “Yıldız Köşkü”ne yani: “Yıldız Sarayı”na bir nazar-ı imân atfolunsun; kâfidir.

Tekrar edelim: Sarayın israfi dehşetlidir. Çaresine bakılmak lazımdır. Bu çılgın gidişin devamı fenâ-yı hayat-ı Osmanîyeye varır. Bunun ağır mesûliyetinden kurtulamayız. Gunahtır düşünelim: Vatan için ölenlerin yetimlerinden toplanan bu paraların hesabını soracaklardır. Ahirette bir de mahkeme-i kübra vardır.⁴⁴⁷”

Yıldız'daki israfın haddi hesabının bilinmediği ortaya çıktı. Bunun hemen düzeltilmesini isteyen Sancak, duruma tepki göstererek yorumunu esirgemedi. Bu gidişin sonunun tüm Osmanlıları fena bir şekilde etkileyecek olduğunu öngörerek bir önlem alınması talep edildi.

Yine, Osmanlı'da yaşanan ekonomik krizi gösteren şöyle bir haber bulunmaktaydı:

“... Bu sene İstanbul'da Ramazan pek fenâ başladı. Hazîne-i mâliye tam takır; İstanbul'daki askere para bulmak için zât-ı şahâne hayli gayret ettiyse de murat yine nâil olamadı. Alman dostlarına küçük bir istikrâz için müracât etti. Teâllî gösterdiler, beş para vermediler. Maliye Nazırı efendisine hoş görünmek için ramazandan birkaç ay evveli mâhût Hicaz şimendiferi meselesini ileriye sürdü, bunun da faydası olmadı ahali Yıldız'ın maksadını çoktan öğrenmiş oldukları cihetle artık iâne falan tanımamaya başlamışlardır; bazısı yalnız iâne defterine ismini yazdırıyor, para vermekten istinkâf ediyor. ...

... Hicaz şimendiferi için azâ-i meclisinden iâne istedi, maaşlarından bir kısmını kesmek arzusunda bulundu. Azâ bu emri kabul etmedi, hiçbirisi beş para vermedi. Israr olunmadı; çünkü malûm ya, ecnebilerin arkalarında sefirleri var!...⁴⁴⁸”

⁴⁴⁶ “Vilayat”, *Sancak*, 20 Kanun-ı Sani 1900-19 Ramazanü'l-Mübarek 1317.

⁴⁴⁷ “Mülâhazat”, *Sancak*, 20 Kanun-ı Sani 1900-19 Ramazanü'l-Mübarek 1317.

⁴⁴⁸ “Havadis”, *Sancak*, 1 Şubat 1900-11 Şevval 1318.

Verilen bilgilere göre devlet Hazînesi tam takır bir hale gelince padişah bu durumu çözmek için farklı yollara başvurdu. Almanlardan para istendi ama onlar devlete para vermedi. Hicaz şimendiferi meselesi ortaya atıldı fakat bu da işe yaramadı. İsmi iâne defterine yazdıran çoğu kişi de devlete para vermedi. Devlet azası, maaşlarının kısılmasını kabul etmedi. Bu şekilde maddi açıdan yaşanan zorluklar devam etti.

İngilizlerle yapılan Transuval Savaşı hakkında şöyle bir haber yayımlandı:

“İngilizlerle Transuval arasında vukua gelen muharebe, cenûbi Afrika kıtasındadır. Orada epeyce İslâm ahali bulunduğundan, bunlar muharebeden dolayı iki ateş arasında, kalarak, hangi tarafı iltizam edeceklerini bilmedikleri cihetle, kendileri için metbû-ı tabîi addettikleri merkez-i hilâfet-i İslâmîyeye müracââtla, ne tarafta kalmak muvaffak ve mûsib olacağını istilâm etmişler. Hangi taraf faydalı ise o tarafta kalmaları münâsip olacağı cevabını almışlar.

Cevap fenâ değil. Fakat merkez-i hilâfette bir meslek-i mukânnen olmadığını dahî gösteriyor. İdare ve siyaseti mükemmel olan devletler her hale karşı mûheyâ bulunarak ileride zuhûru muhtemel bulunan vakayı başkalarından evvel görür ve hadiseye -mümkün olduğu kadar- kendi menafîne muvaffak bir sûrette halletmeye çalışır muntazam devletlerin siyasetleri böyle olmak gerekir. Fakat biz; bugün oralarda mıyız ya!...⁴⁴⁹”

İngilizlerle yapılan Transuval Muharebesi’nde ne yapacağını bilmeyen Güney Afrikalı Müslümanlar, hilafet merkezine danışarak hangi tarafı tutmaları gerektiğini sordular. Osmanlı hükümeti ise onlara “hangi taraf faydalı ise o tarafı tutunuz” yanıtını verdi. Sancak’a göre verilen cevap fena değildi. Ancak hilafet merkezinin bazı durumlarda şaşacağını ve görevini düzgün bir şekilde yerine getiremeyeceğini gösterir bir durumdu. Düzgün bir siyasetle yönetilen devletler olası vakaları tespit edip olayda kendilerine fayda sağlayacak tarafı çoktan belirlerdi. Ancak Osmanlı hükümeti bunu yapmak yerine, kararı orada bulunan halka bırakıp kendilerine danışılan konuya cevap veremedi. Bu şekilde devlete duyulan itimat ve güven sarsıldı.

Aynı konu hakkında yayımlanan başka bir haber:

“İngiltere-Transuval Muharebesi neticesinde beyne’l-düvel bazı müşkülât zuhûru ihtimaline binaen vükela, mabeyn-i hümayûnda içtimai ve uzun uzadıya müzâkere ile, Devlet-i Aliyye için melhûz olan hadisâtın önünü almak ve bağteten vûkû-ı muhtemel bir hücumdan tahaffûz etmek tedâbiri hakkında bâzın mukarrerâtı ittihâz etmişlerdir.

Avrupa gazeteleri bu müzâkîrat ve mukârratı, ser-rîşte ederek, İngilize, Transuval’de meşgûl bulunduğu bir sırada Rusya’nın hücumuna uğramaktan Babîlî’nin korktuğunu, muttâlât devr-a devir yazıyorlar.

Yine bu mabeyn içtimailerinde Akdeniz Boğazı’nda yeniden istihkâmat inşasına dair de müzâkerat cereyân etmiş. Bir rivâyete nazaran: İngiltere Devlet-i Aliyye-i Osmanlı donanmasının, taarruz edecek düşmana müdafâa ve galebe edebilecek kuvvet ve mükemmelliyet isâli için, sarfi lazım gelen meblâyı

⁴⁴⁹ “Havadis”, *Sancak*, 25 Teşrin-i Sani 1899-21 Receb 1317.

ikrâz edecekmiş. Devlet-i Osmanîye ekâbirinin (Osmanlı-İngiliz) muhâlledenet ve ittifakını tecdîd ve takviyeye pek ziyâde meylî varmış.⁴⁵⁰

Mabeynde, İngiltere-Transuval Savaşı sırasında olası bir hücumdan korunmak için bir karar verildi. Avrupa gazeteleri bu durumu bahane ederek Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın hücumundan korktuğunu iddia etti. Sancak'ın aldığı duyuma göre İngiltere, Osmanlı donanmasını güçlendirmek ve devleti taarruza hazırlamak için ona yardım edecekti. Bu sayede iki devlet arasındaki uzun süreli ittifak devam ettirilecekti.

Abdülhamid'in Jön Türkler hakkında istediği tedbirin uygulanması için emir vermesi konusundaki haber şu şekildeydi:

“... Zât-ı Şâhâne, bilhassa Mahmud Paşa ve bâ'l-umûm Genç Osmanlılar hakkında istenen muameleyi dîrîğ etmemesi için, cumhuriyet reisine ihsân buyurduğu (!) imtiyâz nişanını reis müşârunileyhe takdîm etmek üzere bir heyet gönderdiğini ve bu heyetin başında geçen seneki sulh konferansında, mücahit gââyûr Ahmed Rıza Bey'i düelloya davet eden meşhûr (?) Abdullah Paşa bulunduğunu evrâk-ı havadiste gördük. İstanbul sefiri Mösyö Konstan dahî nişanın resmî takdiminde hazır bulunmak üzere Paris'e hareket ettiği, yine o evrâkta okundu. Mösyö Konstan İstanbul'u terk etmezden evvel huzûr-ı şâhâneye çıkarak Damat Mahmud Paşa hazretleri hakkında uzun uzadıya müzâkîratta bulunmuş. Gazeteler hiçbir tereddüde mahâl bırakmadan söylüyorlar ki: Bu nişan ile reis-i cumhurun ele alınması asıl Mahmud Paşa hazretlerinin teslimi için imiş.

Ne kadar güzel tedbir (?) Bir halife-yi rûy-î zemîn ve emirü'l-mümînîn “olan (!) padişahımız efendimiz hazretlerinin, millet ve devletin menfâât ve izzeti için böyle parlak teşebbüslere kıyâmını alkışlamaya ve mazhâr-ı muvaffâkiyât olmasına dua etmeyi vazîfe biliriz!! ...⁴⁵¹”

Padişahın Mahmud Paşa'yı ve Genç Türkleri ele geçirmek için Fransa cumhurbaşkanına bir imtiyaz nişanı takdim etme isteği üzerine yapılan habere göre Fransa'nın Osmanlı sefiri bulunan Mösyö Konstan, padişahın huzuruna çıkarak Mahmud Paşa konusunda müzakerede bulundu. Padişahın böyle bir konu için yabancı devletlere imtiyaz tanınması ve onlarla müzakereye oturması Sancak'ın tepkisini çekti.

Abdülhamid hakkında ortaya çıkan asılsız bir haber şu şekilde aktarıldı:

“Bu hafta Avrupa gazetelerinin İstanbul'dan aldığı malûmâta nazaran: Zât-ı şâhânenin Paris sergisini teşrif buyuracakları (!) haberi evvelce tekzîp olunmuş idiyse de, şimdi, zât-ı şâhânenin hakîkaten meşhûra gideceği ve bir kere Avrupa'ya ayak bastıktan sonra İstanbul'a avdet etmeyeceği ve bu sebeple hilâfet ve saltanatı Reşad Efendi'ye terk edeceğini temîn olunuyor.

Şevketmeâbî bu hareket-i istiğnâkârâneye teşvik ve icbâr eden madde: Umûm-ı idârenin istediği gibi tedvirindeki müşkülât, gittikçe ziyâdeleşmekte bulunduğu ve mehâlik hoşnutsuzluğun, ahalinin her kısmına ve hatta maliyet-i şâhâne ekâbir ve efradına bile sirâyet ettiği kâziyyesi olduğunu dahî ilave ediyorlar.

⁴⁵⁰ “Havadis”, *Sancak*, 2 Kanun-ı Evvel 1899-28 Receb 1317.

⁴⁵¹ “Havadis”, *Sancak*, 17 Şubat 1900-17 Şevval 1317.

Birkaç gün sonra aldığımız “Tribona” gazetesi dahî bu havadisi Babîâlî’nin resmen tekzîp ettiğini yazıyor.⁴⁵²”

Zaman zaman padişahın tahtı bırakacağını ve yerini Mehmed Reşad Efendi’ye devredeceğini bildiren asılsız haberler yapıldı.

Amerika’nın Osmanlı hükümetinden tazminat istemesine dair şu şekilde bir haber mevcuttur:

“Geçen senelerde vukua gelen Ermeni kîtâlinde Amerika misyonerlerinin uğradığı zarar ve ziyândan dolayı Hükümet-i Osmanîye ...r 90 dolar tazminat vermeye muvâffakât etmiş ve fakat tedîyesinde bir müddet tecîl talep eylemiş ve bu sûretle gürültünün önünü almış idi. Bu kere Amerikalıların sabırları tükenerek meblâğ-i mezbûr hemen îtâ olunmadığı halde alâik-i siyasîyenin mûnkatı olacağına dair tehtidâtta bulunmuş olduğundan bu işi Avrupa gazeteleri fevkalâde ehemmiyetle telakkî etmektedirler.⁴⁵³”

Ermeni katliamında Amerikan misyonerlerinin zarar görmesi sonucu Amerika tarafından, Osmanlı hükümetinden tazminat talep edildi. Devlet, tazminatı ödemek için süre talep etti. Amerikalıların sabrı taşınca bu durum Avrupa basınına yansıdı.

Bulgaristan Müslümanlarının durumu hakkında şu şekilde bir haber yapıldı:

“Müsâvî-i idâre-i Osmanîyeden dolayı iyâd-ı iddiaya geçen memâlik Müslümanlarının hükümet-i cedîdelerinden son derece tazyîk ve tahkîre dūcâr olanlarından bazıları da Bulgaristan Müslümanlarıdır. Bulgaristan’da neşrolunan Müslüman gazetelerinin ifadelerine göre bu son yirmi sene içinde Bulgarlar ne olduklarını unutarak güyâ vaktiyle Türklerden gördükleri mezâlimin intikamını almaya kalkışmışlar. Hâmisiz kalan ahali-i Müslime’ye yaptıkları ezâ ve cefâ bırakmıyorlar. Hele şu son vakitlerde bu tahkir o dereceye varmıştır ki şimdiye kadar hiçbir kavmin irtikâp ettiği zûlme cesaret etmişler ve din-i İslâm’a mugâyîr olan bazı muamelât gayr-ı liyâkayı cebren ahali-i Müslime’ye kabul ettirmekte bulunmuşlardır. Ez ân cümle geçenlerde neşr ü ilân olunan bir kanunda Hristiyanların iyâm-ı mahsûsasında bilumûm Müslümanların mağaza ve dükkanlarını kapanması mezkûr ve buna muhalefet edenler mesûl bulunuyor. Bu kere de zulmü daha ileriye ve ilâniyete sürerek vaktiyle fâzılâ-yı İslâm’dan bir zatın kilise-i hamiyetinden sarf ile yaptırmış olduğu bir cami-i şerif kiliseye tebdil ettikleri görülmüştür. Bu kadar mezâlim işbu asr-ı medeniyette hiçbir diyarda ne işitilmiş ve ne de görülmüştür. Yalnız halife-i Müslimiye’nin yâver-i ekramı devletlü fehmetlü Prens Ferdinand hazretlerinin hükmü altında ve saltanat-ı senîyyenin taht-ı seyâdetinde bulunan Bulgaristan emaretinde görülmüyor.

Vâkâ Bulgaristan’da bulunan Müslümanlar gördükleri şu acıklı mezâlimden gazeteleri vasıtasıyla ciddi şikâyetler ediyorlarsa da bunca şikâyete hiç ehemmiyet veren, kulak asan görülmüyor. Çünkü zulmü irtikâp eden Bulgar hükümetine sözlerini dinlettirmek için ondan büyük bir hâmiye ihtiyaç görünür. Bulgaristan Müslümanları bu kuvvete mâlik olmadıklarından çektikleri âh-ı teessürler fâzâ içinde mahvolup gidiyor. ...

... Bir de Devlet-i Aliyye’nin Bulgaristan komiseri bulunan zat Bulgarların (Bratuşka) büyüklerinin ellerini öperek Bulgaristan’a giren Jön Türk gazetelerinin menîni veyâhut bu fırkaya mensûp efrâdın

⁴⁵² “Havadis”, *Sancak*, 10 Mart 1900-9 Zilkade 1317.

⁴⁵³ “Havadis”, *Sancak*, 6 Mayıs 1900-7 Muharrem 1318.

derhâl memleketten tardını talep etmeyi vazîfe-i aslîyesinden addederken Müslümanların işine bakması tezûlüm ve istirhânlarına kulan vermesi mümkün mü?...⁴⁵⁴

Bulgaristan Hristiyanlarının, Müslümanlara yaptığı zulüm karşısında Osmanlı'nın sessiz kalması ve sadece orada bulunan Jön Türklerin ülkeye dönmesi için çabalaması üzerine Sancak, bu konudaki eleştirisini dile getirdi.

Şark meselesi hakkında görüş beyan eden Sancak, birkaç sayfa boyunca fikirlerini yayımladı. Şark meselesi hakkındaki yazının bir bölümü şu şekildeydi:

“... Ruslar şark meselesinde Avrupa'dan delkîr olarak en evvel kendilerine mümâniat gösterenlerle uğraşmak lazım olduğunu akıllarına yerleştirmişlerdir. Hatta devr-î Mahmudîde bizim ile iki defa muharebe eden Birinci Aleksandr: “İstanbul'a girmek üzere bizim için en kısa tarîk Viyana'dır” demiş idi; doksan üç harbinden sonra ise İkinci Aleksandr'ın: “Amcam yanılmış, İstanbul'a en kestirme yol Viyana değil Berlin'dir” diye tazlîm ettiği meşhûrdur.

Ruslar gerek el-hâleti heze ve gerek atîyen Avrupa devletlerini mağlûp ederek imkân-ı mukâvemeti selb eylemedikçe şark ve bilhassa İstanbul hakkındaki maksatlarını kuvveden fiile çıkaramayacaklarını pek iyi bilirler. ...

... Rusça neşrolunan âsâra ve cerâîd-i yevmîyeye bakılırsa Avrupa devletleri arasında selâ ve amâlînin en büyük düşmanı, en gâyûr hilâfgîri İngiltere'dir. Bu mümâniatın yegâne sebebi ise İngiliz'in mîne'l-kadîm şark-ı garbîde (yani Türkiye'de) ve şu son senelerde şark-ı baîdde (yâni Çin ve Japonya'da) her adımda Ruslara îkâ-yı müşkülât etmeleridir. Bundan dolayı İngilizlerden begayet müteffir oldukları gibi harekât-ı husûmetkârânelerinden dahî fevkalâde muhterîzdirler. ...

... Avrupa'daki mevkî coğrafyası her iki tarafın mecmû/ kâvâsıyla diğerine taarruz eylemesine müsait değildir; fakat bunların Asya'daki arazisine bakılacak olursa İngiltere'nin Rusya'ya karşı pek zayıf bulunduğu kolaylıkla anlaşılır. İngiltere'nin servetçe memâlik-i sâîreye tefevvuk etmesine hâdim olan kıta Hindistan'dır. Adeta İngiltere'ye hayat veren arazi burasıdır denilebilir. Hindistan Rusya arazisiyle hemen muttasıl gibi olduğundan o taraftan vaka-i bulacak taarruzat İngiltere'yi fevkalâde müşkül bir mevkî ilkâ eder. ...

... İtalya hükümetinin Ruslar nazarında ehemmiyeti pek azdır.

Rusların kendi itirafları vecihle Avrupa'da cidden korktukları bir hükümet var ise o da Almanya'dır; Zirâ Almanya'nın hâiz olduğu kâvâ-i muntazama ve mevhibeyi bî-hakk takdîr etmişlerdir. ...

... Rusya kendisi için bir mesele-i hayatiye addettiği şark meselesinde menâfîan Avrupa ile tamamen zıt bir mevkîde bulunuyor. Ruslar umûm Avrupa devletlerine taban tabana zıt giderek hali hazırda bu meselenin Rus menâfiine muvaffak olarak hal etmeyi müşkül hatta mâhâl addediyorlar.

İşte bunun içindir ki ahvâl-i umûmiye kendilerine müsait oluncaya kadar hâli hazırda idâmesine taraftardır.⁴⁵⁵

Burada yazılmış olan bilgilere göre şark meselesi denince akla ilk gelen devletler Rusya ve İngiltere'ydi. Ancak askeri ve stratejik konumu açısından bakıldığı zaman İngiltere doğuya

⁴⁵⁴ “Bulgaristan Müslümanları”, *Sancak*, 12 Mayıs 1900-13 Muharrem 1318.

⁴⁵⁵ “Hali Hazırda Şark Meselesi 2”, *Sancak*, 1 Şubat 1901-11 Şevval 1318.

uzaktı. Rusya ise bu bölgede geniş topraklara sahipti. İngiltere'nin Asya'daki tek kaynağı Hindistan'dı.

İki ülke Asya kıtasında karşı karşıya gelse bile Rusya'nın galip geleceği açıkça ortadaydı. Nitekim bu durumun farkında olan Ruslar, İngilizlerden korkmamaktaydı. Ancak Ruslar açıkça Almanlardan korktuklarını beyan ettiler. Çünkü Almanlar son yıllarda, Asya kıtasında varlık gösterdi. Aynı zamanda Almanya, gittikçe kuvvetlenen bir devlet olarak gün yüzüne çıktı. Ruslar Avrupalıların menfaatlerine tamamen zıt bir politika benimseseler de ilerlemek için genel durumun kendilerine uygun olmasını beklemekteydiler.

Farklı bir sayıda, aynı konu ile ilgili şu yazı yer almaktadır:

“... Berlin müvevteri Balkan şûbe-i cezîresinde bir ekseriyet-i anâsırıyeyi hâiz bulunan Bulgaristan'a Sırbistan, Karadağ, Yunanistan gibi bahş-ı istiklâl eylemiştir. Meselenin bu sûretle hal ve tasvîyesi Osmanlılarca şükrü mahmedetle telâkkîye sâzdâr; çünkü böyle olmayıp da buraları dahî Kars, Ardahan, Batum gibi doğrudan doğruya Rusya memâliğine ilhak edilmiş olsa idi Rumeli kıtasının elden çıkmasını intâç edeceği gibi tekmîl-i memâlik-i Osmanîye daimî bir tehlike, şedîd bir baskı altında kalmış olurdu.

...

... Ruslar şark hakkında mîne'l-kadîm besleyegeldikleri âmâlde elân sabî-i kadîmdirler; hedef-i maksatları İstanbul'u daha doğrusu Boğazları elde ederek Bahr-i Sefid'e yol açmaktır. Bu emniye hâsıl olur olmaz boğazlarda iyice yerleşmek için işten bile olmayacaktır. ...

... Evvelleri Rusya en ufak bir hadiseden istifade için memâlik-i Osmanîyedeki anâsır-ı Hristiyanıyeyi isyana teşvik ederek istiklâllerine çalıştığı halde bugün o politikanın zıt kamîlini esas hareket-i îttihâz ediyor. Bunun delîl-i alenîsi olmak üzere Ermeni kıyâmlarını zikredebiliriz. Avrupa hükümetlerinde bir kısmı Ermenilerin kesretle bulunduğu birkaç vilâyete muhtarıyet-i idâre verdirmeye teşebbüs etmişlerse de Rusya hükümeti şiddetle mümânîat ederek olanca kuvvetiyle karşı durmuştur. Hatta hariciye nazırı (Prens Lobanof); “biz bu teklifi kabul edemeyiz; Rumeli'de olduğu gibi Anadolu'da dahî karşımızda bir set görmek istemeyiz” demişti. Rusya aynı siyaseti bugün Makedonya dahî istihdam ediyor. ...⁴⁵⁶”

Burada, Rusya'nın şark meselesi hakkında değişen tavrı anlatılmaktadır. Rusya devletinin emelleri yüzyıllar boyu aynı kalsa da kullandığı yöntemler sık sık değişiklik gösterdi. Önceleri Rumeli'de bulunan toplulukları Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtarak bu bölgelerdeki milletlere özerklik kazandırmaya ve bu sayede boğazlara inmeye çalıştılar. Daha sonraları bu politika değiştirildi. Avrupa desteği ile ayaklanarak isyan eden topluluklar, Rusya tarafından destek görmediler. Şüphesiz ki bunun nedeni Osmanlı'nın eski gücünü yitirmesiydi.

Osmanlı Devleti, Berlin Antlaşması'nı kendisi için adeta bir lütuf olarak gördü ve Kars, Ardahan, Batum toprakları elinden çıkmadığı için mutlu oldu. Osmanlı'nın askeri ve diplomatik gücünün eskiye kıyasla düşüşe geçtiğini gören Rusya, boğazlardan Ege denizine kadar incek bir planı hayata geçirmek için uygun fırsatlar kollamaya başladı.

⁴⁵⁶ “Mesele-i Şarkıye (5)”, *Sancağ*, 15 Nisan 1901-26 Zilhicce 1318.

Makedonya meselesi ve bölgedeki nüfus hakkındaki yazı ise şöyleydi:

“ ... Bizce Şark meselesi Balkan şûbe-i ceziresinde mütevâtın akvâmın dinleriyle, komiteleriyle, lisanlarıyla Türklerden ayrı kalmaları, onlara bîgâne nazarıyla bakmalıdır. Buna bînâendir ki bir gün olup da oradaki akvâmın merkez-i idâreye karşı isyân eyleyeceği tabî idi; hakîkaten de öyle oldu. Devlet-i Aliyye idâresinde asırlardan beri devam edegelen tezebzüb zaten tabî olan şu halin bir an evvel tehâddisine sebep oldu. Bu akvâmın makâsâdını teshîl eden esbâbın üssû'l-esâsını devr-i hâzır-ı tahrîpte aramak lâzımdır. ...

... Bugün bir mârâz-ı mezmûn halini alan Makedonya meselesi Berlin Muvaetmerinde menâfimize muvaffak bir surette hallolunmuş idi; Berlin Muahedesiyle ekseriyet ahalinin Hristiyan olmasından nâşî Bulgaristan'a istiklâliyet verildi, memâlik-i Osmanîyeden bir kısmı Sırbistan'a ilhâk olundu; aksâm-ı sâire-i memâliğin cüzî bir himmet ile ilelebet Devlet-i Aliyye idâresinde kalacağı delâlete ifhâm olundu; âtîdeki istatistikten anlaşılacağı üzere müvâetmîr-i kebîrin bizden ayırdığı kıtâat-ı araziden sarf-ı nazar memâlik-i mütebâkiyede ekseriyet nüfûz ânâsır-ı İslâm'da kaldı.

Bînâenaleyh o zaman meseleye tâmıyla hallolunmuş nazarıyla baktılar. Bugün Rumeli vilayetlerinden Makedonya meselesine tesîr-i katîsi bulunan iki vilayetin akvâm-ı muhtelif itibariyle istatistiği ber vech-î âtîdir.

Selanik Vilayeti

Mîlel-i Saîre

Türk 961.584

Bulgar 471.202

Rum 183.385

Ulah 026.750

Yahudi 048.050

___ 961 ve 584 729287

Manastır Vilayeti

Müslüman Türk 100.993

Arnavut 226.436

Bulgar 280.340

Rum 097.439

Ulah 63.427

Hristiyan Arnavut 035.525

___ 327.429 466.531

İki Vilayetin Nüfusu

1,288,913

1,395,818

Bu istatistiği Rusya'nın en meşhûr gazetesi bulunan “Novaya Vremya”dan îktîbâs ettik; Ruslar öteden beri Rumeli'deki Slav ânâsırın miktarını büyötmek gayretini gösterdikleri halde bile netice bize muvaffak geliyor.

... Rumeli'nin garbında bulunan Arnavutluk'u cenûptaki kuvve-i İslâmîye ile takviye etmelidir. Oralarda darmadağınık yerleşen ahâlî-i Hristiyanîye'yi Devlet-i Aliyye'ye ısındıracak surette tesîs-i adalet, takrîr-i emniyeti ehemm ve vâzâif-i hükümetten iken bunlar ihmâl olundu; bu lâzıma-i idâreyi hatıra getiren bile olmadı. Saîr yerlere bu gibi râyede birbirinden ahlaksız, gaddar, mürtekîp memurlar gönderildi. Oralardaki ahali fitrâten bize düşman bulunan hükümetlere müracâât ettiler, istidâ-yı inâyet eylediler, zehirden şifa ummak kabîlinden, olarak Bulgar prensine kadar taleb-i âtifet edenler bulundu!... Netâyîc-î mûzırması düşünülmeden, düşünölemeden şımartılan bu ânâsıra birçok imtiyâzlar verildi; altı yüz senelik bir hanedan reisinin seyyâtı yüzünden koca bir millet nâ-hak yere hedef-i tahkîr oldu. İşte mahza bir şahsın hevâsat lâîmesi yüzünden aziz vatanın koca bir kıtası ateşler içinde yanıyor, tehlikelere marûz bulunuyor. Mânâsız imtiyâzlardan dolayı ânâsır-ı muhtelif birbirine girdi; üç milyonluk Bulgaristan koca

Türkiye'ye ultiमतolar yollamak cüretine kadar ilerledi. Hülâsa bir mecnûnun keyfi için Rumeli hercümerç oldu.⁴⁵⁷

Sancak gazetesinde Makedonya meselesinin ortaya çıkışı ve gidişatı güzel bir şekilde tespit edildi. Burada yazılanlara göre Makedonya meselesi, Berlin Antlaşması ile bir çözüme kavuşmuş gibi görünse de işi aslı öyle değildi. Balkan halkı çok uluslu ve çok dinli bir halktı. Devlet yönetiminin zayıflığı ve hataları yüzünden herhangi bir isyanın yaşanması kaçınılmazdı. Osmanlı, bu bölgelerde yaşayan Hristiyanları bir türlü kendi yönetimine ısındıramamıştı. Çünkü buraya adaletsiz ve liyakatsiz valiler ve memurlar tayin etmişti.

Devlet idâresinde meydana gelen hatalar sonucunda Balkan bölgesindeki halk, devlete bir nevi düşman oldu. Hatta onlardan bir kısmı Bulgar Prensi'nden dahi medet umdu. Ayrıca bu topluluk Osmanlı tarafından çok şımartıldı. Neticesi düşünülmeden, devlet tarafından ne istedilerse hepsi sunuldu. Anlamsızca verilen imtiyazlardan dolayı Bulgaristan dahi Osmanlı'ya ultiमतom verecek cesarete sahip oldu.

Sancak'ın Novaya Vremya isimli Rus gazetesinden aldığı istatistikte Ruslar bu bölgede yaşayan Hristiyanların ve Slavların miktarını fazla göstermeye çalıştılar. Buna rağmen bölgede yaşayan Müslüman sayısının Hristiyanlara kıyasla daha yüksek olduğu görüldü. Sancak'a göre buradaki asıl amaç bölge sakini olan Hristiyanların, devlete ısındırılması ve adaletli bir yönetim sağlanması olmalıydı. Sancak'ın diğer bir tavsiyesi de Arnavutluk bölgesinde Hristiyanların dağınık bir şekilde yerleşmesi sebebiyle, Anadolu'da bulunan bazı Müslümanları buraya iskan ettirerek, bu bölgedeki İslam nüfusunu artırmaktı.

Yemen'in durumu hakkında bir değerlendirme ve tahlil:

“Her tarafından gelen haberler Arabistan ahvâlinin pek karışık olduğunu gösteriyor. ...

... Arabistan'ın bir beyâbân ve haşat halinde kalması ve burada ecnebi konsolosların bulunmaması ketm-î ısrara daha doğrusu setr-î mezâlîme hâdim oluyor. Hükümet-i Hamidiye ihfâ-i hakîkatte pek mütebassır davranmakla beraber yine Arabistan şûbe-î cezîresinin muhtelif üç noktasında karışıklık zuhûr ettiği duyuldu. Yemen zaten öteden beri malûm? Asırlardan beri zîr idâre-i Osmanîyede bulunan biçare Yemen halkı gönderilen memurların mezâlîm ve irtikâplarından rahat yüzü görmemiş ve bîttabî kıtada asayiş hiçbir zaman takrîr edememiş Yemen'de alelhusûs devr-î Hamidî'de, sık sık kıyâmlar vûkûa gelir. ...

... Bugünlerde Yemen'de yine bir kıyâm umûmu vûkûa gelmiştir, çöl padişahı unvanını alan İbnürreşit ile münâsebetleri bulunduğu rivâyet olunuyor.⁴⁵⁸

I.Meşrûtiyet sonrasında başlayan Yemen bölgesindeki karışıklık Abdülhamid döneminin sonuna kadar sürdü. Bu bölgeye gönderilen valilerin sert tutum ve gaddarlık göstermeleri Yemen halkını çaresiz ve umutsuz kıldı. Burada yaşayan halk Müslüman ve

⁴⁵⁷ “Makedonya Meselesi ve (Devlet-i Aliyye Siyaseti)”, *Sancak*, 1 Nisan 1901-12 Zilhicce 1318.

⁴⁵⁸ “Yemen Ahvali”, *Sancak*, 1 Nisan 1901-12 Zilhicce 1318.

padişah yanlısı bulunmasına rağmen adaletsiz uygulamalarla karşı karşıya kaldıkları için öteden beri süregelen bir memnuniyetsizlik devam etti.

Yemen ile alakalı bir başka haber şu şekildeydi:

“Yemen kıtasındaki isyân zannedildiğinden ziyâde ağırdır. İş hilâfeti Türklerin elinden alıp evlâd-ı Arap’a ve Kureyş sülalesinden birisine tahsîs etmek imiş.

Kıta-i mezkûrede Hamdullah namında birisi (ki sözde o sülaleden imiş) bu maksada hizmet edecek çok taraftar peydâ ederek topladığı kuvvetle Asakîr-i Osmanîyeyi mağlûp ve ehemmiyet-i askeriye hâiz olan Esat namındaki kaleyi ele geçirerek kalede bulunan askeri kâmîlen kılıçtan geçirdikten sonra kendi dahî hilâfeti ilân eylemiş imiş. ...

Bize kalırsa bu havadisın bir kısmında mübâlâgâ vardır. Bu anda Yemen’de vûkûa gelen isyân hakkında matlûp derecede mütalââtımız yok ise de hilâfeti evlâd-ı Türk’ten alan Arap’a intikâl ettirmek fikri hiçbir yerde yoktur, bu maksada hizmet eder “Cemiyet-i İslâmîye”de nâ-mevcûttur, olsa bile şantaj maksadıyla yapılmış bir heyetten ibarettir.

Ahvâl-i umûmiyeye vâkıf olan cemiyetli Müslümanlardan hiçbirisinin Mısır’da o gibi fikri ve cemiyeti kabûl etmemekte olduklarını reyû’l-âyn görüp duruyoruz.

Bugün, bu fikri fâseda hizmet edecek hiçbir kıtada bir Müslüman olmamakla beraber idâre-i hâzirâdan ve husûsen halife-i zamanın etvâr ve hareketinden ziyâdesiyle müteneffir ve delgîr pek çok Müslüman bulunduğunu dahî inkâr etmek mümkün değildir. Bu fikirde bulunanlar yâni hilâfeti bir an evvel Sultan Hamit’in elinden kurtarıp yine hanedan-ı Osmanîden birine vermek isteyenler hesapsızdır. Hali hazırda bu fikirde bulunmayan İslâm yok demektir, Şam’da, Bağdat’ta, kıtâat-ı saîredeki memnûniyetsizlik bu sûretledir, Yemen kıtasındaki isyân dahî esâsen bundan ibarettir. ...⁴⁵⁹”

Yemen’de hilafeti Kureyşli Arapların ele geçirmek istediğine dair çıkan haber Sancak tarafından doğru karşılanmadı. Onlara göre bu haber asparagas veya abartıydı. Hilafet yalnızca Abdülhamid’in elinden alınmak isteniyordu. Hilafetin, başka bir hanedan üyesine geçmesi isteği mevcuttu. Ancak Arap hilafeti gibi bir istek kimsenin aklının ucundan geçmemekteydi.

Sultanın bazı kişilere Hicaz şimendifer madalyası dağıtması üzerine Sancak’ın tepkisi şöyleydi:

“Hanya mahûdu şu Girit madalyalarını bilirsiniz ya! Bu madalyalar adalet ve merhamet-i şâhâneyi kabûl etmeyen Giritlileri teskîn ve cezire-i mezkûrenin daire-i tabiyâtı Osmanîyede kalmasını temîn etmek üzere icat ve hizmet-i sebkât eden cümle hamiyetperverâne hassaten harem-i hümayûn ağalarına kadar tevzî olunmuş idi. Halbuki mââ’l-teessûf madalyalardan beklenen maksat şevketpenâhî! matlûp neticeyi vermedi. Şu kadar ki Sultan Hamid hazretleri bir kere gördüğü muvaffakiyetsizlikten geri dönenlerden değildir. Buna delil ise bu kere de Hicaz şimendifer madalyaları ihdâs etmesidir. Allah ıslah eyleye!⁴⁶⁰”

Önceden devlet tarafından Giritlileri sakinleştirmek ve bu bölgenin Osmanlı tabiiyetinde kalması amacıyla madalyalar dağıtıldı. Ancak bu plan başarılı olamadı ve Girit,

⁴⁵⁹ “Yemen Vukuatı”, *Sancak*, 1 Haziran 1901-13 Safer 1319.

⁴⁶⁰ “Havadis”, *Sancak*, 15 Eylül 1901-1 Cemaziyel Evvel 1319.

Osmanlı Devleti'nden koptu. Yine aynı şekilde Hicaz şimendifer madalyaları dağıtılmaktaydı. Sancak gazetesi bu durumu eleştirdi.

Said Paşa'nın sadrazam olması konusunda şu yorumlar yazılmıştı:

“Avrupa gazeteleri “Said Paşa hazretlerinin makam-ı sadarete dördüncü defa olarak geçmesi İstanbul'da pek büyük hayret-i mucîp olmuştur. Çünkü her ne kadar paşa-yı müşârünileyh hazretleri eski Osmanlı fırkasına mensûp zevâtın en zîr dest, hâlis-i mürevvîci ve Mithat Paşa merhûmun mesleğini tervîcen hareket eden bugünkü ahrâr-ı Osmanîye'nin en büyük ad ve mesleği ise de hükümet-i Hamidîye'nin tarz-ı sekîm ve meşûmunun dahî düşmanıdır. Said Paşa hafiyelerin umûr-ı idâreye el uzatmalarını katîyen kabûl etmediği gibi Yıldız'ın her tarafını kuşatan kîrve lâ yeflâhûnun hükümette icrâ-yı nüfûz etmesine, ecnebi hükümetlerin Devlet-i Aliyye umûr-ı dahilîyesine karışmasına şiddetle mûtarızdır. Paşanın kendine mahsus mesleği ve metânet-i ahlâkı vardır. Bundan dolayı ahlâk ve ahvâlî husûiyesi malûm olan zât-ı şahâne ile geçinmesi mümkün değildir” diyorlar. ...

... Said Paşaya gelince ahvâl-i şahsîye itibarıyla vükelânın en az mâlûm olanı, meslek-i mahsûsu nokta-i nazarından hâiz olduğu ehemmiyet nispetinde dahî en az tenvîr olunanıdır. Bu nâkisâdan dolayıdır ki Said Paşa'yı ismâne çıkaranlar olduğu gibi. Müşârünileyh hazretlerinde mevcûd fakat pek çoklarca meçhûl olan iktidarını katîyen reddedenler dahî vardır.

Paşanın, idâre-i meşrûta aleyhtarı ve istibdâdın en şiddetli taraftarı olması fikrimizce meziyâtına büyük bir leke değildir zannederiz. Çünkü hamdîn sümme hamden hakiki ahrâr-ı Osmanîye fikr-i taassuptan külliyyen âzâdedir. ...

... Said Paşa hazretinden bugün matlûp olan mesleklerinin izhârı değil, dört başı ateşi buhran içinde yanan devlete hizmettir. Ne derece bilend âsârı himmete mütevâkkıf ise mümkün olabilen ıslahatı yapmaktır. Paşa bu himmet bilend ile çalışırlarsa cennet mekân Mithat Paşa merhûmun âlî himmetine, azm-î celîl fedakârîsine prestij edenlerin dahî takrîs ve tekrîmini mazhâriyetleri şüphesizdir.⁴⁶¹”

Sancak gazetesi Said Paşa'nın, devleti buhrandan kurtarmak için çalışırsa başarılı işler yapabileceğini belirtti.

3.1.2.Hariciye

Bosna Müslümanlarının durumu hakkında şöyle bir haber yapıldı:

“... Şu günlerde “Bosna” ahali-i müsellemesinden müntehâb mebus heyeti Viyana'ya giderek huzur-ı imparatorîye kabûl buyurulmadıkları ve Bosna ahali-i İslâmîyesinin çekmekte olduğu zûlüm ve ezâyâ, vali Kont “Kallayi”n kavânin ve ahkâm-ı şerîyeye dahî müdâhale ile hukuk-ı meşrûa-yı İslâmîyeyi ayaklar altına aldığını bir lisan-ı tazîm ve müesser ile arz ettikleri bazı gazetelerde görüldü. “Bosna” beylerinin bu şikâyet ve marûzâtı imparator hazretlerinin pek ziyâde teessürlerini mucîp olduğu cihetle tahkîkata iptidâr olunmak üzere (?) hassaten bir memur-ı âzam buyurulmuş.

Müslümanların şikâyet ettikleri mevâdd; Cizvitlerin, himâyet-i hükümetle cesaretlenerek, bîlâperva ahali-i İslâmîyeye îzâç ve umûr-ı meşrûalarını dûçar-ı sekte etmekte oldukları ve bazı nisvân-ı İslâmîyeye Hristiyan dinini kabûle cebretmek gibi küstâhlıklara cüretlerini ve hükümet-i mahallîyenin de vakıf camî ve mekteplerin tahsisât-ı meşrûtâsını hilâf-ı şart vâkıf doğrudan doğruya kabz; ve daha bu gibi birçok

⁴⁶¹ “Said Paşa ve Ahrar”, *Sancak*, 1 Kanun-ı Sani 1901-21 Ramazan 1319.

ahkâm mûnîfe-i şerîyeye mûnâfî müdâhalât ile menâfî ve hukuk-ı müşârûa-yı İslâmîyeye rahnedâr etmeye gayretleri imiş.⁴⁶²

“Sancak” başlığı altında bu haber hakkında gazetenin görüşü beyan edildi:

“Ne demeli? Yed-î ecânibe düşen memleketlerin bu gibi rahne ve hakaretlere düşmeleri hemen hemen tabîî gibi ise de Avusturya hükümeti gibi idâresi muntazam ve adil bir memlekette ve Fransuva Joseph gibi dünyanın hürmet ve riâyetini kazanmış olan bir hükümdarın devrinde böyle adaletsizliklere meydan verildiğini adeta inanmayacağımız geliyor. Eğer ahvâl-i şâyîa vûkû bulmuş ise pek iyidir!....⁴⁶³”

Bosna’da ikamet etmekte olan Müslümanların bazı Hristiyan kavimlerinin zulmüne uğraması ve bunun sonucunda Viyana imparatoru Fransuva Joseph’e şikayette bulunmak için gitmeleri ancak huzura kabul edilmemeleri sonucunda halkın çektiği zulmün devam ettiği belirtilmekteydi. Bahsedilene göre, bu bölgede vali bulunan kont İslamiyet’i ayaklar altına alacak davranışlarda bulunmaktaydı. Müslüman kadınlardan bazıları, Hristiyan olmaya zorlanmaktaydı. Müslümanlara ait cami ve mekteplerin Hristiyanlar tarafından ele geçirilmesi de şikâyet sebebiydi. Bosna beylerinin bu şikâyetlerinden haberdar olan imparator çok üzüldü. Bölgede incelemelerde bulunması için bir memur tayin etti.

Sancak’ın bu konu hakkında yaptığı değerlendirme pek sade ve netti. Bu değerlendirme, o dönemde Avusturya’nın hatırı sayılır bir ülke olduğunu ortaya koymaktaydı. Çünkü Avusturya’dan “muntazam ve adil bir memleket” olarak bahsedilmekte ve Fransuva Joseph’in de dünya çapında hürmet kazanan bir imparator olduğundan söz edilmekteydi.

İran’da yaşanan İngiliz-Rus mücadelesiyle ilgili Sancak’ta şöyle bir yazıya yer yerildi:

“Kıtâat-ı İslâmîyeye mensûp olup, fakat gerek ahvâl-i hâzîrâsı ve gerek istikbâl-i zûlmet içinde bulunan memleketlerden birisi de “İran”dır.

Dünyanın her tarafında menâfî-i siyasîyeleri birbirine zıt olan, Rusya ve İngiltere devletleri, orada da birbirinin karşısına çıkarak, zaten karanlıkta bulunan “İran” mülkünün bîlcümle hâzâîn-i maddiyesini yağma etmek hırsı gösteriyorlar.

Rusya; vaziyet-i coğrafyası îktîzâsıyla daha yakın ve hükümrân olmaya daha müsââdeli bir halde bulunmasıyla, istilâ-yı ticarîyesi daha seri ve kolay oluyor.

İngilizler, Hindistan’a olan garbiyeti cihetiyle kendileri için pek ehemmiyetli bildikleri Acemistan sahasında da çoktan beri müsâdemât-ı hafiye-i siyasîye devam edip gidiyor. Fakat, henüz zahîrde hiçbir şey yok görünüyor.

Ruslar, Acemistan’ı kendi taht-ı nüfûz ve hükümlerinde bulundurmaya pek tabîî bulduklarından, şimâlden yükleniyorlar. Yani: Acemistan’ın, şimâl vilayetlerinde ticaret, bugün Rusların ellerinde bulunuyor. Hükümet-i İraniye’den de büyük büyük imtiyâzlar alarak mevkîlerini takviye ve menfââtlerini tevsîk ediyorlar.

İngilizlerin mevkîî, Ruslar kadar müsââdeli olmadığından Ruslara karşı icrasına pek zarûri ve tabîî gördükleri, adeta “Hayat Meselesi” addettikleri rekabeti, büyük müşkülât ile icra ediyorlar. İngilizler için

⁴⁶² “Havadis”, *Sancak*, 18 Teşrin-i Sani 1899-14 Receb 1317.

⁴⁶³ “Sancak”, *Sancak*, 18 Teşrin-i Sani 1899-14 Receb 1317.

en büyük mâni memleketi mezkûreye İngiliz malının, cenûp tarafından sevkinde mevcut olan müşkülâtır: mâlûm olunduğu üzere, İngiliz emtiası, İran’a Acem Körfezi’nde bulunan iskelelerden ithâl olunabilip, oralardan memleketin içerilerine doğru sevki, arazinin sarp olmasından ve muntazam yollar bulunmamasından; başkaca da, birtakım şerâât-i duhûliyenin mevcûdiyetinden pek büyük mevânî-i tesâdüf ediyor. ...

... Şimdi evvel: Nakliyatı teshîl edecek yolları kazanmaya çalışarak, (Kum) şehrinden (Sultanabad)’a kadar gayet elverişli ve mükemmel bir araba yolu açıyorlar ki: Tamamen usûl-ı cedideye mutâbık tertip edildiğinden istenildiği, ihtiyaç hissedildiği anda, derhâl demir raylar döşenebilecektir. Diğer “Sığlar” isminde bir İngiliz kumpanyası da (Sultanabad)’dan (Burucir) şehrine ve oradan da (Harunabad)’a kadar imtidâd eden vadide bir araba yolu yapıyor. Yolun müntehâsında (Harun) Nehri bulunduğunu, orada küçük İngiliz vapurları (Bombay-Harun) ticaretini temin etmekte olduğunu ilâve edersek, yolun ehemmiyet-i ticariyesi kat kat ziyâdeleşir. ...

Tarîk-i mezkûrun ehemmiyet-i ticariyesinden başka ehemmiyet-i askeriyesi de bulunduğu şâyân-ı zikirdir...

... İşte: İngilizler, oralarda bu sûretle gayret ederek, İran’ın cenûp vilayetlerini kendi mal ve metâlarıyla doldurmuş olduklarından ve şimdilik merkez vilayetlerine İngiliz malının sevki pek ziyâde pahalıya oturuyorsa da sâlef’ül-arz yollar bittikten sonra kolaylıkla, merkezi ve hatta şimâl vilayetlerini bile (Emtiâ-yı İngilizîyye) ile doyuracaklarından, Rusların o cihetlerdeki ticaretini de pek ziyâde sıkıştırarak mahvetmeleri âğleb-i ihtimâldir. ...⁴⁶⁴

İngiliz ve Ruslar tarafından yağmaya uğrayan İran, iki ülkenin ticari emellerinden dolayı huzursuz bir durumdaydı. Halkı Müslüman olsa da coğrafi olarak Rusya’ya daha yakın olduğu için, Rusya’nın burada ticari ve siyasi birçok arzusu bulunmaktaydı. Aynı şekilde İngilizler de İran ile Hindistan arasında bir ticaret güzergâhı oluşturmak istemekteydi. Öyle ki İngilizler, İran’ın sarp kara yollarını ve olumsuz coğrafi özelliklerini aşmak için çalışmalar yürüttü. Burada yeni araba yolları yaparak, Harun Nehri’ni de Bombay ile Harunabad arasında ticaret yapmak için kullanmaya başladılar. Böylece Rusların ve İngilizlerin bu bölge üzerindeki emelleri birbiriyle çakıştı ve iki ülke karşı karşıya geldi.

İran şahı Muzaferreddin Şah’ın seyahati hakkında şu şekilde bilgi verildi:

“Ahîren alınan malûmâta nazaran İran şahı Muzaferreddin Şah hazretlerinin Kafkasya’dan İstanbul tarîkiyle Avrupa seyahati mukarrer iken Sultan Hamid kendisini Boğaziçi’nde karşılamak istemediğinden Rusya tarîkiyle Avrupa’ya gideceğini yazılıyor.”⁴⁶⁵

Burada, İran şahının Avrupa’ya gidiş güzergâhı üzerinde İstanbul’a uğrayacağı ancak Abdülhamid’in onunla görüşmek istememesinden dolayı Rusya üzerinden geçeceği belirtildi.

İtalya Kralı’nın katledilmesine dair yapılan haber şu şekildeydi:

⁴⁶⁴ “Alem-i İslamiyet’in Bir Köşesi”, *Sancak*, 9 Kanun-ı Evvel 1899-6 Şabanü’l- Azam 1317.

⁴⁶⁵ “Havadis”, *Sancak*, 12 Mayıs 1900-13 Muharrem 1318.

“Bu son iki hafta zarfındaki gibi vâkâ-yı yani İtalya kralının katlî, İran şahı aleyhindeki suikast ve hem şâhâneye dokunmuş; matbûat-ı Osmanîye Karno ve Avusturya İmparatoriçesi’nin katillerindeki lisanı istimâl ediyorlar.

İkdam’ın Yıldız’ın emrine teb’ân verdiği havadise bakılırsa Humbert’in vefatı ansızın vûkûa gelmiştir. Vâkâ doğrudan kurşun kendisine isabet ettikten sonra bu taarruza hiçbir vecîhle müstahâk olmayan kral ancak yarım saat ber hayat kalabilmiştir.⁴⁶⁶”

Burada İran Şahı’nın suikasta uğradığı, Avusturya İmparatoriçesi ve İtalya Kralı Humbert’in ise katledildiği haber verilmekteydi. Ayrıca İkdam gazetesinin haberlerini Sultan Abdülhamid’in emriyle yazdığı aktarılmaktaydı.

Muzaferreddin Şah hakkında yapılan diğer bir haber de şuydu:

“İran hükümdarı Muzaferreddin Şah hazretleri İstanbul’u teşrîf buyurdular. Mevkî ve haysiyetle mütenâsip bir surette muzaffer kabûl-i hürmet oldular...

Hüsn-i kabûl gördü ama Şah-ı İran hazretlerinin rasme-i istikbâl ve kabûlünde iltizam edilen usûl-ı teşrifâtı umûm hamiyetperver Osmanlıları pek ziyâde meyûs etti. Bu yüzden dahî millet-i kîrân bir tahkîre hedef oldu. Otuz milyon Osmanlının hükümdarı bulunan zatın ne derecelerde bir zîl-î cebânetle muttâsıf olduğu enzâr-ı yâr ve ağyârda bir kere daha tahkîk eyledi.

Malûm olduğu üzere Muzaferreddin Şah hazretleri üç aydan beri seyahattedir; alem-i medeniyetin ekser cihetini gezdi ve reyû’l-âyn gördü, birçok hükümdarlarla bîlâ vasıta görüştü; Paris’te hayatına suikast olundu yine seyahat programını zerre kadar değiştirmede. ...⁴⁶⁷”

İran şahının, padişah tarafından isteksiz bir şekilde karşılanması Osmanlı’nın önde gelenlerini hoşnutsuz kıldı. Muzaferreddin Şah, suikasta uğramasına rağmen seyahat programını değiştirmeyerek Avrupa dönüşünde İstanbul’a uğradı.

Muzaferreddin Şah’ın vefat haberi ise Sancak’ta şu şekilde yer aldı:

“Muzaffereddin Şah hazretleri vefat etmiştir. Rahmetûllâhi aleyh. Merhûm müşââünileyh hal-i hazırda mevcût olan mülûk-ı İslâmîye arasında değil belki son yüz sene zarfında gelen bîlâd-ı İslâmîye hükümdarları arasında en iyisi idi. Evet iktidar-ı zâtîyeden mahrûm olan bu hükümdarın büyüklüğü devlet ve milletine karşı beslemekte olduğu hüsn-i niyette idi ki mücerret şu âmâl-i mülûkânese kendisini mülûk-ı İslâmîye arasında en büyük bir mevkî-i îsât ettiği muhakkaktır. ...⁴⁶⁸”

Sancak gazetesi yazarına göre Muzaferreddin Şah, devlet ve milleti yönetme şekli bakımından Müslüman hükümdarlar arasından en iyisiydi.

Fransa’nın iç siyasetine yönelik şu bilgilere yer verilmişti:

“... Fransa efkâr-ı umûmiyesinin kısm-ı azîmi Fransa hükümetinin iltizam ettiği hatt-ı hareketin aleyhinde bulundu ve elân dahî bulunmaktadır. Meslek-i sekîmin mürevvîci bulunan ricâl-i hükümet aleyhinde şiddetli lisanlar istimâl ettiler ve elân dahî etmektedirler. Ezcümle Fransa’da bir kısım vefîrî nâsın mürevvîc-i efkârı bulunan “Oruvar” gazetesi Fransa ricâl-i hükümetinin siyaseti Hamidîye’yi tervîç

⁴⁶⁶ “Havadis”, *Sancak*, 15 Ağustos 1900-19 Rebiül Ahir 1318.

⁴⁶⁷ “İran Hükümdarı Muzaferreddin Şah”, *Sancak*, 15 Teşrin-i Evvel 1900-23 Cemaziyel Ahir 1318.

⁴⁶⁸ “Muzaferreddin Şah Hazretlerinin Vefatı”, *Sancak*, 15 Şubat 1907-2 Muharrem 1325.

etmelerini, müteveffa Felix Faure, reis-i cumhur hâzır Mösyö Loube vükelâ-yı sabıkâdan Hanoto, meclis-i mebusan reisi Mösyö De Chanel gibi azâm-ı ricâlin hünkârdan istifade etmelerine atfediyor.

Biz ne diyelim! Fransa'dan bu gibi harekâtın sâdur-ı şân-ı hürriyetine şîn îrâs eder. Fransa öteden beri şarkta harekât-ı hayırhâhâne ve hakperestânesiyle meşhûr idi o mesleği muhafaza edemediğindendir ki bugün nüfûz ve itibarı her an tenezzül etmektedir.⁴⁶⁹

Fransa'nın önde gelen kişileri hükümetin bazı politikalarından hoşnutsuz oldular ve bu politikaların aleyhinde bulundular. Öyle ki bu kişiler şiddetli bir lisan kullanarak hükümeti eleştirdiler. Sancak'a göre Fransa'nın iç siyaseti bozulduğu için dünya çapındaki nüfuzu ve itibarı da zedelendi.

Napoli'de Arnavutlar tarafından yapılan bir kongre hakkında şu şekilde bilgi verildi:

“... Geçen hafta Napoli'de bir Arnavut Kongresi inâkât etmiştir. Bu komitede bazı Arnavutlarla (!) İtalyan kibarlarından birkaç zat var imiş. Mukarrerâtın en mühîmi: Bundan sonra Arnavutlara Latin yazı ve hûrûfatını kabûl ettirmek, hissiyât-ı milliyelerini Arnavutluk namına uyandırarak ileride istiklâl kazandırmak, İtalya ile bu kavim arasında mevcûd olan irtibat ve îktisâbı daha ziyâde takviye ve ihyâ etmek vesairenden ibaret imiş.

Yine o gazetelerin diğerlerine bakılırsa İtalya Kralı Viktor Emanuel bu komiteyi himâye-i âlîlerine almış ve muâvenet vaat etmiştir.

Biz bu ihbârata inanmak istemiyoruz; hayır, yanlış söyledim, inanmak istiyoruz; fakat komite dahilinde Müslüman Arnavutlardan kimse bulunduğu kâil değiliz. Çünkü bir kavim-i necip efrâdının; İtalya ve falanların himâye-i mahsûsalarına dehâlet etmelerine değil merkez-i hilâfet-i İslâmîye'ye olan sadakat ve merbûtiyetten ayrılmayacaklarına eminiz. Herhalde bildiğimiz hamiyetli Arnavut arkadaşlarımızdan bu madde-i mühîme dair malûmat vermelerini rica ederiz.⁴⁷⁰

İtalyanların desteği ile, Napoli'de yapılan Arnavut kongresinde Latin harflerini kabul etme kararı alındı. İtalya Kralı da bu kongreyi himaye altına aldı. Yapılan kongreden çıkarılacak iki önemli sonuç vardı. Birincisi, Arnavutlara milli kimlik bilinci ve milliyetçilik fikri aşılanmaya çalışılmaktaydı. Böylece onlar, bağımsız bir ülke olmaya yönlendirilmekteydi. İkincisi, Arnavutlar İtalyanlar tarafından desteklenmekteydi. Bir Arnavut-İtalyan dostluğu görülmekteydi. Böylece Arnavutlar dünya çapında mevcut olan siyasi arenada, başına buyruk bir devlet ya da bağımsız bir devlet izlenimi kazanmaktaydılar.

Sancak gazetesi yazarı bu kongrede Müslüman olan Arnavutların bulunduğu inanmak istememekteydi. Çünkü onların hilafet merkezine yani Osmanlı Devleti'ne bağlı olduklarına inanmaktaydı. Ayrıca Müslüman olan bir milletin gayrimüslim olan İtalya devleti ile ortak bir kongre yaptığı düşüncesi esefle karşılandı. Bu yüzden bu konuda soru işaretlerini aydınlatacak bir bilgi rica olundu.

Osmanlı-Fransa ilişkisi hakkında Sancak'ta şu bilgiler verildi:

⁴⁶⁹ “Havadis”, *Sancak*, 1 Kanun-ı Evvel 1900-8 Şaban 1318.

⁴⁷⁰ “Havadis”, *Sancak*, 15 Mayıs 1901-27 Muharrem 1319.

“... On altıncı asrın mübâdisinden on sekizinci asrın nihayetine kadar Devlet-i Aliyye Fransa ile müttefik bulunuyor idi. Bu hal Birinci Fransuva ile Kanuni Sultan Süleyman arasında tekvün eden bir münasebet-i şikâr-ı güzerânedi, daha doğrusu bu padişah-ı âlî-kadîrin mezkûr kralı muavenet-i maddiye ve maneviye ile belâ-yı esareten kurtardığı zamandan başlar, bu münâsebet ondan sonra dahî bir hayli devam eder, iki devletin münâsebât-ı siyasîyesinde ahının ve ıtradı müşâhede olunur, bînâenaleyh birbirlerine yardım ederek menâfi-i zâtiyelerini müttefikten takip eyledikleri mesâîl-i mühîmeden îktisâp ettikleri netâyîc-i mütekâbîle, her iki memleketin hal ve ihtiyacına pek muvaffak düşüyordu. ...

Fransızlarda başka hükümetler gibi mucerret bu halden dolayı memâlik-i mahrûsenin er olsun, geç olsun peyderpey inhitât ve en sonra inkıraz olacağına mûtekit bulunuyorlar ve bundan bir an evvel istifade târîkini kendilerince muvaffak görüyorlardı.

İşte bu esbâba mebnî idi ki geçen asırda merkez-i hilâfete isyân etmiş olan Mısırlı Mehmet Ali Paşa maddeten ve manen muâvenette bulundular, bu zâtı kendilerine taraftar peydâ ve bir vakit o kıtadan istifade etmek cihetini düşündüler, takriben o zamanlarda bir çok fedakârlıklar ihtiyâr ve izharıyla kesb-i istiklâliyeteye çalışan Yunanlılara fiilen muâvenette bulundular, git gide bununla dahî îkûfâ etmeyerek cüzî bir bahane ile memâlik-i mahrûsenin iczâ-yı mürekkebesinden bulunan Cezayir’i zapt ettiler, Tunus’un sonraları vukua gelen işgâline yol hazırladılar.

Muaheze Fransa yine bu hengâmede dahî mümkün olduğu kadar Devlet-i Aliye’nin tamamîyet-i mülkiyesini muhafaza etmekten geri durmadı. Hayat-ı devletin düşman-ı kadîmi olan Rusya’yı memâliğimizi kaptırmamak için elden geldiği, menâfinin icâp ettiği kadar çalıştı, bize siyaseten muâvenette bulunduğu gibi Rusların taarruzu lâ-yenkatî kesb-i şiddet ettiği zamanda, Kırım Muharebesi’nde bize fiilen yardım etti, İngiltere ile beraber memâlik-i mahrûseyi düşmanımızın elinden kurtardı, teedîd-i kuvvet etmek için bize yine zaman kazandırdı. ...

... Bugünkü günde düvel-i muazzama arasında şarkta en ziyâde menâfi-i siyasîyesi inhitât ve tedennîye yüz tutan hükümetin Fransa olduğu şüphesizdir. Buralarını kendileri dahî inkâr etmiyorlar. Vaktiyle umûm ahali-i şarkîyenin riâyet ve hürmetle bakıp yâd ettikleri Fransa ismi bugün herkeste bir tebessümü davet etmekten başka bir tesir icrâ edemiyor. Bugün umûm-ı şark, hükümet-i mezkûrede meslek-i kavî olmadığına kanî ve siyaseti cedîdesinden dolayı umûm millet-i İslâmîye kendisine düşman bulunduğu mutekâttir; bu fikir mââ’l-teessüf gittikçe teşdît etmektedir.⁴⁷¹”

Yazılan makaleye göre Fransa ve Osmanlı arasındaki dostluk, Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren başlamaktaydı. Osmanlı Devleti’nin gerileme süreci yaşadığını fark eden Fransa, Osmanlı topraklarından nemalanmak istedi ve bazı bölgeleri işgal etti. Buna rağmen Rusya’nın siyasi emellerini yerine getirmesine engel oldu ve yapılan Osmanlı-Rus savaşlarında Osmanlı’ya destek sağladı. Son yıllarda şark siyaseti gerileyen Avrupa ülkelerinden başlıcası Fransa’ydı. Ancak Müslümanlar, işgalci tutumundan dolayı Fransa devletine teessüfle yaklaşmaktaydı.

Aynı konuyla ilgili şöyle bir bilgi daha verildi: “Devleti Aliyye ile Fransa arasındaki ihtilaf bugüne kadar hallolunmamıştır. Bu işlerin hali galiba çarın şu günlerde Fransa reis-i

⁴⁷¹ “Devlet-i Aliyye ve Fransa”, *Sancak*, 15 Haziran 1901-27 Safer 1319.

cumhur ve vükelasıyla vuku bulacak mülakatına mütevakıftır. Avrupa efkâr-ı umûmiyesi bu merkezdedir.⁴⁷²

Buradan, Osmanlı-Fransa ilişkilerine Rusya'nın müdahil olduğu ve bu ilişkinin akıbetini Rus çarının belirleyeceği sonucu çıkarılabilir.

Osmanlı ile Fransa arasında yaşanan bir rıhtım meselesi sonucunda iki ülkenin arasının bozulduğuna dair yazılan metin şöyleydi:

“İstanbul rıhtım meselesinden patlak veren Türkiye ve Fransa ihtilâfı sahne-i hâdisatta icrayı edenlerin merâmlarına göre şekilden şekle giriyor. Muş ve havâlisinde yâni Ermenistan? nâmını verdikleri mehlîl arazide Ermenilerin katliam edilmekte ve gündün güne onlara karşı daire-i ateşin zulmün tevsî olunmakta olduğuna Fransa menbâında tereşşûh eden veyahut Fransız parmağıyla aşağı ittirilen havadisın menâbî mevsûkâdan tasdik edilinceye değin sıhhat-i vukûuna kaîl olunamayacağı bedîhîdir.

Fransa şu sırada Devlet-i Aliyye'den intikam almak emeliyle Ermenileri teşvîk etmekte ve daha sonrası körü körüne hareketi kendilerine düstûrî'l-amel ittihâz ederek bunca katliama sebebiyet veren Ermeni vatandaşlarımızı tahrik ile gaîleyi ziyâdeleştirmek ve diğer tarafından da gayri resmi olarak şantaj tarîkiyle padişahı mecnûnî tahvîf etmek gibi vâkâr-ı siyasîye mâlik bir hükümete yakışmayacak ifâl ve harekât Fransa'dan sadık olmaktadır. ...⁴⁷³

Fransız hükümeti Muş ve çevresini “Ermenistan” olarak adlandırdı. Fransa devletinin Osmanlı'dan intikam almak arzusuyla ülke içinde ikâmet eden Ermenileri kışkırtmaya başlaması ve onların zararlı faaliyetlerini desteklemesi, günümüze dek sürecek olan Ermeni sorununun temellerini atmıştır denilebilir.

Çin'e Alman ve Türk heyetlerinin gönderilmesi ve Rusya'nın buna tepki göstermesi hakkında yapılan haber:

“Geçenlerde ferik Enver Paşa riyâsetinde Çin'e gönderiverilen heyet-i Osmanîyeye bazı Avrupa hükümetleri mûtarîz bulunduğu, fakat bunlardan hassaten Rusya hükümeti heyet-i mezkûrenin Çin'de bulunmasını menâfî-i siyasîyelerine mugâyir görerek İstanbul'daki sefirine, ne vasıta ile olursa olsun, Türkleri bu işten alıkoymak için lazım gelen teşebbüsâtta bulunmasını ikiden tembih eylediği ve bunun çarelerine bakıldığı ötede beri de söyleniyor idi. Her neden ise bu defa sefir “Zinoviyoğlu” merâmına nâil olamadı, heyet gönderildi ...⁴⁷⁴

Rusya, kendi çıkarına göre bu heyetlerin Çin'e gitmesine karşı çıktı. Rusya'nın engellemelerine rağmen Alman ve Türk heyetleri Çin'e gitti.

Osmanlı-Avusturya ilişkisi hakkında şu şekilde bilgi verilmekteydi:

“Devleti Aliyye sâye-i satvet ve fütûhatını Rumeli yakasına salıp Avrupa'ya rekz levâ-yı istilâ eylediği gündün itibaren gerek harben gerek sülhen, en ziyâde muamele ve münâsebette bulunduğu hükümetlerin birisi dahî Nemse hükümeti olduğu malûmdur. ...

⁴⁷² “Havadis”, *Sancak*, 15 Eylül 1901-1 Cemaziyel Evvel 1319.

⁴⁷³ “Şuunat”, *Sancak*, 1 Teşrin-i Sani 1901-18 Receb 1319.

⁴⁷⁴ “Almanya ve Rusya”, *Sancak*, 15 Haziran 1901-27 Safer 1319.

... “Prens Gorçakof” Avusturya devleti hakkında “Nemse bir millet değildir, hükümettir” sözünü söylemiş; ne taraftan düşünülürse düşünölsün, prensin söylediğı söz doğrudur.

Bugünkü günlerde Avrupa devletlerinin birincilerinden mâdüt olan bu devlet bir millette müteşekkîl değildir. Devletin eczâ-yı mürekkebesine teşkîl eden mürûr arasında başka cins ve başka dine mensûp birkaç akvâm mevcuttur ki bunlar ayrı, ayrı hükümetler teşkil etmek iktidarlarına mâliktirler. Bugün Nemse sûret-i zâhirde Alman cinsine mensûp hükümetten müteşekkîl addolunuyorsa da (çünkü hanedan-ı hükümdarı, lisan ve hatta idâre-i memleket bunların elindedir) hakîkatte başkadır. Bu memleket derûnunda mühîm bir kısım teşkîl eden Macar akvâmı, kendilerine mahsûs olmak üzere hükümet içinde hükümet teşkîl etmişlerdir. ...

... Yarım asırdan beri ahvâl bu merkezde iken bundan sonra Nemse hükümetinin ahvâl-i dahîlîyesi diğerk bir renk ve şekil olmak ihtimalini dahî göstermektedir; çünkü bu memleketin kısım-ı azîmini teşkîl eden akvâm “Slav” milletine mensûpturlar. ...

... Devleti Aliyye-i Osmanîye mahv ve Avrupa kıtasından tard olunacak olursa Rumeli’de kesretle bulunan Slavların kendi cinslerini takviye ederek Nemse’nin hayatını daha büyük tehlikeye düşüreceğı şüphesizdir. ...

... ‘Metternich’den itibaren yukarıda söylediğimiz meslekte sebât ettiler. Fakat, ne faîdesi var ki: hükümetin daha doğrusu hevâ-yı adil ve insâf ile, bir türlü yaşamayan, şevket ve saltanat yaldızlarıyla mezîn olup tağlîp ve zulüm ile hayat süren saraylarımızın tahakküm istibdâdı ve vatanımızın unulmaz yerinde bir şîr pençe-i inhitât açmış ve son Rusya muharebesi ise Rumeli’nin hemen kısım-ı azîmini elimizden çıkarmak derecesine götürmüş olduğundan memâlik-i mahrûseden koparılan şu vilayetlerin bir kısmını olsun Slavlara teslim etmemek için Nemse siyâsîyonu taarruz-ı siyasete karar vermiştir ki bu halin neticesi kıtâat-ı mezkûrede en zengin vilayât-ı Osmanîyeden bulunan Bosna’nın Nemse eline geçmesini mucîp olmuştur. ...⁴⁷⁵”

Buradan çıkarılabilecek sonuç Rumeli kıtasında karşılaştık ve yüzyıllardır ilişkisi süren Osmanlı ve Avusturya’nın, ülke topraklarını koruyabilmek amacıyla ortak bir siyaset izlemesi söz konusu oldu. Ancak Osmanlı’nın eski gücünü yitirmesi ve Rusya’nın Balkanlardaki Slavları kışkırtması sonucu, Avusturya da kendi menfaatine yönelik bir siyaset yürütmeye başladı. Böylece nüfuzu altına alabilecek olduğu ülkeleri işgal ederek zaman zaman Rusya ile karşı karşıya geldi. Osmanlı ile olan eski ilişkisinden eser bile kalmadı denilebilir.

Bulgaristan’daki Yahudilerin durumu hakkında şöyle bilgiler verildi:

“... Bulgarya, dünyada moda hükmüne geçen Yahudiler aleyhindeki harekât-ı heyecânengizâneden geri kalamaz. Kezâlik Bulgarya’daki Yahudiler hayli zamandan beri, câleb-i nefret bir surette dûcâr-ı zulüm ve tâdî olmaktadırlar. “Köstendil”de, Yahudi hilafgîranı, havarilere daldılar, Yahudi dükkânlarını yağmalattılar ve Yahudilerin bir haylisini yaraladılar. ...⁴⁷⁶”

Görünen odur ki, o dönemde dünyanın türlü yerlerinde Yahudiler aleyhinde harekât göstermek moda haline geldi. Bu tarz davranışlar sergileyen ülkelerden birisi de Bulgaristan’dı.

⁴⁷⁵ “Devlet-i Aliyye ve Nemse”, *Sancak*, 15 Haziran 1901-27 Safer 1319.

⁴⁷⁶ “Bulgaristan’da Yahudi Hilafgirliği”, *Sancak*, 15 Haziran 1901-27 Safer 1319.

Padişahın sürekli Rus çarının isteklerini yerine getirmesi konusunda Sancak gazetesinin tepkisi şu şekildeydi:

“Çar, Selanik’te mahkûm edilen Makedonya ihtilâlcilerinin tahfî-i cezalarını talep etti. Abdülhamid’te derîğ-i vaat etmediği gibi Rus sefirine verdiği bir ziyâfette mahkûmların affolunduklarını beyân eyledi.

Memleketimizin işlerine, kurşuna dizilmeye mahkûm fasade-i siyâsiye lehinde ne hakka mebnî müdâhale ettiğini çara suâl edişimize belki de gülünecektir.

Rusya ihtilalcilerinin ne vahşetle Sibirya’ya neffiy ve idama mahkûm edildiklerini alem biliyor. Daha yakında zulümden dolayı memnuniyetsizlik gösteren Kafkasya’da bir Müslüman köyü Kazak süvarilerine harap ettirilerek müştekîlere zincirler vuruldu. Halife ne için bu bedbaht Müslümanların lehinde müdâhale etmedi? Sultanın o Müslümanları himaye hak, çarın Makedonya Slavları lehinde iddia ettiği haktan ziyâdedir.

Bunlara ne manâ verilir? Bir hükümetin, diğer bir devlet işlerine karışması hukuk-ı düvele tecâvüzdür, cinâyetleri sabit fesatçıları alenen teşviktir. Bu müdâhale ispat ediyor ki: Makedonya’da efsâdâtta bulunanlar, her vakit dediğimiz vecihle Rus konsoloslarının nezaret-i aliyyeleri! altında olarak icra-yı müfîdât eden Rus memurlarıdır. Bu müdâhalâta nihayet vermek Rus sefiri tarafından verilen bir layîhanın kabûlünü vâbeste imiş! Bir Rus projesinin Türkiye’yi tecdît ve ihyâ etmesi mümkün müdür? Rusya ıslahat bahanesiyle bizi himâyesine almak istiyor. Eğer sultan çara itaat edecekse vatanın muhafaza-i şeref ve tamamîyet-i mülkîyesiyle vazîfedâr olan vukelâ ve paşalarımızdan insâf talep ederiz. Çünkü! Padişahımız devletin hukuk ve menafîini en büyük düşmanına terk ediyor, çarın gönlünü hoş etmek için canîleri affediyor, eline silah almaksızın memleketler için biraz adalet ve hürriyet talep eden evlâd-ı vatani ölüme mahkûm kılıyor.⁴⁷⁷”

Rus çarının isteği üzerine, padişahın Makedonya ihtilalcilerini affetmesi Sancak gazetesi tarafından büyük bir tepki ile karşılandı. Çünkü ihtilalciler çoğu Müslüman’ı öldürdü. Ayrıca Rusya da Sibirya ve Kafkasya bölgesinde bulunan Müslümanlara zulmetmekteydi. Ancak halife Müslümanlara sahip çıkacağı yerde Rusların desteklediği katliamcılarını affetmekteydi. Bu yüzden Sancak gazetesi vukela ve paşalara bir çağrıda bulundu.

Japonya’nın gelişimi hakkında şu bilgiler yer almıştı:

“... Japonya’nın daha bundan otuz kırk sene evvel, cehâletlerine vâkıf bulunduğumuz hemcinsleri Çinlilerden hiçbir farkları yok idi. Bu memleket birkaç adalardan ibaret olup ahalisinin maîşet-i umûmiyeleri son derece fenâ, memleketin hali baştan aşağı elem efzâ, idâreleri dahî, Asya akvâmına musallat olan ve zulümden, işkenceden hiç göz açtırmayan idâre-i istibdâdiye idi. Bu devirlerde kıta-i mezkûrenin diğer memleketler, bâ-husûs Avrupalılarla olan münâsebet-i ticarîyeleri lâşî hükmünde olup terakkîyet ve medeniyette ilerlemiş bulunan akvâmın nazar-ı ehemmiyetleri kendilerine celbedecek hiçbir meziyete mâlik değîl idiler.

Ve kât’a ki bugünkü hükümdarları bulunan Mikado hazretleri imparatorluk makamına geldi; o andan itibaren memleket ve hükümetin ahvâl-i umûmîyesini yeni ve hayırlı bir inkılâp ile tecdît ve ihyâ etmeyi düşündü, icrâatına koyuldu. ...

⁴⁷⁷ “Çarın Uşağı Abdülhamid”, *Sancak*, 15 Temmuz 1901-28 Rebiül Evvel 1319.

... bu sayede Japonyalılar daire-i medeniyet ve terakkîye ayak basabildiler ve bu ahînin intizâm ile tarîka-î hayata yürümeye başladılar.

Nasıl oldu da Mikado hazretleri o zamanda memleketini bu merteye-i âliye isât etti? Milletine hiç de umulmadık taraftan yeni saadet kapısı açarak Avrupalıların bile hayretlerini mucîp olan bu harikayı mevkî-i icraya getirdi?

Getirdi! Çünkü evvel emirde insanoğlu insan yaratılmış idi. Saniyen hükümdarlık, babalarının yaptıkları gibi saraylara kapanarak kadınlar arasında zevk-û sâfâ ile ömür geçirmek, millet ile saray arasında bir sedd-î sedîd tâğlîb çekmek değil Cenab-ı Hak tarafından üzerine havale buyurulan vazîfeyi yâni mülk ve milletine karşı mecbûr bulunduğu divanı îfâ etmek olduğunu anlamış idi. ...

... Asya çöllerinden farkı olmayan Japonya kıtasında Avrupa'nın en medeni milletlerinin çoklarının bile nâil olamadıkları, ihtirâat-ı cedîdeden telefonlar vesâire harikalar vücûda getirdi. Sınıf-ı askerîyenin, bahrîyenin; ticarîyenin hiçbir tarafını unutmadı. Nerede noksan gördüyse o tarafı ikmâl ile, nihâyet memleketin manzara-i umûmiyesini değiştirdi. ...

... Şüphesiz şu haller her millet için husûsen Osmanlılar için mûcîb-i gâbîdir. Çünkü biz yetmiş seksen senedir; tarîk-i islahat girdiğimiz halde Japonyalıların gördükleri muvaffakiyâtın yarısının yarısını görmek şöyle dursun, ahvâl-i müellime-i dahîlîyeden sarf-ı nazar eylediği halde siyaset-i harîcîyede vaktiyle elimizde bulunan Yunan, Sırp, Bulgarların oyuncağı pek çok hükümetlerin maskarası olup duruyoruz.

Bizim hükümdarımız bulunan zât-ı muhteremin îfâl-i şahsiyesi Mikado'nun kendi milletine karşı ibraz ettiği icraat-ı nafia, harekât-ı âlîyeden pek uzaktır. ...⁴⁷⁸

Japonya imparatoru Mikado'nun uygulamalarıyla, kötü bir durumda olan Japonya devleti yükselişe geçti ve bu topraklarda reformlar yapıldı. Teknolojinin imkânları kullanılıp, Avrupa ile olan ticari ilişkiler artırılıp ülke ekonomisine katkıda bulunuldu. Devletin zayıflayan tüm birimleri tespit edilip buradaki bozukluklar düzeltildi. Hemen hemen aynı durumda olan Osmanlı Devleti ise yüzyıllardır süren bozukluklarla uğraşmasına rağmen bu kusurlar bir türlü düzeltilemedi. Sancak gazetesi bu duruma sitem etmekteydi.

Japonya hakkında neşredilen diğer bir haber de şöyleydi:

“Japonya'nın Kore memleketindeki teşebbüsâtı ve icrâatı şu günlerde Rusları pek ziyâde düşündürmektedir.

Japonlar Kore'de cisim orduları idâre ve istihdam edebilmek için pek mühîm mübânî ve inşâat vücûda getirmişlerdir.

Alınan malûmât-ı mevsûkaya nazaran Japonlar bu kıtanın Rus hudûduna yakın ve sevk'ül-ceyş nokta-i nazarından son derece ehemmiyetli olan mevkîinde gayet mükemmel ve müteâddit ordugâhlar tesis etmişlerdir.

Bu ordugâhlarda sınıf-ı selâse için kışlalar, hastahaneler, telgraf istasyonları, tersaneler barut mahzenleri, ıslaha depoları ve bunlara mümâsîl mebânî ve inşâat-ı cîsîme yapmıştır.

Bu ordugâhlar üç dört yüz bin askeri istinâp edebilecek imiş.

⁴⁷⁸ “İki Hükümet İki Hükümdar”, *Sancak*, 15 Ağustos 1901-29 Rebiül Ahir 1319.

Şurası da şâyân-ı dikkat ve tezkârdır ki bunlar oralara istihkâmlar, müdafââ hatları vücûda getirmeye hiç de çalışmıyorlar.

Bundan istidlâl edildiğine göre bir muharebe vûkûunda Japonlar tedâfi-i harekâtta bulunmayıp daima taarruz usûlünü tercih edeceklerdir.⁴⁷⁹

Japonlar Kore bölgesinde ve Rus hududuna yakın bir yerde son teknolojiyle donatılmış ordugâhlar oluşturdu. Bu durum Rusları endişeye düşürdü. Ayrıca Japonların taarruz yolunu tercih ettikleri de ortadaydı.

Yunanistan’da hürriyetin ilan edilmesi üzerine Sancak’ta yer alan yazı şu şekildeydi:

“... Yunanîler, diğer Bulgar, Sırp ve Giritliler gibi nâil-i hürriyet olmak için Türklerden ayrıldılar. Bu, sırf Devlet-i Osmanîye’yi mahv ve mûnkarîz etmek için o milletleri bizden İran ve Rusya’nın ilk ettiği bir vesîledir. ...

... Yunanistan, ki Akdeniz’de katillere, hırsızlara yegâne mercâ olan bir memlekettir; o mehmânûvâzlığı diyâr-ı şarkîyede iklimi mûtedil, hakîmi güyâ adil bir memleket güneşinin îşâ-i hıyânetcûşâsı altında bâlîn istirahat arayan afif namûsperver fakat hasta bir insandan derîğ eyledi. ...

... Zaten bu memleketin sokaklarında yapılan nümâyîşler erbâbı ancak kendi devletleri veya diğer bir haffi hükümet tarafından himâye ve muâvenet görülürse muvaffak olurlar. Kabinenin küşâd ve inâkatında ihtimal bir suâl varît olacak, fakat reis, Yunanistan’ın Türkiye’deki menâfi-i zarûriyesi kendilerini bu vecîhle harekete mecbûr ettiğini söylemekle îktîfâ edecek. Ekseriyet dahî onu kabûl eyleyecek, tıpkı buna müşâbih bir keyfiyet için Belçika kabinesinin yaptığı gibi, fakat bir milletin hürriyet ve haysiyeti böyle adi bir mülâhazât-ı diplomatîkiye uğruna fedâ edilmiş olacak!⁴⁸⁰

Sancak’a göre Yunanistan gibi katil ve hırsızların barındığı bir memlekette hürriyetin ilan edilmesi sonucu diğer devletler de bunu kabul edecekti. Böylece Osmanlı’dan kopan topraklar özgür bir devlet haline gelecekti. Diplomatik açıdan Osmanlı Devleti’nin haysiyeti sarsılacaktı.

Çin’in ve İran’ın durumları hakkında şu bilgiler aktarıldı:

“... Çin ez her cihet bizim için câlîb-i dikkat bir memlekettir. Bu memleketin idâresi memâlik-i mahrûse idâresine pek çok noktada müşâbihtir. Onlar kendi hükümdarlarına (Boğdu Han) nâmını veriyorlar ki bunun mânâsı İbn-i semâ demektir. Hemen hemen bizim hükümdarlarımız hakkında kullandığımız zıllûllâhî fil-alem tabirinin mânâsını andırır. Onlarda Mandarin nâmında memleketi soyarak karınlarını nispetsiz derecede büyüten vükelâ vardır ki seyyahların sözlerine bakılırsa bunları gördükçe Türkiye başları hatıra geliyor. Çin’de Türkiye gibi idâre-i keyfiye ile bugüne kadar idâre olunmakta ise de idâre-i meşrûtanın vâzına karar verilerek birinci hatve olmak üzere şu günlerde dahîl-i idâre meclisi açılması için Boğdu Han emirler vermiştir diğer taraftan Rus gazetelerinin verdiği havadise bakılırsa bundan sonra her sene oradan Avrupa’ya tahsil için bin beş yüz talebe göndermeye karar verilmiştir ki bu talebenin birinci kafilesi memleketlerine avdet ettikten sonra idâre-i meşrûtanın teferrûatı meydana konulacaktır.

İran’da idâre-i meşrûtanın vâzı herkesi şaşırttı. Umûm dünyanın tââccübünü mucîp oldu.⁴⁸¹

⁴⁷⁹ “Japonya’nın Teşebbüsâtı”, *Sancak*, 15 Cemaziyel Evvel 1328-23 Mayıs 1325.

⁴⁸⁰ “Yunanistan’da Hürriyet”, *Sancak*, 1 Şubat 1902-22 Şevval 1319.

⁴⁸¹ “Çin ve İran”, *Sancak*, 1 Teşrin-i Evvel 1906-13 Şaban 1324.

Çin devletinin Osmanlı Devleti ile çoğu yönden benzerliği bulunmaktaydı. Sancak Çin’de hükümdara verilen sıfatlar ile vükelanın durumunun Osmanlı ile benzer noktalarını aktardı. Ayrıca Çin’den Avrupa’ya talebeler gönderildiği belirtildi. İran’da ise meşrûtiyet idâresine geçildi. Bu durum hem Osmanlı hem de Avrupa nezdinde şaşkınlıkla karşılandı.

Rusya, İran, Mısır, Yunanistan ve Bulgaristan’daki meşrûti yönetim hakkında bilgi veren yazı şu şekildeydi:

“Rusya ikinci defa olarak bugünlerde Meclis-i Mebûsanı [Doma]yı açtı. Ahiren alınan malûmata göre İran Meclis-i Mebûsanı memleketin ahvâl-i dahîlîyesini ve husûsen maliye işlerinin tanzimiyle uğraşiyor. Mısır’ın her ne kadar ahvâl-i dahîlîyesi pek yolunda ise de ahali Meclis-i Mebusanı şiddetle arzu ediyor. Yunan ve Bulgaristan’da idâre-i meşrûta çok zamandan beri işliyor. Bu hareketlerin ortasında kalan bîçâre Türkiye ne yapıyor? Son derece perişân bir hale gelen memleket işleriyle ne vakit uğraşılacaktır? Buralara şimdilik kimse cevap veremiyor. ...⁴⁸²”

Rusya, İran, Mısır, Yunanistan ve Bulgaristan ülkelerinde meşrûtiyet yönetimi bulunmaktaydı. Ancak Osmanlı Devleti’nde hala mutlakiyet yönetiminin devam etmesi hem Sancak gazetesi tarafından hem de meşrûtiyet yanlıları tarafından tepkiyle karşılandı.

Lord Cromer’in Mısır’daki politikası hakkında verilen bilgi şöyleydi:

“... Mısır’da şimdiye kadar idâre-i meşrûta yâni Meclis-i Mebûsan yok ise de rûh-ı idâre odur. Hukuk-ı ahali ez her cihet temîn edilmiş ve bu kıtada mevcûd hürriyet Avrupa hükümetlerinden pek çoklarına faîk ve öteden beri hürriyet idâresiyle meşhûr bulunan İngiltere ile hemen hemen müsâvîdir. Söylediğimiz şu esbâb-ı ümrân ve refâh İngilizlerin burada yalnız konsolos sıfatıyla bulundurduğu bir zâtın yâni Lord Cromer’in on beş seneden beri îbrâz ettiği gayret sayesinde. Bu gayret ve istidât neden ibarettir? Buralarının lâıyk-ı vecîhle takdiri bizim için gayet mühîm bir meseledir. Çünkü bu cihete tamamiyle vâkıf olduğumuz zaman perişân ve son derede tedennîde bulunan bir kıta-i İslâmîye’yi az bir zamanda nasıl terakkîye sevk etmek mümkün olduğunu anlayacağız, anlamak istesek kolaydır, çünkü Lord Cromer bu ciheti hiç de gizlemiyor her sene nihayetinde merkez-i hükûmete verdiğimiz raporâtında bu husûsu olanca teferruatıyla mükemmel bir surette takrîr ve tavzîh ediyor.

Bu zatın fikrince Mısır’ın böyle az bir zamanda terakkîsine hizmet eden esbâbın başlıcası iki maddedir. Birincisi Mısır hükümdarları bulunan hıdıvlere memleket idâre-i umûmiyesine müdâhaleye mümkün olduğu kadar meydan verilmemiştir. Sanîyen Mısır’a serbesti-i matbûat verilerek ahaliye kendi işlerini kendilerine gördürmeye tâlîm etmesidir. ...

... Fikr-i acizânemce Mısır’da bu on beş yirmi sene zarfında edilen tecrübe umûm millet-i İslâmîye ve bilhassa Türkiye için pek büyük bir ders-i ibrettir. İşte Mısır’da icra edilen bu tecrübe memâlik-i mahrûsede dahi tatbîk edilecek az bir zamanda pek büyük bir terakkî görüleceği şüphesizdir, öyle ama Türkiye için bir Lord Cromer nereden bulacağız? Fikri burada hatıra geliyorsa da mesele âmîk bir surette tetkîk edilirse pek kolay olduğu anlaşılır. Fikrimizce Devlet-i Aliyye için bir Lord Cromer’e ihtiyaç yoktur. Memâlik-i mahrûsede Kanun-ı Esasi müceddîden vâzolunduğu halde oradaki Meclis-i Mebûsan Mısır’da Lord Cromer’in vazîfesini îfâ edeceğine kanîyiz. Meclis-i Mebusan milletle hükümdar

⁴⁸² “Hal ve Müstakbel”, *Sancak*, 15 Şubat Nisan 1907-2 Rebiül Evvel 1325.

arasındaki irtibat ve muvâzeneyi muhafaza eder. Millet kendi umurunu arzusu üzere mevkî-i fiile götürmeye müsait bir zemin bulacağına şüphe yoktur. Fakat bu maksâd-ı âlî için umûm milletin fedakârane çalışması lârî şarttır.⁴⁸³

Lord Cromer tarafından, Mısır halkına ve matbûâtına özgürlük tanınması konusu savunuldu. Bu sayede Mısır'daki yönetim bir nebze de olsa rahatladı. Aynı politikanın Osmanlı'da da yürütülmesi lazımdı. Ancak orada Lord Cromer gibi bir adam olmadığı için bu işi Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan'ın görmesi gerekiyordu. Burada, Lord Cromer'in Ahmed Saib Bey'in hapisten çıkarılmasına yardımcı olduğunu ve bu yüzden onun sempatisini kazandığını da hatırlatmakta fayda vardır.

Petersburg'da bir cami inşaatı yapılacağı konusunda bir haber bulunmaktaydı:

“Petersburg'da cesîm ve mükemmel bir camî-i şerîf vücûda getirmek için erbâb-ı hamîyet tarafından teşebbüste bulunulmuş ve iânât-ı mühîme derç edilebilmiş idi. Camînin planı Paris müşâhîr-i mimarından biri tarafından gayet zarif ve mükemmel sûrette yapılmış olup şehrin en güzel ve mûteber mevkîinden birinde dahî camînin inşâası için yer alınmış idi.

Camî inşâa kılınacak buyruk civarında Rusların üç adet kiliseleri bulunduğundan inşâasını menetmiş ve başka bir mahâl intihâbını heyet-i inşââyeye bildirmiş, bu suretle camînin inşâası dûcâr-ı tehîr olmuştur.⁴⁸⁴

Petersburg'da yapılacak olan cami inşaatı, etrafında üç adet kilise olacağı için iptal edildi. Farklı bir yere inşa edilmek üzere, Rusya'da bir cami inşa edileceği belirtildi. Bu duruma bakıldığında Rusya coğrafyasında yaşamakta olan Müslümanlar Osmanlı tarafından desteklendi ve onlar için katkı sağlayacak adımlar atılmaya çalışıldı çıkarımı yapılabilir.

3.2. Askeri Konularla İlgili Yazılar ve Değerlendirme

Son Osmanlı-Rus savaşı gerçekleştiğinde Osmanlı ordusunun ve savaşın durumu şu şekilde anlatıldı:

“... Devlet-i Aliyye orduları, yirmi seneden beri muharebe için hazırlık gören Rusya ordularına karşı, pek değerli mukâvemetlerde bulunmuşlardır. Bu muharebe, o zamana kadar umûm dünyanın Türkler hakkında olan fikr-i bedbînânelerini küllîyen değiştirdi. ...

... Gerek Anadolu gerek Rumeli'de vukûa gelen şiddetli müsâdemelerde, efrâd-ı askeriye-i Osmanîye, hiçbir kavimde görülmemiş fakat yalnız İslâm ve bâ-husûs Osmanlılığa mahsûs olan şecâat ve harikûlâde metânet ile ispat-ı besâlet etmişler, bunu düşmanlara bile tasdîk ettirmişlerdir.

Kumandanlarımız içinde dahî umur-ı harbiyeye hakkıyla vâkıf zevât bulunduğu bu meydan-ı imtihânda tebeyyûn etmiştir. Çünkü: Dünyanın en kuvvetli askerine mâlik olan Rusya gibi bir devletin orduları, kendilerinden miktarca iki, üç mertebe az bulunan Osmanlı orduları karşısında, birinci devr-i muharebede kâmilan mağlûp olmuştur. Hatta: Bundan dolayı harbin nihayeti Osmanlılar için muvaffak bir neticeye iktirân edeceği ümidi dahî vücût bulmuştu. Fakat ne fayda ki: Taht-ı Osmanîye pek yeni cûlûs etmiş olan

⁴⁸³ “Türkiye’ye Ders-i İbret”, *Sancak*, 15 Şubat Nisan 1907-2 Rebiül Evvel 1325.

⁴⁸⁴ “Petersburg’da Bir Caminin Tehîr-i İnşaatı”, *Sancak*, 15 Cemaziyel Evvel 1328-23 Mayıs 1325.

zat-ı şâhâne, etrafında bulunan mahlûk-ı mikroplarının teşvîkini ve tasvîp-i şâhânesini her fikr-î dakika beyne tercih ederek, harpte devam ısrarından geçmedi. Kumandanların ihtar ve mütalâatına mugâyir iradeler ıstarına koyuldu. Bu hareket-i cahilâne, az bir zamanda harbin vaziyetini değiştirdi. Düşmanlara fâideli bir surete çevirdi. O devirlerimiz mağlûbiyetten mağlûbiyete düştü.

Akıbet-i mağlûbiyet katîye sabît oldu. Muharebe de bitti. Bu sebîle büyük zâyîâta uğrayan devleti hiç olmazsa bir dereceye kadar ıslah etmek lâzım ve ahalinin efkârı dahî bu merkezde bulunduğu halde, zat-ı şâhâne esâsen bu tarafa hiç de âmele-î nazar-ı fikrinde bulunmadı. Islahat, hangi zeminde olursa olsun katîyen işine gelmedi. ...

Ordu için, teyîit-i satvet-i Osmanîye için nâçiz bir hizmet artık meşhût değildir. ...⁴⁸⁵

Osmanlı ordusunun durumu kötü değildi. Savaşın başında Rusya'ya karşı, Osmanlı açısından bazı yararlı hamlelerde bulunuldu. Ordunun durumu sayesinde, yabancıların nezdinde o zamana kadar süregelen ve Türklerle ilgili olan bazı fikirler değişmeye başladı. Savaşın Anadolu ve Rumeli'de gerçekleşen bölgelerinde yaşayan halkın, Osmanlı'yı desteklemesi düşman devlet tarafından da fark edildi. Savaşın ilk safhasında Ruslar mağlup edildi. Ancak tahta çıkan yeni padişah, etrafındakilerin sözüne güvenip savaşı devam ettirince bu durum Osmanlı'nın aleyhine dönüştü ve mağlubiye üzerine mağlubiye alındı.

Neticede Osmanlı, bu savaştan mağlup olarak ayrıldı. Ayrıca büyük zarara uğradı. Ülkedeki genel fikir, devletin ve askeriye'nin acil bir şekilde ıslah edilmesi gerektiği idi. Ancak padişahın onlarla aynı fikirde olmadığı veya olmak istemediği görüldü.

Ruslarla yapılan savaş esnasında Balkan isyanları ile mücadele ve alınan galibiyetler şu şekilde aktarıldı:

“... Sultan Abdülhamid, câlîs-i taht-ı Osmanî oldu. Sırbîye ve Karadağ isyânları tamamen iki ay devam ederek, Devlet-i Aliyye'nin orduları iptida Sırpîları “Zayeçar” ve “Aleksinaç” civarlarında katîyen mağlûp ettiler. Uçacak kanatlarını kırdılar. Ve Karadağlıları dahî müteaddîd dağ muharebelerinde mecâlsiz bıraktılar. Selâmet! Denecek bir zamanda, her adımı dikkatle takip eden Rusya, zâhirde, bu iki muhtâç-ı himâye (?) memâliği, büsbütün ezdirmemek için Babîâlî'ye katî bir ültimat vererek, devleti asilerle uyuşmaya mecbûr etti. Bir taraftan da kendi ordularını hal-î seferîye getirerek, Romanya hudûduna, tahminen iki yüz elli bin asker döktü. Bundan sonra Avrupa devletlerinin ve Devlet-i Aliyye'nin, murahhâsları arasında vukûa gelen İstanbul Konferansı'nda netice-i muntazâra îktîlâf olunamadığından, bu devletlerin başka bir sûretle müracâatları dahî Devlet-i Aliyye tarafından reddedildiğinden tahrih-i hicri 1294 Nisan'ının yedinci günü Rusya, Devlet-i Aliyye'ye harp açtı.⁴⁸⁶”

Yapılan savaş sırasında şehzade Abdülhamid padişah oldu ve Balkanlarda devam eden isyanlar, Osmanlı orduları tarafından bastırıldı. Rusya, kendisinin himaye ettiği Sırp ve Karadağlıları destekledi ve Bâbîâlî'ye ültimat verdi. Bir taraftan da kendi ordularını bölgeye göndererek Romanya sınırına yığdı. İstanbul Konferansı'nda herhangi bir netice alınamaması

⁴⁸⁵ “Devlet-i Aliyye Orduları”, *Sancak*, 20 Kanun-ı Sani 1900-19 Ramazanü'l-Mübarek 1317.

⁴⁸⁶ “Devlet-i Aliyye Orduları”, *Sancak*, 27 Kanun-ı Sani 1900-26 Ramazanü'l-Mübarek 1317.

üzerine Rusya, Osmanlı'ya savaş açtı. Bu savaşta Osmanlı ve Rus ordusunun durumu hakkında verilen bilgi şöyleydi:

“... Ordulara gelince: Bizim ordu ile Rus ordularının arasında derecesiz bir fark-ı azîm mevcûd idi.

Ruslar rahat ve asayîş içinde dinlenmişler; ordularını, ta Kırım Muharebesi'nden beri yirmi sene gibi, uzun bir müddet, mükemmel bir surette maddi ve manevi takviye etmişlerdi. Zabitleri, asrın terakkîyât-ı fennîyesine bî-hakkın vâkıf, mektepten çıkma idiler.

Erkân-ı harpleri dahî malûmat-ı harbiye ve fûnûn-ı askeriyede behre-î azîme sahibi idiler. Bunlardan nâşî Rus kuvve-i harbiyesi, bizimki ile kıyas kabul etmeyecek bir derecede idi. Levazımât ciheti dahî pek mükemmel olduğu gibi vesâit ve ıslaha-i harbiyesi dahî terakkîyât-ı harbiye-i askeriyeye tamamen muvaffak idi. Husûsen ordularını seferber haline koyarak hudûtlara sevk etmesi, Romanya ve cenûbi Rusya vilayetlerinde vukûa geldiğinden ve buraları Zirâatçe en zengin ve mükemmel olduklarından ordunun tûl müddet iâşesi pek kolaylıkla temîn olunabilirdi. Bir de, sevkîyât-ı askeriyeye; Rusya'nın cenûbi vilayetlerinde, tarîk-i naklîyenin vakt-i salîhte tesîr edilmiş olması cihetiyle, kolay ve külfetsizce icra edilmekte idi. ...

... Ordularımız ekser ahvâlde Rusların ordusunda mevcûd olandan hemen tamamen makûs idi.

O halde ne gibi bir ümit ile harp edilebilirdi?...

Vâkâ düşman ordusunun ahvâl-i maddîyesi ve bir dereceye kadar manevîyesi bize pek ziyâde faîk idiye de, Cenâb-ı Hakk'ın Müslümanlara ihsân buyurduğu din-î celîl-i Ahmedî'nin, rûh-ı İslâm'a bahşettiği şecâat ve tahammülün, hiçbir kavimde görülmesi imkânı yoktu. ...

... Ruslar, yirmi seneden beri ciddi bir muharebede bulunmadıklarından askerin hemen kaffesi ve zabitanın çok bir kısmı, harbi ve ateş ne olduğunu yalnız kitaplarda görmüşler ve meydan-ı harpte asker nasıl sevk olunduğunu bî'ttecrûbe bilmezlerdi.

Bizim asker, mülkûn her tarafında vakit vakit zuhûr eden ve hemen hiçbir zaman eksik olmayan isyânlarda, daîmen ateş içinde bulunmuşlar, harp, ne demek olduğuna bî-hakkın kesb-î vûkûf ve peydâ-yı mûmârese etmişlerdi.

Rus zabitleri, tahsîl ve terbiye-i nazarîye cihetiyle bizimkilere çok takdîm ediyorlardıysa da amellîyâtı cihetinde geride idiler.

Rusların ümerâsında harbe girmiş olan zevât var idi. Fakat o zamanlarda küçük rütbelerde idiler. Bu, bulundukları harpte oldukları gibi değillerdi. Bu cihetle büyük kıtaların sevkinde bîl-faâl bulunmamışlar idi.

Rus erkân-ı harplerinin malûmat-ı fennîyeleri matlûp derecede bulunduğu halde, amellîyâtça noksan idiler.

Rusların bizim ordulara Rumeli'de galebe etmelerine, en ziyâde hizmet edebilecek madde de bizim tarafta sakîn olan akvâm-ı Hristiyanıyeyi, yani: Bulgarları kendi itâalarına ve hizmetlerine alabilmeyi temîn etmeleri olabilirdi. ...

... İşte: Ahvâli umûmiyetle bu derecelerde bulunan Rus ve Osmanlı orduları arasında (1294) senesi Rebiülahirin başında harp başladı. ...⁴⁸⁷”

Burada belirtilene göre 93 Harbi'ne giren Rus ordusu yıllardır savaş görmedi. Savaş gören kumandanlar ise acemilik zamanlarında, küçük mevkilerde bulundukları halde harbe

⁴⁸⁷ “Devlet-i Aliyye Orduları”, *Sancak*, 10 Şubat 1900-10 Şevval 1317.

katıldılar. O yüzden Osmanlı'nın karşısında teorik bilgiye sahip olan fakat pratikte deneyimi olmayan, tecrübesiz bir ordu bulunmaktaydı. Osmanlı orduları ise sürekli isyanlarla uğraştığı için devamlı bir çatışma ve ateş arasında kaldı. Bu yüzden pratikte çok fazla deneyimi bulunmaktaydı. Buna rağmen Ruslar, kendilerini destekleyen Bulgarlara güvenmekteydi. Ayrıca Rusların bir avantajı bulunmaktaydı o da hem Balkanlardan hem de güney Rusya'dan iaişe sağlayabilmeleriydi. Yani Rus ordusu maddi ve manevi kaynaklar açısından güçlüydü. İşte savaş, bu şartlar altında başladı.

Savaşta her iki tarafın ordusunu yöneten kumandanların ismi de Sancak'ta geçmekteydi:

“... Rusların karşısında harp eden asker, bu esnada tahmînen, ancak yüz elli bin raddesinde idi. Bunun dahî kırk bin kadarı Müşîr Osman Paşa kumandasında, darü'lharpten oldukça uzak, Vidin civarında idi. Umûm ordu kumandanı Serdar Abdülkerim Paşa ve erkân-ı harp reisi dahî Necip Paşa idi. Abdülkerim Paşa tecrübedîde ve harp âzmâ bir serdar idi. Birçok muharebelerde bulunmuş olduğu gibi, hassaten Kırım Muharebesi'nde, Kars ordusunda ferîklik pâyesiyile ibrâz-ı asâr-ı şecâat ve muvaffâkiyet etmişti.

Müşârünileyh tecârîb-i kesîresiyle mümtâz bir kumandan olduğunda şüphe yoktuysa da, harekât-ı umûmiyesinde pek ağır; ve fûnûn-ı askeriye'nin terakkîyât vâkâsınca bahr-i kâmil sahibi değil, idi.

Necip Paşa'ya gelince: Bu zat, o güne kadar zîkr-i irâeye diğer bir hizmet ve iktidar gösterememiştir. Fakat nazariyât-ı fûnûn-ı harbiyede bî-hakkın nasibdâr ashab-ı vûkûftan bulunduğu gayr-i kabul u inkârdır.

Rus ordusu imparatorun ûz bir ordu bulunan Grandük Nikola'yının kumandasında idi. ...

... Rus ordularının erkân-ı harp reisi General “Nepokoyişki” Rusya erkân-ı harp ümerasının içinde en ziyâde ileri gelenlerinden mâdûd idi. ...

... Anadolu darü'lharbinde ise, bizim ordu kumandanı, Müşîr Ahmed Muhtar Paşa idi. Bu zat, erkân-ı harp sınıfından çıktıktan sonra müteaddît muharebelerde bulunarak, sevk-i talihli pek seri ilerlemiş, on üç sene gibi nispeten az bir müddette yüzbaşılıktan müşîrliğe kadar vâsıl olmuştur. ...

... Rus ordusunun kumandası, General “Loris Malikof” ’un uhdesinde bulunuyor idi. Burada dahî imparatorun kardeşi ve o vakit Kafkasya serdârı bulunan Grandük “Mişel” bulunduğundan, müşârünileyhin nüfûzu umûm harekât-ı harbiyeye katî surette tesîr ettiği, ahvâl-i vakâ-i ahîre ile anlaşılmıştır. Rus ordusunun erkân-ı harp reisi dahî general “Popof” idi.⁴⁸⁸

Osmanlı ordusunun gerilemesi hakkında Sancak'ta bir makale bulunmaktaydı:

“... Müdafâa etmek cihetini hiç tecvîz etmez, hatta yukarıda serd olunan efkârı kısmen tasdikte tereddüt etmez. Muaheze Osmanlı zabitlerine tarafgîrlik şubesinde biri olarak iddia edebilir ki zabîtanımızın haline görülen şu liyâkatsizlik, şu inhitât gayet tabîidir, bunda zerre kadar kendi medhâl yoktur, mâhzâ îlcâ avânızla vücûd bulmuştur.....

Evvel emirde ecnebî zabîtanı ile bizimkiler arasındaki farkı îrâî edelim:

Avrupa ordularındaki zabîtan alel-ekser maîşet-i taht-ı emniyette bulunan kebâr sınıfından intihâp olunur. Bu sınıfa mensûp aileler maîşet gâilesinden vâreste oldukları cihetle saîr efrâd-ı ahâliye bir nevî nüfûz-ı icrâ ederler; zirâ sâhib-i servet olmakla beraber müktesebât-ı ilmîyeleri dahî ahitnâmeden ziyâdedir. Bu

⁴⁸⁸ “Devlet-i Aliyye Orduları”, *Sancak*, 24 Şubat 1900-24 Şevval 1317.

familyalardan bulunan gençler zabıt bulunmasalar bile yine âvâma müteveffik ve kendilerine met hüküm bulunurlar.

Zabîtanımız ise be gayet mühîm bulunan şu noktada zamanımızda şerâit-i makûsa tahtında bulunuyorlar. Evvelleri yâni devletimizin devr-i ikbâlinde Asakîr-i Osmanîyenin geçirdiği büyük vakâ-yı harbiyenin kaffesinde ser kârda bulunan ümeranın hemen cümlesi kadîm Osmanlı ocaklarına mensûp idi. Bunların içinde Çandarlı, Timurtaş, Mihail, Evrenos, Şahin, Malkoç vesaire pek çok ocakzadeler bulunup bunların üç asır tarafında bugünkü Avrupa zâdegânının mükellef oldukları hâdımâtı îfâ ettikleri tarih-i Osmanînin ednâ mülâhazasıyla anlaşılır.

Sonraları Osmanlı milletinin medâr-ı iftihârı bulunan bu sınıf sarayın istibdâdına kurban olarak mahvedildiği cihetle ordularımızdaki zabîtanın her sınıf ahaliden intihâbı zarûri olmuştur. ...

...Tahsil nokta-i nazarından dahî zabîtanımızla Avrupa zabîtanı arasındaki fark pek büyüktür.

Zamanımızda Avrupa ordularında tahsil görmemiş ve Mekteb-i Harbiyeden neş'et etmemiş hiçbir zabıt yoktur. ...

... Bizde dahî bu usûl terbiye-i zabîtan Vaka-i Hayriye'den biri esas ittihâz olunmuş ise de lâıykıyla ehemmiyet verilmediğinden matlûb-ı vecîhle istifade olunamıyor, Mekteb-i Harbiyemizin tesîs ve küşâdı yarım asrı tecâvüz ettiği halde bugüne kadar ordularımızda ve sınıf-ı selâsede tahsîl gören zabîtanın miktarı üç bine varmadığı ve kısm-ı izâmının (45) alaylı olduğu Von Der Goltz Paşa'nın tanzîm ettiği istatistikten anlaşılmaktadır.

Avrupa zabîtleri servet zatîyeden mahrûm bile olsalar maaşlarının dolgun bulunması ve her ay muntazaman istifa etmeleri tâıyîs-i zatîyelerini taht-ı emniyette bulundurur...

... Bizde ise zabîtanın hemen cümlesi fukaradandır; yalnız maaşla geçinirler. ...⁴⁸⁹

Avrupa orduları ile Osmanlı ordularının arasındaki en büyük fark Avrupalı askerlerin hemen hepsinin okullu olmasıydı. Osmanlı'daki harbiye mekteplerinde yeterince asker yetişmediği Goltz Paşa'nın yapmış olduğu istatistikten anlaşılmaktaydı. Ayrıca Avrupa ordularında bulunan askerler tatmin edici maaşla görev yaparken, Osmanlı askerlerinin geneli yoksuldu. Bu durum askeriye'nin önemini kaybetmesine sebep olurken, Osmanlı askerlerinin liyakatsizlik göstermesinin ve askeri sınıfın çöküşe uğramasının en önemli sebeplerinden biri olarak gösterildi.

Osmanlı ordusu ile Rus ordusu arasında bir kıyaslama:

“... Rus ordularında balonla mevâkî-i harbiyenin resimleri alınıyor. Güvercinler şahinler, telefonlar vasıtasıyla muhabere ediyorlar. Rus erkân-ı harbiyesi malûmatça cihanın en değerli zabîtanı sayılıyor. Bizim ordularda fûnûnun mukaddemâtını, memleketimizin haritasını bilmeyen zabîtler çoktur [1]. Hiçbir vâsıta-i muhabere ve ihtilât yoktur. Müşâvereden acîz müşirler, nîk-û bûdî tefrika iktidarı olmayan ferîkler düşman kanı dökecek zamana intizâran milletin kanını sülûk gibi emiyorlar [2]. ...

... Fransa Kralı Dördüncü Henri “Türk donanmasını celb ederim” tehdidiyle papayı korkutmuştu. Şimdi bir Henri daha çıksa da donanmamızın muâvenetini talebe lüzûm görse acaba şaşırmadan Marsilya'nın yolunu bulacak âlât-ı rasadîyye vasıtasıyla sefînenin mevkîini tayîn edecek ve nişan cetvellerini bîl-hesap top atacak kaç zabıt çıkarabiliriz.

⁴⁸⁹ “Osmanlı Orduları”, *Sancak*, 15 Ağustos 1900-19 Rebiül Ahir 1318.

Hayrettin Paşa ve sonra Piyale Bey Birinci Fransuva'nın muâvenetine gönderileceği zaman vezir-i sâni İbrahim Paşa tarafından Divan-ı Hümayûnda Fransa sefirine irade edilen nâtık siyasi ehemmiyetinde bir söz söylemeye meddâhânların ayyûka çıkardıkları bu devr-i acayîp tavırda acaba hangi vezir mââ'lismîrîn lisanı muktedirdir?

Fünûn-ı harbiyeye, tarih-i askeriye ve ecnebi manevralarına vâkıfsınız. Çin Japon muharebelerini de müdekkikâne takip buyurmakta olduğunuz şüphesizdir. Bugün vakâ-i harbiyemizin, husûsuyla donanmamızın düvel-i muazzamadan biriyle, hatta Yunan ile muharebe edebilecek bir halde olup olmadığını anlamak için hesap nîme, ilm-i câfer ve kehânete hâcet görmezsiniz ...⁴⁹⁰

Yukarıdaki yazı Ahmed Rıza Bey tarafından yazılıp, Mechveret François'te yayımlanan metnin çevirisiydi. Buradan anlaşıldığı üzere Rus ordusu ilkel ve teknolojik birtakım araçlar kullanarak öncelikle savaşılacak bölgenin bir haritasını çıkarmaktaydı. Ancak Osmanlı askerleri kendi memleketlerinin haritasını dahi bilmemekte ve teknolojik araçları kullanmamaktaydı. Ruslar düşman kanı dökmeye odaklanmışken, Osmanlılar kendi halkıyla uğraşmaktaydı. Sancak gazetesi tarafından yayımlanan ve sadaret makamına yazılan bu açık mektupta, Osmanlı ordusunun diğer ülkelerin ordularına (ve kendi tarihinde yer alan geçmişteki ordularına) kıyasla geri kalmasından yakınılmaktaydı. Nitekim Osmanlı ordusunun artık diğer ordularla savaşacak kadar gücü ve bilgisi bulunmamaktaydı.

“... Ahvâl-i askeriye ve hassaten zamanımızda vûkûa gelen muharebelerin sûr-ı icrâîyesine vâkıf olanlar için itirazdan vareste bir hakikat vardır ki bu da bir memleketin orduları vatanlarına karşı medyûn bulundukları vazîfe-i fedakârane ve hamiyetperverânelerini icra ve bu işin tamamıyla uhdesinden gelmek gelmek için mezkûr orduların tesisât ve teşkilâta mükemmel ve matlûp derecede olması lazım geleceği gibi harbin kemâl-i muvaffâkiyetle icrası için hengâm-ı harpte orduların harekât-ı mütenevvîâsını teshîl edecek vesaite mâlik bulunmaları da şarttır.

Bu vesaitin başlıcası ise memleket derûnundan darü'l-harbe giden ve gerekse darü'l-harp dahilinde bulunan tarîk-i muvassâlanın son derece muntazam ve mümkün olduğu kadar kesretli bir miktarda bulunmasıdır. ...

... Bizim halimiz dahî yine o muharebede o darü'l-harpte bazı devirlerde matlûba muvaffak derecede olmaktan pek uzak idi. ...⁴⁹¹

Osmanlı ordusunun muntazam bir biçimde tesisata ve teşkilata sahip olmaması, orduda bulunan kişi sayısının az olması, yapılan harekâtların iyi planlanamaması gibi durumlardan dolayı Osmanlı ordusu başarısızlığa uğradı. Ordunun zayıf noktası buydu.

3.3. Tarihi Konularla İlgili Yazılar ve Değerlendirme

Ahmed Saib Bey, Sancak'ın ilk sayısında tarihe ve tarihçiliğe düşkün olduğunu ve arkadaşlarının desteği ile bir Osmanlı tarihi eserini yazmak istediğini belirtti. Gazetenin alt kısmında yer alan “Üss-i İnhitat” başlıklı bölümde bu eserin içeriği hakkında bilgi verildi.

⁴⁹⁰ “Makam-ı Sadarete Mektup”, *Sancak*, 15 Eylül 1900-23 Cemaziyel Evvel 1318.

⁴⁹¹ “Osmanlı Ordularının Nukat-ı Zaifesi”, *Sancak*, 15 Teşrin-i Evvel 1901-2 Receb 1319.

“... Osmanlı tarihini mütalâa edenler malûmdur ki: Devlet-i Osmanîye bir devlet-i muazzama olup altı yüz sene gibi oldukça uzun bir müddet geçirdiği edvârdaki ahvâl-i umûmiyesi biri birine pek ziyâde mugâyîr iki muhtelif ve mûtezâdd manzaraya tesâdüf olunuyor.

Birincisi: Devlet müşârünileyha esasen küçük bir kabileden ibaret iken meydan-ı harpte ve ahvâl-i siyasîyede gösterdiği harikulâde iktidarla peyderpey ilerleyerek tahminen üç asır zarfında dünyanın en büyük kuvvetli devletleri sırasına geçmeye muvaffak olduğu cihetidir.

İkincisi: Dahilde vukûa gelen uygunsuzlukların semeresi olarak yavaş yavaş inhitâta yüz tuttuğu ve elde edilen muvaffakiyet ve terakkîyât-ı mâzîyeye kâyb-ı hâl-i tedennîye sūrâtla sūkût etmesidir ki: Bugün dahî gözümüzün önünde bulunan elvâh-ı sefâlet ve inkırâz-ı inhitâtın önü alınamadığı bize pek celfî gösteriyor. Karîlerimiz mütalâasına arz ettiğimiz bu eserde inhitât-ı mebhûsun esbâbını aramak ve mümkün ise bulup meydana çıkartmak istiyoruz. Fakat maksad-ı mezkûrun takibinde tarih-i Osmanîyenin altı yüz senelik edvâr-ı mûteâkibesini iki devre taksîm etmek büyük müşkülâtı mucîp olacağını derpîş ile vakâyı tettebbû ve taharrî cihetini dahî teshîl etmek makâsadıyla beş muhtelif devre taksîm eylemeyi daha münâsip gördük:

Birinci Devir: (Devr-i İstilâ)dır ki: Bu devir devletin iptida-yı zuhûrundan İstanbul’un fetholunduğu güne kadar devam eden yüz elli senelik bir zaman-ı hâvîdir. Devletin bu kadar muvaffakiyetlerine beîs olan intîzam ve hüsn-i idâreye bu devirde temel atılmıştır. Osmanlılar bu devirde pek çok yerler zapt ettikleri gibi feth-i ahîr ile beraber İslâm hükûmetinin Avrupa kıtasında kavî bir surette tesis ve tavattûnuna muvaffak oldular. Tettebbû ve taharrî için dikkatimizi en ziyâde celbedecek bu devir olduğu şüphesizdir.

İkinci Devir: İstanbul’un fethinden Sultan Selim Sani’nin vefatına kadar devam eden zamandır ki bu müddet esâsen yüz doksan dört seneden ibarettir.

Bu devirde dahî; kemâl-i muvaffakiyetle fütûhatta devam edilerek devletin şan ve şerefi harîcen âfâka çıkıp hakkıyla bir devlet-i muazzama sıfatına naîl olduğu zamandır. Fakat muvaffakiyetle beraber devletin bünyân-ı râsini bazı sâdemâta ve tâgyîrâta dūçâr olarak dahîlen cüzî tedennîye yüz tutması bu devrin nihâyetinde baş göstermiştir.

Üçüncü Devir: Sultan Selim Sâni’den Karlofça Muahedesi’ne kadar devam eden yüz otuz seneden ibarettir. Bu devirde inhitât artık her taraftan baş göstererek nihayet berât-ı felâket olan Karlofça Muahedesi’ni mucîp olmuştur ki: O vakte kadar Devlet-i Aliyye’nin mağlûben sulh ettiği vukûa gelmemiş idi.

Dördüncü Devir: Mezkûr muâhededen Sultan Mahmud zamanında vukûa gelen Vaka-yı Hayriye’ye kadar imtidâd eden yüz otuz seneyi ihtivâ eder. Bu devirde Devlet-i Aliyye her cihetle inhitâtta bulunduğu itirazı gayrî kabîl bir hakîkattir.

Beşinci Devir ise: Meşhûr (Vaka-yı Hayriye)den bu ana kadar devam eden seksen iki senelik zamandır. Bu devrin mübâdîsinde Osmanlı milletinin tâayyüş-i umûmiyesinde ciddi bir inkılâp vücûda getirildi ise de devletin, yine hal-i inhitâtta kurtulamadığını ve günden güne tedennî etmekte olduğunu görüp duruyoruz. ...⁴⁹²

Bu yazıya göre Osmanlı tarihinin temelde iki devirden oluştuğu ve bu iki devrin birbirine tamamen zıt özellikleri olduğunu söylemek mümkündür. Devlet, ilk devrinde bir kabile halindeyken savaşlar ve fetihler yoluyla ilerlemeye başladı. Bu şekilde üç asırda bir dünya

⁴⁹² “Üss-i Inhitat”, *Sancak*, 18 Teşrin-i Sani 1899-14 Receb 1317.

devleti haline gelip yükselişe geçti. İkinci devrinde ise içişlerinde görülen uygunsuz davranışlar yüzünden bozulmalar başladı. İçinde bulunulan dönemde de devlet içerisindeki bozulmaların sebebi irdelenmedi ve bunlara bir çözüm getirilmedi.

Osmanlı tarihini beş döneme ayırmayı uygun gören Ahmed Saib Bey bunları yukarıdaki yazısında tek tek ayırıp açıkladı. Birinci devri “devr-i istila” olarak tanımladı. Bu dönem devletin kuruluşundan İstanbul’un fethine kadar geçen fetih ve iskan süreciydi. Yaklaşık yüz elli sene süren dönemde devlet kurumlarının temeli atılıp bunlarda düzen ve intizam sağlandı. Ayrıca Avrupa kıtasına kadar büyük fetihler yapılarak bir İslam devleti olarak ön plana çıkıldı.

İkinci devir ise İstanbul’un fethinden II. Selim’in vefatına kadar süren zamandı. Bu dönemde fetihlere devam edildi ve devletin adı diğer devletler tarafından duyuldu. Osmanlı Devleti şan ve şöhret kazandı. Ancak kazanılan galibiyetlerin yanı sıra devlet içindeki bozulmalar da kendini göstermeye başladı.

Üçüncü devir II. Selim’den Karlofça Antlaşması’na kadar süren müddetti. Yüz otuz senelik süreçte devlet içindeki bozulmalar iyice gün yüzüne çıktı. Öyle ki bu bozukluklar dış ilişkilerde de kendini gösterdi ve Osmanlı büyük bir yenilgi aldı. O güne kadar hiç görülmeyen bir şekilde saldırıdan savunma politikasına geçti. Mağlubiyet olarak topraklarını başka milletlere teslim etmeye başladı ve Karlofça Antlaşması imzalandı.

Dördüncü devir ise Karlofça’dan Vakayı-i Hayriye’ye kadar geçen süreci kapsamaktaydı. Yüz otuz senelik süreçte, devlet içerisinde inkâr edilemeyecek bir şekilde problemler ve uygunsuzluklar hat safhaya çıkmaya başladı.

Beşinci devir Vakayı-i Hayriye’den içinde bulunulan döneme (Sultan II. Abdülhamid’in saltanatına kadar) devam eden süreçti. Bu süreçte Osmanlı milletinin idâresinde pek çok inkılap meydana getirilse de gerileme sürecinin önüne geçilemediği görüldü. Bu durum günden güne devam etmekteydi.

Ahmed Saib Bey’in tarihi bölümlere ayırması ve bu bölümleri nitelendirmesine bakıldığında doğru bir sıralama yaptığı düşünülebilir. Günümüz tarih kitapları Osmanlı tarihini kuruluş, yükseliş, duraklama, gerileme ve çöküş olarak beş aşamada incelemektedir. Osmanlı tarihinin Ahmed Saib tarafından kategorize edilme ve incelenme şekli ile günümüz tarihçilerinin kabul ettiği şekil birbirine yakındır. Bu yüzden Ahmed Saib Bey’in tarih konusunda başarılı bir şekilde sıralama ve değerlendirme yaptığını söylemek mümkündür. Gazetenin daha sonraki sayılarında da yer alan ve Ahmed Saib Bey tarafından yazılan Üss-i İnhitat bölümünde, yukarıda beş devre ayrılan bölümlerin detaylı açıklaması yapıldı.

Ahmed Saib Bey daha sonra kitap haline getirdiği “Vaka-yı Sultan Abdülaziz” isimli yazısını öncelikle Sancak gazetesinin sayılarında yayımladı. Bununla ilgili olarak, gazetenin ikinci sayısında şöyle bir yazı bulunmaktaydı:

“Gazetemizde tefrika ve mabûdlu olarak neşretmekte olduğumuz (Üss-i İnhitat) ve (Vaka-yı Sultan Aziz) bilâhare kitap şeklinde dahî tâbedileceği cihetle edinmek isteyen zevât-ı kirâmın şimdiden işâr-ı keyfiyet etmeleri rica olunur.⁴⁹³”

Abdülaziz’in vefatı hakkında, Sancak’ta şu bilgiler verildi:

“Pazartesi gecesini Abdülaziz pek ziyâde ıstırap ve telâş içinde geçirdi; yalnız şafak söktükten sonra o gece heyecan-ı fevkalâde isâbını rehâvet verdiğinden koltuk sandalyesinde bir müddet begayet bir derin uykuya daldı. Uyandıktan sonra baş mesâhibi çağırarak o günkü gazeteleri okuttu. O esnada müsterîh gibi görüldüğünden etrafındakileri sevindirdi; onlarla akıl dairesinde mübâhaselerde bulundu. Aradan biraz vakit geçti, mabeyncisi Faik Bey’e son derece itidâl bir demle küçük bir âyine ile bir makas getirmesini emretti; Faik Bey dahî valide sultan dairesinden eşya-yı matlûbeyi aldı getirdi. Sultan Abdülaziz bu esnada dahî asla eser-i telâş göstermeyerek sakalını düzeltceği bahanesiyle harem cihetindeki daire-i husûsiyesine geçildi ve buraya yalnız başına kapandı kaldı!..

Tetkikât-ı mevsûkâdandır ki birkaç cariye padişahın mahût odaya yanında kimse olmaksızın girdiğini görünce arkasından gitmişler ve müddet-i medîde merhûm müşârünileyhin harekâtını tarassut için anahtar deliğinden bakmışlar ise de padişahın âyine önünde uğraştığını görerek kapıdan çekilip gitmişlerdir. ...

... Sultan Abdülaziz kapandığı yalnız başına müddet-i medîde kaldıktan sonra halîklerden biri bir iş zımnında oraya girmek ister, kapı açılmaz; hiçbir şeyden zîr-i temâ şüpheye düşmeyen cariye kapıyı vurur, içeriden ses çıkmayınca döner keyfiyeti valide sultana ihbar eder; valide sultan koşarak gelir. Kapının açılmaması, içeriden bir ses gelmemesi telaşını mucîp olur. Kadınların gürültülerine koşup gelen harem ağalarına kapıyı zorla açmaları için emir verir. Bir de kapı açılınca meydana çıkan manzara umûmunu dehşetler içinde bırakır.

Sultan Abdülaziz Han eli kana bulanmış, halı üzerinde böyle boyuna uzanmış olduğu halde gören kadınlar, husûsiyle valide feryât figâna başladılar.

Garâib-i tesâdüfâtandır ki saray itbâsından Meltiyadis Efendi dahî bu aralık vaziyet için oraya gelmişti. Doktoru derhal nişân bulunduğu odaya getirdiler. Meltiyadis Efendi Sultan Abdülaziz’in iki kolundaki kan damarlarının makas ile kesildiğini ve keyfiyeti vefatın zâyî demden neşet eylediğini bildirir.

Tahkikât-ı resmîyeye müstenîdî hakikat bundan ibarettir. Abdülaziz’in sûret-i intihârını tahkik için teşkil olunan komisyon dahî verdiği raporda Meltiyadis Efendi’nin reyini tamamıyla tasdik etmiştir. Raporu imza eden zevât arasında o zaman İstanbul itbâ-yı meşhûrasından, itbâ-yı padişahîden Marko ve Teodor Paşalarla İngiliz ve Fransız vesaire sefarethanele itbâsı dahî dahil olduğu halde, on dokuz doktor mevcuttur.

Mezkûr rapor Fransız lisanıyla muharrirdir aynen tercümesi ber vech-i âfîdir. ...⁴⁹⁴”

Ahmed Saib Bey tarafından yazılmış olan “Vaka-yı Sultan Aziz” başlıklı bölümde Abdülaziz’in ölümüne kadar yaşanan olaylar detaylı bir şekilde anlatıldıktan sonra onun intihar

⁴⁹³ “Rica-yı Mahsus”, *Sancak*, 25 Teşrin-i Sani 1899-21 Receb 1317.

⁴⁹⁴ “Vaka-yı Sultan Aziz”, *Sancak*, 15 Mart 1901-24 Zilkade 1318.

mı ettiği yoksa cinayete mi kurban gittiği sorgulandı. Burada yazılanlara göre, kendisinin intihar ettiği dair kuvvetli deliller mevcuttu.

3.4. Sosyal Konularla İlgili Yazılar ve Değerlendirme

Sancak gazetesinde sosyal konular hakkındaki yazılar “Havadis” başlığı altında verildi. Yerli ve yabancı gazetelerden okunan, mektuplar vasıtasıyla öğrenilen ve duyulan sosyal konular bu kısımda yazıldı. Ancak haberler yazılarak bırakılmadı. Genellikle havadis bölümünden sonra “Sancak” başlığı altında gazete adına olayın genel bir değerlendirmesi ve yorumlaması yapıldı. Bu şekilde yapılan yorumlardan sonra değerlendirme yapmak halka bırakıldı.

Gazetenin ilk sayısında İstanbul’daki tutuklamalar hakkında verilen bir havadis şöyleydi:

“İstanbul’da yine bu aralık elli kadar hane basılarak birçok zatlar tevkîf edilmiş. Bu zatlar askeriye ve mülkiyeden oldukları gibi içlerinde kadın da varmış. Avlar gece yarısı başlamış. Bu tevkîfâtın esbâbı olarak: Bazılarının Midhat Paşazadenin Avrupa’ya firar meselesinde müdâhâledâr oldukları ve birtakımının Ermeni patriğinin tekrar istifasına ve Ermenilere verilen imtiyâza karşı bazı şeyler tefevvûh etmiş bulundukları ve bazılarının da sadrazamzade Cavid Bey’in katl u faciânda alâkadarlıkları olunmuş. ...⁴⁹⁵”

İstanbul’da padişahın emri üzerine bazı hanelerin gece yarısı basıldığına ve kadın erkek karışık olmak üzere çoğu kişinin tutuklandığına dair bir haber verilip bu kişinin Jön Türklerle bağlantısı olduğundan şüphe edildi.

O dönemde Osmanlı Devleti’nde yaşanan ve tüm Avrupa’da gündem haline gelen bir evlilik haberi şu şekilde aktarıldı:

“Bu hafta Avrupa gazetelerinin İstanbul’dan verdikleri havadise nazaran: Eskişehir’de, on beş on altı yaşlarında bir İtalyan kızı, familyası nezdinden firar ederek, ihtidâ etmiş. Ve bir Müslüman’a zevce olmuş. Maceraları duyan kızın babası, İstanbul’da İtalya sefirine şikâyetle kızını geri istemiş “Sefir”, Babîâli’ye müracâât, kızın familyasına iadesini mûsırrâne talep etmiş. Babîâli, daha doğrusu Adliye ve Mezâhib Nazırı Abdurrahman Paşa hazretleri kız, hüsn-i rızasıyla kabul-ı İslâm ettiğini ve bekar bâlîği olup keyf-i mâîşâ-i hareketine mümânîat ve hilâf-ı rızası teslimine muvaffâkât caiz görülemeyeceğini cevâben bildirmiş. Sefir, kızın henüz nâ-bâlîğ olduğu iddiasıyla behemehâl iddiasını tekrar talebe, aldığı ikinci cevâb-ı resse karşı da Babîâli’ye bir ültimatom vermiş; talebi isrâf edilmediği sûrette kât’ı münâsebet edeceğini beyân etmiş.

Bizim mâtûh Babîâli’nin, vücûd-endîş Yıldız’ın, bu ültimatom karşısında, olmayan metânetleri kırılmış. Kızı sefarete teslim etmişler.

Zannederiz ki: Şu mesele etrafiyla düşünülürse cihet-i maneviyesi bizim için pek ağırdır. Görünüyor ki İtalya bile gayr-i meşrû olan bir talebi icra ettirmek için bir Yunan’a edemeyeceği muameleyi bize

⁴⁹⁵ “Havadis”, *Sancak*, 18 Teşrin-i Sani 1899-14 Receb 1317.

etmekten sıkılmıyor. Bî-mehâba tahkîr etmekten çekinmiyor. Demek ki: Artık devletimiz Avrupa nazarında zerre kadar ehemmiyet-i siyasîyesi ve bir mevki-i icrası yoktur. O kadar ki: Afrika çöllerindeki aşiretlerin de ancak bu kadar bir mevki olabilir.

Zavallı devlet, bîçare millet!! ...⁴⁹⁶

Bir İtalyan kızının İslamiyet’i kabul edip Müslüman bir erkekle evlenmesi sonucu iki hükümet karşı karşıya geldi. Bu durumda İtalya’nın Osmanlı’ya ultimatome verecek kadar ileri gitmesi Sancak’a göre, Osmanlı’nın acizliğini gözler önüne sermekteydi. Nitekim İtalyanların bu davranışı bir Yunan’a yapamayacağı ortadaydı. Ancak Osmanlı’ya, bir kızı teslim almak niyetiyle bile olsa, istediği bir şeyi zorla yaptırdı denilebilir.

Sancak gazetesi, devletin iç durumunu şu şekilde değerlendirdi:

“İşler iyi gitmiyor. Nasıl gitsin?...

Harekât-ı seyyîa-i mukaddese ve Devlet-i Muazzama-i Osmanîyeye ne devânâ pezîr cerîhalar açtığını bilen padişah, mücerred kendi sû-i idâresinden dolayı ardı arası kesilmeyen tazyîkât-ı harîcîyeyi, pek çok şühedâ kaniyle fetih olunan yerlerden birer parça atmakla teskîn ediyor. Dahilde milletin fakir ve sefalet, zûlüm ve hakaret ıstırapıyla çıkardığı feryât ve enîne karşı gittikçe tedâbir-i şedîde-i tahaffûzkâraneyi fevkalâde artırarak, bir taraftan da harekâtından korkulan ricâlin ağızlarını parmak parmak bal ile kapayarak ve envâi mahmûmat ile her birini uyutarak, “seyyîa-yı asayîşvâye” de hazır bâl bulunuyor. Geri kalan ve asıl ıstırap çeken ahali ise ekseriyeti teşkil ediyor; üzerlerine çöken kâbus-ı dîhîş mezâlimin altında kımıldanmaya bile cesaret bulamıyorlar. Boyunlarını bükmüşler. “Ne yapalım? Kader böyle imiş.” diye ağlayarak bir cefâ-yı elîm-i miskînâne içinde ömür geçiriyorlar. ...

... Milletin ekmeğini yiyen, parasıyla kâşânelerde, arabalarda saadet ve sefa içinde şen ve şâtır yaşayan, makamât-ı âlîye ashabından, ayda ancak, bir mecidiyeye kadar maaş alan memurlara kadar cümlesi düvelinin bugünkü hali inkıraz ve iğtişâşından mesûldürler. ...⁴⁹⁷

Burada yer alan yazıya göre hariciyede kalan topraklar elden çıkarak ya da başkalarına teslim edilerek kaybedildi. Dahiliyede ise halk zulüm içerisinde bulundu. Devlet erkânı kendisine tepki göstermesin diye padişah onlara para, nişan, unvan gibi ödüller vererek bu kişileri susturdu. Bu durumda asıl ıstırap çeken kişi halk oldu. Ancak halkın bu duruma ses yükseltmeye cesareti bulunmamaktaydı. Onlar bu durumu, “Kaderimiz böyleymiş.” diye hayıflanarak sessizce kabullenmekteydi.

İstanbul’da bulunan meşrûtiyet taraftarlarının tutuklanması hakkında şöyle bir haber yapıldı:

“Yine İstanbul haberlerinden ve telgraflarından olmak üzere, Avrupa gazeteleri yazıyorlar ki: Londra sefir-i sabıkı Musurus Paşa’nın biraderzâdesi ve damadı şûrâ-yı devlet azasından vâsıla ki Musurus Beyle Hoca Abdullah Efendi ve Dahiliye Nezareti Başkatibi Ekilyadis Efendi tevkîf olunarak, polis nezaretine gönderilmişlerdir. Bunların tevkîflerine sebep: Müşârinileyhimin ve hassaten Musurus Bey’in bir

⁴⁹⁶ “Havadis”, *Sancak*, 17 Şubat 1900-18 Şevval 1317.

⁴⁹⁷ “Mesuliyet”, *Sancak*, 24 Şaban 1900-24 Şevval 1317.

mecliste, Devlet-i Aliyye için idâre-i meşrûta ilânı behemehâl elzem olduğunu alenen söylemiş olması imiş.

Kendilerini ihbar eden bir Avrupalı casus olduğunu da yazıyorlar.

İki gün sonraki habere göre: Musurus ve Ekilyadis Beyler İngiltere ve İtalya sefirlerinin müdahale ve ısrarları ile tahliye edilmişler; fakat, ancak Abdullah Efendi mevkûf kalmıştır. İngiltere sefiri mümâileyhin de tahliyesi için uğraşıyor imiş.⁴⁹⁸

Osmanlı Devleti'nin meşrûti yönetime ihtiyacı olduğu Avrupalılar tarafından da bilinmekte ve beyan edilmekteydi. Ancak bunun Osmanlı topraklarında yapılması ve ihbar edilmesi sonucu bazı Avrupalılar tutuklandı. Eğer Avrupalı bir casus tarafından ihbar edildikleri haberi doğru ise padişahın yerli hafiyelerin yanı sıra yabancı hafiyelere de sahip olduğu kanısı güçlenecekti. Yabancı olan tutuklular kendi elçilikleri sayesinde kurtulsalar da bu çeşit bir suçlama ile karşı karşıya kaldığı gerekçesi ile Abdullah Efendi salınmadı.

Bu olayın nasıl geliştiği hakkında başka bir sayıda, yeni bir haber daha yapıldı:

“Musurus ve Ekilyadis Beylerle beraber taht-ı tevkîfe alınan Abdullah Efendi himâyesizlik gibi bir musibet yüzünden Taif'e neffî olunmak üzere Cidde yoluna çıkarılmış ve kabîlü'l-hareke pek çok dayak atılmıştır ki: Bundan istidlâl olunan zavallı menfâsına varmadan musallâya atması arzu-yu şâhâne îktîzâsındandır.⁴⁹⁹”

Arnavut isyanını tetikleyecek olan olay hakkındaki ilk haber:

“Sadrazamzade Cavit Bey'in katili Hacı Mustafa Ağa'nın idamına hükm sâdır olunmuştur. Hükm idam henüz katîyet kesb etmemiş ise de mücerret hüküm dahî Arnavutlara pek fena tesîr etmiştir. Eğer hüküm, katîyet kesb edip de icrası cihetine gidilecek olursa bütün Arnavutluk kıtasının isyân ederek, Yıldız'ın başına kızıl belâlar açacaklarından korkulmakta olduğu evrâk-ı havadiste okundu. Allah incâmını hayretsin?!....⁵⁰⁰”

Bu olayla alakalı bir diğer haber:

“... Hünkâr bu işte sadrazam ile Arnavutlar arasında kaldı. Pek çok desîselerle müşkülâtan kurtulmak istiyorsa da şimdiye kadar mesele hallolunmadı; sadrazam, söz ile de değilse de zımnen merkûm Mustafa'nın idamını istiyor, Arnavutlar da hemşerileri idam olunduğu halde Yıldız'da ayrıca hesap göreceklərini ve sadrazam dahî ellerinden kurtulmayarak oğlunun yanına gideceğini kemâl-i ısrar ve tehdit ile alenen söylüyorlar.⁵⁰¹”

Padişah iki arada kalmış bir vaziyette olduğu için birtakım oyunlarla bu işten sıyrılmak arzusunda bulundu. Ancak olay bir türlü çözülmedi. Arnavut halkı, isyan çıkarabilecekleri konusunda sarayı tehdit etmekteydi.

“Arnavutların Prizren civarında bir yere toplandıklarını başlarında Süleyman Paşa bulunduğunu evvelce yazmıştık. Ahiren aldığımız malumâta nazaran: Prizren'e İstanbul'dan Ferik Mehmed Paşa riyâsetinde bir komisyon giderek efrâd-ı müctemînin şikâyetini anlamak tahkikatına giriştikleri zaman Arnavutların

⁴⁹⁸ “Havadis”, *Sancak*, 10 Mart 1900-9 Zilkade 1317.

⁴⁹⁹ “Havadis”, *Sancak*, 17 Mart 1900-16 Zilkade 1317.

⁵⁰⁰ “Havadis”, *Sancak*, 24 Şubat 1900-24 Şevval 1317.

⁵⁰¹ “Havadis”, *Sancak*, 24 Mart 1900-23 Zilkade 1317.

kaffesi ahvâl-i haZirâdan memnun olmadıklarını ve kendi memleketleri yâni: Umûm Arnavutluk için tayîn olunacak müdür-i kaymakam, mutasarrıflar hep Arnavut bulunmasını ve vergilerin tahfîf edilmesini vesaire bunlara müteferri bazı şeyleri istidâ etmişlerdir ...⁵⁰²

Bu habere bakıldığında, Arnavutlar bir nevi özerklik isteğinde bulunmuştur denilebilir.

Sancak'ta, hanedanda niçin “İbrahim” isminin kullanılmadığı hakkında şu şekilde bir makale yer almaktadır:

“... Eminim ki karîlerimizden birçokları iki yüz elli seneden beri Hanedan-ı Osmanî efrâdından hiçbirine İbrahim ismi verilmediğini ve bunun esbâb-ı mucîbesi ne olduğunu bilmeyenler mevcûttur. Öyle ise meseleyi izâh edelim.

Malûm olduğu üzere Hanedan-ı Âli Osman içinde 1048 sene-i hicriyesinde taht-ı Osmanî'ye câlis 1058 senesinde vefat eden Sultan İbrahim vardır. Bu zat tarihlerin verdiği malûmata nazaran sevda altında müptelâ olduğundan hilkaten zayıf ve envâi cenûne müstaît olarak yaratılmış idi. Şurası da doğrudur ki cûlûs ettiği güne kadar büyük biraderi fatih-i Bağdat biraderi Sultan Murad hazretleri gibi bir kahramanın devrinde sarayda hapsedilmiş ve gözü önünde diğer biraderlerinin idam olduğunu görerek kendi hayatından dahî korkmuş olması illet-i cenûnun ziyâdeleşmesine başlıca sebep olmuştur. ...

...Evvelce de arz olunduğu üzere biçare padişah sarayda karılar içinde büyümüş olduğundan onların tabiatına muvâfık birçok tabiatı vardı. Mesela karı masallarını ziyâde severdi. Bir gün Eyüp civarında sâkine ve masal söylemekte gayet mâhire bir hatunun masalları arasında (Bir var idi bir yok idi dünyada bir padişah var idi sarayın mefrûşatı samur kürkten tezyîn edilmiş idi) demesi üzerine Sultan İbrahim bu masalı beğenerek behemehâl kendi sarayının mefrûşatını samur kürkle yapmaya karar verdi. Evvel-i vefât gerek Osmanlı ve gerek ecnebi müverrihlerinin verdikleri malûmata nazaran padişahın bu fikrini mevkî-i icrâya ve zann-ı masrâne talep eylemesi pek çok fenâlıklara ale'l-husûs milyonlarca altınlar Rusya'ya gitmesine sebep olmuştur.

Devletin en meşhûr eyâlâtından bulunan Belgrad, Şam, Halep, vilayetlerini yaşmaklık nâmıyla kendi müstefişlerine ahdâ etmiş ve bu haremler Sultan İbrahim'in müddet-i saltanatça oralara kendi adamlarını göndererek varidatlarını almışlar ve devlet bir güne istifade edememiş idi.

Gariptir ki o devirde millet, hünkârın şu haline iyice müddet-i tahammül etmiştir. Vâkâ o zamanlar dahîlen pek çok iğtışaş mevcût idiyse de harîcen devletin bir güne zayîata uğradığı görülmemiştir.

Sultan İbrahim bu sûret ile on sene icrâ-yı saltanat ettikten sonra bir gün bu sene hudûdunda o vakte kadar ismi dahî malûm olmayan birkaç muhafaza kaleler düşman tarafından zapt olunduğu haberi İstanbul'a vürût ettiği gibi ahali bu hale dayanamayarak isyân beyân etmiş ve Sultan İbrahim'i hal etmiştir. İşte o zamandan beri bu zâtın ism-i Hanedan-ı Âli Osman içinde meşûm, lekeli kalmıştır. ...

... Şayet isimde şeâmet aranmak lazım gelirse bu şeâmete Abdülhamid isminden gayrı daha müstahâk daha münâsip bir isim bulunabilir mi?⁵⁰³

İbrahim'in devleti yönetim şekli halkı hoşnutsuz etti. Onun akıbeti ise hem halk hem de hanedan açısından dehşet vericiydi. Bu yüzden onun ismi bir nevi mimlendi. Osmanlı

⁵⁰² “Havadis”, *Sancak*, 17 Mart 1900-16 Zilkade 1317.

⁵⁰³ “Biraz Da Geçmişten”, *Sancak*, 6 Mayıs 1900-5 Muharrem 1318.

hanedanında şehzadelere bir daha bu isim konulmadı. Yazar, metnin sonunda ise Abdülhamid'e karşı bir işleme bulundu.

Mekteb-i Tıbbiye'de çıkan bir isyan ve isyanın neticesiyle ilgili Sancak'ta yer alan haber şöyleydi:

“Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne talebesi mektepte tesîs ve tamîm eden hafiyelikten fevkalâde heyecan hâsıl ederek isyân etmiş oldukları ve bu meseleden dolayı doksan efendi derdest olunup divan-ı harbe teslim edildikleri ve bu isyâna sebebiyet veren Mektep Nazırı Avni Paşa olduğunu bazı hafiyelerden tarafından mabeyne ihbar olunması üzerine Avni Paşa memuriyetinden azıl ve yerine Rıza Paşa'nın tayin edildiği Avrupa gazetelerinin verdiği malûmat cümlesindendir.⁵⁰⁴”

Mektep Nazırı Avni Paşa tarafından Mekteb-i Tıbbiye'de öğrencilerin örgütlenmesi ve isyan çıkarması üzerine, paşa görevden alındı. Onun yerine Rıza Paşa tayin edildi.

Hayreddin Paşa'nın vefat etmesi sonucu çocuklarına kalan mal varlığının, devlet tarafından zorla alındığına dair yapılan haber şu şekildeydi:

“... Türkiye'de bulunan Osmanlılar ne malından ve ne de canından emindir. Haytından emin olmayan sahib-i nâmus rîcâl-i erkân-ı devlet birer birer diyâr-ı ecnebîyeye firar etmektedir. ...

... Hayreddin Paşa Paris'te bulunduğu sırada Sultan Hamid meslek-i tahrip için zemin hazırlamakta idi. ... Hayreddin Paşa'yı Paris'ten birkaç zâtın teşvîkiyle celb-i makam-ı sadaret-i Osmanîyeye îkâd eyledi. ... Hünkâr Hayreddin Paşa'nın meziyyet ve mahiyetini anlayınca sadareten bittabî azletmiş ise de mazûliyeti esnasında kendisine hürmet ve riâyet gösterir ve ara sıra umûr-ı devlette reyini sorardı. Merhûm müşârûnileyh umûr-ı devletin ıslahatından kât'ı ümit etmiş olduğundan müdâhâleden muhterîz bulunurdu. Yalnız mâlik olduğu serveti sayesinde merakı olan inşâatla uğraşırdı. Bu suretle Ortaköy'de gayet mükemmel bir yalı ve Nişantaşı'nda bir konak yaptı.

Hayreddin Paşa tarihten altı yedi sene evvel vefat etti. Birkaç oğluyla bir kerîmesi kaldı. Vefat etmezden evvel ikdâm yazmış olduğu vasiyetinde bî-kes ve bî-vâye kalan çocuklarını taht-ı himâye-i hilâfetpenâhîye tevdi ve kabûlünü rica etmiş idi.

Paşa öldükten sonra aradan bir müddet geçti.

Ailesi Ortaköy'deki yalılarda oturmakta idi. Bir gün mabeynden bir yaver gelir paşanın mahdûmlarından birini saraya ister. Saraya giden beye; Hayreddin Paşa'nın yalısı Seryâver Çerkes Mehmed Paşa'nın haremi Sultan hazretlerine ihsân-ı şâhâne şeref sünûh ve sâdûr buyurulmuştur” maaile bir arada tebliğ ederler. Bîçare çocuklar işbu irade-i mülûkâneyi işitir işitmez neye uğradıklarını şaşırırlar yalıya kırk bin lira sarf olduğundan vesaireden bahisle itiraz etmek isterlerse de varâk-ı mâhr vefâyı kim okur kim dinler.

Aradan birkaç gün mürûr ettikten sonra yalıya mabeynden yeni bir adam daha gelir ve “eğer üç güne kadar aile yalıyı terk etmezse yalıdan maada eşya mevcûdatının kaffesi sultana ihsân olunacaktır” meâlisinde yeni bir irade daha tebliğ eder. Artık bu son iradeye karşı birkaç hayırhâhânın nasihâtıyla yalıdan eşyaları toplarlar Nişantaşı'ndaki konaklarına giderler. ...

... Bu rezâletten bir müddet sonra merhûmun çocukları bîtekrar mabeyne istenilir. ... Hayreddin Paşa'nın Nişantaşı'ndaki Konağı gayet büyük olduğundan vefatından sonra yetimlerin mezkûr hanede oturmaları

⁵⁰⁴ “Havadis”, *Sancak*, 6 Mayıs 1900-7 Muharrem 1318.

muvafık olmayacağı ve binâenaleyh mezkûr konağın satılıp hallerine münâsip başka bir mahal alınması tasvîb-i şâhâne cümlesinden bulunmakta ...

... Bu işte dahî her ne kadar yetimler babalarının konaklarını satmak istememişlerse de itiraza da lüzûm olmadığını derk ettiklerinden hiç olmazsa vasîlerinin takdir-i fiyatı komisyonunda bulunması şartıyla razı olmuşlardır. ...

... Komisyon konağın fiyatını on iki bin liraya takdir ile netice-i kararı hünkâra arz eder. Hünkâr çok fiyat takdir edilmiş diye kıyameti koparır. Diğer bir muhâmmîn komisyonu tayin eder. Bunlar sekiz bin liraya tenzîl ederler. Bu kâra muvâfâkat etmez nihâyet altı bin liraya fiyat takdir olunur ve o vecihle muamele-i lâzıma-i resmîyesi icrâ olunur. ... Hassa nazırı altı bin liranın defâaten tasviyesi mümkün olmadığını isterlerse altı ayda bir defa beş yüz lira verebileceğini beyân eder. ... Fakat ikinci taksit bir buçuk sene sonra üçüncü bir sene sonra bin müşkülât ile alınabilmiş ise de mütebâkîsi ilhâten heze tahsil olunamamıştır.

Sancak

Hilafet-i Hamidîye'ye eytâm ve erâmil himayesi tevzî olunmak kurdun nezaret ve himayesine koyun bırakılmak kabilinden olduğu işbu vaka-i müessife delil-i alenîdir.⁵⁰⁵

Hayreddin Paşa tarafından çocuklarına miras bırakılan yalının ve konağın devlet tarafından zorla alınması ve parasının ödenmesinde aksaklık yaşanması, daha sonra ise hiç ödenmemesi Sancak tarafından duyurulup eleştirildi.

Goltz Paşa'nın Mekteb-i Harbiye'de görev yaptığı sırada topoğrafya dersi vermesi ve padişaha asılsız bir ihbarla jurnal edilmesi üzerine istifa etmesi hakkındaki haber:

“... O günün akşamı paşayı Yıldız'a isterler. Bir daha topoğrafya dersi vermemesi ve hiç lâıyk-ı vecihle mufassalan anlatırılması irade-i şâhâne muktezâsından olduğunu kendisine tebliğ ederler. Goltz Paşa şaşırarak esbâbını sûal eder. Birçok uğraştıktan sonra kendi talebesinin hatt-ı dostuyla saraya takdim ettiği jurnali önüne korlar. Jurnal münderecâtı o gün Mekteb-i Harbiye'de talebeye Yıldız Sarayı'na nasıl hücûm olunacağını tarif ettiği muharrir idi.

Katîyen bî-esas olan şu maddeden Goltz Paşa pek ziyâde müteessir olur. [Rivâyât-ı mevsûkadandır ki jurnali veren efendinin ismini öğrendiği vakit paşa ağlayarak “Bu kadar seneden sonra daha talebemin hürmetini kazanmaya muvaffak olamadım” diye bağırmıştır] derhal istifasını verir. Gider. Hünkâr bu halin hâriçte ifşâsından korkarak yalvarır. Almanya İmparatoru'nu tavsît eder. Paşanın niyetinden dönmediğini görünce kendisine birçok ihsânlar verir. Goltz Paşa kabûl etmez. Nihâyet çekilir Almanya ordusuna gider.

Goltz Paşa gittikten sonra Mekteb-i Harbiye'nin meşhûr hafiyelerinden Bağçuvan Rıza ve İsmail haşerat bu sebûnun meydan bularak ortalığı berbat ederler.

Mekâtib-i devletin en mühiminden olan Mekteb-i Harbiye işte bu sûretle mahvedildi. Mekteb-i Mülkiye ise yine bu zamanda daha suhûletle Yıldız'ın mesleğine daha muvaffak bir hale getirildi. ...⁵⁰⁶

Okullara yerleştirilen jurnalci hafiyelerin yanlış ihbarları sonucunda sorgusuz bir şekilde cezai girişimde bulunulmasına tepki gösterildi. Ayrıca Sancak, yurtdışından getirilen ve

⁵⁰⁵ “Hayreddin Paşa Eytamı”, *Sancak*, 2 Haziran 1900-4 Safer 1318.

⁵⁰⁶ “Yeni Bir Dolab”, *Sancak*, 1 Temmuz 1900-6 Rebiül Evvel 1318.

eğitimde öncülük edecek olan önemli şahısların, asılsız jurnaller yüzünden onurlarının zedelenmesi ve ülkeyi terk etmeleri gibi bir durumu da eleştirdi. Gazetenin iddiasına göre hem Harbiye hem de Mülkiye Mektebi'ndeki eğitim bu şekilde mahvedildi.

Abdülhamid döneminde bazı bölgelerin nüfusu da Sancak'ta verildi:

“ ... Devr-i Hamidî'de Devlet-i Aliyye'nin zâyî ettiği memâlik ve miktarı nüfûsu:

1,745,000 Bosna

80,000 Arnavutluk sahilinde

160,000 Sırbistan'a ilhak olunan

3,864,000 Bulgaristan

311,000 Teselya

300,000 Girit

14,000 Kıbrıs

500,000 Batum ve Kars

10,000,000 Mısır

1,500,000 Tunus

200,000 Dobruca ve Besarabya

---- 18,7000,000

Bunların içinde Sırbıye ve Romanya'nın istilâları dahil değildir.⁵⁰⁷”

Bu istatistik devletin kaybettiği topraklarda yaşayanların sayısıydı. Sancak gazetesi bu sayıları hükümetin ibret alması için yayımladı şeklinde bir görüş belirtilebilir.

Devlet içinde yaşanan haydutluk meselesini anlatan bir yazı da gazetede yer almaktadır:

“... Memâlik-i mahrûsenin her cihette yağmakârlık cârî olduğunu görürsünüz.

Evet! Devr-i hâzırda biçare Türkiye'de bir yağmadır gidiyor; tabakât-ı âlîyede yağma, derkât-ı sefâlede yağma, hülâsa her tarafta hırsızlık, soygunluk hükmü ferma, bir derecedeki “en-nâs alî sâlûk mülûkühüm” saray hâvîda. Bu gibi mezâlim-i şenîdenin memlekete halen vermekte olduğu, atîyen îrâs edeceği mazeret kimsenin hatr-ı hayâlinden bile geçmiyor. ...

... “Manastır vilayetinde senîn-i adîdeden beri icra-yı şekâvetle irâsı hasarı azîm eden müşâhir eşkiyadan... Satveti Osmanîyeye mukâvemet edemeyeceğini anlaması üzerine bu kere ûlû merhamet ve atıfet Cenab-ı zillûllahîye vûkû bulan ilticâsı mazhâr-ı kabul-ı şehriyarî olarak irade-i seniyyenin mantık-ı menfî vilayet müşârinileyhiye tebliğ kılınmış ve bu cihetle dahî izyâdı ömr-i afiyet cenâb-ı padişahî dua-i bi-riyâsı isâl kenkere-i asûman kılınmıştır.”/ Gördünüz ya!... İşte size merhamet-i şâhânedan bir numûne. İsaf ile muhakeme edelim merhametin bu türlü hangi padişahımızın zamanında görülmüştür. Tarihimizin sahâif-i mefâhâzine ziynet veren Orhanlar, Muratlar, Fatihler, Selimler, Süleymanlar ve bunların încâl-i necâbetleri değil yağmayı bilât, katli nüfus gibi cinayât-ı azimeye cüret edenleri hatta serkât-ı emvâl gibi bâl nisbe adî cerâim ashabını bir dâr ederlerdi. O kadar uzağa gitmeye ne hacet! Bugün medeniyet ve adalet ile iştihâr eden akvam yalnız bir insanı katleden caniyi kısâsen idam ediyorlar. ...

... Birkaç sene evvel İstanbul'da Erenköylü Mehmet Pehlivan ismini duymamış bir şehirli tasvir edemeyiz. Mehmet Pehlivan kendi karyesi civarında icrâ-yı şekâvetle birçok can yaktıktan sonra bir gün

⁵⁰⁷ “Yirmi Beş Senelik Seyyat”, *Sancak*, 1 Eylül 1900-8 Cemaziyel Evvel 1318.

nasılsa yakayı ele vererek hapishane-i umûmiye atılır. Bir gün bir ay muhakeme Adliye Nezareti'ne götürülüyor iken Babîâli önünde firâr eder. ...

... Nasıl olduysa oldu Mehmet Pehlivan firâr etti; bir müddet sonra İzmit civarında altı neferden mürekkep bir İslâm ahalisini vahşiyâne bir sûrette katletti ki efrâd-ı aileden birisi sekiz aylık bir sabî-i şîr hevâr idi, bundan sonra bir hayli müddet katl-i nüfus, nevâb-ı emvâlde devam ederek topladığı sermayeyi kâfi görünce padişahın deryâ-yı merhametine sığındı; ber mûted mazhâr-ı af olarak maiyete alındı. Fakat Mehmet Pehlivan'ın tercüme-i hali herkesin malûmu bulunduğundan doğrudan doğruya saraya/ alınmadı; iptida Zaptiye Nazırı Nazım Paşa'nın maiyetine verildi; merkum bugün padişahın bendegân-ı sâdıkası adedindedir. ...⁵⁰⁸

Osmanlı'da haydutluk yapan kişilerin cezalandırılmadığı, onların affedildiği hatta onların devlet kademesinde görevlendirildikleri ispat edildi. Sancak gazetesi bu şekilde görevlendirilen kişilerden örnek verdi. Bu durum toplumsal anlamda bozukluk ve sosyal ortamda huzursuzluk yaşanmasına sebep oldu. Bu yüzden Sancak gazetesi ortaya koyduğu bu duruma tepki gösterdi ve eleştirilerini belirtti.

Haydutların devlet kurumlarında göreve getirilmesi, söz geçirilemez kişilerin önemli konumlara getirilmesi demektir. Bu kişiler söz dinlemedikleri ve kurallara uymadıkları için başta askeriye olmak üzere devletin birçok kademesinde bozukluklar baş gösterdi. Bu şekilde bir politika yürüten Abdülhamid döneminde bozukluklar ve liyakatsizlikler artmıştı denilebilir.

İstanbul'da hürriyet yanlısı öğrencilerin ayaklanması hakkında şöyle bir haber yapıldı:

“İstanbul'da hürriyetperveranın nispeti, harekâtı gittikçe daire-i hudûdunu tevsi ediyor. Talebe-i ulûm bile buna iştirâk ediyor. İhtilâl cemiyeti İstanbul sokaklarında mâil-i ber vechatî ilanları mebzûliyetle neşrediyor:

“Biz Osmanlılar adaletsizlik, haksızlık zûlüm içinde yaşıyoruz. Peygamberimizin merkâd-ı mübareği kanla lekedâr edilmek isteniyor. Kızlarımız ve kadınlarımız Rusya ve Almanya'nın haber ve tazyîki altında bulunuyor. Aslan yatağı hiç yılan ini olur mu? Biz kan ve adalet talîbiyiz.”

Camilere yapıştirılan yaftalar müteedeyyin Müslümanlara kariben tebşîr-i mesret ediyor. Ve Hristiyanları hiçbir şeyden korkmamaları için temin eyliyor. Sultan softaların bu aşr önünden havf ve dehşet içinde kalmıştır.⁵⁰⁹

Tarihin bu dönemlerinde ülke içerisinde, özellikle öğrenciler tarafından ayaklanmalar yapıldı. Bu haberde bahsedilen ayaklanmanın ilk safhası başlamış durumdaydı. Öğrencilerin İstanbul sokaklarında hürriyet sloganları atarak bazı ilanlar dağıttığından ve padişahın bu durum karşısında dehşete kapıldığından söz edilmekteydi.

İstanbul depremi hakkında şu şekilde bir haber yapıldı:

“İstanbul'dan zelzele Avrupa'ya çekilen telgraflarda ihbarât-ı âtûye görülüyor:

Esnâ-yı mûayede birdenbire hareket-i arz oldu sarayda bulunan mefrûsat yere düştü. Herkes havf ve heyecana giriftâr olarak kaçışmaya başladı, yalnız zât-ı şâhâne itidâl demini muhafaza ederek muayedenin

⁵⁰⁸ “Memalik-i Mahruse'de Haydutluk”, *Sancak*, 15 Şubat 1901-26 Şevval 1318.

⁵⁰⁹ “Havadis”, *Sancak*, 15 Nisan 1901-26 Zilhicce 1318.

devamını emretti, Almanya İmparatoru hadiseden haberdar olur olmaz derhal telgrafla nefis-i hümayûnun belâ-i keder hareket-i arzın mesâîbinden mâsûn kaldığına memnuniyetini bildirmiş ve zelzele esnasındaki metânet-i şâhâneyi takdîr ve tebrîk eylemiştir.

Zelzelenin İstanbul’ca ne sûretle telakkî olunduğunu henüz haber alamadık ise de payitaht ahalisi herhalde bunu fâl-ı hayır addetmeyecekleri muhakkaktır, çünkü vatandaşlarımız hareket-i araziyezi zûlmün icrâ-yı ahkâm ettiği mahallerde gazâb-ı ilahînin tecellisi olmak üzere mûtekitdirler, bu akîdetine sıhhatini münevverü’l-efkâr münevvercilerimiz bile zikir ve izâh eylemişlerdir. Ez cümle ecele mürhâynımızdan Naima merhûm kaleme aldığı tarih-i mufassal latifinde Sultan İbrahim’in giriftâr olduğu musîbetin esbâb-ı metnûasını zikrederken en mühimi olmak üzere padişah müşârünileyhin hilâtından biraz evvel vukû bulan hareket-i arazi gösteriyor. Merhûm Naima’nın kolunca İstanbul’da gündüz vukûa gelen zelzele eski Osmanlılarca diyâr-ı Rum’da pek çok kan döküleceğine ve selâf-ı Osmanîyenin birisinin hal olunacağına işaret imiş.

Naima merhûma sû-i idâre netice-yi tabîyesi olarak kan dökülmek ile zelzelenin ne gibi bir münâsebeti olduğunu sormak ve hatta bunların birbirleriyle katîyen münâsebeti bulunmayan esbâptan tevlît ettiklerini beyan ederek itiraz mümkün olmakla beraber birkaç sene evvelki hareket-i arazi mûteâkip mürûhun sözünün kısmen doğru çıkması garâib-i ahvâldendir. Fîl-vâkâ geçen zelzeleden sonra Ermeni, Girit kıtalleri, memâlik-i Osmanîyenin her tarafında zuhûr eden kıtâller Naima’nın sözünü teyit eylemiştir. İnşallah bu ikinci zelzele de şekk-i sanînin husûlünü tesrî eder. Zât-ı şâhâne ayaklarını sıkı bassın!.....⁵¹⁰

İstanbul’da yaşanan zelzelenin saraya etkisi ve padişahın davranışıyla ilgili bilgiler verildi. Alman İmparatoru tarafından, Abdülhamid’in soğukkanlılığını koruması konusunda takdirlerini belirten bir telgraf çekildiği de belirtildi. Ayrıca halkın deprem konusundaki inancı ve görüşü de anlatılıp Naima Tarihi’nde yazılan bilgiler aktarıldı. Önceki depremden sonra Osmanlı’da toprak kayıplarının yaşanması veya bir padişahın hal edilmesi gibi husûslardan örnekler verilerek Abdülhamid uyarıldı.

Her türlü matbaa aletinin ve fotoğraf makinesinin Osmanlı ülkesine girişine izin verilmemesi hakkında çıkan bir haber ve gazetenin yorumu şöyleydi:

“... Babiâli irade-i senîyyeye! İmtisâlen taş ve hurûfat tab makineleriyle, tab-ı hurûfatı, yazı makineleri ve bütün fotoğraf aletinin Türkiye’ye duhûlünü menetmiştir.

Müstebîtler, nâşır-ı feyzî medeniyet olan alet ve edâvâtı tabîyye menedebilirler. Ancak bu şiddet-i men ile mütenâsiben efkâr-ı umûmîyede hâsıl olmakta bulunan intibâh ve heyecanı ne ile menedecek, edrâk-ı beşeriye tekâmülü tercîsinden nasıl alıkoyacak, elbette baş gösterecek olan bir hürûş-ı efkârın sâdmâ-i istibdâdı şikânesinden tevcîhle kurtulacaktır?...

... Hükümetin teşdîd-i istibdât etmesi ferdâ-yı inkılâbın sürât-i idrâkini mucîp olacağından, saha-i itirazâtında hiç durmasın, alabildiğine gitsin!.....⁵¹¹

Gazeteciliğin önünü kapatan bu yasaklama Sancak tarafından tepki ve eleştiri ile karşılandı.

Abdülhamid’in Cuma selamlığı ile ilgili şöyle bir haber bulunmaktaydı:

⁵¹⁰ “İstanbul’da Zelzele”, *Sancak*, 15 Nisan 1901-26 Zilhicce 1318.

⁵¹¹ “Türkiye’de Mümaniat”, *Sancak*, 1 Haziran 1901-13 Safer 1319.

“Dünkü Cuma selâmlığı Sultanahmet Camî-i şerîfinde icrâ edilmiştir.

Padişah âli-câh hazretlerinin camî-i şerîf-i mezkûra muvâsalâtı sırasında salkım sükût da sakîn-i Kastamonulu aşçı Mustafa Ağa'nın kerimesi Makbule Hanım tarafından eser-i çîre destî-i mahâreti olan ve siyah zemin üzerine sırma ile işlenmiş “Gârk-ı behâr isyânım dâhîlek yâ Resûlullah” niyâz-ı latîfi yazılmış bir levhâ-î nefîse takdîm edilmiş ve padişâh-ı nev-câh hazretleri tarafından kabûl buyurulmuştur.⁵¹²”

Padişahın Cuma selamlığına çıkışı hakkında gazetelerde düzenli bir şekilde haber yapılmaktaydı. Bunlardan biri yaşandığı sırada bir hanımefendi tarafından kendisine “Sana İltica Ettim Ya Resulullah” yazılı levha hediye edildiği Sancak'ta belirtildi.

İstanbul'da bazı bölgelerde açık kıyafetle dolaşıldığına dair bir haber:

“Muhadderâtın açık saçık mugâyîr-i adâb-ı kıyafetle geşt-û gûzâr etmeleri mûkaddemâ evrâk-ı havadisle ilân olunmuştur. İstanbul civarıyla Kadıköy, Adalar ve Makriköy gibi mahallerdeki mesirelerde bazı muhdarât-ı İslâmîye tesettüre adem-i riâyetle açık saçık gezmekte olduklarından bâdemâ böyle mugâyîr adâb-ı kıyafette bulunarak tesettüre riâyet etmeyen muhdarâtın men'ileri bilumûm polis merkezine tamîmen tebliğ kılındığı ilân olunur.⁵¹³”

Kıyafet adabına uymayanların polise bildirilmesi konusunda gazetelerde ilan verilmekteydi.

3.5. Diğer Konularla İlgili Yazılar ve Değerlendirme

Sancak'ın ilk sayısında eğitim konusunda şöyle bir yazı görülmektedir:

“... Asrımızda, Avrupalıların dehşetli silahları bulunan irfan ve sanayi, esâsen o gayret-i mütemâdîyenin semeresi olduğunu kendi müellifleri bile itiraf etmektedirler. Bize gelince: Birkaç asırdan beri millet-i İslâmîye'nin, ciddi maarıftan mahrûm olarak cehâlette kalması ve Avrupalılar, maarif sayesinde cehâletten kurtulup, gayret-i fevkalâde ile tevsî ve neşr-î malûmâta çalışmaları kazıyyesi Avrupalıların, manen ve maddeten bu asırda Müslümanlara takdîmlerini göstermiş, memleketlerini intizâm ve hüsn-i idâreye koyduktan sonra kıtâat-ı bâidede bulunan memleketlere dahî saldırılarını mucîp olmuştur.

Mâmafîh katî surette deriz ki: Cenâb-ı Hak tarafından ihsân buyurulan akıl, zekâ ve istidâd Müslümanlarda hiçbir vakit Avrupalılardan dûn olmadığı halde, bunların İslâmlara olan tefevvûku tahsîl ve bundan neşet eden malûmat-ı umûmiye, sayesinde olduğu, itirazı gayr-i kabûl bir hakîkattir. Çünkü: Burası muhakkaktır ki: Maarif olmadığı memlekette sakin olan ahali ne kadar mükemmel ve muntazam kuvve-î bedeniye ve iktidar-ı akliye vâsıl olursa olsun, Cenâb-ı Hakkın kendisine ihsân buyurduğu hayatı matlûp derecede kullanamayacağı ve burada hayata letâfet veren akıl ve dirâyetten lââyık-ı vecîhle istifade edemeyip cehâlette kalacağı ahvâl-i tabîîdendir. Bu cihette ise o derece fenâ şeydir ki millet kendi seçâat ve iktidarından dolayı koca bir devlet teşkiline, muvaffak olsa bile, giriftâr bulunduğu cehâlet belâsıyla kuvvet ve şevketini çok zaman muhafaza edemeyip gittikçe tedennîye yüz tutacağı ve bir gün

⁵¹² “Selamlık Resmi Âlisi”, *Sancak*, 15 Cemaziyel Evvel 1328-23 Mayıs 1325.

⁵¹³ “Zaptiye Nezaretinden”, *Sancak*, 15 Cemaziyel Evvel 1328-23 Mayıs 1325.

isimlerini yalnız tarihlerde bırakıp, kendileri mâhv-ı nâbûd olacakları her gün görüp durduğumuz ahvâlden anlaşılıyor. ...⁵¹⁴”

Gazetenin ilk sayısında yer alan bu yazıya göre içinde bulunulan yüzyılda Avrupalılar çoğu konuda olduğu gibi eğitim konusunda da Osmanlılardan ve Müslümanlardan daha ilerideydi. Müslümanlar asırlardır eğitimden mahrum kalmakta ve cehaletle yüz yüze bulunmaktaydı. Avrupalılar ise eğitim yoluyla cehaletten kurtuldu. Onlar bu şekilde maddi ve manevi alanlarda gelişim göstererek devletlerini düzene soktular. Ayrıca idâre konusunda başarı yakalandı.

Eğitimin olmadığı bir ülkede ne kadar güzel bir idâre, kuvvetli bir iktidar olursa olsun orada bulunan hiç kimse hayatın güzelliklerine erişemeyecekti. Çünkü o kişiler, cehalet belasına bulaşmış durumda bulunacaktı. Bu yüzden akıl ve dirayet yoksunlarının ismi zamanla silinip gidecek ve tarihe kalıcı bir iz bırakamayacaklardı. İçinde bulunulan coğrafyanın durumu da böyleydi. Bu yüzden Osmanlı’daki eğitimin durumu değerlendirilmeli ve düzeltilmeli, halk eğitimden mahrum ve cahil bırakılmamalıydı.

Ahmed Saib Bey’in, Midhat Paşa’nın biyografisini yazmak için Sancak gazetesinde yayımladığı izin yazısı şu şekildeydi:

“Son asırda İslâmîyet’in yetiştirdiği ekâbîr-i ricâl arasında bî-hakkın harikulâde bir makam-ı tebcîl ihrâz etmiş bulunan âzâmın serdefter-i iftihârî şehîd-i mağdûr Midhat Paşa hazretleri olduğuna şüphe yoktur. Müşârunileyhin mufassal bir tercüme-i hali yazılmak hiç olmazsa bu sûretle rûh-ı şehîde arz-ı şükran etmek vâcibe-i kadîrşînânesi birkaç defa tasmîm edilmiş ise de şimdiye kadar muvaffakiyet el vermemiştir. Bu vecibeyi îfâya “Sancak” bir azm-î samîmî ile karar vererek bir hayli malûmat topladı. Ancak mağdûr müşârunileyhin büyüklüğü karşısında bu kadarını kâfi görmediğinden hayatında münâsebât-ı dostânede bulunan yâhut hizmet-i devlette âsâr ve izine ve esrârına vûkûf peydâ eden zevât-ı kîramdan malûmat-ı mütemmîme istiyor. Makasadın ulvîyet-i beyândan müstâğnîdir. ...⁵¹⁵”

Ahmed Saib Bey, Midhat Paşa’yı sevmekte ve ona hayranlık duymaktaydı. Kendisini şerefli ve büyük bir devlet adamı olarak tanımlarken onun ailesine de değer vermekte idi. Sancak’ın ilk sayılarında Midhat Paşa hakkında bilgiler yazılırken, Ahmed Saib tarafından Midhat Paşa’nın oğlu Ali Haydar Bey’e danışılarak hareket edildi. Ahmed Saib Bey, Midhat Paşa’nın hayat hikayesini yazmak arzusundaydı ve bu konuda gerekli makamlardan izin istemekteydi. Ayrıca Ali Haydar Bey tarafından yazılan “İstırad Sernamesi” de Sancak’ta yayımlandı.

Avrupalı prenslerin ve Osmanlı şehzadelerinin yetiştirilme sistemi hakkında Sancak’ta şöyle bir yazı bulunmaktaydı:

⁵¹⁴ “Ahval-i İslamiye”, *Sancak*, 18 Teşrin-i Sani 1899-14 Receb 1317.

⁵¹⁵ “Rica-yı Mahsus”, *Sancak*, 18 Teşrin-i Sani 1899-14 Receb 1317.

“... Mutlâka, şekliyle idâre olunan memleketlerde milletin selâmetini mucîp olacak vesileden en birincisi ve şüphesiz en ehemmiyetlisi padişah olan zâtın fitraten ve terbiyeten hükümdarlığa liyâkati meselesidir. Avrupa’da bu maddenin ehemmiyeti pek çok evvel anlaşılacak, bilâhare hükümdar olacak zâtın, asrın ihtiyaç ve îktizâsına göre, husûsî bir terbiye ve tahsîle mâlik edilmesi için, harekât ve sükûnatı kavâid-i mûkânnene altına alınır ve bu cihete pek çok ehemmiyet verilmekle beraber, hükümdar evlatları münâsip bir sene vâsıl olunca, fazl-ı ulûm, hüsn-i ahlak ve hamiyet sahibi birkaç zâtın taht-ı terbiye ve talimine bakılır; zevât-ı mûmâileyhin reisi olarak, prensin terbiye ve tahsilinden hassaten mesûl olan zâtın ismi resmen ilân olunur.

Bu zâtın yani: Reisin hükümdar olacak prenslerin terbiyelerinde başlıca ittihâz ettiği usûl, prensi, terbiyesi îkmâl olununcaya kadar bir kaîde-i mukânnene tahtına almak, asrın levâzım-ı mevâcîbesinden bulunan malûmat-ı umûmiyeyi ale’t-tedric telkin etmek, bilhassa kendi nazârât-ı tahtında bulunan diğer muallim ve mürebbî efendilerinin ahlak ve mîşvârlarını nezaret-i mütemadîde bulundurmak, olup; mümkün olduğu kadar, ahali ve idâre hakkında tevsî ilim ve irfan etmelerine çalışır, genç prense hîn-i tahsilde, intisâb-ı mümârese ve maharet etmesi için, gayet iyi ve semere-i bahs olması be-hakkın mülâhaza ve tefekkür edilmiş bulunan hâdimat-ı askeriye icrâ ettirmek husûsunu dahî unutmayarak, îfâ-yı vazîfeye, vatana hükümdar yetiştirmeye bezl-î mâ-hasâl himmet eder. Bu suretle terbiye görmüş olan zâtın, hükümdar olduğu vakit aklen ve hikmeten münâsip ve makbûl görülmeyen tarike gitmeyeceğini, ahali bir dereceye kadar emin olabilirler idiyse de bugün artık, Avrupa milletlerinin ekserisi, hükümdarların bu sûretle hâsıl ettikleri derece-i iktidarı kâfi görmeyip idâre-yi mutlâkaya doğrudan doğruya idâre-i meşrûtaya tebdîl ettikleri görülüyor.

Asrımızda idâre-i mutlâka, yalnız Rusya’da kalmış olduğu malûmdur. ...

... Devlet-i Aliyye-i Osmanîyenin parlak devirlerinde sâlef’ül-arz maddeye pek çok ehemmiyet verilerek, hanedan-ı Osmanîye’nin şehzadeleri pek küçük yaşta iken bile, terbiye sayesinde büyük büyük işler gördükleri, tarihlerde mezkûrdur. Bunlardan mesela: Orhan, Şehzade Süleyman, Bayezid, Selim, daha peder-i âlîlerinin hîn-i hayatlarında gerek muharebede ve gerek âvân-ı sulhte, vatanlarına âlî hîdmetler ibraz ettikleri kemâl-i sitayişle zikrolunmaktadır. O devirlerde hanedan-ı Osmanîye şehzadelerinin hiçbiri bugün görüp durmakta olduğumuz padişahlar ve şehzadeler gibi millete yüzlerini göstermekten kaçarak, saray, içinde karıları harem ağaları ellerinde, yaşamazlar; hepsi ordugâhlarda, mecâlis-i harbiye ve siyasiyede terbiye alırlar idi. Küçük yaşlarından başlayarak, büyüdüğü mütenevvî kıtaatta valiliğe, tedvîr-i umûr-ı memlekete, sevk olunurlar ve harp zuhurunda uhdelere tevdi olunan kıta-yı askeriye kumandanlık ederler idi. ...

... Zamanımızda hanedan-ı Osmanîye şehzadelerinin terbiye-i umûmiyelerinin pek ziyâde esefengîz olduğu muhakkaktır. Bu biçareler, yedi sekiz yaşlarına vâsıl oldukları zaman, birtakım lâlâların nezâret-i tahtına verilirler ki, bu lâlâların ekserisi Devlet-i Aliyye-i Osmanîye’de bir hayli zamandan beri, artık çürüklük altında kalan Enderûn-ı hümayûndan çıkma uşaklardır.

Bu herifler, dünyada hiçbir mektepte tahsil etmedikleri gibi, zaten ömürlerini saraylarda uşaklıktan başka bir şey ile geçirmediklerinden, cümlesi eçhel-i cühelâdandır. Halbuki, bunların yetiştirdikleri, terbiye ettikleri şehzadegân, ileride millet-i Osmanîye’ye padişah olacaklardır!⁵¹⁶”

⁵¹⁶ “Padişahlar”, *Sancağ*, 2 Kanun-ı Evvel 1899-28 Receb 1317.

Yukarıdaki yazıda, dünyada ve Osmanlı'da şehzadelerin yetiştirilmesi ve padişah oluş sistemi kıyaslanarak Osmanlı'daki geri kalmışlıktan yakınılmaktaydı. Ayrıca Avrupa devletlerinin hemen hepsinde meşrûtiyet yönetimine geçildiği ancak Osmanlı'da hala mutlakiyet rejiminin devam ettiği vurgulanmaktaydı. Mutlakiyet rejiminde de olsa güzel bir idâre sağlamak için padişahlar tahta çıkmadan önce düzgün bir şekilde yetiştirilmeliydi. Ancak Osmanlı'da hiçbir okulda eğitim almamış olan “cahil-i cühela” lalalar, şehzadeleri düzgün bir şekilde yetiştirememekteydi.

Osmanlı vükelalarının taşınması gereken özellikler ve o döneme kadar şöhret kazanan Reşid, Fuad ve Âli Paşalar hakkında Sancak gazetesi bir değerlendirme yaptı:

“ ... Hangi devlette olursa olsun hükümdar olan zât, elbette asrının muktezâyât-ı zarûrîyesinden bulunan malûmat-ı umûmiyeyi iktisâp etmiş bulunmalıdır. Fakat vükela için, ale'lhusûs, başvekiller ve sadrazamlar için yalnız bu kadarı kâfi değildir:

İlm-û fazîle ve servet-i kârîha ile elzem gördüğü umûr-ı teşebbüste ve ittihâz-ı tedâbîrde kuvvet ve metânet göstermek, dîş-ı gayret ve irfana tahammül ettiği mehâmm-ı umûrun hakimi olmak, mevânî ve müşkülâta mağlûp kalmamak, devrendîşâne hareket ve adem-i muvaffakiyet tecellisine karşı bile idâre-i meseleye daha hîn-i teşebbüste tevsîk ve temîn etmek, hepsinden evvel katî ve metin bir meslek sahibi bulunmak, asrında dahilen ve haricen cereyân eden ahvâle be-hakk kesb-i ittîla ve münâsebât ve muhadesât-ı siyasiyeyi temyîz ve takdir ederek, ahâlinin ve ecânîbin rûh-ı idâre ve makâsatlarını anlamak, vatanın bulunduğu mevkî-i siyasiyi, iyi tayin ederek menâfi-i umûmiye-i hükümeti teyit edecek olan vesâiti istihzâra çalışmak ve daha hep bu asle müteferriktar ve müzeyyân-ı nefsinde cem etmek vükelâ için şerâit-i mühîmme-i lâzımadandır. İşte: Bu fazâilî, bu kudreti hakkıyla cem-i bulunan zat, vatanına büyük işler görebilir. ...

... İstihkâr-ı ikbâl, istihfâf-ı hayat ve menâfiyet, bir reis-i vükelâda aranacak büyüklüklerdendir. ...

Devlet-i Aliyye'nin son seksen senelik idâresine gelince: Bu devirde makam-ı sadareti ihrâz eden zevât arasında büyük Reşid, Âli ve Fuad Paşalar vardır. Bu zevâtın namı gerek dahilde gerek hâricte, bir dereceye kadar şöhret bulmuştur. Fakat, müşârünileyhimin iktidar ve liyâkatları bir dereceye kadar tasdîk edilebilirse de şöhretleri derecesinde iş göremediklerini iddia etmekte zerre kadar tereddüdümüz yoktur. Müşârünileyhim; esasen Sultan Mahmud Hân-ı Adlî hazretlerinin yetiştirdiği ekâbîr-i ricâlden bulunmalarıyla, bir raddeye kadar efkâr-ı terakkîperverâneye mâlik ve hareket-i siyasîye-i asrîye-ye vakfedilir. Fakat reis-i kârda bulundukları zaman, etraflıca tahkîk edildiği halde idârede mûîn bir planın adem-i vücûdu, icraattaki sebâtsızlık, harekât-ı resmîyedeki maksatsızlık, her teşebbüste tereddüt ve tevessüs, bir istikametten diğerine süratle inhîrâf ve ricât vesaire emsâli uygunsuzluklar mesûliyetin büyük bir kısmını da padişah ile beraber, bil-nasîbe bîlâd-ı işaret ettiğimiz vecihle bilhassa müşârünileyhime tahammül etmek lazım geldiğini, pek aşîkâr olarak ispat eder. ...

... Reşid Paşa'nın iştihârına sebep olan icrâatın en birincisi Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'dur. O devrin ahali-i umûmiye ve husûsiyesine vâkıf olanlar, bugün Avrupa'da neşrolunan âsârın devlet ve şehâdetiyle bilirler ki: Bu hatt-ı hümayûn, Reşid Paşa'nın akıl ve dirâyetinin veya kemâl-i himmetinin mahsûlü değildir. Belki, o vakit İstanbul'da bulunan süferanın Babîâlî'den vukû bulan talep ve ısrarları semeresidir

...

... Âli ve Fuad Paşalara gelince: Müşârünileyhmânın asırlarında zuhûr eden Belgrad, Şam ve Girit vakaîinden gösterdikleri gayret ve himmet ötede beride söylenmekte ise de, oralardaki hizmetleri, ne hal ve ne âfî için bir fâide-i muntîc olmadığını, hapsi mâa't-teessüf devletin ve milletin zarûri hesabına olup bittiğini, bugün artık, hakâyık-ı tarihîden olarak, herkes bildiği gibi; esâsen istibdâdın şiddetini az çok tâdîl eden, sâlef'ül-arz hatt-ı hümayûn kadar dahî iftihâr ve iştihâre diğer hizmetleri sebk etmediği de muhakkaktır. ...⁵¹⁷

Sancak'ta yer alan bu yazıya göre bir devletin güçlü ve muntazam bir yönetime sahip olması yalnızca padişaha iş değildi. Devletin önde gelen zatlarından olan başvekillere ve vükelaya da önemli derecede görev düşmekteydi. Onlar ilimle donanmış faziletli kimselerden olmalı, bazı durumlarda ciddi ve sağlam tedbirlere başvurabilmeli, soğukkanlılıklarını her daim koruyabilmeli, en ufak bir zorlukta pes etmemeli, görevlerini hakkıyla yerine getirmeli, devlet içinde ve yurtdışında gerçekleşen olaylardan haberdar olmalıydı. Ayrıca onlar hem kendi halkının hem de yabancıların halinden haberdar olmalı, ülkenin içinde bulunduğu siyasi mevkinin bilincinde bulunmalı, ülkede yaşayan herkesin menfaati için vatanı iyi edecek aracı elde etmeye çalışmalıydı.

Devletin son seksen senelik döneminde Reşid, Âli ve Fuad Paşalar bahsedilen mevkide görev yapmış önemli isimlerdendi. Bunlar, II. Mahmud döneminde yetişen devlet büyüklerinden oldukları için iktidar ve liyakat sahibiydiler. Ancak isimleri şöhret kazansa bile o derecede önemli işler başaramamışlardı. Reşid Paşa'nın meşhur olması Gülhane Hatt-ı Hümayunu sebebiyleydi. Ancak bu ferman Reşid Paşa'nın akıllılığı ile ortaya çıkmış değildi. Belki Avrupalı devletlerin sefirlerinin, Osmanlı içişlerine karışması ve Bâbîâli'den talepte bulunması üzerine çıkarılmış olan bir fermandı.

Âli ve Fuad Paşalar ise Girit, Şam ve Belgrad gibi bölgelerde gerçekleşen vakalar karşısında gösterdikleri başarılar sebebiyle şöhret oldu. Ancak onların bu olayları çözerken devletin ve milletin menfaatini düşünmeyerek hareket ettikleri ve milleti zarara uğrattıkları iddia edildi.

Devletin çöküş sürecinden kurtulamaması nedeniyle bazı kesimlerin buldukları çözüm önerileri şu şekilde verildi:

“... Birinci takım diyorlar ki: İdare-i hâZirâyı otuz sene evvelki, yani: Âli ve Fuad Paşaların devirlerindeki hale ircâa etmeli, Bâbîâli'ye istiklâliyet tâtmmesini vermelidir.

İkinci takım: Bu kâfi değildir, Bâbîâli'nin, terfiye ve tesîd-i vatan maksuduyla vûkû bulan harekâtını, takip ve teftiş için, devletin tecrübekâr ve kâr-azmûde ricâlinden müntehâp bir de meclis-i meşveret (Şûrâ-yı devlet. Fakat bugünkü gibi değil.) teşkîl edilmelidir; mütâlâasında bulunuyorlar.

⁵¹⁷ “Vükela”, *Sancak*, 9 Kanun-ı Evvel 1899-6 Şaban'ül Azam 1317.

Üçüncü takım da: Sultan Aziz vakasından sonra, vatanın gâyur kahramanı Midhat Paşa hazretlerinin zor irfan ve gayretiyle vücûd bulan Meclis-i Mebûsan taraftarlarıdır ki: Zaten resmen mevcûd, fakat muvakkaten mesdûd (?) bulunan şûrâ-yı ümmetin kûşâdını istiyorlar.

Şu son, dört beş sene zarfında dahilde, hâriçte, kâlen, faâlen, kalemen çalışan, bağırان pek çok gâyûr gençler, bu üçüncü takıma büyük bir ekseriyet kazandırmışlardır.

Biz, bu üç fikrin hangisi, daha ziyâde muvaffak-ı maslâhat olduğunu, tetkik etmeyeceğiz. Ve kimseye de bu babda itiraz kastında değiliz. ...⁵¹⁸

Gençlerden oluşan üç grubun ilki Âli ve Fuad Paşaların dönemindeki devlet yapısına dönmek istemekteydi. Onlara göre Bâbîâlî'ye özgürlük tanınmalıydı. İkinci gruptakilere göre ise birinci grubun düşüncesi yeterli olmamakla birlikte, Bâbîâlî'nin özgürleşmesinin yanında gelişmiş bir şura-yı ümmet topluluğu oluşturulmalıydı. Ancak bu topluluk, o dönemde hazır bulunan şura-yı ümmetten farklı olmalıydı. Üçüncü gruba göre ise Meclis-i Mebusan geri getirilmeliydi. Dolayısıyla bu grubun meşrûtiyet taraftarı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktı. Sancak hangi fikre katıldığını açıklamamış olsa da onun üçüncü gruba dahil olduğunu anlamak zor değildi.

Hükümetin mali açıdan sıkıntı yaşadığı konusu Sancak'ta şu şekilde belirtildi:

“İstanbul'da paraca olan sıkıntı son derecededir. Yıldız ne yapacağını şaşırdı. İcrâsı gayr-î kâbil tedbirlere müracâat etti. Neticesinde bir şeye muvaffak olamayarak yalnız aleme rezil oldu. O cümleden olarak, ithalât resm-î gümrüğü menû'lkadîm yüzde sekiz iken yüzde on bire çıkarmaya, bu defa şûrâ-yı devlet karar verdi. Babîâlî'ce tasvîp olundu. İrade-i seniyyesi dahî sâdûr etti. ...⁵¹⁹

Bu haberde devletin parasal sıkıntı yaşadığı ve bu yüzden gümrük vergisinde zam yapıldığı anlatılmaktaydı. Bunu takip eden ve Osmanlı'da yaşanan olaylar şu şekilde aktarıldı:

“... Bugünlerde İstanbul'a pek çok Avrupa sermâyedârı geldi. Hükümete birçok tekliflerde bulunuyorlar. ... Ezcümle bir Fransız kumpanyası Suriye vilayetinin gümrük varidâtını otuz milyon franga iltizam etmek istiyor. ...⁵²⁰

Devletin mali durumunun kötüleşmesi haber alınır alınmaz yabancı sermayedarlar Osmanlı topraklarına gelerek bazı tekliflerde bulundular. Fransa ise otuz milyon karşılığında Suriye'nin gümrük gelirini elde etmek niyetindeydi.

Saray israfından dolayı vergi zammı yapılması hakkındaki bir diğer haber de şu şekildeydi:

“... sarayın israfâtına yardım etmek üzere işâr ve iğnâm-ı cihet-i askeriye için ayrıca vergi zammiyâtına karar verdiği ve bu son asker haracı hünkârın iradesiyle doğrudan doğruya Bâb-ı Seraskeri gönderileceği dahî ilân olunmuştur ki bu hal pek çoklarının nazar-ı dikkatini celbetmiş. Geçen Yunan muharebesinde edilen iânelerin kısm-ı âzâmı birçok paşaların ceplerine girdiği ve ale'lhusûs geçen sene dâr-ı mücâzete giden Nafia Nazırı Mahmud Celaleddin Paşa'nın bu işte on dört bin lira kadar bir meblâğ dercîb ettiği

⁵¹⁸ “Biz Ne İstiyoruz?”, *Sancak*, 10 Şubat 1900-10 Şevval 1317.

⁵¹⁹ “Havadis”, *Sancak*, 24 Mart 1900-23 Zilkade 1317.

⁵²⁰ “Havadis”, *Sancak*, 31 Mart 1900-30 Zilhicce 1317.

söylenmekte bulunmuş olduğundan bu gibi suistimâlâta meydan verilmemek üzere baîd mâ Bâb-ı Seraskeri'ye gönderilecekmış. ...⁵²¹”

Ahmed Saib Bey, İTC'nin durumu hakkında şöyle bir yazı yayımladı:

“... Hâricteki neşriyât itibariyle, bundan beş sene evvel, vücûda getirilen Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne hepimiz mensûp idik. ... Pek ciddi teşebbüslerin mehd-î zuhûru olarak ve genç arkadaşlarımızdan bir haylisi diyâr-ı ecnebîyeye firar mecbûriyeti hissederek azîm-i telâş ve heyecanlar haddûsâne bâîs olmuş, pek çok hayırhâhâne, Osmanlılar için yeni bir devr-î mesûd açılmak üzere bulunduğu ümidini vermiş idi.

Fakat bu ümitler, kısmen elân bakî ise de çoğunun boşa çıktığı, sonra gelen ahvâl ile, sabit oldu. Çünkü: Cemiyetin vazettiği makasadın vücûda getirilmesi, o vakitteki tahmine göre: Bir iki seneden ziyâde sormayacağı memûl bulunduğu halde, işin bilâhare aldığı şekil ve vaziyet, bunun aksini gösterdi. Beş seneden ziyâdedir, bezl edilen gayret ile maksada vûsûl-ı müyesser olamadı. ...

... Binâenaleyh: Osmanlı İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin şu dört beş sene içinde geçirdiği ahvâlî, bir kere gözden geçirelim, tarafımızdan sadûr eden hatalar, eksiklikler, lâ-yenkaî taleb olunduğundan, muhtasaran olsun enzâr-ı âmeye vazedelim:

Acizlerine kalırsa cemiyetimizin muvaffakiyetsizliğine sebeb-i başlıca şunlardır:

Evvelâ: Bir devlet ve milletin üzerine tasallût eden ahvâl-i elîmenin izâlesine çalışmak azmiyle tesîs ve teşkîl olunan cemiyetin, o büyük iş hakkıyla takip edebilmesi için ilim, ahlak, fazilet, sebat ve metânet gibi secâyâ-yı âlfîyye-yi hâiz zevâtın terkîp etmesi elzemiyeti tecrübe edilmiş bir hakîkattir.

Sânîyen: Hamiyet-i makâsâdî elde etmek için tayîn olunan hatt-ı hareketi güzelce mülâhaza ve tetkîk edip, ihtiyaca ve halkın istidât ve kabiliyetine göre bir nizamname tanzîmi ve bu nizamnâmede efrâdın vazîfe ve mesûliyetlerinin tahdîdi ve aşağıdan yukarıya kadar hukuk ve salâhiyetlerinin temîni, yekdiğere karşı itâat ve irtibâtın şiddetle tevsîki vesaire bu asıllara müteferri cihetlerin nazar-ı dikkate alınması elzemdir. Böyle bir nizamnâme ile emniyet altına alınmayan cemiyetlerin, cidden cemiyet nâmını taşımaya lâayık olmadıkları aşîkârdır.

Sâlisen: Cemiyetin sûret-i matlûbede terakkî etmesi ve peyderpey muvaffakiyâta mazhâriyet bulması için îfâl-i beşerde hamiyete yakın büyük bir tesir gösteren paranın bulunması dahî levâzım-ı mühîmeden olup, para elde edilmediği halde, katîyen bir iş görülemeyeceği tabîidir. ...

... Dördüncüleri: Cemiyet, hamiyet gibi şeyleri tanımayarak, hamiyete mensûbiyeti iddiasıyla, hükûmet-i hâZirâyâ hafiyelik etmek ve bu vasıta ile para koparmak meslek-i denâetiyle o yolu intihâp etmişlerdir. Beşincileri: Memlekette neden ise, kolay bir tarîk-i terakkî bulamadıklarından bir müddet cemiyete mensûbiyet iddiasıyla, kendilerini hükûmete pahalı satmak ve bu vasıta ile bir mevkî koparmak için hürriyetperver olmuşlardır.

Altıncıları: Hamiyet efrâdından bulunmak husûsunu kendisi için taayişe medâr-ı ittihâz ederek, oradan buradan gelen paraların sarfıyla, Avrupa ve Mısır gibi hür memleketlerde oturmak, yaşamak için makâsad-ı mukâddesi kendilerine îrâd-ı ittihâz etmişlerdir. ...

... Şu dört beş sene içinde ale't-tedric cemiyette vukûa gelen ahvâl-i müesefeden, ne kadar müteessîr olduğumuzu ketmedemem. ... Avrupalılar nezdinde (Jön Türk) nâmını tamamen değilse de, günden güne hürmet ve riâyete mazhâr kıldığı ve peyderpey câleb-i şükran bir mevkî isâd edeceğini ve binâenaleyh:

⁵²¹ “Havadis”, *Sancak*, 28 Nisan 19028 Zilhicce 1317.

Cemiyetin makâsâd-ı esâsîsi gayet sağlam ve metîn olduğunu, zavallı, mazlûm ahaliyi ve harâb-ı vatânı terfiye ve tesîd edecek bundan başka bir tarîk bulunmadığını takdîr ettim. ... Makâsâdı elde etmek için cemiyetin ahvâl-i sâbıkasında meşhût olan uygunsuzluklardan sarf-ı nazarla beş senelik tecrübenin neticesine binaen yeni ıslahat ve tekemmülât icrâ etmesi ve ez her cihet tecdîd-i kuvvete çalışması elzemdir. ...⁵²²

Cemiyet üyelerinin ülke dışına firar edip gittikleri bölgelerde Osmanlı'nın kurtuluşu için çareler üretme amacında olmasına karşın, cemiyet mensupları bir türlü başarı sağlayamadı. Ahmed Saib Bey açık bir şekilde kendi görüşünü beyan edip cemiyetin hatalarını ve niçin başarı sağlayamadıkları hakkındaki düşüncelerini ortaya koydu.

Devlete yönelik bir eleştiri yazısı:

“Engizisyonlara, firavunlara rahmet okutturacak kadar idâre-yi hâzırâdaki mezâlim ve istibdâdın tamîm ve iştîdâdına ve ahvâl-i umûmiye-i milletin günden güne tedennî eylemesine sebep olan maddelerden birisi de adamsızlık hal felaketi olduğunu mâa't-teessüf herkes tasdîk etmektedir. Çünkü şu menhûs yirmi dört sene içinde efrâd-ı milletten bir kimse, ale'lhusus ricâl-i vükelâ arasında bir zat yok idi ki menâfî-i zâtiyesini, saadet ve istirahatini bir tarafa bırakarak vatan-ı mukaddesin dest-i zülûmden tahlîsine ve ibnâ-i vatanın terakkîyât-ı ciddiyesine hizmet etsin veya cüzî bir hareket göstermiş bulunsun. ...⁵²³”

Devlette yaşanan zulüm ve istibdadın hat safhaya ulaşmasına sebep olan en önemli madde, işinin ehli olmayan insanların belirli makamlara getirilmesi idi.

Abdullah Cevdet, İshak Sükûti ve Tunalı Hilmi'nin rütbe ve nişan karşılığında muhalefetten çekilmesi sonucu Sancak'ın tepkisi:

“İstanbul'da neşrolunan İkdâm gazetesinin 22 Nisan efrenci tarihli ve 286 numarolu nüshasının tevcihât-ı resmîye kısmında zîrde münderîç ibârâtı nazar-ı teessüfümüze çarpmıştır.

“Madrid sefaret-i senîyyesi Türkçe birinci kâtibi izzetlü Hilmi ve Viyana sefaret-i senîyyesi tabibi Doktor izzetlü Abdullah Cevdet ve Roma sefaret-i senîyyesi tabibi Doktor izzetlü İshak Sükûti Efendilere rütbe-i sâniye sınıf-ı sânisî.

Madrid sefaret-i senîyyesi Türkçe birinci kitâbetine izzetlü Hilmi Efendi.

Viyana sefaret-i senîyyesi tababetine Doktor izzetlü Abdullah Cevdet Efendi.

Roma sefaret-i senîyyesi tababetine Doktor izzetlü İshak Sükûti Efendi tayin buyurulmuştur. ...

... Evet! Zaman, bize daha nice garîbeler gösterecektir. Bugün arzû-yü vicdanımıza muhalif olduğu için inanmak istemediğimiz nice hakâyık vardır ki bunların sıhhatini bize yine zaman ispât edecektir. İşte: Dün ismi tasrîhinden içtinâp ettiğimiz zevât-ı hamîyetsemâtın (!) esâmesini biz yazmak istemedik bugün İkdâm yazdı ve mahîyet-i aslîyelerini eski paçavra gibi yüzlerine çarpıyordu. ...

... Doktor Abdullah Cevdet, İshak Sükûti, Tunalı Hilmi izzetlü Efendilerdir ki bunlardan birincisi ve en muktedîri olan Abdullah Cevdet Efendi ilm-û kalemiyeyle millete bî-hak hizmet-i cemîlede bulunmuş ise de sâfiyet-i kalbîyesinden diğer refîkasının teşvîkât ve tevîlâtı desîsekârâneleriyle iğfâl olunmuş ve cihana değışilmeyen şeref ve namûs-ı rütbe ve nişana ve birkaç kuruş ihsâna ve memuriyete fedâ ile enzâr-ı hamîyetperverândan küllîyen iskât edilmiş olması iğlâb-ı ihtimalden bulunmuştur.

⁵²² “Açık Mektub”, *Sancak*, 21 Nisan 1900-21 Zilhicce 1317.

⁵²³ “Aile-yi Saltanat Numune-yi Hamîyet”, *Sancak*, 28 Nisan 1900-28 Zilhicce 1317.

İshak Sükûti ve hâtbe sahibi Hilmi gibiler ise meziyet-i şahsiyeden küllîyen mârâ, evâil-i lekeli olduklarından burada onlardan bahsetmeyi zait gördük. ...⁵²⁴

Sancak gazetesi daima saraydan rütbe, nişan, para vb. metalar alarak bunun karşılığında muhalefetten vazgeçen, cemiyeti terk eden şahıslara karşı eleştirel bir duruş sergiledi. İkdâm gazetesinde yayımlanan habere göre Abdullah Cevdet, İshak Sükûti ve Tunalı Hilmi Efendiler de makam karşılığında sarayla iş birliği yaptı. Sancak, onların davranışını eleştirmekle beraber Abdullah Cevdet'in safdil bir insan olduğunu ve zamanında millete kalemiyle hizmette bulunan kimselerden olduğunu belirtti. Ancak İshak ve Hilmi Efendilerin daima kişisel çıkar peşinde koştukları vurgulandı.

Tunalı Hilmi'nin Madrid Sefirine Jön Türkler hakkında jurnalde bulunması ve karşılığında ihsânlar alması Sancak'ta şöyle yorumlandı:

“Hezeyân...

Gazetemizin evvelki nüshasında Dahiliye Nazırı Memduh Paşa'nın sadareti kendisine tevcîh olduğu takdirde Jön Türk fırkasını külliyen ortadan kaldıracacağını zât-ı şâhâneye karşı taahhüt eylediğini aldığımız malûmat-ı mevsûkaya nazaran yazmış idik. Meğer Paşa hazretlerinin böyle bir ahitte bulunmaya hakkı varmış...!

Dört beş seneden beri cemiyet-i ahrâra mensûbîyet iddiasından bulunan ve kendini zümre-i nâciye efrâdından göstermek maksadıyla birkaç risâle kaleme almış olan Tunalı Hilmi nâmında bir hain hayli zamandan beri Paşa ile muhaberât-ı hafîyyede bulunarak ona ara sıra malûmat verirmiş hissiden mahrûm olan bu herif nihayet birkaç ay evvel açıktan açığa (Zirâ cenâh-ı adîmü'l-felâh-ı hilâfetpenâhîye) iltica ederek Madrid süferası Türkçe başkâtipliğine tayîn olunmuş idi. Orada dahî hizmet-i melânetkârânede devam ederek sadakatine mûkabîl ara sıra ihsân-ı şâhâneye nâil olurmuş. ...

... Eski arkadaşları elinde kalmış olan evrâktan bahsederek kendisinin Mısır'a azimetine müsâade olduğu takdirde hem evrâk-ı mezkûreyi istirdât edeceğini hem de orada bulunan Jönleri susturacağını teklif eder: Teklifi kabûl olunur. Mısır'a gelir. Vaktiyle arkadaşlarıyla beyinlerinde verdikleri firar mucîbince evrâkı tabî olunur. Keyfiyet İstanbul'a ahhâr olunur. Beş yüz lira gönderildiği halde matbû evrâkın çaldırılması mümkün olduğu bildirilir. Bundan başka Mısır'da neşrolunmakta olan “Hak” gazetesini bir meblâğ-ı malûma mukabîl susturmak gayretinde bulunursa da muharrirlerinden bir kısmının adem-i muvafakati üzerine muvaffak olamaz. Kahire'den kaybolur. (Hakikat hale dair malûmat-ı mufasssala arzusunda bulunanlar “Hak” ve “Hakk-ı Sarîh” gazetelerine müracâât etmelidirler.) ...⁵²⁵

Tunalı Hilmi'nin Jön Türklere ihanet etmek üzere Madrid sefiri ve dolayısıyla Osmanlı hükûmetiyle anlaşma yapması ve para karşılığında Jön Türkleri ve gazetelerini susturma teklifi Sancak gazetesinin tepkisini çekti. Bu yüzden Tunalı Hilmi “hain” şeklinde nitelendirildi. Kendisinin Mısır'da yaptığı faaliyetler de okuyucuya aktarıldı.

Mizancı Murad'ın İstanbul'dan firarı hakkında bir haber yapıldı:

⁵²⁴ “Ahrar-ı Osmaniye'ye Yeni Bir İhtar”, *Sancak*, 6 Mayıs 1900-7 Muharrem 1318.

⁵²⁵ “Sancak”, *Sancak*, 15 Ağustos 1900-19 Rebiül Ahir 1318.

“ ‘General’ gazetesine 4 Mayıs efrenci tarihiyle Dersaadet’ten vârit olan telgrafta Düyûn-ı Umûmiye komiser sabıkı süvari devlet âzâsından ve Jön Türk Fırkasının müşahîrinden Dağıstanlı Murad Bey’in Mayıs efrencinin üçüncü gecesi İngiliz vapuruyla Avrupa’ya tekrar firar ettiği bildirilmiştir.⁵²⁶”

Sancak’ın devlet memurlarının tutumuyla ilgili eleştiri yazısı şu şekildeydi:

“... Evvelki saraylıların fenâlıkları, mazereti, nüfûzları İstanbul dahilinde bazı merâtûb-î âlîye mazhârına münhasır bulunurken zamanımızda Yıldız haşerâtı saray dahilinde çevirdikleri entrikalarla, icrâ ettikleri fesatlarla kalmayıp seyyîât vâkâlarını devletin her sınıf ahalisine sirâyet ettirdiler. ...

... Bu hal hassaten memurîn-i devletin ahlâkını ifsât etmiş, cihet-i manevilerine sû-î tesir olmuştur. Bunlar o makam-ı melânet-i peymâyı bir kere elde edince artık kendilerinin dahî bir hükümdar-ı mûtebed gibi keyfi mâîşâ-yı icrâ-yı ahkâm eyleyebileceklerine kanâat-ı tâmmе hâsıl eylemişlerdir.

Merkez-i idârede bulunan şu fenâlıklardan enzâr-ı ibretimizi ahvâlî memlekete tahvîl edecek olursak iltizam olunan usûl-ı idârenin ne büyük seyyiatı tevîd ettiğini görürüz. Vâkâ Türk bahşîşi bizde öteden beri meşhûr ve memurlarımızın irtikâbı malûm olmakla beraber devr-i hâzırda olduğu gibi bîlâ pervâ, bîlâ mecâzât açıktan açığa irtişâ hiçbir devirde görülüş, işitilmiş şeylerden değildir. Adetâ denilebilir ki mînel-kadîm Osmanlılar arasında meşhûr ve şüphesiz menbî memurîn-i devlet olan “devletin malı deniz, yemeyen domuz” darb-ı meselinin mevkî-i tatbik tâmî zamanımızdır. Vakt-i hâzırda bî hak sahîb-i namus bir memur yoktur ve olamaz; çünkü sahîb-i namus olan hamiyetli olması muktezîdir, bir hamiyetmend ise sahîb-i meslek-i tahrîbin düşmanı olur bu zat memuriyette bekâ bulamaz. ...⁵²⁷”

Türlü entrikalarla sarayda ve devlet memuriyetinde görev alan kişiler liyakatsiz ve şahsi çıkarlarına düşkün kişilerdi. Bunların yalnızca kendi menfaatlerini düşünmesi ve keyfi bir şekilde davranmaları Sancak’ın eleştirisine sebep oldu. Onların bu tutumu devletin geri kalmasına yol açtı. Sancak, devleti umursayan kişilerin bu dönemde memuriyete gelemeyeceğini, Zirâ onların namus ve hamiyetli olduklarını belirtti.

Sancak’ın Darülfünunun açılması konusundaki haberi ve yorumu şu şekildeydi:

“Nihayet küşât olunacağı bu kadar tumturaklı sözlerle ilân olunan Darülfünûn açıldı. Bunun için zât-ı şâhâneye dualar edildi. Kurbanlar kesildi.

Sözde “Üniversite” bulunan şu mekteb-i âlînin programını gördük, hiç de beğenmedik.

Evvel emirde bu mektebin iade cihetine ait olan inzibât kat’an matlûba muvaffak değildir. Mektepte bulunan talebe ve muallimin umûm mektep nazarının ve her şube reislerinin taht-ı tarassûdunda bulunacak, talebenin ahvâl-i maneviyesi yani idâre-i Hamidîye’ye olan sadakati tayin etmedikçe kabul olunmayacaktır. Mektebe kabûl olunduktan sonra dahi her üç ayda bir talebenin ahvâl-i husûsîyesi resmen tetkik olunacaktır.

Sâniyen Darülfünûnda bulunacak olan talebenin miktarı gayet mahdûttur. Her sene ulûm-ı dînîye şubesine otuz diğerlerine yirmi beşer talebe alınacaktır ki tahsilin birincide dört diğerlerinde üç sene devam edeceğine bakılırsa mektepte bulunacak talebenin mecmua-i miktarı (270)i tecâvüz etmeyecektir.

Bu üniversite esâsen üç şubeden ibaret olacak ve Mekteb-i Mülkiye’nin sunûf idadîyesiyle Mekteb-i Hukuk buna buna ilhak olunacaktır. Yeni üç şube ise ulûm-ı dînîye, ulûm-ı riyâziye ve edebiyat

⁵²⁶ “Havadis”, *Sancak*, 19 Mayıs 1900-20 Muharrem 1318.

⁵²⁷ “Yirmi Beş Senelik Seyyiat”, *Sancak*, 1 Eylül 1900-8 Cemaziyel Evvel 1318.

şubesinde ibaret olup her şubenin programında pek çok nakısâlara tesâdüf olunmaktadır; mesela son şubede tarih felsefe, ilm-i iktisat, ecnebi edebiyatı (Fransızca'dan mâada) ihmâl olunmuştur.

Bu fûnûnun programından ihracı şüphesiz karîha-i ilham sebîha-i mülûkânelerine sânh olmuştur. Fûnûn-ı mezkûrenin tahsili idâre-i Hamidîye'nin asla işine gelmez.

Mektebin nizamnâme ve programını mütalâa edenler zât-ı şâhânenin mektebi tesisten maksadı milleti Osmanîye'yi şehrih-i maarife sevk edilmeyip ahrâr-ı Osmanîye'ye kendisini maarifperver göstermek ve ecnebilerin gözlerine perde çekmek arzusundan mütevellit bulunduğuna kanî olurlar.⁵²⁸

Buradan anlaşılacağı üzere Darülfünunun programında ve müfredatında ciddi eksiklikler bulunmaktaydı. Bu okul yalnızca yabancıların gözünü boyamak için açıldı. Bunun dışında gerçek anlamda bir üniversite özelliği taşımadı. Ayrıca okuldaki eğitimin mükemmel bir şekilde olması Abdülhamid idâresinin işine gelmemekteydi. Bundan dolayı baştan savma bir nizamname ve müfredat oluşturulup az sayıda öğrenciyle eğitim yapılacaktı.

Saray nezdinde Jön Türklere bakış açısı hakkında şu şekilde bir haber yapıldı:

“Şâyân-ı Dikkat Bir Mesele

On beş Teşrin-i Evvelde İstanbul'dan Avrupa gazetelerine yazılıyor ki:

Bazı emârete bakılırsa hünkâr bugünlerde Jön Türk Cemiyeti'nin mevcûdiyetinden şüphe ediyor. Zât-ı şâhâne bu madde hakkında nazar-ı teveccüh-ü şâhânedan düşmüş iken yine bu günlerde mazhâr-ı iltifat olan celp vali-i sabıkı Raif Paşa hazretlerinin fikrini sordu; Raif Paşa hazretleri dahi hünkârın fikrini tasdik ettiği cihetle zât-ı şâhâne buna dair kendisinden bir levha istedi. Raif Paşa Jön Türk tâbirinin bi-hak marûfî olmak üzere gerek hâricte ve gerek dahilde ferdû-âht bulunmadığını harice çıkanların rütbe, memuriyet maaş ile avdet veya sükût etmeleri ve hükümetin en sadık bendegânı sırasına geçmeleriyle istidlâl ediyor. Zât-ı şâhâne hakîkaten bu merkezde olduğunu ve Jön Türklerin bugünlerde kuvvetli bir fırka teşkil etmek iktidarına mâlik olmadığını anladığından bu taraftan bir tehlike gelmeyeceğine kanî olmuş ...

... Sancak

Raif Paşa hazretlerinin fikrine kısmen biz de iştirâk ederiz; çünkü işin içinde bulunduğumuzdan ahvâle tamamıyla vâkıfız. ...⁵²⁹

Sarayın, para ile satın aldığı kişileri Jön Türk zannetmesi ve cemiyetin bitik bir vaziyette bulunduğuna kanaat getirmesi konusunda yapılan haber üzerine Sancak, kendi yorumunu da belirtti. Sancak'ın Raif Paşa'nın fikrine yer vermesi, bazı cemiyet üyelerinin para ya da makam ile satın alınmasından kaynaklanmaktaydı. Buna rağmen Sancak, cemiyetin devam ettiğini ve sarayla asla anlaşmaya oturmayacak üyelerinin de bulunduğunu beyan etmekteydi.

Sancak'ta İTC'nin kuruluş amacı ve çözülmesine dair şu ifadeler yayımlanmıştı:

“Hâricte neşriyâtta bulunmak itibariyle bundan beş sene evvel “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti” nâmıyla bir cemiyet teşkîl olundu. Bu cemiyetin tesisinde maksâd-ı aslî idâre-i Hamidî ve istibdât neticesi olarak perişân ve müzmahîl olan memleket-i mezâlîm konâkon tâkât fersâden tahlîs-i vatan için yeni bir

⁵²⁸ “Havadis”, *Sancak*, 15 Eylül 1900-23 Cemaziyel Evvel 1318.

⁵²⁹ “Havadis”, *Sancak*, 1 Teşrin-i Sani 1900-8 Receb 1318.

devr-i mesûd açarak Devlet-i Aliyye'nin maddi ve manevi ihyâsına çaresiz olabilmek için vesâit-i lazîmâyâ tevşîl etmekten ibaret idi. Heyet-i mezkûre oldukça uzun bir müddet istihsâl-i maksada çalıştı, epey gayret gösterdi. El hâletü'n heze maksadı esâsı mevcût ve cemiyetinden intizâr olunan ümit fevâit bâkî olmakla beraber cemiyetçe bazı tevâkız görüldü; ezcümle bu gibi cemiyetlerde vücûdu elzem olan ez her cihet kuvvetli, takîb-i maksatta, îfâl ve hareketinde yekvücût, zapt-ı raptı mükemmel bir fırka meydana gelmedi. Cemiyette vücûh-ı âdîde ile bâtât göründü...

Biz bunları defâatle söyledik, malûmat-ı mufasssala verdik; cemiyetin hareketini kemâl-i ciddiyetle, arsız avazsız olarak tetkik ettik; ara sıra lisan-ı şiddet istimâl ettikse de daire-i hakîkatten sermевâ inhıraf etmedik; seyyiât-ı mevcûdâ-yı mensûfâne, bî-tarafâne muhâkeme ederek inkârı gayr-i kâbil delâil ile ispat ettik. ...

... İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensûp efrâtın pek çoklarının sâlfü'l-arz dursun derece-i mütevâsıtada meziyâta mâlik olduklarını bile gösteremediler; îfâl ve hareketiyle eşhâs-ı âdîyeden olduklarını meydana koydular. ...⁵³⁰

Sancak'ın beyanına göre Abdülhamid yönetimine karşı durmak için İTC'nin basın kolu oluşturuldu. Burada zamanla bozulmalar meydana geldi. Cemiyette bulunan kişilerin kendi meziyetlerini gösterememesi, net bir duruş sergileyememesi gibi sebeplerden dolayı bu topluluğun mükemmel bir fırka haline gelmesi gerçekleşemedi.

Bazı Jön Türklerin, Osmanlı topraklarında bulunan yabancılarla iş birliği sağlayarak propaganda yapması haberi üzerine Sancak'ın görüşü:

“... Bugünlerde dahî İstanbul'da düvel-i ecnebîye süferasına idâre-i hâZirânın tebdîline müdâhale etmeleri için diğerk bir beyânnâme tebliğ olundu. Gazeteler bize bu beyânnâmenin Cenevre'de ihtiyâr-ı ikâmet eden Jön Türkler tarafından verildiğini bildirdi.

Her ne kadar Jön nâmı altında mütenâkızı, vahî efkâr serd eden insanları menetmek hakkını hâiz değilssek de fırkamızın altı seneden beri ittihaz edegeldiği siyasi programla taban tabana zıt nümâyîşleri protesto etmek vazîfemizdir.

Biz bu programda her ne sûretle olursa olsun düvel-i ecnebîyenin memleketimizin umûr-ı dahîlîyesine müdâhale etmelerine marûz olduğumuzu ilân etmiş idik. ...⁵³¹

Meşveret'ten alınan bu yazıya göre, yabancıların Osmanlı içişlerine karışmasına karşı çıkan bir tutum benimsendi. Meşveret ve Sancak her ne kadar Jönlerden olduğunu beyan eden gazetelerden olduysalar da her iki gazete de cemiyetin programıyla ters düşen her türlü zıtlığı protesto etmeyi adeta bir görev addetmişti.

Fuat Paşa hakkında bir anekdot şu şekilde aktarıldı:

“Rivâyât-ı mühîmeden olduğu üzere bir gün sâdır-ı esbâk merhum Fuat Paşa İstanbul'daki sefaret-i ecnebîyeden Büyükdere'dekiyalılardan birisine davet olunur.

Paşa oraya gittiğinde süferayı ve Beyoğlu kibâr-ı cemiyetini hazır bulur. Ziyafet azîm ve pek mutantân idi. Gençler raks ve sair eğlencelerle icra-yı ahînin ettikleri gibi erbâb-ı mevkî olan ricâl dahî âfâk-ı mübâhaselerle vakit geçiriyorlardı. Bu mübâhasât esnasında mecliste bulunanlardan biri dünyada en

⁵³⁰ “Enzar-ı Hamiyete Maruzdur”, *Sancak*, 1 Kanun-ı Evvel 1900-8 Şaban 1318.

⁵³¹ “Müdahale-i Ecanib”, *Sancak*, 1 Kanun-ı Sani 1901-9 Ramazan 1318.

kuvvetli devletin hangisi olduğu meselesini meydana koyar. Bu babda herkes kendi fikrini söyler; yalnız Fuat Paşa bir şey söylemez; ihtiyâr-î sükût eder. Nihâyet sefirlerden biri bu madde hakkında paşanın fikrini sorar. Paşa bir müddet cevap vermek istemezse de nihâyet beyân-ı fikre mecbûr olur “benim fikrimce dünyada en kuvvetli devlet; Devlet-i Aliyye’dir.” Hâzır-ûn hesap el-nâzîke paşanın sözüne itiraz etmez, fakat bazılarının yüzlerinde tebessüm nûmâyan olur. Paşa aldırmaz; nihâyet içlerinden biri paşadan izâhât ister. Müşârünileyhte tavrını bozmayarak bir vechâtî idâre-i kelâm eyler:

“Evet söylediğim doğrudur. Devlet-i Aliyye dünyada mevcût devletlerin cümlesinden daha kuvvetli, daha metûndir; çünkü: bu devlet şimdiye kadar düşmanların taarruzundan hiçbir gün masûn kalmamıştır. Siz Avrupalılar hâriçten biz yani Osmanlı büyükleri dahilden şu devleti yıkmaya, mahvetmeye elden geldiği kadar çalıştık; hala da çalışıyoruz; fakat tamamıyla maksadımıza muvaffak olamadık; vakîân pek büyük zarar verebildik; ancak mahvedemedik.

Eminim ki biz şu gayreti bugün en ziyâde kuvvetli addettiğiniz devlete karşı sarf etmiş olsaydık yıkmak değil ismini bile nâbûd ederdik”. ...⁵³²”

Bu anekdotun ardından Sancak’ın yorumu ise şu şekildeydi:

“... Evet Fuat Paşa’nın söylediği söz doğrudur. Hakîkaten hiçbir devlet yoktur ki bu kadar uzun müddet zarfında dahilden ve hâriçten gelen tazyîke dayanabilsin. Mülûl-ı sâirenin tarihlerine nazar eder isek görürüz ki: Bir memleket; icrâ-yı tesir eden birtakım esbâb-ı arızîyeden dolayı pek zayıf bir hale geliyor; esbâb-ı tarihiye zâil oldu mu; iade-i kuvvete yüz tutarak beynelmilel kendisine mahsûs olan mevki yine kazanır.

Devlet-i Aliyye tarihinde ise üç asırlık vukûat içinde buna dair hiçbir emâre görülmemiştir. Bu uzun müddet zarfında hangi padişahın devrine bakılsa mülkûn her tarafında inhitât, inkırâz alâim-i zahîredir; memleket mütemâdî bir surettedir ki inhitât doğru sûratle şîtâp etmektedir.

Ahvâl-i garibe ve müesefedendir ki bu inhitâtın esbâbı öteden beri malûm olduğu halde devletin dört başında hücum eden fenâlıklar önünü almak bir türlü mümkün olmadığı gibi hala da mümkün olamıyor; devlet, olanca şân-ı mevcûdiyetiyle girdâb-ı nûkbet içinde mütenezzîlen yuvarlanmaktadır. ...⁵³³”

Osmanlı Devleti’nde neredeyse tüm padişahların döneminde, ülkenin herhangi bir bölgesinde çöküş sürecinin yaşandığı devlet, millet ve yabancılar tarafından bilinmekteydi. Ancak yaşanan çöküşün sebepleri irdelenmedi ve bu konularla ilgili herhangi bir çözüm üretilmedi. Buna rağmen devlet yüzyıllardır ayakta kalarak, büyük bir meziyet sergiledi.

Hanedanda bulunan cariyeler konusunda Sancak’ta şöyle bir görüş sergilendi:

“...Hanedan-ı Osmanî efrâdının bu zamandaki sûret-i izdivaçlarına ne diyelim!.... Bunda hevâl-i gayri münâsibe mevcûttur. İzdivaç meselesinde adeta kadîme-i Osmanîye mucîbince şehzadegân necâbetpenâhînin dahili daire-i izdivaçları olacak nisvânın kul cinsine mensûp olmaları bir kanun-ı katî tahtındadır; bunun için müşârünileyhim hazretinin valideleri bunlardır”

“Bu usûl-i izdivaç hal-i hazırda hiç de matlûp olan ahvâlden değildir, çünkü erbâb-ı vûkûfa malûm olduğu üzere vakt-i hâzırda hiçbir yerde, hatta Anadolu’da bile esir yoktur. Bugün cariyedir diye sattıkları nisvân katîyen kul cinsine mensûp değildir, şunun bunun zulmüyle babaları tarafından temîn-i maîşet-i zâtîye için verilmiş Çerkes kız çocukları veyâhut hırsızlıkla çalınmış Türk evladıdır. Halbuki bu yolda

⁵³² “Çıkamaz Yollar”, *Sancak*, 15 Mayıs 1901-27 Muharrem 1319.

⁵³³ “Çıkamaz Yollar”, *Sancak*, 15 Mayıs 1901-27 Muharrem 1319.

elde edilen nisvâna esir muamelesi edilmesini ise şer-î şerîfe mugayîrdır, tecvîz-i devamı hiçbir vecihle münâsîp ve mümkün değildir”. ...

... Evet, bizim yukarıda söylediğimiz sözün doğru olduğuna mutekîdiz; çünkü şu husûstaki fikrimizi tamamıyla kesb-î vukuf ettiğimiz bir mesele teyit etmektedir

Bu zamanda Çerkesler meyânında hiç olmaz ise şeriat-ı İslâmîye’nin tasvîp ettiği köle yoktur, çünkü bu kavmin asıl memleketleri bulunan Kafkasya’da Rusya İmparatorunun Şubat on dokuz 1861 tarihinde ısdâr ve neşrettiği bir emir üzerine umûm esîra azat edilmiştir ki bu hal her ne kadar imparatorun emriyle meydana gelmiş ise de esîra, Rusya’da bulunan ulema-i İslâmîye’nin şer-î şerîfe tatbîk ettiği usûl ve tarzda hürriyetlerini kazanmışlardır. Yani ayrıca tanzîm olunan bir kararnâme üzerine bu cinse mensûp olan efrâd-ı muâyyen ve mahdût bir meblâğı sahiplerine vererek (insan başına üç yüz karbon yani otuz lira) tedfîyesiyle azat kâğıtlarını almışlardır binâenaleyh o tarihten itibaren memâlik-i mahrûseye gelen muhacirlerin içinde hiçbir köle bulunması mümkün değildir. ...

... Bundan istihrâç olunan netice, gazetemizin mezkûr nüshasında îrâî olunan tarîk ise saray-ı hümayûn harem dairesinin yeni bir tarzda ve hal-i hazırda muvaffak bir surette tanzimi icâp etmektedir ki tarîk-i mezkûr salîfû’l-arz harem dairelerini bugün de göze çok çirkin görüldüğü üzere bir sürü kadınla doldurmayıp şehzadegân-ı cîvanbâhtan din ve şer-i İslâm’ın emrettiği vecihle izdivaç etmeleri meselesidir. ...⁵³⁴

Sancak gazetesi, Çerkes halkının Rus İmparatoru’ndan azatlık belgesi aldığını ve bu sayede hiçbir Çerkes kadınının köle statüsünde olmadığını anlattı. Devlete köle statüsü ile getirilen kadınlar ise ya babaları tarafından bir geçim kaynağı temin etmek amacıyla verilen ya da gizlice kaçırılan kadınlardan oluşmaktaydı. Bu yüzden hareme alınan Kafkasya kadınlarının bir köle ve cariye statüsünde görülmesi uygun değildi. Sancak’ın saraya sunduğu tavsiye şehzadelerin ve padişahların şeriatın emrettiği usule göre nikah kıyması meselesiydi.

II. Abdülhamid’in saltanatının yirmi beşinci yılında Sancak tarafından şu yazıya yer verildi:

“Bugün, padişaha azîmet-i şîârımızın yirmi beş senelik saltanatlarının devre-i kemâlî; ikinci bir rebî asrın, hükümdarlık alemince karanlık bir fasîha-i şûûnun fasl-ı intikâlîdir.

Akvâm-ı mûtemet ne bu gibi ilâm-ı devriye-i cülûsiyelerde tercümân-ı efkârları olan matbûat sahaîfini hükümdarlarının mehâsîn-i icrâat, ihâsîn muvaffakiyatı için azîm takdirler, en derin samimiyet ve teşekkürlerle tazyîn ediyorlar. Binâenaleyh biz de bu babda arzumıza tertîp eden vazîfe-i hakikîyeyi îfâ etmeyi vecihe-i zimmet biliriz.

Evvelâ geçen rebî asrın devlet-i Osmanîye’ye verdiği zayıatı arz edelim:

Nüfus

Bosna 1.740.000 Arnavutluk Sahilinde 80.000 Sırbistan’a İlhâk Olunan 160.000 Bulgaristan 3.864.000
Tesalya 311.000 Girit 300.000 Kıbrıs 220.000 Batum ve Kars 500.000 Mısır 10.000.000 Tunus 1.500.000
Dobruca ve Besarabya 200.000 Romanya İstiklâlî 4.000.000 Sırbistan İstiklâlî 2.100.000

---- 24.975.000 ...⁵³⁵

⁵³⁴ “Şayan-ı Dikkat Bir Mesele Karilerimizden Birisine Cevap”, *Sancak*, 15 Temmuz 1901-13 Rebiül Ahir 1319.

⁵³⁵ “Taziye Mi Tebrik Mi?”, *Sancak*, 1 Eylül 1901-16 Cemaziyel Evvel 1319.

Sultanın tahta çıkışının yirmi beşinci yıldönümünde verilen bu istatistik devletin kaybettiği toprakların nüfusunu yansıtmaktaydı. Yaşanan yirmi beş yılda devletin hızla parçalandığını savunan Sancak gazetesi, padişaha karşı iğneleyici yorumlarda bulundu.

Abdülhamid'in hastalığı hakkında bir haber de bulunmaktaydı:

“Telgraflar, gazeteler yine bu beşâret lâhotî ile meşgûldür. Padişahın marâzı nâkıs etti diyorlar. Hatta Cuma selâmlığının birisinde üç çarık saat devam eden ameliyatın, şiringaların tesîrleriyle zoru zoruna çıkabildiği rivâyet olunuyor. Herhalde marâzın âyâm-ı zûlüm ve istibdâdı sayılmaya başladı.

Nihâyet de bulacaktır. Fakat bu kuvve-i istibdâdiye Abdülhamid'in sükûtuyla sükût edecek midir? Herkes bu ümitte, bu tesellidedir. O ümit, o teselli iledir ki hiçbir kimse mezbûhane olsun bir hareket gösteremiyor. Heyhat!!

“Kerâ nihvâp affetsin ey kavim uyan
uyan belki bir devr-i makûl olur” ⁵³⁶

Burada padişahın çok hasta olduğundan, onun istibdadının ölümü ile son bulacağından – en azından herkesin bunu ümit ettiğinden – bahsedildi. Yine de bu ümidi taşıyan herkesin öylece beklediğinden yakınıldı.

Mısır'da Şura-yı Osmani isimli bir cemiyetin kurulması üzerine Sancak'ta geçen yazı şöyleydi:

“Bu kere Mısır'da akvâm-ı muhtelif-i Osmanîye'ye mensûp bazı zevât-ı muhtereme Devlet-i Aliye'de usûl-i idâre-i meşrûtayı tatbik maksadı “Şûrâ-yı Osmani” namı altında bir cemiyet tesis etmişlerdir, Tercümân-ı fikir ve meslekleri olan “Şûrâ-yı Osmani” gazetesinin münderecât ve muhtevîyâtından anlaşıldığı üzere meslek-i ahrârî kemâl-i itidâl ve basiretle takip eden bu cemiyet âzâsını tebrik ile mazhâr-ı feyîz ve muvaffakiyetler olmalarını temennî ederiz ⁵³⁷

Buradan anlaşılabacağı üzere Sancak yeni kurulan cemiyeti, kuruluş amacı ve işlevi bakımından inceleyerek takdir etmekteydi.

Saray ile iş birliği yapmayarak meşrûtiyetin ilanı husûsundaki çalışmalarını yürüten bazı Jön Türklerin isimleri Sancak'ta belirtildi:

“... Müstebît idâre tarafından müteaddît defa teklif olunan ihsânlara, rütbelere kulak vermeyerek bugüne kadar mesleklerinde sabit-i kadîm kaldılar ki bunların meyânında bilhassa sebât ve metânetiyle meşhûr Meşveret gazetesi sahibi Ahmed Rıza Bey, dahilde parlak mevkîine bırakıp sâlik-i Ahrâra dahil ve bugün de rahmet-i rahmana vasil olmuş olan Damat Mahmud Paşa ve bu cennet-i mekânın mahdûmu Sultanzade Sabahaddin Bey, metânet ve hamiyetperverliğiyle meşhûr Hoca Kadri Efendi, Şûrâ-yı Ümmet gazetesi müdürü Sami Paşazade Sezai Bey gibi bugün de milletimizin hürmet ve takdislerine nâil olan zevât vardır. ... ⁵³⁸

Meşrûtiyetin ilanından sonra, ismi geçen kişiler Sancak gazetesi tarafından rahmet ve şükranla anıldı.

⁵³⁶ “Abdülhamid Yine Hastadır”, *Sancak*, 1 Kanun-ı Evvel 1906-15 Şevval 1324.

⁵³⁷ “Şura-yı Osmani”, *Sancak*, 15 Şubat Nisan 1907-2 Rebiü'l-Evvel 1325.

⁵³⁸ “Şühedaya Rahmet Kalanlara Gayret”, *Sancak*, 1 Ağustos 1908-4 Receb 1326.

Meşrûtiyet yönetimi sırasında İstanbul'da, Sancak tarafından yayımlanan bir yazı:

“Sirkeci’de bir kırâathane vardır. Bunun adı “Yıldız” idi, sonra hafiyelerin jurnalleri neticesi “Yaldız’a” tahvîl edildi ve öyle kaldı.

Şimdi burası menfâdan gelenlerin karargâhıdır. Geçenlerde serseri nizamnâmesi Meclis-i Mebûsan’da tezekkûr edilir iken, bu zavallı menfleri yine bir düşünce almış, bize yine dayak, hapis hazırlanıyor demeye başlamış idiler...

Dün oraya uğradım. Hilâf-ı mû’tâd kendilerini neşeli gördüm. Sebebini sordum. Şu cevabı aldım:

-Tembellikten, işsizlikten, serserilikten, parasızlıktan yakamızı sıyrmanın kolayını bulduk.

-Nasıl, nasıl?..

-Nasıl olacak, Meclis-i Mebûsan’a hep beraber bir istidâ vereceğiz, diyeceğiz ki, biz şimdiye kadar memuriyet istedik aldırmadınız tazminat dedik kulak asmadınız, bari bizi sürün, senelerce zindanlarda, mahpuslarda, menfâlarda inleyen, birçok arkadaşlarımızın vefatlarına sebebiyet veren Alâtûn Köşkü misafirini kefâletimiz altında bize verin. Temdîd-i hayatı için en meşhûr doktorların nezareti altında Amerika’ya götüreceğiz, şehir şehir gezdireceğiz, teşhir edeceğiz bundan hâsıl olan parayı vefat eden arkadaşlarımızın aileleri ile beynimizde taksim edeceğiz. Bu vecihle hem onu hapisten kurtaracağız, dünyayı gezdireceğiz ve hem de biz sefaletten tahlîs-i garibân edeceğiz ve yeni bir sanat sahibi olup serserilikten de çıkacağız.⁵³⁹”

Bu yazıya göre sürgünden dönen kişiler işsiz kaldılar ve kendilerine uğraş bulmak istedikleri için Yıldız Sarayı’na başvurdular. Onlar, kendilerince fikirler üretip uğraş edineceklerdi. Ancak bu durum sarayın adeta bir yol geçen hanına dönüşmesine sebep oldu.

Meşrûtiyet idâresinden sonra İTC’nin aldığı bir karar hakkında şöyle bir haber bulunmaktaydı:

“İttihad ve Terakkî Cemiyeti Merkez İdaresi

Selanik’ten Rus gazetelerine on beş Mayıs tarihiyle çekilen telgrafta malûmat-ı âtiye veriliyor.

Şu yakınlarda Selanik’te İttihad ve Terakkî Cemiyeti’nin âzâsı içtimâ edecektir. Bu içtimada vakâ-yı âhîreye sebep olan ahvâl ve cemiyetin bundan sonraki hatt-ı hareketi müzâkere edilecek ve hal-i hazırda müstâkbelde idâre-i meşrûtanın muhafaza ve müdafââsını temîn için ayrıca bir plan tanzîm olunacaktır.

Asıl komite hafî olup âzâsı kâmilen asker bulunacaktır. Diğer sınıflara mensûp cemiyet efrâdı meşrû ve zahiri bir fırka-i siyasiye teşkîl edecektir. İçtimâ da bu iki komitenin programları ayrıca teşkîl eden iki komisyon tarafından tanzîm olunacaktır. İttihad ve Terakkî Cemiyeti’nin sâbık programı bir kere baştan nihâyete kadar gözden geçirildikten sonra tevsî edilecek diğer fırkaların İttihad Cemiyeti’ne ilhâkına gayret edilecektir.

“SANCAK”

Bu ihyâratın ne derece doğru olduğunu bilmiyoruz. Mesûliyeti Rus gazetelerine tahmîl ederek deriz ki: Eğer bu havadis doğru ise Selanik merkez komitesi yine fevkalâde iktidar göstermiş bulunacaktır.

Eh Muvaffakîyet Versin⁵⁴⁰”

⁵³⁹ “Defterde Bulunsun”, *Sancak*, 15 Cemaziyel Evvel 1328-23 Mayıs 1325.

⁵⁴⁰ “Alem-i Matbuat”, *Sancak*, 15 Cemaziyel Evvel 1328-23 Mayıs 1325.

Belirtilen habere göre İTC bir toplantı yapacak ve burada cemiyet için yeni bir program belirleyecekti. Bu programın amacı meşrûtiyet idâresini korumak ve devam ettirmek olacaktı. Ayrıca diğer cemiyetleri de tek çatı altında toplamak arzusu bulunmaktaydı. Sancak gazetesi yazarı bu toplantı hakkında olumlu düşüncelere sahipti.

SONUÇ

Türklerde kamuoyunun gelişmesi ve süreli yayın okuma alışkanlığının Avrupai bir tarz kazanması 19. yüzyıldan itibaren başladı. Tanzimat'tan Meşrûtiyet'in ilanına kadar geçen zamanda matbaa faaliyetleri gelişim göstererek sürdürüldü. Fakat bu dönemde tam anlamıyla bir kamuoyu oluşturulamadı. Bahsedilen dönemde siyasi fikir hareketleri henüz basın yoluyla tetiklenmeye başlanmadı. 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılda ise bu durum değişti. Jön Türklerin ortaya çıkmasıyla, o zamana kadarki Türk basını bambaşka bir boyut kazandı. Devletin içindeki bozukluklara, aksaklıklara, liyakatsizliklere karşı matbaa aracılığıyla tepki gösterildi. Önceki yüzyıllarda isyanlar ile verilen mücadele, artık kalem yoluyla verilmeye başlandı.

II. Abdülhamid devri basının gelişimi açısından hem altın çağ hem de karanlık çağ olarak ilgi çekti. Bu süreçte matbûât devlet kontrolüne alınmak istendi. Ülkedeki matbûât kontrol altına alındıysa da yurtdışında bulunan Genç Türklerin yayın faaliyetlerinde, devlet kontrolünün dışına çıkılmak başarıldı. Hükümetin yurtdışı basınına kısmen de olsa müdahale edebildiği doğrudur. Fransa gibi ülkelerin hükümetleriyle görüşülüp bu ülkelerdeki Jön Türk matbaaları kapatıldı. Ya da cemiyete üye olan ve muhalif yayın faaliyeti sürdüren bazı kişiler padişahın para, mevki, madalya vb. ödüller alarak bu faaliyetlerini sona erdirdiler.

Bunun haricinde, devletten para koparmak amacıyla yapılan basın faaliyetleri de mevcuttu. Ancak tüm yaşanan zorluklara rağmen ideolojik anlamda bu işi yürütmek isteyen ve cemiyete sadık kalan herkes İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ait neşriyatı çıkarmaya devam etti. Bu neşriyat her geçen gün arttı, bir şekilde ülkeye ulaştırıldı ve geniş kitlelere dağıtıldı. Bu durum karşısında devlet tarafından belli başlı tedbirler alındıysa da bu yayınların ülke içine girmesi tamamiyle engellenemedi.

Avrupa dışında, özellikle de Mısır'da, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayınları önemli bir yer tuttu. Burada basının özgür olması, muhalif grupların toplanma yeri olması, bölgenin coğrafi konumu gibi nedenler Mısır'ı çekici kılan özelliklerdendi. Burada Türkler, Araplar ve diğer milletler tarafından farklı özelliklerde ve farklı içeriklerde muhalif yayınlar çıkarıldı. Bu yayınlar bazen tüccarlar aracılığıyla bazen de farklı yollarla, yurtiçine ulaştırılmaya çalışıldı.

Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın yaveri olarak Mısır'a giden ve buradayken tüm görevlerini bırakıp yazarlık ve gazetecilikle uğraşmaya başlayan Ahmed Saib, Sancak gazetesini çıkardı. Kısa süre sonra Mizancı Murad, Ahmed Rıza gibi İTC mensupları ile iletişime geçerek, kendisi de bu cemiyete dahil oldu. Sancak'ın yayın politikası ve içeriği de Ahmed Saib'in siyasi hamlelerine ve düşünce yapısına göre şekil aldı. Ancak onun sürekli

değişen ve herhangi bir ideolojik fikir üretemeyen, yalnızca İTC'nin fikirlerini tekrar eden ifadelere sahip olması hem kendisinin hem de gazetesinin güçlü bir etki bırakamamasına sebep oldu.

Sancak'ta siyasi, sosyal, ekonomik, tarihi, askeri konular hakkında pek çok haber ve makale bulunmaktadır. Gazetede bulunan yazılar genellikle Ahmed Saib'in kaleminden çıktı. Ayrıca gazetenin sayılarında parça parça neşredilen birçok seri bulunmaktadır. Bu serilerin çoğu, daha sonra Ahmed Saib tarafından kitap haline getirildi.

Sancak'ın ana fikri objektif olmak, Müslümanların birlik içinde olması, devlete bağlı ve sadık olmak, meşrûtiyet idâresini yürürlüğe koymak, basın özgürlüğünü sağlamak, devlet kademelerine işinin ehli kişilerin getirilmesi, her yönden ıslahat yapılması ve devletin çöküş sürecine girmesinin sebeplerinin araştırılıp, bunların çözüme kavuşturulmasıydı.

Sancak'ın en önemli özelliği ise hem İttihat ve Terakki'ye ait gazeteleri hem yurtiçinde yayımlanan gazeteleri hem de Avrupa'da ve Rusya'da çıkarılan gazeteleri takip etmesiydi. Nitekim Sancak'ın yazarı, bu gazeteleri okuyarak burada çıkan bazı haber ve yazıları kendi gazetesinin sütunlarında da yayımladı ve ardından gazete müdüriyeti adına görüşlerin ortaya konulduğu yorumlara da yer verdi. Gazete müdüriyetinin, okuyucuların görüşlerine önem vermesi, onların mektuplarını yayımlaması ve onların istekleri doğrultusunda gazetede birtakım değişiklikler yapması da o dönemki matbûâtın çoğunda görülmemiş özelliklerden biriydi.

Sancak, muhalif bir yayın olarak basın tarihinde yerini aldı. Bu gazetede padişahı ve hükümeti eleştirmekten hiçbir zaman çekinilmedi. Yine de Sancak, basın tarihi açısından çok ses getiremeyen bir gazete olarak kaldı. İkinci Meşrûtiyet'in ilanından sonra kaybolup gitti. Buna rağmen, çıkan sayılarının hemen hepsinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ait muhalif yayınların genelinde yer alan özellikler görülmektedir.

Günümüze kadar süren İttihat ve Terakki Cemiyeti hakkındaki tartışmalara farklı bir açıdan, daha önce detaylı bir şekilde araştırılmamış olan Sancak ile bir ışık tutmak, yeni bir perspektif kazandırmak amacıyla II. Abdülhamid devrinde yurtdışında muhalif Osmanlı basını ve Sancak gazetesi incelendi.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

BOA, BEO., Dosya No: 1856, Gömlek No: 139127, H.20.02.1320.
 BOA, BEO., Dosya No: 3915, Gömlek No: 293561, H.16.07.1329.
 BOA, DH.MKT., Dosya No: 2360, Gömlek No: 52, H. 16.02.1318.
 BOA, DH.MKT., Dosya No: 631, Gömlek No: 31, H.12.10.1320.
 BOA, DH.MKT., Dosya No: 2372, Gömlek No: 20, H.13.03.1318.
 BOA, DH.TMIK.M., Dosya No: 89, Gömlek No: 68, H.8.3.1318.
 BOA, HR.TH., Dosya No: 282, Gömlek No: 90, M. 29.04.1903.
 BOA, İ.DH., Dosya No: 1505, Gömlek No: 57, H.14.03.1332.
 BOA, İ.DH., Dosya No: 1509, Gömlek No: 15, H.10.08.1332.
 BOA, İ.DH., Dosya No: 1509, Gömlek No: 80, H.26.09.1332.
 BOA, İ.DH., Dosya No: 1513, Gömlek No: 50, H.19.06.1333.
 BOA, MF. MKT. Dosya No: 1229, Gömlek No: 17, H.19.11.1335.
 BOA, MF.MKT., Dosya No: 513, Gömlek No: 34, H.15.03.1318.
 BOA, Y.PRK.MK., Dosya No:19, Gömlek No: 114, H.13.07.1322.
 BOA, Y.PRK.MK., Dosya No: 21, Gömlek No: 14, H.26.06.1323.
 BOA, Y.PRK.MK., Dosya No: 20, Gömlek No: 86, H.16.11.1302.
 BOA, Y.PRK.UM., Dosya No: 43, Gömlek No: 18, H.25.03.1316.
 BOA, ZB., Dosya No: 333, Gömlek No: 25, R.14.03.1325.

Sürelî Yayınlar

Edebiyat-ı Umûmiye Mecmuası

Sancak

Şura-yı Ümmet

Kitaplar

AHMAD, F. (1999). *İttihat ve Terakki 1908-1914*, (çev. N. Yavuz), Kaynak yay., İstanbul.

AHMAD, F. (2017). *Jön Türkler ve Osmanlı'da Milletler, Ermeniler, Rumlar, Arnavutlar, Yahudiler ve Araplar*, (çev. A. Gür), İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul.

AKŞİN, S. (2009). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi yay., Ankara.

- ARMAOĞLU, F. (2019). *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Kronik yay., İstanbul.
- BERKES, N. (haz. Ahmet Kuyaş). (2012). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. Yapı Kredi yay., İstanbul.
- Bursalı Mehmed Tahir Bey. (haz. İsmail Özen). (1975). *Osmanlı Müellifleri*, C.3, Meral yay., İstanbul.
- Cevdet Kudret. (1977). *Abdülhamit Devrinde Sansür*, Milliyet yay., İstanbul.
- DEMİREL, F. (2007). *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, Bağlam yay., İstanbul.
- Ebuzziya Tevfik. (1973). *Yeni Osmanlıları Tarihi*, C.1, (Bugünkü Türkçeye Uyarlayan Ş. Kutlu), Hürriyet yay., İstanbul.
- EMİL, B. (1982). *Jön Türklere Dair Vesikalar I Edebiyatçı Jön Türklerin Mektupları (Ali Kemal ve Süleyman Nazif’den Mizancı Murad Bey’e)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul.
- GEORGEON, F. (2006). *Sultan Abdülhamid*. (çev. A. Berktaş), Homer Kitabevi yay., İstanbul.
- İRTEM, S. K. (haz. Osman Selim Kocahanoğlu). (1999). *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik Ve Sansür Abdülhamid’e Verilen Jurnaller*, Temel yay., İstanbul.
- İSKİT, S. (1943). *Türkiye’de Matbûât İdareleri ve Politikaları*, Başvekalet Basın ve Yayın Umûm Müdürlüğü yay., Ankara.
- KABACALI, A. (1990). *Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü*, Gazeteciler Cemiyeti yay., İstanbul.
- KARAL, E. Z. (2007). *Osmanlı Tarihi VIII. Cilt Birinci Meşrûtiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu yay., Ankara.
- KOLOĞLU, O. (1992). *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Basın*, İletişim yay., İstanbul.
- KOLOĞLU, O. (2010). *Osmanlı Dönemi Basınının İçeriği*, C.1, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi 60. Yıl yay., İstanbul.
- LEWIS, B. (2018). *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, (çev. B. B. Turna), Arkadaş yay., Ankara.
- MARDİN, Ş. (2008). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, İletişim yay., İstanbul.
- OSMANOĞLU, A. (2019). *Babam Sultan Abdülhamid*, Timaş yay., İstanbul.
- PATRİCK, M. M. (2017). *Son Sultanların İstanbul’unda Siyaset Modernleşme Yabancı Okullar*, (çev. Ayşe Aksu), Dergâh yay., İstanbul.
- RAMSAUR, E. E. (2001). *Genç Türkler ve İttihad Terakki 1908 İhtilâlinin Hazırlık Dönemi*, (çev. H. Yüncü), Kayıhan yay., İstanbul.

RAMSAUR JR, E. E. (1972). *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, (çev. N. Ülken), Sander yay., İstanbul.

SHAW, S. J., SHAW, E. K. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye Cilt 2 Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu 1808-1975*, (çev. M. Harmancı), e yay., İstanbul.

TANPINAR, A. H. (1988). *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Basımevi, İstanbul.

TOPUZ, H. (1973). *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, Gerçek yay., İstanbul.

TOPUZ, H. (2003). *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

UŞAKLIGİL, H. Z. (haz. Dr. Nur Özmel Akın). (2008). *Kırk Yıl*, Özgür yay., İstanbul.

UŞAKLIGİL, H. Z. (haz. Nur Özmel Akın). (2012). *Saray ve Ötesi*, Özgür yay., İstanbul.

YALÇIN, H. C. (haz. Rauf Mutluay). (1975). *Edebiyat Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul.

YALÇIN, H. C. (haz. Rauf Mutluay). (2000). *Siyasal Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul.

ZÜRCHER. E. J., (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (çev. Y. Saner Gönen), İletişim yay., İstanbul.

Makaleler

AFYONCU, E. (2000). "İbrâhim Müteferrika (ö.1160/1747)". *DİA*. TDV yay., İstanbul, C.21, 324-327.

AKÜNAL, D. (1985). "Jön Türk Gazeteleri". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. İletişim yay., İstanbul, C.3, 850-856.

ATAMAN, B. (2009). "Türkiye'de İlk Basın Yasakları ve Abdülhamid Sansürü", *Marmara İletişim Dergisi*, C.14, S.24, 21-49.

BİRİNCİ, A. (2006). "Osmanlı Devletinde Matbûât ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.4, S.7, 291-349.

BOLAT, B. ASLAN, O. F. (2020). "Sultan II. Abdülhamid'in Saltanat Döneminde Mısır Menşeli Muzır Neşriyat Ve Devletin Aldığı Tedbirler (1876-1909)", *KARAM Balkan, Kafkas Doğu Avrupa ve Anadolu İnceleme Dergisi*, XVII/68, 943-959.

ÇELİK, Y. (2009). "Yöneten-Yönetilen İlişkisinde Sansür", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.4, 72-87.

- DEMİR, Ş. (2015). “İktidar-Basın İlişkilerinin Osmanlı Devleti’nde Görünümü (1831-1918)”, *International Journal of Social Science*, No.33, 367-377.
- ERCOŞKUN, T. (2008). “Ahmed Saib ve Sancak Gazetesi”, *Kebikeç*, S.26, 97-150.
- ERCOŞKUN, T. (2017). “Yeni Bilgi Ve Belgeler Işığında Kaplan[zade] Ahmed Saib (1860-1918)”, *TAD*, C.36, S.61, 95-138.
- HANİOĞLU, M. Ş. (2001). “Jön Türkler”. *DİA*. TDV yay., İstanbul, C.23, 84-587.
- HANİOĞLU, M. Ş. (1985). “Jön Türk Basını”. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*. İletişim yay., İstanbul, C.3, 844-850.
- HANİOĞLU, M. Ş. (2010). “Şûrâ-yı Ümmet”. *DİA*. TDV yay., İstanbul, C.39, 240-242.
- ISSI, M. (2013). “Kürt Basını ve Kürdistan Gazetesi (1898-1902)”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar* (www.e-sarkiyat.com), S.IX,127-147.
- KARAMAN, M.A. (2014). “Osmanlı Modernleşmesinde Basın”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.32, 131-142.
- KISA, A. (2016). “Jön Türk Neşriyatında Öncü Bir Gazete; İstikbal ve Ali Şefkati Bey”, *CTAD*, Y.12, S.23, 3-24.
- KOLOĞLU, O. (1995). “Osmanlı’daki Türkçe Dışı Basın”, *Kebikeç*, S.2, 127-138.
- KÖKSAL, A. (haz. Uzman Merve Uğur). (2018). “II. Abdülhamid Döneminde Gazetecilik Mesleğine Dair Muhtelif Görüşler”, *ATAM Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu 19-21 Ekim 2016/Elazığ*, C.II, ATAM yay., Ankara, 815-850.
- KUT, T. (2011). “Teodor Kasap (1835-1897)”. *DİA*. TDV yay., İstanbul, C.40, 473-475.
- MENKÜÇ, H. (2017). “Neşriyât-ı Mefsedetkârâne: II. Abdülhamid Döneminde Yasaklanan Mısır Gazeteleri”, *6.Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-III (İlahiyat-Psikoloji-Tarih)*, İstanbul, 213-223.
- OKAY, M. O. (1989). “Ahmed Midhat Efendi (1844-1912)”. *DİA*. TDV yay., İstanbul, C.2, 100-103.
- ÖZCAN, A. (2004). “Meşveret”. *DİA*. TDV yay., Ankara, C.29, 396-398.
- ÖZDİŞ, H. (2005). “Teodor Kasab ve İstikbâl Gazetesine Dair Notlar”, *Kebikeç*, S.20, 5-26.
- ŞAHBAZ, M. (2017). “İkinci Meşrûtiyet Döneminde İttihat Ve Terakki Ve Basın”, *TİDSAD*, Y.4, S.10, 399-419.
- ŞAHİN, E. (7). “Tanzimat’tan II. Meşrûtiyet’e Osmanlı’da Mizah Basını”, *DÜSOBED*, S.2, 20-43.

TİKEN, S. (2015). “Cenevre’de Bir Jön Türk Mizah Gazetesi: Tokmak”, *AÜTAED*, S.54, Erzurum, 403-415.

UÇMAN, A. (2020). “Mîzan”. *DİA*. TDV yay., Ankara, C.30, 212-213.

UÇMAN, A. (2020). “Mizancı Murad (1854-1917)”. *DİA*. TDV yay., Ankara, C.30, 214-216.

Ziyad Ebüzziya. (1989). “Ahmed Rızâ (1858-1930)”. *DİA*. TDV yay., İstanbul, C.2, 124-127.

Tezler

ARNAVUT, U. (2017). *İntikam Gazetesi (1900-1902)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray.

ASLAN, O. F. (2021). *II. Abdülhamid Dönemi Basın Ve Yayın Müdahaleleri Ve Kaplanzade Ahmed Saib Bey’in Rehnüma-yı İnkılap (Devrim Kılavuzu) Kitabı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir.

COŞKUN, A. (2006). *1895-1898 Yılları Arasında Yayınlanan Meşveret Gazetesi’nin Transkript ve Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

ÇAKAL, H. O. (2004). *Ahmet Saib Bey, Yaşadığı Dönem ve Eserleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

DEMİR, H. F. (2018). *II. Meşrûtiyet Dönemi’nde Serbesti Gazetesi Ve Başyazarı Hasan Fehmi’nin Misyonu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

GERVAN, N. (2009). *II. Meşrûtiyet Dönemi’nde Mizan Gazetesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

GÖÇMEN, M. (1994). *İsviçre’de Jön Türk Basını Ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri (1889-1902)*. Yayınlanmış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

KARADANA, Ş. (2017). *II. Abdülhamit Döneminde İttihat Ve Terakki Cemiyeti’nin Faaliyetleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

KIVRAK, A. H. (2016). *II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı-Mısır İlişkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.

KOÇ, İ. M. (2019). *II. Abdülhamit Dönemi Olaylarına Osmanlı Gazetesi'nin Bakış Açısı (1897-1904)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI	Fatma Gamze VARDAR
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Hacı Dudu Mehmet Gebizli Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi
Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, 2016-2020
Tezli Yüksek Lisans Diploması	
Yüksek Lisans Tez Konusu	II. Abdülhamid Devrinde Sancak Gazetesi Örneğinde Yurtdışında Muhalif Osmanlı Basını (1899-1909)
Yabancı Dil / Diller	İngilizce
BİLİMSEL FAALİYETLER	
-	
İŞ DENEYİMİ	
Stajlar	-
Projeler	-
Çalıştığı Kurumlar	-